

AZ
ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM
MULTJA ÉS JÖVŐJE

TANULMÁNYOK, CIKKEK.

IRTA:
DR. KRISTÓF GYÖRGY.



CLUJ—KOLOZSVÁR.

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
1924.

Ára a szerzőnél megrendelve 100 lei; könyvkereskedésben 130 lei.

2031

AZ
ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM
MULTJA ÉS JÖVŐJE.

TANULMÁNYOK, CIKKEK.

IRTA :
DR. KRISTÓF GYÖRGY.



CLUJ—KOLOZSVÁR.
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.
1924.

AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM MULTJA ÉS JÖVŐJE.*

— Előszó gyanánt. —

Az Erdélyi Irodalmi Társaság tavalyi újjászervezkedése s még a múltban is jelentős súlyu felolvasó üléseinek életre keltése olyan irodalmi jelentőségű mozdulat, hogy a Romániához csatolt területeken élő íróemberre nézve a legnagyobb kitüntetés, ha ennek a közönségnek a színe előtt, mint ennek a társulatnak, az E. I. T.-nak a tagja jelenhet meg művészi alakba öntött érzelmeivel vagy gondolatainak leszűrt eredményével.

Az erdélyi magyar irodalomról sohasem lehet eleget beszélni. Az eddigi véleménynyilvánításokban is van sok érdekes és meglepő állítás, de van elég sok régi igazság és avatag közhely is. Meglehet, hogy csupa közhelynek tetszik majd ez az én előadásom is. De vannak igen lényeges kérdések, amelyeknél az okoskodás csupa közhelyekre kénytelen támaszkodni. Mert hiszen végül is nem az a fontos, hogy a fáról lehulló alma adta az ötletet Newtonnak a nehézkedés törvényéhez, avagy hogy külön e célra készült ingával végzett számos kísérlet előzte meg a mozgásnak a mi báró Eötvös Lórándunk által megállapított törvényét. Az a fontos, hogy mindkét törvény egyetemes jellegű természettörvény s így az

* Székfoglaló az Erdélyi Irodalmi Társaság 1921 dec. 4-iki felolvasó ülésén.

emberi műveltségnek mindakettő előbbrevívője, hatalmas vívmánya, közhelye.

Nos, az első ilyen közhely, amit különösen kell hangsúlyoznunk és sohase szabad szem elől tévesztenünk, hogy az irodalom, a költészet, épen mint a többi művészetek, sohasem tekinthetők a magok különállóságában, hanem mint a műveltségnek egyik, bár kétségtelenül leglényegesebb alkotó része. Mint-hogy pedig a műveltség egy olyan állapotot jelent, amelyben az egyesek vagy társadalmi osztályok, népfajok vagy maga az egész emberiség a maga életét a helyesen felfogott eszmény irányában kényelmesebbé, szebbé, jobbá teheti. Azért a műveltséget a maga egészében és egységében kell akarni és nem részletekben; állandóan kell akarni és nem csupán ma, vagy, ami még rosszabb, holnap. A műveltség, ha nem teljes, akkor félműveltség s épen ezért nem vehető föl darabonként, mint valami öltözet. Legbensőbb összefüggésben áll a jellemmel, a lélek mozdulataival. Nem lehet a műveltséget máról-holnapra cserélgetni sem, mert az már a saját bensőnek a megtagadása s így a jellemesség fogalmával össze nem fér; az egyesnek erkölcsi halálát, a fajnak teljes elsatnyulását vonja maga után. *Ebből következik, hogy a magyar irodalom és költészet történetének ismerete és esztétikai becsének megértése nélkül nincs magyar műveltség, nincs művelt magyar jellem.*

De következik egy végtelenül fontos gyakorlati feladat is. És ez az, hogy a Romániához csatolt területeken levő összes magyar művelődési intézmények vezetőségei állapítsanak meg az itt lakó magyarság számára egy *egységes magyar közművelődési programot*. Felesleges és soha helyre nem pótolható erőfecsérlés az, ha egységes és jól átgondolt művelődési program hiányában iskolát akarunk fenntartani ott, ahol talán inkább valami ipari vállalat volna szükségesebb a magyar közművelődés szempontjából.

Ép így helytelen a gazdasági erők túlfeszítése ott, ahol inkább valami intézményes elrendezkedés volna helyén. E nélkül az egységes program nélkül a magyarság úgy tesz, mint Arany László Hübele Balázsa. Mindenáron szeretné boldogítani a hazát, csak azt nem tudja, hogyan. Az erdélyi magyarság körében is ott van a jóindulat, a készség, hogy magyar műveltségét fenntartsa és tovább fejlessze, de nagy baj az, hogy mindenik tényező ez idő szerint magában áll. Marosvásárhely is azt akarja, amit Kolozsvár, Arad vagy Temesvár. S külön-külön egyik sem elég erős, mert nincs munka és tehermegosztás, nincs egységes szervezkedés.

Tudom, hogy egy ilyen egységes és jól átgondolt közművelődési programot szerkeszteni sok gondolkozó főnek hosszú időbe kerülő és áldozatos fáradságát tételezi föl. De minél későbbben kezdünk hozzá, annál későbbben lesz kész, annál többet mulasztunk. S ezért a mulasztásért ép úgy felelősek a magyar intézmények és szervezetek mai vezetői, mintahogy övék leend a magyarság hálája és a történelem elismerő ítélete is az elérhető kedvező eredményekért. Az egységes kultúrprogramot legeredményesebben és leggyorsabban úgy lehetne megcsinálni, ha előbb a hasonló jellegűek és hivatásuak jutnának megállapodásra. Így pl. hitem szerint az E. I. T. úgy multjánál, mint tekintélyénél fogva egyenesen hivatott arra, hogy a maga vezető értékét felhasználja arra, hogy a különböző irodalmi társaságok egymást kölcsönösen kiegészítve és támogatva úgy működjenek, hogy mindenik társaság épen az ő sajátos feladatát végezze és ne akarjon olyasmit, amit egy másik társaság sokkal eredményesebben és kevesebb anyagi és szellemi erő pazarlásával el tud érn.

Ha lesz egy ilyen egységes közművelődési program, ha minden közművelődési ágazatnak lesz valamely természetes középpontja, akkor magyar mű-

veltségünket, irodalmunkat és költészetünket nemcsak megtarthatjuk azon a magas fokon, ahogy azt a megelőző nemzedéktől drága örökségként kaptuk, hanem még tovább is fejleszthetjük annak ellenére, hogy a magyar faj politikai egységét a trianoni békeszerződés széttörte. Annyi a biztató jelenség, hogy többé már nem félünk, hanem hiszünk. Hiszünk a műveltségnek, a költészetnek örökké való erejében, a magyar szellemnek el nem pusztítható értékköveiben. Mindnyájan hisszük, hogy mint Románia állampolgárai is megmaradhatunk magyaroknak. A lehetőséget biztosítja számunkra magának Romániának alaptörvényszerű akaratnyilvánítása gyulafehérvári határozatokban, biztosítja a békeszerződés, az egyetemes világáramlat, amelynek jellemzője az, hogy a fejlődést a kisebb ethnikai egységek számára is biztosítja. Csak egyetlen egy módon juthat magyar műveltségünk zsákutcába, ha mi magunk dobjuk el magunktól.

Vajon ez a hit nem ábrándkép? Vajon ez a bizodalom nem csupán régi módi magyar szalmaláng? Kérdezzük meg a történelmet. Mit mond? Van-e valami tényleges alapja bizodalomunknak?

A jellemben, nyelvben és műveltségben egységes magyar nemzet nem most szakad szerte először különböző politikai határok közé. Már a XVI. sz. közepén három részre oszlik. Két világhatalomnak a török és német birodalomnak érdekköre akadt egymásba Budavárának magas falai alatt. S az eredmény az lett, hogy a tulajdonképeni Magyarország, az ország csekély északnyugati része, a német császárság érdekeinek vazallusává süllyedt, vagyis inkább süllyesztették. Az ország középső területe közvetlen török birtokká vált. A keleti rész, körülbelül azok a területek, amelyek ma Romániához tartoznak, a mi Erdélyünk papiros önállóságával együtt kénytelen-kelletlen török pórázra volt fogva. Amde a politikai határok sehol se voltak állandók, az érdekerületek

véglegesen elkülönödni sohase tudtak. Így a politikai megoszlást nyomon követte az örökös villongás, hatalmaskodás, önzés, rablás. Ami itt erény volt, ott bűnnek nézték. Amit az egyik érdekkör mint hűtlenséget hibáztatott vagy árulásként üldözött s büntetni szeretett volna, azt a másik fél erényszámba vette s mint ritka szolgálatot, fényes erényt megjutalmazta. E durva, nyers, önző és romlott korszakban, a Zápolya öldöklő századában csupán egy biztató mozzanat, egyetlen lélekemelő jelenség van: a magyar nyelv és irodalom s vele a magyar műveltség öntudatra ébredése, fejlődése és térfoglalása a közéletben és a társadalomban. A nemzeti műveltség gondolatát világszerte s így nálunk is a reformáció ajándékozta az embereknek. A reformáció által öntudatra ébredt nemzeti irodalomnak és műveltségnek köszönhető, hogy a XVI. sz. magyarsága állami egységének szétbomlása ellenére is, két világhatalomnak veszedelmes surlódási területén, műveltségében és irodalmában megtalálta azt a szoros, elpusztíthatatlan kapcsolatot, mely a szétesett nemzet minden rétegében utóbb is, századokon át ébren tartotta az egységet, az összetartozás gondolatát s megmentette sajátos önálló népegyéniségét a pusztulásból. (L. Acsády: A magyar birod. tört. II. k. 180. l.)

A nemzeti műveltség egysége és fejlődése — kétségtelen — könnyebben fennmarad egységes politikai határok között. De a politikai határ ugyanazon faj egyéniségét, jellemét ketté nem oszthatja, meg nem másíthatja. A politikai hovatartozás alig változtathat az öntudatosan művelt faj arculatán. Finn rokonaink a nagy orosz kolosszus karjai között is a legmagasabb színvonalú nemzeti műveltséget fejtették ki. Aztán ott van az angol faj, mely két külön államban, sőt öt világrészbe szétszóródva él ugyan, de műveltségében, nyelvében egy Shakespeare és egy Dickens művei által lényegében ma is egyetlen tömör népegység. Nem, nem szükség a messzi

távolba menni bizonyítékokért! Itt vannak a mi szász polgártársaink. Kereken nyolcszáz esztendeje már annak, hogy elszakadtak az egységes német faj zömétől, amely maga is mindenha több külön államban élt. És a szászok, a közbeeső sokszáz kilométernyi távolság ellenére is, műveltségben, ma is büszkén vallhatják magukat németeknek. És végül itt van legközelebbi példának a románság, melyet a Kárpátok kétfelé s a politikai helyzet négy államba osztott s mégis irodalma és költészete által — mint az Oceániumtól elválasztott angol faj — szintén tömör egységben áll előttünk.

A török uralom meghódította ugyan a magyar nép lakta területek nagyobb részét, de a magyar művelődés egységét ép úgy nem bontotta meg, mint ahogy a különvált, de előbb a török, később a határozottan németesíteni törekvő Habsburguralom alatt élő Erdély magyarságának műveltsége megmaradt magyar műveltségnek. Sem a török, sem a német Habsburghatalom alatt nem lett török vagy német ízű az erdélyi magyarság érzése, gondolatvilága. Ellenkezőleg továbbra is az egységes magyar kultúra zászlóhordozója volt.

Mindezekből következik, — hogy végre talán valami meglepő is legyen előadásomban — következik az, hogy külön erdélyi magyar műveltség s így külön erdélyi magyar irodalom — képtelenség.

Tudósokat, írókat, költőket mindenkor bőven ontott az erdélyi magyarság. Erdélyben nyomtatott műveket. Erdélyben született, vagy Erdélyben működő írókat, művészeket nagy számban találunk a magyar művelődéstörténelem lapjain. A sor élén áll Anonimus-Adorján, gyulafehérvári püspök, Béla király névtelen jegyzője, a honfoglalás élénk tollú krónikása. Utána a még névtelenebb hegedűsök és énekmondók csapatja. Tinódi Lantos Sebestyén közöttük az utolsó. Egybegyűjtött műveit ő is Kolozsvárt nyomtatta ki. Aztán sorra jönnek mások: Ilosvai Selymes

Péter, a Toldi monda versbe foglalója; Balassa Bálint, az egyetlen magyar költő, kinek művein román népköltészeti hatások érvényesültek. Az imádkozó és bibliás reformátorok: Heltai Gáspár, az első magyar nemzeti történet szerkesztője, Dévai Biró Mátyás: a hajszálat hetvenhétre is széthasogató hitvitázók: Geleji Katona és táborá. A történetírók gazdag sora Bencédi Székely Istvántól kezdve a Bethleneken, Keményeken folytatva el egészen evg Salamon Ferencig; Szabó Károlyig avagy Szilágyi Sándorig. Költők: Péchy Simon, Mikes, a daliás testőrök — Gyulai Pálig. Apáczai és Bod Péter, Werbőczy és Brassai Sámuel, Jósika és Kemény Zsigmond...

Ime a tenger sok névből csupán egy néhány, egyet sem említve a közel múltból, egyet sem említve a többi művészetek képviselőiből. Ha volt külön erdélyi magyar irodalom, akkor bizonyára ezek, az erdélyi származású írók csinálták azt a különálló irodalmat. Ámde sehol semmi nyoma annak, hogy ezek az írók, vagy akár az itt föl nem emlegetett sok-sok erdélyi származású író, művész külön erdélyi irodalmat, művészetet és műveltséget teremtett volna, vagy ilyet teremteni egyáltalán szándékában állott volna.

Valóban a magyar művelődés, a magyar irodalom mindenkor egységes volt. Az erdélyi magyarság szellemi életének legkiválóbb három ismerője Szilágyi Sándor, Pokoly József és Kemény Zsigmond. Szilágyi főleg a XVI. és XVII. századi eseményeket beszéli el és ismerteti. Pokoly az erdélyi református egyház történetét adja elő s helyezi bele az egész magyarság művelődésének keretébe; Kemény Zsigmond meg a XVIII. és XIX. sz. szellemi mozgalmairól nyújt mesteri képeket. Sem az ő műveikben, sem másutt a magyar közműveltség egységétől elválni akaró, centrifugális irányzatról szó sincs. Inkább arról olvasunk, hogy miként *fokozták* az erdely írók és irodalmi mozgalmak az *egész faj* közművelődési

egységét, egységes művelődési öntudatát. Az erdélyi magyar író nemcsak nem keresett külön szerteágazó ösvényeket pályafutásában, de egyre teremtett gondolatokat, eszméket, intézményeket, amelyek az általános és egységes magyar műveltség középponti céljaivá váltak idővel.

Csak néhány példát !

Ott van a sokat zaklatott Apáczai Csere János, a bölcslettudománynak Descartes után első művelője nemzeti nyelven. Két olyan gondolata van, amelyek nemcsak a magyar, de bármely állam közoktatásügyének mai napig is nagyszerű célja és eszménye : az általános s lehetőleg ingyenes népoktatás és az egyetem ; mindkettő szakképzett, megfelelő tanerőkkel. Századokon át az Apáczaitól hangoztatott közoktatásügyi eszmény felé iparkodtunk. Nem az ő hibája, hogy elveit mai napig se lehetett teljes mértékben megvalósítani. Széchenyi előtt mindenesetre ő a legátfogóbb pillantású kultúrpolitikusunk.

Egy magyar tudományos akadémia eszméjét is erdélyi író, az érdemes Bod Péter veti föl 1754-ben. Szinte száz esztendő telt el megvalósulásáig. A megújulás korának megindítója ugyan a szabolcsmegyei Bessenyei, de Báróczy, Barcsay, Naláczy, Baróthi Szabó Dávid erdélyiek, az első három az enyedi Bethlen-kollegium diákja. A magyar színészet bölcsője itt ringott Kolozsvárt. Erdély mágnásai, élükön az idősebb báró Wesselényi Miklóssal s az erdélyi különböző collegiumok diákjai dajkálták. Erdélynek, a Döbrentei búzgólkodásának köszönhető legkiválóbb nemzeti tragediánk, Bánk-bán, amelyről az irodalomtörténet és esztétika egyhangúan megállapította, hogy értékben hozzámérhető bátran a shakespearai tragediákhoz.

De ki tudná hirtelenjében elősorolni mindazokat a művelődési eszméket, irodalmi és művészi gondolatokat, célkitűzéseket és testet öltött valóságokat, amiket az erdélyi magyarság szelleme hozott létre

az egész magyar faj számára, az egyetemes és egységes magyar kultúra közkincséül. Nem, nem volt soha erdélyi író, aki eltérő utat keresett volna, vagy bármilyen okból elmaradozott volna a magyar műveltségtől. Inkább útmutató, úttörő, mindenkinek a számára eszményt kitűző jellegű volt munkássága. Ide vág Kemény Zsigmondnak az a megjegyzése, hogy Erdély, ami a haladást, a reformeszméket illeti, általában véve a legszélső baloldalt foglalta el — egészen a radikálizmusig, amely után már csak az anarchia és az ábrándos secták következhetnek volna. Lehetetlen igazat nem adni Keménynek. Hiszen a vallásszabadság nagyszerű gondolata is nemde az egész világon először Erdélyben iktatott tétel törvénybe ama híres tordai országgyűlésen? (L. Kemény Zsigmond Tört. és irod. tanulmányok II. köt. 129 l.)

Mindebből világosan következik, hogy külön erdélyi magyar irodalom nem volt és a jövőben sem lehetséges. Régi és talán elkopott kép az, hogy az irodalom — tükör. Tükör, amelyik híven mutatja egy nép érzés és gondolatvilágát, jellemét. Ezt a tükröt össze lehet törni tíz vagy száz darabra, de az a legkisebb darab is ugyanazon tulajdonságokkal bír, mint birt azelőtt az egész — talán fényes aranykeretben, avagy valami diszhelyen. Én az erdélyi magyar irodalom múltját, jelenét és jövőre hivatását legtalálóbban ezzel tudom jellemezni: egy darabja az egésznek. Ugyanaz a hivatása, mint az egésznek: híven és igazán mutatni a magyar ember érzés és gondolatvilágát, jellemét.

A jövő irodalmi életnek az útja-módja ezzel adva van. Folytatnia és tovább kell fejlesztenie múltjának nemes és konzerváló hagyományait. Legelőször Toldy Ferenc hangoztatta az ötvenes évek elején a nagy angol államférfiú mondását, hogy a múlt hatalmunknak egyik eleme. E mondás igazsága minden természetes fejlődésnek alaptörvénye. Az erdélyi

magyar irodalomnak pedig, ha erre az elnevezésre érdemes akar lenni a jövőben is, az Apáczai, Kemény Zsigmondok és a Petelei Istvánok útján kell haladnia. Apáczai az erdélyi viszonyok vizsgálata és elemzése alapján tűzi ki a maga nagyszerű művelődési eszményét. Kemény Zsigmond csupa erdélyi viszonyokat és egyéneket rajzol ugyan, de az emberi lélek törvényszerűségeinek olyan általános jellegű mélységeit hozza napfényre, hogy művei felvilágosítóbbak, mint sok tudományos lélektani kézikönyv vagy pszichológiai laboratóriumban tett kísérlet. Petelei szinte ugyanezzel a módszerrel tárja föl az erdélyi falú és város apró embereinek tragikus vagy fátumszerű sorsát. *Művészi és magyar!* — ez az erdélyi irodalom hagyománya, ezt kell folytatnia!

Művészi! Ez azt jelenti, hogy az az irodalom valahogy ezt a zűrzavart, zaklatott, korlátok közé szorított életet kitágítsa, átnézze egy szebb, egy jobb és tökéletesebb világba, ahol az emberi lélek megtelik boldogsággal, mert a szíve csak a szerelet mindeneket mosollyal bevonó érzését érzi és mert agyvelője nem lesz terhelt az önzéssel; nem lesz a pillanatnak a rabja, hanem a dolgok egyetemes értékét, a világ és az ember örök harmóniáját fogja meg. Az irodalom — művészet; a művészetnek mindig fölfelé kell néznie s látnia kell a láthatatlant, a gyarlóban a tökéletest, a végesben a végtelent, az erdélyiben is a magyart, a magyarban is az örök emberit. Ezért nem szívesen olvassuk s egyikünk se tartja komoly értéknek, ha valamely írásmű csak úgy hemzseg a *bá* és *ke* erdélyi specialitásoktól. Az az irodalom, amely ezt szem elől téveszti, formailag erdélyi ugyan, de lelkében nincs semmi eszményiség, művészietlen. Az ilyen s ehhez hasonló modorosságok az ötvenes évek irodalmát is póriassá, végeredményben értéktelenné tették s nem egy tehetség magasba szárnyalását megakadályozták. Íróinknak sohase kellene feledniök, hogy az irodalom, a művészetek körében

mindig ott volt a törekvés, hogy az egyénen és fajokon túl az általános emberit, az egyetemességet érzéktítség meg, a kozmoszt, a mindenséget láttassák.

De az általános emberinek, a rideg egyetemességnek is vannak határai. Mit ér a legcsillogóbb, a legbűvészibb módon kiépített kozmosz, ha nem érzem, hogy én is paránya vagyok? Mit ér a legragyogóbb fölvilágosodás, ha sugarának fénye nem világít bele az én szellemembe is, ha annak melege nem hatol el az én szívem kamráiba is, hogy ott is érezzem, hogy én is lássam a kozmoszt, ama szebb világot, az örök egyetemesség megrendítő fenségét, csodálatos összhangját? Ha a költészet úgy szeldesi az eszmék világát, hogy elszakad a földtől, az emberi vágyaktól, szenvedésektől, örömeiktől, akkor akár milyen csillogó is, de — rég megmondta Eötvös József báró — kedves játékká sülyed. Az általános emberi, az elvont egyetemesség felé fejlődés mellett kimutathatólag érvényesül nagyobb és szélesebb mértékben az irodalom, a művészetek szocializálódása. Tolsztoj túlozva csakis a tömegek számára készült művészetek jogosultságát ismeri el. S mégis mit látunk? Azt, hogy a magukat legdemokratábbnak, legmodernebbnek s így legművészibbnek állító irányok képviselői alig egy-két ember lelkének meghatottságára számítnak. Sokszor ki is írja a szerző, hogy ki az az egyellen, akitől gondolatainak megértését érzelmeinek visszhangos utánrezgését várja. Művészet ez? Meglehet, hogy a szavak, a sorok egymáshoz fűzését tekintve annak látszik. De lényegileg, a költészet hivatását tekintve sokszor egyéni szeszély csupán, csillogó mutatóvány, amelyet megbámulunk ugyan, noha rendszerint nem is igen értjük s amely aztán nyomtalanul surran el szemünk előtt. Az erdélyi magyar irodalomnak művésztelnek kell ugyan maradnia, de olyan eszméket, olyan érzéseket kell kifejeznie, amelyikről minden erdélyi magyar kiértse és megérezze, hogy az az eszme az ő szelle-

mének is sajátja, hogy az az érzés az ő kebelében is olt dobog. Az az irodalom, amely ezt figyelmen kívül hagyta, formailag tán művészetnek tekinthető, de lelkében nincs Erdélyből semmi; hazátlan.

Óhajtjuk és hisszük, hogy íróink és költőink, a legújabbak is, kik között nem egynek az alkotásaiban a legmagasabb művész tehetségnek előbontakozása gyönyörködtet bennünket, az örökséget átvéve hűek maradnak a művészi szempontokhoz is és a magyar geniushoz is. S így az erdélyi magyar irodalom jövődjé fejlődésében csak mennyiségi s nem minőségi változás fog bekövetkezni. Külső módosulás s nem belső átalakulás. Íróink száma fog csökkenni s nem a művek értéke és jelleme, minthogy maga irodalmunk is csak darab, darabja a széttört egész tükörnek. Kevesebben fognak abba a tükörbe bele nézni s kevesebb léleknek az érzés és gondolatvilága fog abból a tükörből előmutatkozni.

Ebből az a kötelesség hárul az erdélyi magyar irodalom közönségére, hogy jobban, talán az eddiginél is fokozottabb igényekkel követelje íróitól a művészi tartalmat és formát. Az érthetlent, a modorost, az egyéni szeszélyt ne fogadja el művészetnek csak azért, mert divatos. De az igaz értékeket, a valódi költészetet nagyobb szeretettel, féltőbb aggodalmassággal ölelve keblére — támogassa.

Viszont az írókat is hassa át fokozottabb mértékben a magyar közművelődés egységének a tudata s senki se gondolja azt, hogy már azáltal is erdélyi író, hogy véletlenül magyar nyelven és véletlenül Erdélyben ír. Olyan irodalom kell nekünk, amelyik fölemeljen oda, hova jellemünknel fogva születve s teremtve vagyunk.

Ha a közönség nem külsőségekben, hanem a szellem magasra lendülésében becsüli meg és megbecsüli a költészetet; ha az írók nem forma szerint csupán, de az érzés meghatottságában és lélek szerint is hűek maradnak szép Erdélyünk szelleméhez: akkor az erdélyi magyar irodalom továbbfejlődése biztosítva van.

Pásztortűz, 1922.

TINÓDI SEBESTYÉN.

Lantjának pengetéséért s „az lött dolgoknak” krónikába foglalásáért Tinódi Sebestyén diák, a literatus latinus, immár a második királyi kitüntetésnek jutott birtokába. Az első kitüntetést Ferdinánd királytól nyerte 1553. aug. 25-én: címeres nemes levelet a maga és öt gyermeke számára. Kérdemelte pedig azzal, amint az adománylevél mondja, hogy: „Te vero Sebastiane arte canendi, historiarumque lingua Hungarica in Rhythmos eleganti compositione, author naturae Deus, reliquis tuae aetatis et conditionis hominibus praestare concesserit” —, azaz a dal művészetéért, s hogy magyarul kifejeznie adott ritmusban a megtörtént dolgokat. Címere is, mit maga tervezett magának, részben ezt jelenti. A két mezőre osztott pajzs bal oldalán, kék mezőben lantot tartó kéz látható. Jobb oldala Tinódi pályájának első szakaszát hirdeti, amikor még meg nem bénultan a szablya-suhogatás volt vitézi foglalkozása: kardot tartó kéz van rajzolva.

A Tinódi kitüntetése abból a szempontból is emlékezésre méltó, hogy Kis Jánosig, a XIX. sz. első feléig, az első és egyetlen eset, hogy a magyar uralkodó irodalmi érdemeket jutalmaz meg. S bár valószínű, hogy a Ferdinándnak ajánlott s a Hoffgreff György kolozsvári műhelyében nyomtatott krónikája mellett pártfogójának, Nádasdynak is van része és érdeme ebben a kitüntetésben, mégis jól esik tudnunk, hogy a XVI. sz. sok sivársága és kietlen önzése között egy ilyen nyerseségtől tiszta esemény

is megtörtént. A Tinódi részéről a kitüntetés minden-
esetre önzetlen. Az ő pártfogója ekkor, 1554 körül,
Nádasdy; művei is tán a Nádasdy segítségével ke-
rültek nyomtató műhelybe. Ha tehát anyagi érdek
hajtja a lantost, bizonyval Nádasdynak dedicálja
vala. De ő Ferdinándnak ajánlotta krónikáját úgy,
amint azt rendre-rendre versbe szerezte. S ezen
krónikák tartalmában semmi sincs, ami ad usum
delphini iratott volna. Nevezetesen az irodalomtörténet
ma se tudja biztosan és végérvényesen megállapítani,
hogy Tinódi a két magyar király s a két Magyar-
ország közül melyiket szereti, vagy nem szereti inkább.
Műveiben az egyenetlenkedést, a pártosságot komoly
erkölcsi felfogással ostromozva, unos-untig bizonykodik,
hogy egyetértéssel lehet a töröktől megszabadulni.
Lelkének egyetlenegy idoleuma van s ez: kiűzni a
törököt. Ezért énekli ő a „jelös” dolgokat, ezért
dicséri a vitézeket s korholja az istentelenséget s a
fejetlenséget. Hogy aztán utólagosan 50 aranyat ka-
pott Ferdinándtól, az a ténynek ellent nem mond.
A dedicatio elfogadása erre mintegy elkötelezte az
elfogadót. S Tinódi különben is az erkölcsi jutalomra
vágyott: a nemesi oklevélre és címerre.

A második kitüntetést I. Ferencz Józseftől nyerte,
aki azon tíz férfiú közé sorozta, kiknek szobrával a
nemzetet ajándékban részesítette. A Népszínház elé
került a lantos ércalakja úgy, amint a művész a
kor és művei tanulmányozása alapján — mert arc-
képe nem maradt fenn — magának elképzelte.

Az a kérdés már most, hogy mivel érdemelte ki
Tinódi ezt a valóban páratlan (keltős) babérkoszorút?

Mindenekelőtt bizonyos az, hogy ő a lantos
nevet sem érdemli meg abban az értelemben, hogy
költő. Abból, ami a költőt költővé teszi: a felfogás
eredetisége és művészete, a képzelő erő gazdasága
és bőrsége, a szerkesztés kiválósága, s a nyelv kife-
jező tehetsége, — mindebből Tinódiban nagyon kevés,
hogy ne mondjuk, épen semmi se — volt. Mégis

rajta maradt a lantos név. Pedig maga mondja előszavában: „Igazmondó jámbor vitézőktől, kik ez dologban jelön voltak, értéköztem; sem adományért, sem félelemért hamisat be nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam; ha valahol vétők volna benne, azt ne én vétkömnek, hanem az kiktől értéköztem, tulajdonítsátok.” Kimondott és vallott célja tehát az igaznak, a valóban megtörténtnek megírása. S mert tán tévedhet, eleve tiltakozik, hogy azt költésnek, költészetnek minősítsék. Nem a *költő* célja hevítette, hanem a *valóság* ingere sarkalta. Ha tehát maga az író elhárítja magától a költői követelményeket, nekünk sem szabad őt másként vennünk, mint ő maga, t. i. történetírónak. A lantos nevezetnek mégis van alapja s ez az, hogy műveit verses alakba öntötte, hozzájuk dallamot szerzett s koboz- vagy lant-pengetéssel maga elő is adta. Ennyi és nem több a Tinódi költészete. A verses történet pedig még zene mellett se költemény.

Így Tinódi voltaképpen méltatlanul kapta a lantos elnevezést s ha értékét függésbe nem hozzuk sivar történetünkkel, a nagy és kettős királyi elismerés se járna ki neki. Azonban nemzetünk sajátságos helyzete és multja keretében Tinódi valóban érdekes és értékes alakja történelmünknek.

Próbáljuk kivenni őt történetünkből. Nagy és szembetűnő hézagok keletkeznének eltüntével politikai s művelődéstörténetünkben s nemzeti zenénk ismeretében.

Tinódi pályája nélkül politikai történetünkben nem azért támadna hiány, mert Tinódi személyes szereplése jelentékeny. Hisz Tinódi a maga korának kis emberei közé tartozik. Születésének, halálának ideje bizonytalan. Születési helye se határozható meg közelebbről, csak így: a Dunántúl, valószínűleg Baranyában. Népi sorból eredve, a kor nagy urainak szolgálatába szegődött, miután megszerezte azt a csekély tudományt, ami az ilyen belső

cselédeknek szükséges volt. Végig szolgálta a következő oligarchákat: Török Bálint, Vitéz Imre, Czeczey Lénárd, Nádasdy Tamás. Első gazdájánál hasznavehető vitéznek is bizonyult. Dombóvárt megsebesült. Ezután már inkább csak énekmondással, lantjával szolgált. Udvarházról-udvarházra járt, nemesek összejövetelén, végbeli vitézek előtt vagy az országgyűlés tagjai között mondotta énekeit. Jó ideig Kassán lakott. De ezt csak úgy kell vennünk, hogy családja ott élt s maga is vissza-visszatért hosszabb vagy rövidebb pihenőre. Mert őt mestersége egyik várból a másikba szolította. A harcok és várvívások szolgáltattak neki anyagot s az előkelők és ezek hadinépe volt a hallgató közönség. Vándor lantos volt ő. Tán sírfájára is vándorlása közepette akadt. Külsőleg jelentéktelen pályája; a kortársakra se hatott akkora mértékben, hogy arról bár a legkisebb feljegyzés maradt volna. S mégis hiányos volna a XVI. sz. története nélküle, működésének ismerete nélkül.

Tinódi ugyanis tárgyát az egyes énekekhez korának eseményei közül választja. Ilyenek: Izabella királyné, János Zsigmond, Martinuzzi viselt dolgai s egyáltalában azok a végzetes lépések és bonyodalmak, melyek Szapolyai János halála után Erdélyt függetlenítették; Losonczi, Dobó, Szondi, Vitéz Imre, Török János vitézkedése a török ellen; Salm Miklós hadjárata Léva, Csábrág, Szitnya és Murány várak ellen; a Károly császár segítségére megjelent magyarság bravuros haditette; Buda elvesztése és Török Bálint fogsága. Nincs korának nevezetesebb haditénye s kiemelkedőbb katonája, amelyik krónikájában helyei ne talált volna. Sőt igen sok eseményt és személyt csupán a Tinódi négyes rímű s hosszadalmas előadásából ismerünk. Ez műveinek egyik nagyjelentőségű történeti értéke. A másik még becsülésreméltóbb. Az t. i., hogy Tinódi az egykorú eseményeket valóságos

forrástanulmányok alapján dolgozta fel s mint már idézett szavaiból is kitűnik, az igazság, a történeti hűség lebeg szeme előtt. A mennyire sajnálatos költői s irodalomtörténeti szempontból, hogy képzeletét és érzéseinek hevét folytonosan elnyomja, ép annyira fokozódik műveinek értéke a pragmatikus historia előtt. A XVI. sz.-nak olyan kiválóan éles-szemű ismerője, mint Acsády Ignác, mondja róla többek közt (Budap. Szemle 97 k. 210 l.): „Énekei telvék hiteles történeti anyaggal s a verses formadacára inkább acta-kivonatok; valósággal okiratgyűjtemények, melyek annál értékesebbek, mert magok az eredeti iratok elvesztek, vagy még lappanganak s eddig kis részben kerültek nyilvánosságra. Tinódinak nincs mit félnie a kritikától. Minél több új anyag kerül elő, annál inkább fokozódik tekintélye, annál bizonyosabbá válik, hogy adatgyűjtői tevékenységében komoly lelkiismeretességgel járt el, hogy teljes hitelű kútfőket használt, melyekből hűségesen kijegyzé a tényeket.” Ennél elismerőbb nyilatkozatot későbbi, igazi történetíróink közül se vívott ki magának egy se. Az igazságnak, a tárgylagosságnak ez a szigorú keresése és feltüntetése nyugodt időkben is bárkinek becsületére válik. Tinódi erkölcsi érzése annál méltóságosabb, mert századja Zápolya öldöklő százada volt. Az ő emberöltője a legrútabb pártoskodásnak s a legönzőbb visszavonásnak az emberöltője; a Balassi Menyhérték és Basó Mátyások kora ez, amikor a pártcsere csak úgy burjánzott. Hiszen ott van a nagy példa: Podmaniczky István, a nyitrai püspök, ki ugyanolyan lelki nyugalommal és istentiszteleti szertartással teszi a magyar koronát Ferdinánd fejére, ahogyan egy évvel előbb a Szapolyaiéra tette volt, hogy végül is otthagyja püspöki hivatalát. Az önzésnek, a pártvillongásoknak ebben a hinárjában a Tinódi szomja a valóság iránt, az igazság feltüntetésére, őt valóságos *iustum ac tenacem propositi virum* jel-

lemmé emeli föl. Nélküle a XVI. sz. sok alakja s adata merült volna el a feledés tengerébe, nélküle a XVI. sz. pártoskodó önzésében alig volna kivétel.

Művelődéstörténetünknek is egyik megbecsülhetetlen alakja. Egyetlen és utolsó képviselője a lantos osztálynak. Egykorú írások és feljegyzések elég bőven szólnak a lantosokról és hegedősökről, a népénekeseek eme két fajáról. De közelebbi ismereteink csak azok, amik a Tinódi nevéhez csatla-koznak.

A Tinódi működéséből következtethetjük, hogy a lantosok afféle vándor történeti énekmondók voltak, kik hozzá hasonlóan bejártak országot-világot egyrészt anyaggyűjtésért s másrészt bejártak minden előkelő nemesi udvart, hogy a már versbe szedett anyag meghallgatására közönséget találjanak. Ezt az éneket lantszó kíséretében adták elő vagy valamely ismert dalammal vagy, mint Tinódinál látjuk, saját szerzésű dallam szerint. A lantosnak volt hite, becsülete a nagy urak előtt, s jó ellátásban részesült mindenütt, hacsak a csélcsap udvarbírák és kulcsárok meg nem csalták azáltal, hogy a jó bor s gazdag ebéd helyett hitvány holmit vetettek eléje. A hegedős azonban olyan vásári művész volt, ki többnyire költött mesével mulattalta az összeverődött publikumot. Mert emennek célja a közönség mulattatása volt. Nem sokat törődött a hitellel, a becsülettel. Tinódi is csácsogásnak, mesének mondja a hegedősök productumait.

Más szempontból is érdekes a Tinódi pályája. Arra a korra esik működése, amikor a könyvnyomtatás fellendülése és a protestántizmus hatalmas és gyors gyökérverése következtében a könyvirodalom már nagy tekintélyre emelkedett. A nyomott betű az élőszóval való előadást elnyeléssel fenyegette. A könyvnyomtatás és a protestántizmus, ez a két hatalmas tényezője a XVI. századnak, lassan-lassan leszorítja az élet színpadáról nemcsak a csácsogó hegedőst, de

még az akkori kor eleven journalistáját, a lantost is. S ki tudja: vajjon Tinódi is nem azért rendezi-e műveit s adja a Hoffgreff műhelyébe kinyomatás végett, mert érezte az átalakuló korszellemnek rá és működésére nézve nem előnyös, de nagyon is gyöngítő fuvallatát? Nem lehetetlen. Hiszen a kitüntetést, a nemesi oklevelet és címet is a kinyomott, tehát már az átalakuló korszellem izlésének megfelelő külsejű gyűjteményért kapta s nem magáért a történelmi énekmondásért. A halhatatlanság vágya ösztönözte-e Tinódit énekeinek kinyomtatására, vagy csak egyszerűen alkalmazkodott a kor izléséhez? Mindegy. Kinyomatta és pedig nemcsak a szöveget, hanem a dallamokat is. És ezek a dallamok a magyar zenének értékes és becses adalékai, s tekintélyes szakférfiak véleménye szerint Tinódi jobb zeneköltő, mint versíró. Egyik-másik országszerte ismeretes (Ti szegén magyarok . . .).

Ami már most Tinódi költeményeit illeti, a már említett tulajdonságokon kívül figyelemre érdemes, hogy akár Ferdinánd-párti, akár Erdély-török-párti történetet mond el, bizonyos hangulatok és érzések állandóan ismétlődnek. S ezek a hangulatok és érzések: a tisztességes istenfélő élet, a jámborság, aztán a vitézi erények dicsérete s az egyetértésre való buzdítás.

Ott van pl. a bibliai tárgyú Dávid királ, mint az nagy Góliáttal megviult c. verse, melynek kezdete

Siess keresztyén lelki jót hallani,
Ó törvénből hadakozni tanulni,
Az igaz hit mellett mint kell bajt vívni,
Krisztusban bízni.

A vége pedig egyenesen a garázdálkodó s fosztogató nagy urakhoz intézett intelem.

Ez világi fejedelmek kik vattok,
Proféták módjára hadakozjatok . . .
Csak isten szavát hátra ne hagyjátok,
Sámuel módjára ti megtartsátok,

Szegin községet ne nyomorgassátok
 És ne nyúzzátok.
 Inkább sok jóval őket tápláljátok,
 Ellenségöktől megoltalmazjátok,
 Igaz jövedelőmen maradjatok
 Lesztök jámborok . . .
 Ti hadakozó bajvivó vitézők,
 Község nyomorgatók ti ne legyetök,
 Gazdát a kertre ki ne kergessetök,
 Ne kesergessétök . . .
 Az bajviadalra ha szömben juttok,
 Aranyért, ezüstért, ti ne vívjatok,
 Lóhoz, fegyverhöz keveset bizjatok,
 Isten oltalmatok.

Eger vár viadaljáról is így kezdi énekét: „Ti magyarok már istent imádjátok és ő neki nagy hála-
 lákat adjátok.” Eger sikeres védelmét, Dobó és
 Mecskei hősi bajvivását, a roppant török sereg
 szégyenteljes elkullogását — mindezt Tinódi fel-
 fogása szerint

Nem emberi hatalom . . . mivelé,
 Mert csak uristen hatalmát jelönté,
 Ez világ hatalmát semmijé tevé,
 Terek császár erejét szégyöníté.

A szegedi veszedelem is azért zúdult a haj-
 dúkra, mert az istenes élet helyett, káromlást és
 fesleltséget folytattak s jámborság helyett gonosz-
 ságot.

A vitézség pedig nála maga a tisztesség. Sze-
 mében a harc, a viadal, az ostrom, mind szép jel-
 zőre érdemes. Különös örömet okoz neki, ha olyan
 magyar vitézről szólhat, aki idegenben is dicsőséget
 szerzett a magyar hírnévnek. Pl. a Saxoniába Ká-
 roly császár segedelmére kiment magyar hadi nép-
 ről azt mondja, hogy

Hírók sok országban nekik oly vala,
 Gyorsaságról töröknek mondják vala,
 Sok országok tőlök rettentek vala,
 Mint egy mendörgőtől ők félnek vala . . .

Hite szerint:

Jobb vitéz magyarnál bizony nem volna,
Sem török, némöt, olasz jobb nem volna,
Csak az igaz szeretet köztök volna,
És jó vitéz vezér előttök volna.

A hadi érdemet még az ellenségben is elismeri. Hogyne dicsőítné hát első gazdáját, enyingi Török Bálintot, kitől a török annyira rettegett, hogy orvul a Héttoronyba hurcolta holtig tartó börtönre! S amennyire lelkesedik a bátorság megnyilatkozásán, ép olyan keserű a megbotránkozása, ha valahol pipogyaságot tapasztal, vagy árulásról kell megemlékeznie (Eger históriája). Az igaz harcos lelkét az angyalok a mennyországba viszik, híre-neve pedig a földön marad fön.

Ám jámborság, vitézség mind hiábavaló, ha nincs meg az egyetértés. Tinódi lelkében a legkeserűbb érzést mindig a visszavonás, a pártoskodás tüze kelti. Eszménye szerint minden született magyarnak össze kellene tartani, hogy az álnok, hitszegő törökön diadalt lehessen ülni.

Ti Magyarok jobb ha mind egygyé lesztök,
Mind eddig, egymást ne úgy szeressétök,
Ugy ad isten jó szerencsét tinektök,
És megszabadítja idegen néptől földetök.
Nó ha ebben nem akartok elővenni,
Ennél inkább kezdötök fogyatkozni,
Két fél között mindenestől elveszni,
Mint az a két szék között puszta földön maradni.

Egység alatt Tinódi nemzeti összetartást ért. Neki voltaképpen mindegy, akár Ferdinánd alatt, akár János Zsigmond alatt egyesül az egész magyarság, csak egyesüljön. Mikor a török kiverésére a Ferdinánd politikája nyújt több reményt, akkor azt mondja, hogy adjon a magyarság Istennek hálát, hogy adott kegyelmes királyt. Máskor azonban elkeseredve emlegeti, hogy német királynak kell hódolnunk, hogy nem becsüljük meg a magyar uralkodót.

Vajh! magyarok, mily igön ti lám bolondok vagytok,
Hogy ti magyar fejedelmet soha nem uraltok,
Mikor magyar királytok volt, ti jobban voltatok.
Sőt mindenkor vendégkirálynak ti örültetők,
Hogy ki miatt csak romlátok és kevésödtetők . . .

Kár volt, hogy a magyarság János Zsigmond-tól messze eltávozott, nem állott melléje. Hát legalább most térjen észre, könyörögjön Istennek, hogy a gyermeket felnevelje, hogy általa országunk épülést nyerhessen. Az a vers, amelyikből ez utóbbi idézet közölve van (Az János király fiáról való szép krónika) nincs benne a kinyomott s Ferdinándnak ajánlott kötetben, ami tartalmától eltekintve onnan is érthető, hogy egy évvel a Krónika megjelenése után készült. Annyi bizonyos előttem, hogy Tinódi egyik párthoz sem csatlakozott állandóan és fenntartás nélkül. Egyrészt Szilády Áron, másfelől Acsády megpróbálták Tinódit német, illetőleg János-pártinak feltüntetni. De erre elég bizonyíték nincs, csak erőltetett magyarázat. Az idézetek eléggé igazolják.

Tinódi nézetem szerint a török kiverésére s az ország egyesítésére több kilátást nyújtó pártért lelkesedett. S az elesett vitéz — bármily párt harcosa vala — a Tinódi szemében veszteség a nemzeti egység, a törökhöz való viszonyunk szempontjából. A pogány hatalmának határt szabni, s azt országunkból el-kiszorítani, ez magasabb gondolat és cél, mint az egyén állandó pártállása.

Tinódiiban egyébként is sok van a magyar jellemből. A józan politikai felfogás, a nyilvános élet jelenségei iránt való élénk érdeklődés, a képzelő erő csekély kapacitása, a komolyság, a vitézségnek és jámborságnak gyakorlása és dicsérete. Valóság szeretete éppen annak az osztálynak sajátja, amelyikből a nemesi polcra küzdötte fel magát: a magyar köznépnek. Mindent egybefoglalva, Tinódi alakja és pályája, ha egyénileg nem is, de mint típus, mint osztályunk egyetlen képviselője, méltó

tán megérdemlette két királynak a kitüntetését és nemzete meleg rokonszenvét. S ha lantosnak egy kissé száraz és egyhangú is, annál gazdagabb kincs valamennyi alkotása a tudományra nézve. Sokban hasonlít Kazinczyhoz. Mindkettő költőnek hitte magát, a kor is annak vette. Ma azonban másként vélekedünk. A költői jelleg szinte eloszlott tudatunkban. Annál inkább méltatjuk mindkettőnek pályafutását historiai s művelődéstörténeti szempontból. Mindketten fontos szellemi szükséglet kielégítését és pótlását segítették előre: Tinódi azt a szükségletet szolgálta, mit ma a napilapok s Kazinczy működésével a szépirodalmi és tudományos folyóiratok hiányán segített. Ebben határozódik meg pályájuk jelentősége és deréksége.

(Uránia 1907.)

BALASSA BÁLINT — ERDÉLYBEN.*

I.

Balassa Bálint rövid pályafutása örökös viadal. Életében két nagy harcot harcolt végig. Mind a kettőt maga keresve-kereste. Egyik: küzdelem Cupidóval, a szerelem nyilával; a másik: küzdelem Marsal, a török fegyvere ellen. A daliás levante egyként sokat beszélgetett magáról szép asszonyok társaságában, majd elragadóan szép tánca, majd állhatatlan, csélcsap természete miatt. És sokat beszélgetett magáról a végbeli vitézek között is, mert a hadi vállalkozásban, a török elleni merész rajtaütéseken senki meg nem előzte őt. A szerelem és a harc volt az ő életének iskolája, dicsőségének, de zaklatott boldogtalanságának is okozója. E kettő együtt sodorta el őt 1575-ben a mi szép Erdélyünkbe is.

A megelőző időben Egerben tartózkodott; ott tartotta őt egy szép asszony: Losonczi Anna, akkor

* A dolgozat első részében — a Balassa jellemének, erdélyi fogságának rövid ismertetése (megjelent *Ellenzék* 1922 ápr. 30.) — vezérfonalul a Széchy Károly essayszerű életrajzát használtam. (Széchy K.: Báro Balassa Bálint; a Magyar Remekírók c. vállalat I. k.; bevezetésül a Balassa költeményeinek szemelvényes kiadása elé). De fölhasználtam a Balassa másik két részletesebb életrajzát is. A első Szilády Áron írta a költő összes műveinek első kritikai kiadása elé 1879-ben. (Magy. Tört. Társ. kiadása). A második részletes s új adalék alapján készült életrajzot Erdélyi Pál írta: Balassa Bálint 1899 (Magy. Tört. Életrajzok).

A második rész tulajdonképp kivonatos összefoglalása a *Dacoromânia* III 550—551. l. megjelent *Influenta poeziei populare române din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint c.*

már Ungnád Kristófné iránt érzett forró szerelme. A szemrevaló gavallér, Eger várának legelső vitéze heves szerelmi ömlengéssel ostromolta a temesvári hős Losonczinak menyecske unokáját — de hasztalan. Az imádott nő asszonyi hiusággal, szórakozni vágyó kedéllyel szívesen hallgatta a Bálint gáláns széptevését, szerelmi ömlengését. Hanem aztán e határon tulra nem nőtt a viszony. A lobogó vérű ifju ekkor odahagyja Egert. Szívében Cupido nyílának égő és égető sebével fut — a csatába. Kétszáz arany díjért, no meg talán a reménybeli zsákmányért, csatlakozott Rueber kassai kapitányhoz, aki a magyar király beleegyezésével, sőt titkos támogatásával a Békési Gáspár számára Báthori István erdélyi fejedelem s így a törökök ellen toborzott embereket. A vállalkozás vége az ismeretes szentpáli csata, Békési leveretése, futása s a mi Balassa Bálintunk fogságbe esése.

Balassa Bálint ugyan valami okból lekészte a szentpáli csatát, de mégis kemény harcot vívott előbb Kornis Gáspár huszti kapitány embereivel, majd Hagymásy Kristóféival. A Királyhágó körül lefolyt meglepetésszerű összefűzésben Balassa olyan sebet kap, hogy — az egykori feljegyzés szerint — egé-

tanulmányomnak, melyet Bitay Árpád kollegám volt szíves románra fordítani. E rész célja: röviden emlékezetbe hozni a magyar és román költészet legrégibb valószínű kapcsolatát. E kapcsolat magyar és világirodalmi vonását és lényegét a magyar irodalomtörténet bűvárai már végérvényesen tisztázták és megállapították. Az eredmények közlése azonban becses tájékoztató és útmutató a régi román népdatok kutatásában. Szempontot nyújt két XVI. sz.-beli román népköltészeti termék földerítéséhez s ez alapon a régi román népköltészet tartalmi és ritmikai sajátosságainak bővebb megismeréséhez. Ha az ismertetett adat nem is bőbeszédű, mégis fontos a román népköltészet multjára nézve is. (l. m. 550 l.)

Ennél a résznél Eckhardt Sándor: *Balassa Bálint irodalmi mintái* c. művének eredményeit használtam föl. Az egész tanulmányból ide csak a Balassára gyakorolt erdélyi hatások ismertetéhez szükségeseket vettem át.

szen *elvajudt*. Így került Balassa két sebbel: a szívnek és a testnek keserves fájdalmával Erdélybe, mint a Báthori István hadifoglya.

Ám a sebeket akkor is lehetett gyógyítani vagy legalább hegeszteni. A Balassáéra is csakhamar akadt enyhítő balzsam, gyógyító ezerjófű. Báthori István az elfogott Békési-párti urakon elég kegyetlen bosszút állott ugyan, de a mi levénténket pártjába fogta, udvarába vitte, Fejérvárt és Medgyesen maga körül tartotta. És ez a fejedelmi kegy, jó bánásmód hamar elmulasztotta a Balassa testi fájdalmait. De eltakarta szívének bánatát is az erdélyi szép asszonyok társasága, szerelme. Balassa ugyanis — meglehet, becsületszóra, vagy talán a nélkül, csak úgy, a fejedelem kegyéből, szabad rab volt. Sőt a fejedelem védence a török ellen. A török ugyanis folyton követelte Báthori Istvántól, hogy szolgáltatassa ki neki Balassa Bálintot, az Balassa János fiát. Ugy látszik, az apán akart bosszút állani a fiu megbüntetésével. Viszont az erdélyi fejedelem is az apa iránti hálából és barátságból kifolyólag, védte Bálintot s vonakodott a töröknek kiadni. Többszöri diplomáciai levélváltás történt a hadifoglyok, de igazában a Balassa Bálint kiadatása körül. A szultán a temesvári basa által küldött parancsban kérte a Balassa Bálint kiszolgáltatását. Báthori hivatkozott a fogoly sebesült voltára s a szultán nagylelkűségére, de eredmény nélkül. Erre a dühös szultán megsürgeti Bálintot s elküldi érte Amhád csauzt, egy szigorú levéllel: Ez okon most rabszolgáink közül hozzád küldjük Amhád csauzt, komolyan meghagyván neked, hogy mondott Balassa János fiát . . . a többi rabszolgákkal egyetemben küldd azonnal magasságos portánkhoz, másképp nem cselekedvén és semmi mentséghez nem nyulván, mint amelynek különben is nem lészen helye előttünk. Mert tudjad, hogy magasságos portánknál azokra és különösen Balassa János fiára szükségünk van, nagy szükségünk.

Bálint azonban mintha mitse tudna ezekről a diplomáciai perpatvarokról s a fejét fenyegető veszedelemről. Gyógyul, üdül, vigad s egyre szerelmeskedik Erdély legszebb hölgyeivel, az ő erdélyi kegyeseivel. „Bebek Judit, Morghai Kata, Csáky Borbála és egy Zsuzsánna nevű szép virág foglalták el szívét s ajzották fel liráját”.

A költeményekből, melyeket kedveseinek nevére írt, az tetszik ki, hogy Bebek Judit és Csáky Borbála úgy fogadták a sok széptevést, szerelmi ömlengést, mint ennek előtte Losonczi Anna: meghallgatták, mulattak, mosolyogtak rajta s ezzel aztán beérték. Maga a költő mondja Bebek Juditról, hogy „erkölcsse szelid, szemérmetes, emberiséggel elegy, édes ajka piros, jeles tréfáju, édes beszédő”. Ily szépségű lévén és kegyes, hát én miért ne szeressem? — kérdi.

Szeretem bizony, csak viszont ő is engemet szeressen.
Szolgálatomért szemei elől engem el ne vessen.

Csáky Borbálát még hevesebben szereti. Szívét úgy vigasztalja és kinozza Borbála, mint a füst a fiatal fát, egyfelől tüzesedik, másfelől nedvesedik. Ugy ég a szive, mint az Aetna. Csak akkor lesz vége szerelmének, mikor a vizek visszafele folynak, a hegyek árkokká kezdenek válni. Mindhiába ez a heves szerelem, Borbála tartózkodó marad.

Csak bubánat immár hagyatott énnkem, kiben fogy éltem,
Mert jó reménységem, kiben vala nékem, az elhagyott engem,
Kiben mindenkor nyughatatlanságban, fohászkodásban lelkem.

Ellenben Morghai Katalinnál már több szerencsével forgolódott. Ugy érzi, mintha Vénus fogadott fia volna, mert ime most is szerencsésíti a szerelemben.

... Mostan is megajándákoza

Rabul egy szép szűzet én kezembe ada

Mondván: szolgálatoknak ez is egy jutalma ...

Adta szép rabomnak, mert olyan szép színe

Mint rubint gyémánttal miként illik egybe

Vagy fehér liliummal ha rózsát fogsz estve.

Van még egy erdélyi kegyese költőnknek s ez Hagymásy Kristófné, Sanyiki Krisztina.

A fejedelem ugyanis Balassát, hogy a töröktől távolabb legyen, Huszt várába küldötte, melynek fejedelme a már említett Hagymásy Kristóf volt. A fogoly s a vár urnője megértették egymást. Bálint még Lengyelországból is fentartotta a kapcsolatot a szép asszonnyal, aki viszont Danckáig is elküldözte leveleit Bálint után, keservesen panaszkodva, hogy se nem ír, se nem üzen, egészen elfeledkezett róla.

Mert Balassa Erdélyből Lengyelországba került. A következő 1576-ik évben ugyanis Báthori István lengyel király lett s utóda Kristóf. Balassát maga küldte — jobban mondva — szöktette át Lengyel földre, Krakkóba. Balassa azonban még évek múltán is szívesen gondolt vissza Erdélyre, sőt még egyszer röviden meg is fordult itt „jó hamar lovakért”.

Viszont az erdélyiek is szerették Balassát. Nemcsak a személyét és nemcsak a fentebb említett „kegyesek”. Hanem költeményeit is, melyek közül néhány épen erdélyi emberek följegyzésében is maradt ránk.

II.

Balassának rövid, alig egy évnyi erdélyi tartózkodása tehát eseményekben elég érdekes, szerelmi kalandokban gazdag és változatos, de költészetére is termékeny. Több szép virágénekét itt írta, sőt hatást nyert az erdélyi néplélekből. Két költeményét román nótára szerzelte.

Egyik ilyen költeménye a XXXIX. sz. (a Szilády-féle kiadás 40 l.).

Ebben elpanaszolja a költő, hogy egyedül él, mint síkmezőn a szálfa. Ezt a nap, őt a szerelem égeti. Már a reggeli pacsirtaszó felindítja szívének per-

zselő szerelmét, eszébe juttatja kedvesét: szeretné látni, vele beszélgetni. De nincs módjában, mert irigyei miatt ép úgy nem jut kedveséhez, mintahogy a tövisek miatt nem lehet leszakítani a violát. Azért hát gondolatait küldi hozzá. Nem bánja, ha maga el is pusztul a keservek között, csak kedvese maradjon ment a gonosz hírlől.

A codexben, amely nem a Balassa kezeírását őrizi, hanem íródeákjáét, a Hartyáni Imréét, ez éneknek a következő jellemző címezése van; Carmen tenui nec pingui Minervae compositum. Aztán jön a nótajelzés így (a Szilády-féle kiadás után a codex eredeti helyesírása szerint): Az Szavu nu lasze'n kaassa fata" oláh ének nótája.

Másik költeménye, melyhez szintén a román népköltészet szolgált indítékul, a XXXV. sz. (a Szilády-féle kiadásnak 59—60 l.).

E költeményben elmondja a költő, hogy régi szerelme, mely már szinte hamúvá vált, újra lángra lobbant. Oltaná e lángot, de nem tudja módját. Szenved, mint a mérges nyíllal halálosan sebzett vad. Cupido, aki most lángra gyulasztotta szerelmét, állandó szerelmet ígért, de nem adta meg ígértét. Kéri Cupidot, hogy ne üzzön vele bolondot, az íránt gyulassza szerelemre, kit neki is tud adni.

Ennek a költeménynek címfelirata magyar szövegű: Ezt akkor szerzette, hogy az ő felesége idegensége miatt, az régi szeretőin kezdett szívében megindulni. Arra az oláh nótára: az mint az eltévedt juhokat siratja az oláh leány. Ime a két irodalom, a román és magyar költői lélek XVI. sz. érintkezése és egybekapcsolódása. A két adat együttesen is sovány, de mégis elegendő arra, hogy a román népköltészettel foglalkozó filológusok fölutasítsák és megállapítsák ennek a két XVI. században — úgy látszik — nagyon ismert román dalnak a szövegét.

Az idevágó kutatás kiinduló pontja természetesen a Balassa a költeményeit tartalmazó codex

feljegyzése, amelyet a Szilády Áron kritikai kiadása után betűhíven közöltünk. Aztán magának a szóban forgó két költeménynek a szövege és ritmusa.

Hogy már most milyen a Balassa viszonya a hivatkozott román dalokhoz, arra nézve pontos feleletet adni nem lehet. A XXIX. sz. idézi a román dal kezdő sorát. Ámde a Balassa versében egészen más a kezdő sor. Ebből arra lehet következtetni, hogy csupán a helyzet, a hangulat rokon a két költeményben. Nem lehetetlen, hogy ugyanez áll a XXXIV. számura is. Ennél a mintául szolgáló román dálnak nem az első sorát nevezi meg a codex, hanem a tartalmát: Az mint az eltévedt juhokat siratja volt az oláh leány, úgy siratja a költő elveszített szerelmeit. T. i. a feleségéét, a Dobó Krisztináét, aki elidegenült s el is vált tőle, s a régi szeretőjéét, a Losonczi Annáét, akit egykor maga a költő mellőzött s most már hiába ostromol újra éledt szerelmének vallomásaival. Egyébként a Balassa verseinek tudós kiadója, Szilády Áron (a kiadás 287 l., a jegyzetekben) ezt mondja: „A cím és tartalom egymást teljesen felvilágosítják. Ami az oláh nótát illeti, többen állítják, hogy az oláh népnek ma is egyik kedves dala az elveszett juhait, más versio szerint, kecskéit sirató leány kesergő nótája. Van ki állítja, hogy ezen dallam zongorára is le van téve és kiadva: de nekem utánjárással sem sikerült feltalálnom.” Természetes, hogy nem sikerült Sziládynak, mert ahhoz szükséges a régi román népköltészet s a rávonatkozó irodalom beható ismerete.

Még egy fontos körülmény tartandó szem előtt a Balassának mintául szolgáló két régi román népdal keresésénél. S ez a *nótajelzés*. Balassa rendes kifejezése ez: *arra a nótára* (s következik a nóta kezdő sora); vagy fordított sorrendben, mint itt is a XXIX-nél: *az Szavu nu lasze stb. ének nótájára*. Hogy mit kell érteni Balassánál a *nótajelzés* alatt, azt Eckhardt Sándor mutatta ki. Kiderül az Eckhardt

megállapításaiból, hogy a nótajelzés Balassánál jelenti: 1. a minta énekelhetőségét, 2. hogy ugyanannyi sorból áll a szakasz, ugyanannyi szótagból a sor, mint a mintául szolgáló nótában.

Pl. a Balassa VIII. sz. költeménye pontosan ráillik a Regnart I. 15. sz. dallamára. (Az Eitner-féle kiadásban 24.): ugyanannyi a szótagok és sorok száma s így a két költemény ritmikai egysége teljesen hasonló. De különbözik az egyes sorok tartalma, különbözik a szakok száma, mert Balassának a költeménye néha több, néha kevesebb szakaszból áll, mint a mintául vett nóta.

Ennek következtében a mintául szolgáló román dalok felkeresésénél feltétlen szem előtt kell tartani a Balassa verssorainak szótagszámát. A strófák beosztása és száma már ingatagabb alap, mert hisz sokszor a másolótól, a leírótól függ az, hogy strófákra oszlik-e a költemény vagy nem. A strófák számát meg épen nem tartotta meg Balassa sem.

Még egy kérdés érdekelhet ezekkel kapcsolatban: mily mértékben ismerte Balassa a román nyelvet?

Rimay János, a Balassa rokona és tanítványa, maga is kiváló költő, személyes érintkezései alapján azt jegyzi fel Balassáról, hogy anyanyelvén kívül beszélt a latin, olasz, német, lengyel, cseh és török nyelveket. Tehát nem említi, hogy Balassa tudott volna románul és horvátul is, noha ilyen nótajelzései is vannak.

Meglehet, hogy Balassa csakugyan nem beszélt a román nyelvet, csak ismerte, értette. Valószínűbb azonban, hogy ép oly jól beszélt ezt is, mint a többi, amiket Rimay felemlít. Csakhogy Rimay a románt és horvátot, mint amelyek az ő érdeklődési körétől kissé távolabb estek, nem tartotta fontosnak fölemlíteni. Hogy csak elfelejtette Rimay felsorolni a románt is a Balassa által beszélt nyelvek között, noha Balassa ezt is jól beszélt, erre a feltevésre a következők indítanak.

Balassa kereken egy évnyi időt töltött Erdélyben. Itt időzése alatt természetesen magyarok között magyar társaságban élt. De érdeklődött a román nép és nyelv, a román népi poézis iránt is. A Királyhágó körül, Gyulafehérvárt és Medgyesen tartózkodott hosszabb ideig. Mindezekben a helyeken bőven volt alkalma román szót hallani s a román nyelvet teljesen eltanulni. Bizonynal meg is tanulta jól: hisz egyrészt fiatal volt, oly koru, amikor egy idegen nyelvet még az is megtanúlhat, akiben nincs semmiféle különös kíváncsiság az illető nyelv iránt. Egy év alatt még közönséges egyéniségre is *ráragad* egy nyelv.

Amde Balassában meg volt a konkrét érdeklődés. Nemcsak ragadt rá a román nyelv, hanem tanulta is, figyelte is azért, hogy megismerje: miként nyilatkozik meg a szerető és szerelmes román lélek, milyen a román szerelmi dal. Szüksége volt erre, hogy azt is felhasználja a maga szerelmének, búbanatának könnyed és hatásos kifejezésére. A Rimaytól is csodált nyelvtelhetsége egy év alatt bizonyosan jól, teljesen megtanulta.

Jól megtanulta, annyira, hogy még évek múlva is visszaemlékezett nem egyes szavakra, hanem egy-egy egész nótára. A XXXIV. é. előtt a codex írója ezt a megjegyzást teszi: Ezek után már akik következnek, azokat mind kiket házasságában, kiket a feleségitől való elválása után szerzett. (Szilády kiadásának 286 l.) Ebből bizonyos az, hogy a XXXV. sz. éneket, amelyet román nótára szerzett vagy házassága alatt, vagy — ami valószínűbb — feleségétől való elválása után írta. *Tehát nem erdélyi tartózkodása alatt*, amikor még legényember volt, *hanem jóval később*. Balassa Erdélyben 1575—6-ban tartózkodott, míg házassága, melynek ideje alatt vagy után, de semmiesetre előtte írta a XXXV. éneket, 1584. karácsony első napján ment végbe a sárospataki várban; tehát erdélyi tartózkodása után szinte tíz

év múlva. A XXXV. sz. ének keletkezése pedig a codex szerint még későbbi időre esik, talán épen a feleségétől való elválás utánra, amit 1588-ban mondott ki az egyház, noha már másfélév óta külön éltek.

Mindezekből az adatokból egy fetteetlenül bizonyos: a XXXV. sz. éneket, melynek mintája román, nem erdélyi tartózkodása alatt (1575—6), hanem évekkel utóbb írta. Már pedig bajos volna évek múltán, tán egy decennium után is visszaemlékezni egy idegen költeményre, annak ritmikus folyására annyira, hogy azt egy költemény szerkesztésénél mintául használjuk, *ha nem ismerjük jól magát a költeményt, magát a nyelvet*. Ellenkezőleg: Balassa teljesen és szabatosan kellett, hogy beszéljen románul, erdélyi tartózkodása alatt jól meg kellett tanulnia. Csak így érthető meg, hogy innen elkerülve még *egy évtized múltán is tisztán fölhangzott fülébe az itt tanult kedves román népdal*. Mert az ismét bizonyos, hogy Erdélyből el-kimenetele után Balassa csak a maga román nyelvi tudásának emlékeire támaszkodhatott, később nem volt alkalmá román élőbeszédet hallani, románul társalogni. Inkább felejtett, mint tanult. Hozzá kell vennünk még azt is, hogy abban a korban az erdélyi főnemesség körében több román népdal volt ismeretes vagy tartalmának szépségért vagy vonzó dallamáért. Ez a szépség és dallamosság ragadta meg a Balassa költői lelkét s így tanulta meg kiváló nyelvtelenségével annyira a román nyelvet, hogy hosszú évek múltán is értékesíteni tudta román népköltészeti emlékeit.

A hatásnak a mértékét ma bajos megállapítani, mert a hivatott népdalszöveg ismeretlen. De jellemző, hogy Balassa ily rövid idő alatt is annyira megismerte a román nép nyelvét és költészetét, hogy hatást fogadott el abból s azt meg is mondja. E tekintetben irodalmunkban egyedül áll. Igaz, hogy

Balassa mindig megnevezi azokat az olasz, német, török, horvát dalokat és költeményeket, amelyeket mintának használt. A középkorban, sőt a Balassa korában a költészet terén az eredetiség kérdésében kényesség, tartózkodás nem volt. A plagiumot nem ismerték, inkább gyakorolták. A Balassa nagysága épen abban áll, hogy a sokféle hatás mellett is mindig egyéni, eredeti tudott maradni.

* * *

E cikk nyomása alatt jelent meg Balassa költeményeinek új és teljes kritikai kiadása: *Balassa Bálint minden munkái*. Kiadta dr. Dézsi Lajos. Budapest, 1923. I—II. köt.

Dézsi a XXIX. sz. költemény kezdő sorát így idézi: *Savu mă lasă'n casă fata*. (I. m. 694. l.) Természetes, hogy így változik a sor értelme, de nem a ritmus, amely ugyanez marad, két ütem négynégy szótaggal (ősi nyolcas).

A XXXV. sz. költeményhez megjegyzi, hogy báró Kemény Árpádné Kolozsvárról arról értesítette, hogy ily tartalmu román népdalt maga is hallott. (708 l.) Érdekes adatokat közöl Bitay. Árpád is a *Dacoromânia* III. 788—89 l.

A Balassa román nyelvi ismereteit illetőleg Dézsi főlemlíti azt a — különben ismert — tényt, hogy a Balassa birtokán, Magyarország északnyugati részén, az évnek bizonyos szakában román pásztorok is megfordultak. Tán ezektől hallott volna román beszédet Balassa már gyermekkorában. Lehetséges. Mégis ragaszkodom meggyőződésemmhez, hogy Balassa Erdélyben, fogsága alatt ismerte meg a román nyelvet, hogy tudatos hatást a román népköltészetből szintén csak itt Erdélyben kapott.

BETHLEN GÁBOR EMLÉKEZETE.*

1629. november 15-én reggel, megdöbbentő fájdalom szorította össze a szíveket Gyulafehérvárt, Erdélyország fejedelmi fővárosában.

Haldoklott a fejedelem : Bethlen Gábor.

A csapás, mely lesújtani készült, nem jött váratlanul. Mindenki tudta, hogy a fejedelem teste régóta beteg. Hiszen már jóval azelőtt (a Pázmányhoz írott levelekben), sőt egész uralkodása alatt panaszkodott a testét emésztő kóros bántalmak ellen. Asztma és vesebaj kinozta. Kereste az orvosságot, hátha meggyógyulna ? Tudós doktoroktól kért tanácsot, majd a természet gyógyító erejéhez fordult. Többször töltött hosszabb időt Feredőgyógyon, a régi erdélyi fejedelmeknek és nagy uraknak ezen a kedvelt üdülőhelyén. Mind hiába ! Sem a tudomány, sem a természet nem segített. Sőt most még súlyosabbra fordult állapota. November 15-én, reggelre kelve, a fejedelemnek már szólásnyi ereje sem volt.

A fényes fejedelmi udvarnak valamennyi tagja : nemes apródok és országos gondokban meglett férfiak, Isten igéjét hirdető lelkipásztorok és a nagy politika szálait szövögető diplomaták és követek megtört szívvel, csüggeteg fejjel állták körül a nagy fejedelem halálos ágyát. A fejedelem papírt és

* A szászvárosi ref. Kún-kollegium 1913. november 15-diki Bethlen-ünnepélyére. Innen a helyi vonatkozások kiemelése.

tollat kért. Odaadják. S mielőtt lelke viasszaszállna az Örökkévalóhoz, erőteljes vonásokkal írja le a papirosra: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen!”

Ebben az évben, október 23-án, háromezáz éve múlt, hogy fejedelemmé választották. Tizenhat évig uralkodott s ma kétszáznyolcvannégy éve, hogy 49 éves korában meghalt. Ezért szentelünk emlékének ünnepet ez évben és épen a mai napon.

S most, amidőn szívem szerint nyert feladatom az, hogy Bethlen Gábor nagyságát lelki szemeink elé idézzem, most az egyszer igazán szeretném, ha birnám a szónak zengését, az elmének világosságát, a rábeszélés minden varázsát, hogy ki tudjam fejezni azt, ami szívemet eltölti. Bocsánat, hogy e percben erőt vesznek rajtam saját benső, személyes érzelmeim. Úgy kényszerít valami, vallomást tennem e pillanatban arról, hogy Isten s szüleim után egyesegyedül Bethlen Gábornak köszönhetem, hogy ma itt állok. A Bethlen Gábor diákja voltam, az ő iskolájában növekedtem azzá, ami vagyok. Anyagi javakban is egyszerű szülőim — tán hallomásuk, tán az isteni gondviselés sugallatára (hogy tudnám én ezt megmondani?) — tízéves koromban Enyedre vittek, a Bethlen-kollégiumba irattak be. Fizetni nem fizettek értem semmit. Hanem adtak tisztességes ruhát s azonkívül még egypár garast, hogy abból éljek meg. Mikor édesanyám búcsúzott, azt mondta: „Ha jól viseled magad, itt ember lesz belőled.” Ott maradtam. Eleinte bizony szűköcskén éldegéltem. Hosszú időn keresztül csak az a két cipő volt összes napi táplálékom, amit a Bethlen Gábor kegyes alapítványából kaptam. De már otthon is hallottam, itt az iskolában meg épen kézzelfoghatóan tapasztaltam, hogy csak a kezdet nehéz. Megtudtam, hogy minél nagyobb s minél jobban viseli magát a diák, annál több kedvezményt kap. A mindennapi száraz cipőhöz idővel jöhet a félkoszt, amely abból állott,

hogy minden második nap kapott a tanuló húslevest s benne egy adag főtt húst; majd a teljes koszt; mindennapi meleg ebéd s végül jöhet az ebéd- és vacsorakedvezmény is, amit csak a nagy diákok, teológusok élvezhettek. A fokozatokon mind keresztülmentem, Tandijat sohasem fizettem, kaptam enni; néha őszkor, szerdán, szombaton, még egy-egy jó csomó gyümölcsöt is szedhattunk a kollegiumi kertből. Éltünk mindnyájan abból az eledelből, amit Bethlen Gábor hagyott a mi számunkra, nevelkedtünk abban a szellemben, amit tanáraink hirdettek, amit az iskola százados múltja, a Bethlen Gábor szelleme nekik előírt.

Mélységes hálával gondolok mindenkor volt tanáiraikra, kiknek köszönhetem nevelésemet. De hódoló tisztelettel, áldó emlékezettel veszem ajkamra mindenkor a Bethlen Gábor nevét azért, hogy a gyulafehérvár-nagyenyei kollegium megalapításával gondoskodott rólam is, háromszáz évvel később született szegény magyar fiúról. Ezért tolulnak személyes érzelmek ajkamra. Ezért kérem az elnézést.

S kérhetem ezt annál inkább, mert ha körülnézek csak ebben a teremben is, magamon kívül még másokról is tudom, hogy e pillanatban ha némán is, de ilyen vagy ehhez hasonló vallomást tesznek. Ennek az iskolának, a Kún-kollegiumnak, mostani előjárói és tanárai közül is többen, a régebbiek pedig mind a Bethlen Gábor alapította gyulafehérvári s Apafi Mihály által Nagyenyedre áthelyezve iskolának voltak a neveltjei. Ott nevelkedett kollegiumunk halhatatlan emlékü nagy pártfogója is, Kún Kocsárd gróf, kinek nagy- és nemeslelkű alapítványai közületek is annyinak nyitja meg ez iskola kapuját, hogy erkölcsben, tudományban és hazaszeretetben nevelkedve, derék emberekké váljatok. S nem tudom, hogy vajjon nemde épen Bethlen Gábornak, az ő példájának köszönhetitek-e, köszönhetjüke azt, hogy Kún Kocsárd olyan módon és olyan esz-

közzel vetette az iskola alapjait szilárd kövekre a szegény, de jól tanuló fiúk számára, ahogyan Bethlen Gábor alapította a maga főiskoláját? Ki tudja, vajjon nem épen a Bethlen Gábor szelleme vezérelte-e Kún Kocsárdot?

Manapság, mikor állami intézetek úgyszólva mától holnapig megszületnek, vagy a nem államik állami támogatással hatalmas fejlődésbe szökkennek, nem is látszik olyan nagy dolognak a Bethlen Gábor-iskola alapítása. Ámde ha igazságosak akarunk lenni, akkor meg kell gondolnunk a Bethlen Gábor-iskola alapításának történeti jelentőségét is. És a történet azt mutatja, hogy a Bethlen Gábor alapítása, a gyulafehérvári-nagyenyei főiskola szervezése a magyarság művelődéstörténetének egyik legnevezetesebb mozzanata, *valósággal nemzetfenntartó cselekedet volt.* Mert hiszen a Bethlen Gábor példája nemcsak Kún Kocsárdra hatott, hanem hatott a két Rákóczy Györgyre s az öreg Rákóczy György feleségére, Lorántffy Zsuzsánnára, kik a sárospataki, Barcsay Ákosra, ki a kolozsvári iskola patronusai között foglal helyet. Hatott s hat mai napig Erdély és Magyarország főuraira s tehetős embereire, hogy dús vagyonukból dús áldozatokat hozzanak a magyar művelődés oltárára. És hatott Pázmány Péterre is, ki Bethlen után alapítja meg a nagyszombati, a mai budapesti egyetemet. Így látva az egymás után és egymásból folyó tényeket, vajjon nem országos és nemzetfenntartó volt-e Bethlen iskolaalapítása?

Pedig ez csak közvetett hatás. Tudnunk kell ugyanis azt, hogy a Bethlen főiskolája hosszú időközön keresztül az egyetlen olyan iskola volt, amelyikben bármiféle pályára elő lehetett készülni; egyetlen főiskola volt. Tehát évszázadokon keresztül ebből az iskolából kerül ki Erdélynek valamennyi államférfia, papja, tanítója, hivatalnoka. Sőt katonák is kerültek ki innen, amint ezt a nagyenyei két füzfa története beszéli. De tudni kell azt is, hogy ebben az időben

a közép és főiskolák látogatása csak a nemesi család gyermekeinek volt szabad. Bethlen Gábor mondta ki először törvényben, hogy a jobbágyfiú is járhat ilyen iskolákba. Bethlen Gábor úgy gondolkozott, hogy a művelt ember az igazán nemes ember. Ezért halála előtt három hónappal, 1629 július 13-án, kiadott egy nagyon nevezetes adománylevelet, melyben Erdélynek s a hozzátartozó részeknek összes református papjait s ezeknek fiú- és leányutódait nemesi rangra emeli. A címer jelmondata ez volt: *Arte et Marte dimicandum!* Ezzel az adománnyal tette iskoláját az erdélyi magyarságot fenntartó nemzeti intézménnyé. Mert a nemesség, az akkori magyar nemzet, a sok háború miatt — hiszen tudjátok, hogy Erdély aranykora mily rövid volt! — nagyon csekélyre apadt le. De ezekből a Bethlen által nemessé tett papi családokból s ezek utódaiból évszázadokon keresztül tudta magát az elvérzett nemzet pótolni. S bizonyosan itt közöttetek is van nem egy olyan diák, kinek valamelyik őse református pap volt s mint ilyen a Bethlen Gábor nemeslevele által emelkedett ki a jobbágyok sorából s lett megalapítója családjának, melynek későbbi tagjai már talán az ország nagy és fényes hivatalait töltötték be. Ha igazán büszkék akartok lenni a családfátokra, gondoljatok ti is a mai napon áldó emlékezettel a nagy fejedelem bölcs és nemes iskolaalapítására. De gondoljatok arra is, hogy csak a lelki műveltség, a szívnek finomsága, az értelemnek pallérozottsága, a jellemnek acélos erkölcsé tehet valakit igazán nemessé mintahogy őseiteket is ezért tette Bethlen Gábor nemessé s lett ezáltal családotoknak megalapítója, a nemzetnek fenntartója, halhatatlan nagy fejedelme.

Lám, csak ebben a kis gyülekezésben is mennyien vagyunk, akik Bethlen Gábornak személyes hálaival tartozunk! S mennyire kell, hogy nőjön szívünkben ez a hálaérzet, ha még ezekhez hozzávesszük azt is, hogy volt idő, mikor ezt a szászvárosi

iskolát is nagyjában a Bethlen Gábor nagyenyedi iskolája tartotta fenn. Annak az előjárósága gondoskodott a szászvárosi iskola ügyiről, az választotta és fizette ennek az iskolának az igazgatóját — rektorát —, ahogy akkor hitták. És mekkorára nőne ez a mi kicsiny számunk, ha valami láthatatlan hatalom ma mind egy helyre gyűjtené azokat, kik maguk vagy őseik személyes hálára vannak kötelezve iránta! Hogy zúgna fel, minden orgonánál hangosabban és tisztán, a mennyekig, az Istennek színe elé a hálaadó, diadalmas ének azért, hogy adta nekünk őt, hogy gondoskodott általa rólunk! Hogy villanna elő az elmékben boldogító megértése annak, hogy a mindenható Isten az, aki gondoskodik rólunk. És mily alázatossággal, de mennyi bizalommal csendülne fel a szívek mélyéből a hitnek odaadása, a vallásosságnak életörömet fokozó és az elmúlásnak, a halálnak félelmét eloszlató melegsége azokban a szavakban, amelyeket a haldokló fejedelem vetett papírra.

Minden, ami létezik, a halál tornácát meg kell, hogy járja. Elmúlik a virág, eliramlik az élet. Nagy világbirodalmak csak úgy összeroppannak, kőszirtek csak úgy szertemállanak, mint ahogy elmúlik a fereg, szétoszlik a hang. Mi emberek is születünk, hogy meghaljunk. Porból vétettünk, porrá kell lennünk. De én hiszem a halhatatlanságot. Hiszem, hogy lelkem lerázza magáról porrészeit s részére válik az öröklétnek. Hiszem a halhatatlanságot nemcsak azért, mert előttem áll az Istenembernek, Krisztusnak, példája. Hiszem a halhatatlanságot, ha rágondolok az emberiség nagy jótevőire, ha rágondolok Bethlen Gáborra.

Nyilván ő is porrá lett. Csontjai a gyulafehérvári sirboltban szétszórattak. De hát vajjon hallott-e az, ki holta után is egy egész nemzetnek vált fenntartójává, kinek emlékünnepén, háromszáz év múlva is, annyi egyén tesz vallomást arról, hogy az élet-

nek legbecsesebb kincsét köszönheti neki, mint amennyien ma valljuk ezt Bethlen Gáborról? Meghalhat-e az, ki milliókra költi dús élte kincsét? Oh nem, nem vagyunk csupa por és hamú. Erős hittel hiszem a halhatatlanságot, mert érzem, tudom, látom, hogy ha szükkörű létemet úgy rendezem be, ha Istenemmel úgy összekapcsolom életem perceit, ahogy Jézus tanította, ha a helyen hová sorsom állított, úgy futom meg pályám, mint a nagyfejedelem példája tanítja: „én is porszemje leszek az örökkévalóságnak.

Bethlen Gábor bizonyly halhatatlan. Beszéljem-e tovább is halhatatlanságának bizonyságait, pályáját, nagy tetteit, miket nemzetünk története hirdet magasztaló szavakkal? Hiszen már az egykoru M. Nyilas István így kiált fel: „Boldog vagy te is, felséges Gábrriel, mert ha nézek felségedben Istenhez való kegyességének és hazájához való szeretetének gerjedező fáklyájára, bizony úgy tündöklök azokkal az emberek között a földön, mint a fényes nap a csillagok között az égen“.

Említem-e azt, hogy mekkora bölcsességgel, minő kiváló hadvezéri tehetséggel, minő szívóssággal védte meg Erdélyországnak, a magyar nemzetnek a sorsát? Hiszen tudjátok, hogy a Bocskay politikáját folytatta. Trónusát és országát a szultán pártfogása alatt úgy megerősítette, hogy rövid néhány év alatt nemcsak a Bécsből fenyegető s az ország alkotmányos szabadságának, a szabad vallásgyakorlatnak szánt halálos csapásokat kivédte, hanem a török befolyást is viisszaszorította. S ki ne tudná, hogy a törökkel és némettel történt diadalmas birkozása után a harmincéves nagy világháboruban Bethlen Gábor és Erdélyország magatartása világtörténelmi jelentőségű volt úgy, hogy a németek legnagyobb történetírói is csodálattal szólnak róla? Említem-e, hogy már 1623-ig negyvenhárom csatában vett részt? hogy kora leghirnevesebb hadvezéreit, Buquoyt és

Wallensteint, vagy legyőzte vagy úgy rémületbe ejtette, hogy nem mertek vele döntő csatába ereszkedni? S említsem-e bölcsességét, hogy a birhatót álompénzen soha el nem adta, hogy bár vágyott hódítani, vágyott a lengyel trónra, mégis nagy magamérséklésében mindenkor hajlott a békére, amiáltal tekintélye, országának ereje sohasem csökkent, hanem nőtton növekedett? Hová fejlődött volna Erdély, ha utódai, különösen II. Rákóczy György, tanult volna a Bethlen bölcs mérsékletéből s elérhetetlen vágyait kergetve, nem zúdíttja ránk a tatárok hordáit, nem ássa meg Erdélyország sirját?

Bizony rettenthetetlen volt ő hadban, de bölcs volt a tanácsban is!

Ott van nagy műve, a nikolsburgi béke, alkotmányos szabadságunknak egyik hatalmas jogforrása, ott van a besztercebányai országgyűlés mellett még harminchárom országgyűlésnek egész sereg bölcs intézkedése. Nem, nem szükség egykorú külföldi diplomaták nyilatkozatait idéznünk annak bizonyosságául, hogy Bethlen Gábor nagy fejedelem, bölcs uralkodó volt! Elég, ha körülnézünk alkotásain, törvénykönyvében, hogy mindenki előtt nyilvánvalóvá váljék az a történelmi elismerés, hogy Bethlen Gábor *Erdély Mátyása* volt.

Valóban még abban is hasonlított Mátyáshoz, hogy ezt ami Hunyadvármegyénket épen úgy szerette, mint a Hunyadiak, mint Mátyás. Bölcsője is itt ringott. Marosilyén született. Emléktábla jelzi, hogy melyik házban. Déván, Algyógyon számtalanszor megfordult. Megkezdte a vajdahunyadi vár ujjaépítését is. Azt a részt, amit ő épített, úgy is hívják: Bethlen-szárny. A közeli Alvincre derék és sok iparost telepített. Gyulafehérvárt pedig vízvezetékkel látta el, s nemcsak magának épített fényes fejedelmi lakot, nemcsak iskolájának adott megfelelő helyet, hanem híres régi templomát is újraépítette, toronnyal, harangokkal látta el. Kolozsvárt, Nagyszebenben még ma

is állanak részek az általa elkezdett s hatalmasnak tervelt várépítkezésekből. Ép úgy szerette és pártfogolta a tudósokat és költőket, mint Mátyás király. Udvarába, országába hívta őket. Maga is szeretett sokat olvasni, a bibliát huszonhatszor olvasta végig, könyveit a háboruba is magával vitte; gyűjtötte a régiségeket, különösen sokat gyűjtött Hunyadvármegyéből. És gyűjtötte a könyveket, mint Mátyás király. Sőt bizonyos emlékezésünk van arról is, hogy megpróbálta újra összegyűjteni Mátyás világhírű könyvtárát, a Corvinákat is.

Buzgó református volt. Minden igyekezete arra irányult, hogy a református vallást megerősítse. De Erdélyország dicső hagyományához hiven senkit szabad vallásgyakorlatában nem korlátozott. Mindent elkövetett avégett, hogy a kálvinisták és lutheránusok egyesüljenek. Ő tehát az első, aki a protestáns unió gondolatát felveti. De segélyezte bibliafordításának kiadásában a jezsuita Káldy Györgyöt is kétezer forinttal. Türelmes volt mindenkivel szemben.

A szászok ma is emlegetik, mint jótevőjüket, de tudja a románság is, hogy próbát tett román nyelven írott könyvekkel, iskolákkal arra, hogy nemzeti műveltségük fokozza.

Bizony hosszú volna, ha mind elő akarnám sorolni intézkedéseit, melyekkel országát oly naggyá, oly gazdaggá és virulóvá tette, hogy beköszöntött Erdély aranykora. S a Bethlen Gábor történeti nagyságánál nemcsak arra kell gondolnunk, hogy minő intézkedésekkel teremtett jólétet, műveltséget, hogy hogyan teremtetle meg országának pompás virágzását. A jóból jobbat, egy virágzó országból még virágzóbbat teremteni, már ez is nagy érdem, ez is nagy mű. De romokból építeni új palotát, egy zivatardulta, züllött és koldusszegény országot és nemzetet emelni a virágzás legmagasabb fokáig, a béke áldásáig, az anyagi jóléthez, a politikai tekintélyhez és a szellemi műveltség fényes kincseihez: ezt csak

a legbölcsebb, a legdicsőbb uralkodók tudják megtenni, kiket a történelem nagy embereknek nevez s kiknek emlékét a népek évszázadokon át hálával emlegetik, mint a IV. Béláét, a Mátyás királyét.

Bethlen Gábor is ezek közé tartozik. Mert ugyan ki nem tudná azt, hogy az ő trónraléptét megelőző két évtized volt Erdély legszerencsétlenebb, legsiralmasabb korszaka? Akkor uralkodtak a vérengző természetű Báthoriak, Zsigmond és Gábor; akkor folyt a sokféle pártvillongás, ami az ország gazdasági és társadalmi életét teljesen feldulta; akkor volt a Básta-féle rémuralom. Hogy hová sülyedt ez időben ez a szegény ország, hogy mily rettenetes nyomor keletkezett, csupán azt az egyetlen hiteles adatot említem fel, hogy Nagyenyeden mészárszékben árulták az emberhust; akkora volt az éhség és a kegyetlenség.

S én igazán nem csodálkozom, sőt természetesnek tartom, hogy réges-régen, mikor az egyes emberekben, a népekben nem volt meg az értelemnek, a műveltségnek az a foka, hogy az ilyen nagy emberek tetteit, áldásos működését a valóságnak megfelelően emberi tulajdonaikból magyarázzák és értsék meg: — mondom, nem csodálkozom, hogy az ilyen nagy embereket a régiek szeretetükben fél-istennek, szentnek, bűbájos csodatevőnek magasztalták, ahogy épen könnyebben meg tudták találni a magyarázatot.

Mi azonban csodákban nem hiszünk, a csodák kora lejárt. Ellenkezőleg, tudjuk és valljuk, hogy minél pontosabban, minél emberibbnek ismerjük fel értelmünk világával a nagy emberek cselekedetét, jellemét, annál igazabban tudjuk őket megtisztelni, annál inkább tudjuk a pályájukból a felénk integető nagyszerű tanúságokat levonni s azokon okulva, lelki életünket mindig az eszmények felé irányítani.

Eszményeknek élni, a haza és emberiség szent ügyéért lelkesedni, a gyengéken és támasznélkülieken

segíteni: erre tanít minket a nagy emberek példája, erre a Bethlen Gábor emlékezete.

Csak azt ne higyjétek, kedves ifjak, hogy azok az eszmények valahol a föld légkörén túl kéklő éterben rezegnek. S csak azt ne higyjétek, hogy eszményeknek csupán a világtól, az emberi közösségtől elválva, csak ünnepnapokon és csak valami különös ruhában lehet élni. Nem! Ebben az életben, ennek az életnek minden egyes percében kell eszményeknek élnünk. S ne keressük eszményeinket tétova vagy álmodozó tekintettel valahol a messzeségben. *Szivetekbe nézzetek!* Csak ezt nyissátok meg, csak ezt emeljétek fel s már eszményeknek éltek. S eszményeinknek élve, nyílt szívünk szavára hallgatva, pályánkat ingadozás nélkül, derült hittel, vidám arccal, ifjúi bizalommal futjuk meg a sorsnak bárminő forgandóságában is. Mert érezni fogjuk egész életünkben azt, amit Bethlen is érzett s amit leveleiben is annyiszor újra meg újra kifejez; érezni fogjuk, hogy bennünk, hogy velünk van minden körülmények között a legfenségesebb, a legtökéletesebb eszmény, az örökkévaló szeretet, a mindenható Istennek mindeneket megoltalmazó jobbkeze. S nemcsak magunk meríthetünk magunknak e tudatból bizodalmat, hanem az esetleg körülöttünk álló csüggedezőket, eszményektől eltávozottakat is biztathatjuk annak a lelki valóságnak a bátor ismétlésével, amit a haldokló Bethlen Gábor határozott betűkkel irt le síró környezetének:

Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?

Senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen!

Protestáns Szemle, 1913.

BETHLEN GÁBOR LEVÉLÍRÁSA.

I.

Bethlen Gábor leveleiről, e leveleknek az egykorú események helyes megítélésére és Bethlen jellemének igaz megértésére nézve rendkívül nagy fontosságáról *Károlyi* Árpád írt egy tartalomban és formailag értékes tanulmányt.* Ez mai napig is egyetlen méltatója a nagy fejedelem levelezésének. Nemcsak egyetlen, hanem teljes és tökéletes. Ezt megjavítani, vagy ennél jobbat írni, hiu ábrándozás volna. *Károlyi* sorra vesszi a levelek tartalmát s e levelek tartalma értelmében állítja Bethlen Gábor jellemét helyesebb megvilágításba, mint tette volt életírója, a cseh *Gindely* Antal. Kiemeli a fejedelem bölcs óvatosságát, mellyel trónját megszilárdította, önzetlen és áldozatkész elhatározását, mellyel a harmincéves háborúban kardját kihúzva, Isten tisztessége mellett egyes egyedül nemzetünknek szabadságáért *kitámadott*. Élesen domborítja ki Bethlennek sikeres hadvezéri modorát, a békealkudozásokban mutatott diplomáciai ügyességét, óvatos, de aztán sziklaszilárdul helytálló kitartását, gyöngédségét felesége iránt, érzékenységet erkölcsének gyanúsítóival szemben, tudományszeretetét s vallásosságát. E levelek tartalmából levonható tanúságtételeket a prag-

* Bethlen Gábor levelei. *Budapesti Szemle* XXII. k. 252—294. l. A tanulmány az 1879-ben megjelent Szilágyi-féle gyűjteményhez fűződik; annak ismertetése; de igazában véve egy lelkesedéssel és kiváló szaktudással megírt önálló történeti értekezés.

matikus história azóta már mind fölhasználta, értékesítette úgy, ahogy Károlyi megállapította.

Annyi bizonyos, hogy Szilágyi Sándornál, aki Bethlen leveleit összegyűjtötte és kiadta és Károlyi Árpádnak, ki a gyűjteményt ismertetette, nagyon sokat köszönhetünk. Hogy a közludatban mélyen meggyökerezett a már egykoruak óta mindig emlegetett jelző, hogy t. i. Bethlen Gábor valósággal „Erdély Mátyása” volt: elsősorban az ő érdemök. Minket azonban Bethlen Gábor levelei ezúttal csupán *irodalomtörténeti szempontból* érdekelnek. A historikust érdeklő mozzanatok és tanuságok csak másodszorban és közvetve.

Bethlen leveleinek irodalomtörténeti jelentőségére is találunk rövid utalást Károlyi tanulmányának végén. Károlyi Bethlen stílusának pompás öltözetére, tollának rábeszélő s elragadó formásságára, finom iróniájára, zsoltáros fönségére, választékos és tűzgyökeres üdeségére rámutatva, annak a véleményének ad kifejezést, hogy: magyar és magyaros az ő minden ize, minden sora — s a nélkül, hogy irodalmi tevékenységgel tölteni ideje egy-egy részét alkalma lett volna: levelei, lángeszének, magasröptű szellemének papírra tett emez emlékei, bizonyára megállják a sárat a ragyogó tollú Pázmány iratai után, a bennök található sok latinosság ellenére s egyikévé teszik őt tán *irodalmunk* heroicus alakjainak is. Neki nyelvünk és irodalomunk történetének bajnokai közt még eddig nincs helye; de nem kétkem, eljön az idő, midőn az az oszlop, melyet Szilágyi Sándor nemcsak a fejedelemnek, de a magyar nyelv egyik előharcosának is emelt e gyűjteményben, be lesz állítva a nyelvünket mívelők pantheonába s büszkéek fogunk lenni még e tekintetben is arra a geniusra, kivel Isten jókedvében megaranyozta a magyar föld XVII. századbeli történetét.* Lényegben

* Károlyi id. m. 493. l.

teljesen megegyezik ezzel a rövid utalással *Angyal* Dávid felfogása is.* *Angyal* a XVII. század levélíróiról szólva cikka bevezetésében hangsúlyozza, hogy ezek a levelek nemcsak históriailag és nyelvtörténeti szempontból, hanem azért is nagybecsűek, mert bennük a magyar szellem életének egy darab története olvasható.

A magyar szellemi életnek egy darabja. Valóban ez a kifejezés jelöli meg legszabatosabban Bethlen leveleinek értékét. Ha már most ezt a szellemi életet, Bethlen leveleinek becsét kellően méltányolni akarjuk, figyelembe kell vennünk bizonyos külső körülményeket is.

Egyik ilyen számba veendő körülmény a levelek nagy száma: csak a Szilágyi-féle két gyűjteményben is 488 levél van, amihez hozzá kell venni még a később közlöttet és a még ismeretlenül lappangókat. Bátran vehetjük öt testes kötetnek Bethlen levelezésének terjedelmét s ez már magában is meglepő termékenység 16 év alatt. Mikes Kelemen egy századdal később, 41 év alatt, 207 levelet írt, pedig mekkora a különbség a két levélíró helyzete között! Mikes — igaz, a hazától elszakadva, keserű számkivetésben — de mégis egyénileg és pillanatnyilag kevésbé veszedelmes helyzetben, a nyugalomnak csendes, gondolattermő és reflexiókra kész perceiben ír. Ír arról, ami vele és környezetével megtörtént, amiket látott, hallott, vagy épen olvasott. Bethlen Gábor pedig ír trónjára, országára, a magyar nemzetre, sőt európai viszonyokra is igen fontos következményekkel járó tanácskozások és csaták között és után. Ír nem magáról, nem képzelt személynek, nem irodalmi célokra gondolva. Ír százféle tanács, tervezgetés, jelentés és esemény alapján következtelve a veszedelemmel teljes lehe-

* Beöthy—Badics: Képes irodalomtörténet 2. kiadása I. k. 338—349. l.

tőségek közül a biztos révpartot ígérő eshetőségre. Feje fölött mindig ott a Damokles kardja. Ha hibáznai talál, őt sújtja a lavina legelőbb és legkeserűesebben a mélységbe. Közdolgokról, milliók életéről és sorsáról, államok léteérdekéről van szó leveleiben. De nem elméletileg és oly módon, hogy a kár vagy haszon csak a késő utódok számláján fog feltűnni; hanem rögtön és azonnal a magáén, a maga emberöltőjének életében. És írja leveleit késő este, vagy kora hajnalban, míg tanácsosai a nap fáradalmait pihenik*, vagy erőt gyűjtenek a ma feladataihoz... Egy ujságíró ügyessége és írói készsége lakott benne. Másként alig volna megérthető, amit a politikus és történetbuvár mint mellékezt alig becsül meg benne, hogy t. i. annál többet és szélesebb okfejtéssel tud és kell írnia, minél bonyolultabb a politikai feladat, minél kétségesebb és óvatosságra intőbb a hadi helyzet. Röviden és egyszerűen: minél kevésbé alkalmas a perc írásra, az íhletre, az írói tevékenységre. Mikes levelei retrospectiv jelleműek, fényképszerű természetűek; Bethlen a dolog természeténél fogva prospectiv jellegű leveleket ír. Politikai programját fejtegeti, bizonyítja érvekkel, melyeknek azonban a kézzelfogható realával összhangban kell állaniok. Különben okfejtésének minden hitele hiábavaló volna.

Egy másik számba veendő körülmény, mely ezzel voltaképpen szorosan egybefügg az, hogy végre is Bethlen ezekben a levelekben nem író, hanem uralkodó, de olyan, ki önmagának külügyminisztere, diplomatája és hadvezére egyaránt, ki a pennát csak eszköznék tekintti. A diplomata, fejedelem és a kardforgató hadvezér eszejárása a fő ezekben a levé-

* Annyi gondom vagyon, hogy csak isten tudja, mint vagyok néha, napestig csak a levelek olvasása is elég gond volna nekem, ha választ nem adnék is rájuk mindjárt — írja magáról. (Szilágyi: Bethlen pol. levelei 253. l.)

lekben. Irodalmi gondolkozásnak, írói tehetségnek, művészi elveknek fölvilágosítását még oly mértékben sem lehet és szabad bennök keresnünk, mint pl. egy országgyűlésen elmondott beszédben.

E levelek tehát semmiképen sem alkalmas ke-
retek arra nézve, hogy írjuk *egyénisége* bennök köz-
vetlenségben megnyilatkozzék. Tartalmilag is igen
vegyes tárgyuak: hadparancs és közigazgatási ren-
delkezés, diplomáciai utasítás, vámot és kereskedel-
met szabályozó intézkedések ezek vegyesen. Épen
ezért a levelek egy jó része, bármennyire is becse-
sek azok a kor eseményeinek s benne Bethlen Gá-
bor tevékenységének hű megismeréséhez, irodalom-
történeti szempontból közömbösek. Sőt egészen szí-
gorú kritikai állásponton ide sorozhatók azok is, a
melyeket nem magának a fejedelemnek kezeírásá-
ban birunk, hanem másolatban, vagy valamelyik
diákja fogalmazásában. Mert bizonyos ugyan, hogy
még ez utóbbiak is, a legutolsó szóig az ő szándé-
kát fejezik ki, de még sem ő fogalmazta azokat, a
kifejezés, a stílus részletei nem tőle származnak. És
még így is számos olyan levele van, amelyet szíve-
sen olvasunk, amelyekben megnyilatkozik bizonyos
írói *egyéniség*, ami tehát irodalomtörténeti szem-
pontból figyelmet érdemel, mert gyönyörűségnek,
mondhatnám műélvezetnek forrása.

II.

Bethlent a fejedelmi trón avatta íróvá. Ha a
kolozsvári országgyűlés rendjei *féltőkben libere* feje-
delemmé nem *eligálják*, talán egyetlen sor írása sem
marad ránk. Ennyire összefügg az ő levelezése feje-
delmi mivoltával. Azért ír, azért kell írnia, mert ő
az ország gondviselője, mert a nemzet ügye megki-
vánja s nem azért, mert írói hajlamai voltak.

Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy trónra-
lépte előtt sem kedve, sem ideje nem volt arra, hogy

a *deákságban*, a tudományokban magát kiművelje. Maga mondja, hogy *deákul sohasem tanult s magyar írásnál egyebet nem tud.** Rendszeres iskoláztatásban sohse részesül. A csikszárhegyi Lázár-udvarházban és a fejérvári fejedelmiudvarban egyaránt csak a hadviselés és az államkormányzás eszméivel, sokszor rejtelmes titkaival ismerkedett meg. Alig husz éves s már vezérnyi katonává avatták családi helyzete s az örökös erdélyi villongások. Husz és harmincas évei között pedig annyifelé dobta a hadiszerencse s a politikai pártállás, hogy semmiféle elméleti ismerete el nem merülhetett. Mikor aztán kerek harmincéves korában fejedelemmé tették a rendek s a török, minden egyébre volt qualificatiója, csak épen az írói pályához nem. Egészen jogosult hát az a kérdés: mi tette Bethlen Gábort íróvá, mi teszi leveleit annyira érdekfeszítő olvasmánnyá? A pragmatikus történetíró talán azt az egyszerű és elfogadható feleletet adja, hogy a fejedelmi méltóság, az országos gondok *kényszerítették*, hogy írjon és írjon sokat. A levelek érdekességét pedig az események változatosságára vinné vissza. Csakhogy ez a felelet nem az egész igazság.

Bethlen Gábort íróvá s leveleit érdekfeszítő olvasmánnyá az a viszony tette, amely a maga személye és a kitűzött politikai cél között fennállott.

Bethlen politikájának célja — leveleiből is kivehetőleg — egészen más uralkodása első lustrumában, mint a harmincéves háború kezdetétől fogva. Az 1613—1618 között s jobbára Rhédey Ferenchez, a váradi parancsnokhoz írott leveleket egységbe fűzi az az alapgondolat; hogyan szilárdítható meg a trónja erősnek, meg nem ingathatónak. A leveleknek ez a csoportja kevésbé értékes irodalmi olvasmány. Ezekben a levelekben célja szerint törekvése,

* Ezt a kijelentést Bethlen 1626-ban, már fejedelem korában tette: Szilágyi: Bethlen Gábor levelezése 323. l.

tervei *tulnyomóan egyéniek*, hatalmi törekvésének hajtásai. Egy trónja szilárdságáért hatalmi úton és eszközökkel törekvő egyén pedig épen nem valami esztétikus jelenség, még akkor sem, ha utóbb — Bethlen Gábornak bizonyul. Nem, mert végre is az erő hiányának, a gyengeségnek az érzetét kelti föl az olvasóban. Az ilyen küzdelem minden becsületessége mellett is utilitarisztikusnak, önzőnek tetszik s végcélja nem valamely eszme, hanem pusztán az én: az ego. A gyöngeség érzete és az önzés pedig mindenkor biztos gátjai annak a gyönyörűségnek, amit esztétikai élvezetnek hívunk s amit az írótól, ha az írónak nevére számot tart, elvárunk.

Bethlen Gábor célja a harmincéves háboruban egyszerre megváltozik. Cselekvéseinek eredője immár nem a gyöngeség, hanem az erő. Nem azért ránt kardot, hogy magát, trónját erősítse, hanem azért, mert annak a kardnak immár oly éles a pengéje, hogy másokat is meg tud védeni. Célja pedig hasonlóképp kitágult. A *magyar állam önállósága, törvényeinek épsége* készteti a kitámadásokra. Ebben a nagy egyetemes cél-gondolatban a maga személye és trónja csak eszköz. A Rhédeyhez írott levelekben a központ a maga személye, fejedelmi székének biztonsága. A Thurzóhoz írottaknak központja a *magyar állam épsége*, melyhez képest a maga egyénisége háttérbe szorul. Trónja, fejedelmi hatalma csak akkor és annyiban fontos, mikor és amennyiben ennek a nagy célnak kifejezője. „Csak azt írom — írja sajátkezűleg Thurzónak 1619 november 6-án — ezt az nagy gondot, halál alá vettettet állapotot soha bizony magam felfuvalkodásából, becsületes állapotomnak öregbítéséért, hasznomnak kereséseért fel nem vőttem; mert nekem az kegyelmes uris'en az én érdemem felett noha nem nagy, de igen szép fejedelemséget adott volt és azt négy esztendőknél elforgásában noha igen sok fáradsággal, költséggel, hadakozással, de szép fundamentummal való bé-

kességgel corroboraltam vala... Így lévén állapotom nagy bolondság lőtt volna az, hogy ha én ezt az minden veszedelmekkel teljes nyughatatlanságot igaz okok nélkül cseréltem volna el az én szép csendes állapotomon... Hanem vettem fel mind azokért az okokért, azokért az impedimentumokért, mellyel az nemes Magyarország, nekem szerelmes nemzetem (kiért örömet meghalok) megbántatott sokképen koronás királyától és az papi rendtől... Látván ilyen igyefogyott állapotját azért nemzetünknek, megbizonyosodván felőle, hogy a kiktől oltalmazni kívántatnék az ország, azoktól háborgattatik, sok requisitiojokra nem nézhettem öszvetölt kézzel lábbal következtethető veszedelmet, melyből nekem is mindjárt azután hasonló sorsom lehetett volna: hanem istenhez való zelusomból nemzetemhez való szeretetemből én is im felköltem és amiben tudok nekik szolgálni, abban munkálodom éjjel és nappal, nem szánom fáradságomat, nem szánom költségemet, nem szánom végtére halálomat érettek elfogyatni, mint igaz magyar...“* Ime a nagy célgondolat s benne a maga feladatának természete. Önmaga ehhez a nagy eszméhez képest igen kicsinynek érzi magát, Istennek gondviselése adhat hozzá sikert vagy eredménytelenséget, de ő ettől a céltől soha el nem tántorodik, mert azt csak jó hírneve és becsülete árán tehetné meg; ezzel pedig nem ér föl sem Opulia, sem Ratibor, sem a Partes. Ez az ő hivatása, életének feladata. Pedig ha önzően csak a maga érdekeit nézné, akkor pillanatnyi előnyt, vagyont, rangot bőven arathatna — mindenféle kockázat nélkül.

Az egyetemes célnak ez a világos fölismerése már magában véve nagy értelmi örömnnek forrása. De az, hogy a világosan meglátott hivatáshoz az első percnél lelkesedésével ragaszkodik, hosszú éveken át fárad, elnyomja az önzésnek minden kénye-

* Szilágyi id. gyűjteménye 152—153. l.

lemre csábítgató hangját, veszélynek téve ki minden csak egyéni javait: hőssé avatja őt. *Ennek a nagy eszmének Bethlen nemcsak logikai megfogalmazója, hanem epikai hőse is.* Minden tette életének minden pillanata ennek áll szolgálatában. Leveleinek tartalma is ez eszméhez kapcsolódik. Minden egyéb csak epizódyszámba megy akár életének eseményeiből, akár leveleinek tartalmából.

Ennek a nagy nemzeti eposznak Bethlen nemcsak hőse, hanem egyszersmind költője is. A költemény szövege Bethlen leveleiben olvasható. Ez pedig izgalmas és érdekfeszítő olvasmány! Hogyne, hisz tartalma a magyar gondolatnak küzdelme, nemzetünkért és hazánkért folytatott élet-halálharc.

Az író Bethlen Gábor egyénisége ebben a szövegben háttérbe vonul. Érvei, okoskodásai, melyekkel az általa képviselt gondolatnak, barátokat, híveket akar toborozni, magából az eszméből hajtanak ki. Csak mikor *személyes* hiveit: Thurzót, Széchyt, Rákóczyt kell sarkalnia, csak mikor ezeknek bizonyítja, hogy az ügy, melynek elpecsételték magukat, mindnyájuk legszentebb közérdeke, csak akkor lép elő egy-egy levélnek kezdetén vagy végén. Akkor is oly szerényen, annyi humorral vagy komoly megalázkodással, mintha az ő személye volna a legkevésbé számbaveendő az egész küzdelemben. Ép ez a méltóságos tárgyilagosság, ez a fenséges epikai nyugalom egyik oka annak, hogy levelei irodalmi szempontból is kiváló érdekességűek.

A mi a levelek *nyelvét* és Bethlen *írói stílusát* illeti, meglepően hat valamennyiben a gondolatok természetes kapcsolódása s a kifejezések talpraesett frissisége. A XVII. század polemikus irodalmának stílusa a vitatkozással járó elevenséget, ötletességet általában nem nélkülözi. E tekintetben tehát Bethlen leveleinek üdesége nem elszigetelt jelenség. Csakhogy Bethlen nem polemizál olyan értelemben, mint Alvinczy Péter vagy Balázsfői Tamás. Bethlen magya-

ráz, kér, felvilágosít vagy parancsol egyes személyeknek, egyes személyek által levél formában. Ilyen politikai tartalmú, de mégis alapjában véve magánhasználatra szánt levelezéseink között a Bethleni a fejlődés legkezdetén állanak. Mégis meg van az az érdemük, hogy a polemikus célzat hiánya ellenére is ép olyan frissek mondatai, olyan egyenes és szabatos a kifejezésekben, mint akármelyik XVII. századi polemikus. A tárgy és az eszme mélysége által ez eleven stílusú emberi okmányok értékben az idővel növekednek. Ime a polemikus iratok felett már rég napirendre tértünk, ellenben Bethlen írói értékének megbecsülését most kezdé meg napjainkban a Károlyi Árpád avatott és hivatott pennája.

III.

Bethlen leveleinek irodalmi értéke tehát abban határozódik meg, hogy tartalmuk a legegyetemesebb és legfenségesebb; formában pedig *üdék, elevenek*. Ehhez járul az író egyéniségének az az ildomos megnyilatkozása, ami csak művészi epikusoknál tapasztalható. Ám a fejlődés menetében éppen a kezdet legelején állanak.

Ez okok alapján méltán csodálkozhatunk két körülményen, hogy Bethlen levelei szorgalmas nyelvbuváraink figyelmét a Károlyi intelme ellenére idáig elkerülték. Tanulmányokat, dissertációkat írnak arról, hogy *negyed és ötödrangú mai írók* különösen miféle jelzőket használnak, micsoda alanyokat vagy állítmányokat kedvelnek. Ellenben Bethlen leveleinek *szókincsét*, sokszor sententiosus mondatszerkesztését, nyílt, egyenes, magyar beszédét tanulmányozásra nem méltatják. Pedig bizony megérdemelnék e levelek is azt, hogy bennük lelő nem csekély számú s becses nyelvtörténeti jelenségeket egybe állítsák. Nem kicsinylem a jelzőt vagy az állítmányt a Szomory Dezsőknél, de állítom, hogy Bethlen szó-

kincse és szöfűzése sokkal értékesebb tanuságokat tartogat a kutatók számára, mint igen sok mai író! Dicséret illesse az egyedüli kivételt, *Jancsó Benedek*, ki 1881-ben adott csupán a Szilágyi-féle gyűjtemény leveleinek szókincséből egy kis szótárfélét, továbbá rámutatott néhány érdekes alaktani sajátására.*

Mi a Jancsó által át nem vizsgált levelekből közlünk ime néhány érdekesebb kifejezést mutatványúl:

A tisztviselőknak fejekre parancsoljon = fejevesztés terhe alatt parancsolja meg. (Tört. Tár 1880: 712.) — Derék harc = döntő csata. (U. o. 725.) — Sem orcám, sem szóm nem maradt előttük = sem becsülem, sem tekintélyem. (U. o. 726.) — Megelégíttetni = kárpótolni, (U. o. 727.) Századát kellett adnunk = percentjét . . . megadjuk az árát. (U. o. 727.) — Valamíg a lélek testemben lészen = míg élek. (U. o. 740.) — Bő szókkal megírni = részletesen megírni. (Tört. Tár 1885: 209) — Igénként írni = szószerint. (U. o. 210.) — Asztalnyi hitlevél = nagy hitlevél. (U. o. 211.) — Talpaallya = talpalattnyi. (U. o. 214) — Felbusult harag = bánatkozta, szenvedélyes harag. (U. o. 217.) — De az mostani változásoknak irigy napjai külömb természetben szoktak némely embereket öltöztetni = megváltozik a jellemük rossz irányban. (U. o. 240.) — Gyermekei hír = jelentéktelen, kósza hír. (U. o. 245.) — Idegenséget mutat = vonakodik. (U. o. 247.) — Minden egy jobbágyért, keltőért, vagy erdejében két vagy három szálfáért ne forgasson confoederatiot = ok nélkül, kicsiny ok miatt. (U. o. 251.) — Fejét, életét kötötte = halálra kötelezte el magát. (U. o. 432.) — Tanácsos ember = okos. (U. o. 466.) — Nekem is bőrömben jár életem = az én életem is kockára

* Magyar Nyelvőr X. k. 176—180, 268—27 és 312—315 lapján.

van téve. (A. o. 468.) — Könnyű asszonyomék mellett a meleg szobában nyugodni = tétlenkedni. (U. o. 468.) — Késő leszen az lovat akkor hizlalni, mikor harcra kelletik mennünk = hasztalan erőlködés az elszalasztott alkalom után. (U. o. 636.) — De így szemmel veszedelmeket nem jó néznünk = tétlenül túrni (U. o. 638.) — Ófelsége sem *foghatja meg senki kezében a szerencsét = nem akadályozhatja meg a sikert. (U. o. 668.) — [A parancsot] siketségre vettétek = nem hajtottátok végre és nem is válaszoltatok rá. (Tört. Tár 1886: 10.) — De bizony nem jön több Bethlen Gábor segítségekre, megégetvén kása a száját, nem köti fel másszor az harangot falu fejében . . . = nem vonja magára az országot fenyegető veszélyt. (U. o. 12.) Erdélt nem féltem én, mert meg sem meri büzleni azt a német uram török császár ellen, ott is fejedelem vagyok s leszek én = feléje sem mer közeledni. (U. o. 12.) — Nem lévén elhanyagolt hitünk = eladó hit. (U. o. 27.) — Megborsolják az pornak eltitkolását = megbűnhődnek érte. (U. o. 50.) — Utolsó becslület megadása = temetése, végtisztessége. (U. o. 225.) — Késő leszen akkor betenni az kalitkának ablakát, mikoron a madár kirepült belőle = késő lesz a bánat. (U. o. 226.) — Vitéz hadakozó vezér kell, oly, ki a párnán ne üljön sokat, árnyékától meg ne ijedjen, az szép szónak keveset higgyen = edzett, bátor és szilárd jellemű vezér kell. (U. o. 227.) — Verlen verik = ugyancsak verik. (U. o. 660.)

Másik sajnálatos körülmény, hogy *középiskolai tankönyveink* egyike sem méltatja Bethlent annyira, hogy legalább egyetlen egy levelét közölje. Pedig nevelési szempontból is értékesek Bethlen levelei. A stilisztikai tanítás rendjén a *régi magyar nyelv*, a retorikai tanítás rendjén pedig a *levél elméletének illusztrálására okvetlen fel kellett volna venni egyet-kettőt Bethlen levelei közül* is. És az irodalomtörténetírás is helyesen járna el, ha Bethlen

Gábor korának méltánylása alkalmával bármily röviden, de mégis utalna e levelek irodalmi érdekességére és belőlük szemelvényt is közölné. A Mikes előtti gazdag levélirodalmat egyáltalán nem is említik kézikönyveink. Pedig még a *történeti* szempont is megkívánja, hogy a hasonló műfajú régibb művekre is utalás történjék. Ennyivel legalább adósa a magyar tankönyvirodalom az író Bethlen Gábornak.

Igy a *stilisztikai* tanítás rendjén közölni lehetne az 1621 március 12-én Forgách nádorhoz írott levelet.* A didaktikai cél itt a nyelv fejlődésének, a régi magyar nyelvnek szemléltetése. Erre ugyan alkalmas a levél szövege. Annál találóbb, mert a tanuló ugyanekkor ismerkedik meg a történelem-órán Bethlen Gábor egyéniségével és uralkodásának fontosságával. Tartalmilag is igen jellemző, mert ebben Bethlen azt fejti ki, hogyha vele megkötik a békét, az ország a törököktől is mentesül, különben nem.

A *retorikai* tanítás rendjén a levél-elmélet szemléltetésére alkalmasak a Szilágyi-féle gyűjtemény 283 vagy 284 sz. darabjai. Ugyanekkor ismeri meg a tanuló a történetírás elméletét, az anyaggyűjtés csinját-binját. Adjunk hát a kezébe egy levélformájú történeti kútfőt, mely Bethlenről nyert eddigi ismereteit különösen a külpolitikai viszonyok tekintetében gyarapítja.

Végül a VII. osztály irodalomtörténetében közölni lehetne valamelyik Pázmányhoz vagy Alvinczyhez írottat.** Azt a Pázmányhoz való viszony, ezt meg tartalmi vonatkozása ajánlja. Ebből értesülünk arról, hogy a fejedelem lépéseket tesz, hogy külföldi tudósokat a gyulafehérvári iskolához professornak megnyerjen.

* A Szilágyi-féle gyűjtemény 368—269. l.

** A 458. sz. levél Szilágyinál 452—484. l. és a 470. ugyanott; 453—460 l.

A sok alkalmas szemelvény közül csak éppen a példa kedvéért neveztük meg ezeket a leveleket. Mert van bőven alkalom a válogatásra. Természetes, hogy a tankönyv szerzője a megértéshez szükséges jegyzetéről gondoskodnék s hogy a tanár élő szóval bővebben is megvilágítaná a levelek tartalmát.

Erdélyi Múzeum 1914.

AZ ENYEDI HARANGSZÓ.*

A Bethlen Gábor alapította nagyenyedi öreg kollegium ünnepélyre készül. Fejedelmi alapvetésének háromszázados évfordulója alkalmából hívja, hívogatja ünnepségre mindazokat, akiknek valaha ezzel az intézménnyel összeköttetésük volt. A hívogató szó hatalmas harangzúgásként csendül fel az enyedi Őrhegy lábánál, s hömpölyög végig a Marosvölgyén, s áttörve a Szamos és Küküllők medencéjét, százszoros visszhanggal csapkod át a keleti Kárpátok és a Királyhágó bércein. Szerte a nagy világban vigyázó szemek, művelt emberek fülei kapják el a hívogató hangot. Tömegek beláthatatlanul hosszú sora gyűl, gyülekezik október 7-ére Enyedre, az alma mater, az édes anya melengető, áldott keblére. Sokan lesznek ott test szerint is, de sokan lesznek, akiknek csak a lelke röppenhet el tisztességet tenni Bethlen Gábornak, az ő iskolájának.

Vivos voco !

A tisztességtévők között az első sorban áll az enyedi kollégium mai ifjúsága : fiúk és lányok pirosarcú, fehérlelkű derült csapata. Némelyik csak a tegnap szakadt el a szülői ház áldott meghittségétől, mások már majdnem készen állanak kilépni az *élet* mezejére. Ünnepi öröm köszönt titeket Bethlen Gá-

* A Bethlem-kollegium jubileumára : némileg Schiller *das Lied von der Glocke*-jához kapcsolódva.

bor ifjúsága! Jó, vagy balsorsotok még ott szendereg a kétes jövődő méhében, éltetek aranyos reggelét még hű anyagond virrasztja. Nyilgyorsasággal haladnak az évek. Maholnap ti, vonva a nagy világ zajától, ott hagyjátok az ősi kollégiumot drága reményekkel elteltén, az első szerelem aranyporával szíveteken. Ám ne felejtsetek el: valódi összhang csak ott lehet, hol a szív férfias erővel, s a cselekedett gyöngédséggel tart örök frigyét. Az élet tavasza hamar elmúlik, elröppen az édes mámor, s mint a virágszirmok, úgy hullanak el legszebb ábrándjaink. De ha van férfiasság a szívben és van gyöngédség az akaratban: az elhulló szíromlevél helyén gyümölcs fejlődik, halommal özőnlík az áldás, gazdag, vidám lesz az aratás. A harangszó elsősorban titeket szólít. Vigyázzatok, mert a fejedelem sasszeme tirátok vigyáz legéberebben, legaggódóbban s legtöbb reménykedéssel. Jól végezzétek a munkát, derakas aratást készíttetek elő: szemtől görnyedjenek a padlások, csűrök legyenek zsúfolva asztagokkal. Mert bármennyire fényes a magyar műveltség, bármennyire is szilárd ennek a műveltségnek minden vára, s abban épen, a tiétek, az enyedi, a végzet senkivel sem köt örök szövetséget. Nézzetek a mögétek sorakozókra: deli férfiakkak, bölcs öregeknek, s tisztos aggoknak csapatjára.

Valamikor ezek is hozzátok hasonló bizakodással gondoltak az aratásra, a műveltségnek, a tudománynak, a becsületes munkának eszközeivel megszerzett emberi boldogságra. Hitték, hogy életük hajója a ringó hullámokat bátran átszelve jut el a békességnek, a nyugalomnak kikötőjébe, ahol minden faj, minden vallás, minden társadalmi osztály majd derült arccal tekint egymásra. Hisz ezt tanulta mindenik a Bethlen Gábor iskolájában, ez volt mindnyájunknak a szívében vallott eszmény!

De előtört a pusztító tűz, a megfékezhetetlen őserő, az emberi önzés, s oda lett az emberek ve-

zetése. Tűz pusztított végig a világon. Elégett ennek a nemzedéknek remélt aratása. Ámde látjátok, bár az égő üszöktől még némelyiknek komor az arca, még fáj a sebe, mégis mennyien jöttek, jöttünk a harang hívogató szavára. Olyan volt a tűzvész, mintha lángja el akarta volna seperi a mindenséget. Becsapott csűrbe, gabonába a villám, utcasorok, országok égtek recsegve-ropogva.

Gyermek sír, anyák bolyongnak . . . És mégis, mégis . . . itt vagyunk. Megfürödni jöttünk ifjúkori emlékeink friss életerőt fakasztó forrásvizében.

Oh azok a régi emlékek! Azok a kedves diák-történetek, mesébe illő vakmerőségek, szapora magolások, pajzán csínytevések, hőstettek és gondtalan léhaságok. Soha sem volt azokban önzés, soha sem volt azokban híre se a rosszaságnak. Az ifjú erőnek tán szabálytalan kiömlése volt. De erő volt. Erő, amely edzetté, férfiúvá egyenesített mindnyájunkat úgy, hogy ime most az emberi önzésnek világot perzselő tűzvészében az emberi műveltségnek komoly, de rendületlen hitével fogadjuk nemcsak a jubileumra hívó harangzúgást, de magát a tűzvészt is. Mert tudjuk, érezzük: az Isten nevében vetett magvak nem maradnak mint valami sírban, az anyaföld ölében, hanem csak felkelti azokat is egy szebb lét reggele. Mert ha valaha, hát most érezzük, hogy Bethlen Gábor csapatához tartozni annyi, mint még a háborúk zajában is bibliát olvasni, Istennek országát keresni, nemesnek lenni a nemtelenek között is, önzetlennek az önzés korában is, hinni a hitetlenek között is.

Impavidum! Rendületlenül és soha meg nem ingva férfiuként élni, halni, építeni!

Mortuos plango!

Am a harang nemcsak minket, élőket szólít. Halljátok mily mélyen, mily gyászosan kong? Álljátok meg egy percre, vigyázzátok a harangnak messzi múltba ömlő hangjait. Micsoda fényes sereg, minő

hatalmas erőt képviselő oszlop vonul föl halottaiból háromszázados sírkövét fölnyitva, hogy együtt legyen velünk! Az élén maga a fejedelem az ő tudós professzoraival, művelt, nagy nemzeteknek is becsült literatusaival. A nemesi rangra emelt erdélyi református papoknak haláláig hű sok-sok ivadéka. Főurak, kik egyházat, országot, csatát vezéreltek. Tudósok és államferfiak; a két cipó mellett is őshazáról álmodozó martirok; szónokok és költők; színészek és gazdák; falusi mesterek és ravasz diplomaták.

A jubileumi harang ütése ide szólítja az életük virágjában csak nemrég elvérzett hősöket . . . Ide szólítja azokat is, akik más országba, sőt világrészbe sodródva csak a gondolatnak sebes szárnyalásán röpihetik ma lelküket Enyedre, a világ közepére. Mert nekünk tisztességtevőknek, élőknek és halottaknak, ma egy pillanatig csakugyan Enyed a világ közepe.

A jubileumi harang a holtakat is szólítja, s együtt sír a sírokkal. Sírátja a holtakat, de boldog büszkeséggel síratja, mert soha se akadt hűtelen közöttük. Ellenkezőleg: ők voltak az ország megtartói, rendnek, műveltségnek hordozói, városok fejlesztői, s az iskolából el-belépve a kunyhók küszöbére ők szoktatták jóra, szépre a népet. Ezer meg ezernyi kéz dolgozott egymást segíteni készen. Olvasások végig Erdély történetét, figyeljétek meg nemzeti és felekezeti elfogultság nélkül az *enyedi diákokat*. Mindenütt ott találjátok a Bethlen Gábor népet, szellemét, fajfentartó, egyetemes műveltséget, s európai eszméket istápoló munkáját.

Fulgura frango!

Erdély népei, s különösen te sok vihart kiállott fajom, nemednek testvérfelen ága: vigyázó szemetek Enyedre vessétek.

Szédülten és mellbevágva hörög a szenvedő emberiség. Foszladozik minden érték, amelyet szentnek, érinthetetlennek tartottunk. Ha nem eszmélünk idejekorán, minket is elkap a bellum omnium contra omnes utolsó itélete.

Józanodjunk ki idejében. Dobjuk el sok és nagy bűneinket, átkos turáni természetünket, a civódást, a pártoskodást, rendeljük alá egyéniségünket nemcsak a vezéreszméknek, hanem a magunk által vezérül tett férfiak utasításainak. Legyünk végre valahára mindnyájan hűséges és engedelmes munkásai a Bethlen Gábor szellemének, amely egykor erős kardvágással is ki tudott ugyan állani a világtörténelem harcmezejére, de amelynek mégis az Istenbe vetett bizalom, a tudománynak, a műveltségnek minden rendű és minden nyelvű népekre elárasztása, kiterjesztése adott ragyogó hírnevet.

A csúcs és alap
Csillog, mint a nap.
S rajt a címer tiszta rajza
Mind a mestert magasztalja.

Jerünk, jerünk!
Legények sorba, rendibe!
Ma harangot keresztelünk:

Concordia legyen neve!
Hirdetni békét összetartást,
A szent gyülekezetbe' folyvást . . .

(Szász K. ford.)

Az enyedi harangszóra összegyűlt vagy a közelből és messzi távolból felfigyelő lelkekben verjen gyökeret a szent egyezés. Egyezés a tiszteletadásban a nagy alapító, s az alma mater iránt. Egyezés abban, hogy a megnehezült időkben is könnyen nézünk szemben a sorssal, hogy a visszavonásnak, az önzésnek ebben a sivár korszakában vállt' vállhoz téve vetjük kezünket az emberi műveltség áldó és áldott munkájára. Egyezés abban, hogy egymást el nem hagyjuk, hogy még törhetlenebb idealizmussal fogjuk fölkeresni az emberekben a jóságot az igazságot.

Erre int bennünket a Bethlen Gábor szelleme. Ezt zúgja felénk az enyedi kollegium harangütése . . .

(Pásztortűz 1922.)

BARCSAY ÁBRAHÁM ÉLETÉHEZ.

I.

Döbrentei Gábor az általa 1814-ben megindított „Erdélyi Múzeum” I. füzetében rajzolva Barcsay Ábrahám pályáját, fáklyát gyújt emlékezetének. Elbeszéli a jeles férfiú élettörténetét, halálát, leírja azt a környezetet is, amelyben az akkor már nyolc év óta elhantolt férfiú örök álmát alussza. „Voltam sirhalmánál — jegyzi meg — s lefizettem azt az édes adót, mellyel a nemzet jelesebbjeinek tartozunk.” Az adón Döbrentei itt nem azt az írói kegyeletet érti, hogy Barcsay életrajzát szerkesztette s költői működését szemelvényekkel igazolja és méltatja. Azt a szerkesztői kegyeletet sem, hogy mindjárt a maga dolgozata után közli gróf Haller Gábornak Barcsay Ábrahám emlékezete c. francia nyelven írt s Kazinczytól magyarra fordított dolgozatát, amely különben merő általánosságból s divatos szóvirágból áll. A szerkesztő meg is jegyzi, mintegy kiemelve a dolgozat műfaji értékét, hogy: a francia magasztaló beszédek (elöges) ismerők látni fogják, hogy itten a francia Akadémia szokása van követve...¹ Döbrentei itt a kegyeletnek azt a közvetlen, személyes, ha úgy tetszik, látható adóját érti, hogy maga is járt Csórán, elmerengett Barcsay Ábrahám nyugvóhelyén.

Valóban érdemes ma is ellátogatni Barcsay Ábrahám nyugvóhelyéhez. Csóra kisközség, Alsófe-

¹ Az Erdélyi Múzeum 1814-iki I. fülete 33. l.

hér megyében a Maros balpartjától 6—8 km. távolságra, de azért egy darab történelem, egy darab Erdély. Hajdan lakói szerint is magyar községben, ma csak a Barcsay-udvarház tulajdonosa s belső személyzete beszél magyarul. Pedig van újonnan épített csinos kis református temploma is, melyet a falu jelenlegi gazdája, Barcsay Gábor építtetett. Van is benne istentisztelet: az alvinci ref. pap minden *negyedik vasárnapon* imádkozik Károli Gáspár nyelven. Hanem alig hallgatják többen, mint a hány újja van a félkezemnek. Régente ellenben számosan voltak, a régi templom nagy is volt; nem is az alvinci pap járt ki imádkozni a *filiába* (leányegyházközség).

A másik történelmi emlék, a Barcsay-udvarház, itt-ott kemény kőfallal övezett telken épült. E falak és az udvarháznak falai is még *eredetiek*, a lakás nagysága, beosztása még mindig a régi, Barcsay Ábrahám idejéből való. A falakat dúsan ellepő vadszőlő s a kettős zsindely-fedél sajátságos ódonságával is barátságos benyomást kelt. A lakóház mögött alig pár méternyire domb emelkedik. Ebben az erdőben szeretett áldozni Barcsay Ábrahám Dianának, ezen a dombon nőtt Barcsay Ábrahám kedvelt almafája, melynek helyét ma is mutogatják; ezen a dombon van Barcsay Ábrahám koporsója is. Szép hely. Mögötted erdőborította hegység, lábad alatt, a sírtól balra az udvarház, szemben az említett imaház, odébb látod Kenyérmezőt, magas Déva várát. Három vármegyének (Alsófehér, Hunyad, Szeben) egyik csücskében állasz; nagy területet s nagy idők hosszú emlékeit tekinted át innen, Barcsay Ábrahám kedvelt almafája helyéről, siremlékének közvetlen közeléből. Nemes emlékezésnek, nemzedek fényes múltjának adóját róhatod le e helyen, épen, mint Döbrentei.

Barcsay Ábrahám koporsója fölött kies mauzóleum épült. A zsindelyfedelű három oldalon zárt, elől dóroszlopszatú épület délnek fordul Déva vára

felé. A félköralakú hátsó falon kődomborműben Barcsay-címer. Alatta Barcsai Ábrahám eptáfiuma, ez alatt a magyar költői epistola egyik megalapítójának, Barcsay Ábrahámnak a porai, két későbbi Barcsay, Zsigmond és fia, József, a magyar testőrség egykori őrmestere között. Ha nem tudnád is, hol jársz, elmondja az említett felirat:²

Egy nagy lelkű polgár érdemét tisztelni
 Állj meg itt sétáló! (elkopott) Meg ermelni³
 Tudta a nagy nevet. Itt a nagy Bartsai
 Oberster Bartsay Ábrahám porai
 Nyugosznak. Itt várja Bethlen Susánná
 já.
 Mint hűség szeret [így] egy remek példáját
 Hatvannégy esztendő eltöltvén
 páljáját
 Végzé s örök gyászba dönté háza-táját
 Harmadik holnap harmadik reggelén
 Szintén ezernyolczszáz hatodik elején
 Álj meg itt áldozzál érzékenységek
 kel
 Nevét tedd egyben a legnagyobb ne
 vekkel

Ezen kívül, más emléke is van e kis mauzoleumban az *elegáns poetának*. De ez sem utal egy szóval se Barcsay költői működésére.

A mauzoleum előterében háromnegyed nagyságban két szobor van, mindkettő körülbelül egy-egy méter magas alapzaton jobbra dül, majdnem fekvő helyzetű. Az első alak páncélba öltözött férfi, nyilván Barcsay Ábrahám, a vitéz katona, ki részt vett a török és porosz ellen folytatott hadjáratokban s kit az erdélyi országos rendek az ország egyik generálisának is kijelöltek.⁴ A mögötte lévő bánatos

² A szavak egyforma — nagy — betűkkel vannak vésve ; a vésésben feltűnő ügyetlenség van, a mint e másolat is mutatja.

³ *Megérdemelni*-t akar jelenteni.

⁴ Barcsay azonban nem fogadta el ; Ballagi Aladár : A magyar királyi testőrség története (Budapest, 1878.) 137. l.

nő könyvet tart kezében. Ez Barcsay Ábrahámné, gróf Bethlen Zsuzsánna. Bizonyosan imádságos könyvében keres és talál vigasztalást arra a nagy csapásra, hogy árvaözvegységre maradt. Az emlékmű Barcsayban a haza egyik vitézlő oszlopát, a nőben, Barcsaynéban, a férje után zokogó s csak Istentől vigasztalást reménylő szerető hitvest látta és fejezte ki. Az itt-ott már megcsonkult emlékmű úgy van elhelyezve, hogy szemközti s baloldalán gyümölcsfák virágzanak, jobbján örökzöld fenyő s közvetlen mögötte kezdődik az az erdő, melyben Barcsay Ábrahám utolsó földi napján is vadászni készült. Szép és hangulatos itt minden, mint a milyen volt a Barcsayék élete.

Mikor Döbrentei Csórán járt, ez az emlékmű nem volt még készen. *Döbrentei ezt az emlékművet nem, de látta a két szoboralak mintáját Kolozsvárt.* Özvegye (írja említett dolgozatában) annak az emlékkőnek helyébe, mely most vagyon (Barcsay) hamvai felett, egy szebb, illendőbb emléket kívánt felemelni, melyet egy kolozsvári képfaragó el is készített. Ezen zilahi születésű hazánkfiától, ki a külföldi szép kőmíveket nem látta, a mi hazánkban, mely a szép mesterségeknek épen nem iskolája, elég, és igyekezete dicséretet érdemel; de aki az ilyen mívékben aetheticai szépséget s valami olyast keres, ami bámulásra von, elmerít, sokáig magánál tart, ebben fel nem találja. S kitérőleg folytatja panaszos észrevételét, hogy nálunk nincs igazi művész, mert nincs művészi élet, szükséglet.

Döbrentei Csórán mindenesetre 1813 októbere előtt járt, mert Kazinczy így ír 1813 november 2-án Sipos Pálhoz:⁵ De már most Barcsay epitafiumáról. Barcsainé gyönyörű lelkű, szép kevélységű asszony-ság s méltó, hogy egy ilyen nagy ember szerette. lrd

⁵ Kazinczy levelei Sipos Pálhoz (Lipcse, Grunow, 1846.) 60—61. l.

meg mely faluban s hol áll a Gloriette s a lovag s a kesergő asszonyi genius faragás-é vagy festés? Ird meg mily nagyságúnak kell lenni a táblának. Váradon terem Európában a legszebb veres márvány, de nem tudom hol. A váradi márvány nem veres, hanem lángoló. Felülírasodba ezt a sort változtattam:

Ez kedves Ábrahámjának
Ez kedves férjének, barátjának.

Az az Ábrahámjának felette rosszul hangzik. Fekete márvány is van Váradon, azon még szebben jelenne meg az aranybetű. Most kérd a Grófnét, hogy Barcsainak minden szerzését nyomtattatná és metszettetné képét; a Gloriettet nem látja minden, de a könyvet az egész haza és a Jézus Krisztus eljöveteléig ez egész emberiség, mert én azt hiszem, nyelvünk és nemzetünk akkor is fel fog állani; noha Gunsterman uraimék rajta vannak, hogy haljuk ki őket és legyünk — németek. Egy keltezzellen levélben⁶ ezt írja: Barcsainak általad készített epitafiuma elébe készült a vignette és azt discursiók nélkül magára adom ki.

Az emléktábla úgy látszik később készült el, mint a két szobor. Eleinte a szöveg, mely ezek szerint a Sipos munkája, majd a márvány okozott késedelmet. 1814 augusztus 6-án Kazinczy értesíti Sipost,⁷ „a mai postán vevém mind a Barcsai iratjaihoz való rajzot, mind a méltóságos Cserei Farkas úr levelét a márvány dorgában, de a kömetsző olyan márványért 60 forintot kér, értesítsd Barcsainét.”

Mindebből kitetszik, hogy Döbrentei a ma meglévő emlékből csak a két szoboralakot látta 1814 előtt, azt is Kolozsvárt. A szürke márványtáblát, melyre Sipos szövegét vésték, nem látta. S e miatt aztán Barcsay Ábrahám halála napját illetőleg az

⁶ Ugyanott 65. l.

⁷ Id. gyűjtemény 79. l.

irodalomtörténet állandóan ingadozott. Mert amit az irodalom a költőről tud, mind a Döbrentei említett dolgozatára támaszkodik. Döbrentei Barcsay halálát így jegyzi fel: Csórán hala meg, Matzius 5-dike éj-jelén . . . 6-dikra virradólag vadász barátjai szobá-jába mentek s — halva találták.⁸ Barcsay második életírója, Toldy Ferenc⁹ nyomán ez az adat átmegy az irodalmi tudatba. Ballagi Aladár a *Magyar Kurir* feljegyzésére támaszkodva, március 3-at ír,¹⁰ Széchy Károly külön is foglalkozva Barcsayval, egyetemi előadásaiban újra visszatér a Döbrentei—Toldy dátumhoz, míg a Pallas-Lexikon viszont március 3-at mond. Ez is a helyes, mert a táblát özvegye készítette, fölíratát Sipos Pál, így ennek a feljegyzése — március 3. — a hiteles. Mert elképzelhetetlen, hogy az özvegy, ki húsz évig élt férje halála után, ne tudta volna pontosan férje halála napját. A szöveg vésése helyesírás szempontjából, elég gyarló ugyan, de hibás dátumot az özvegy el nem fogadott volna soha.

Ez az emlékműnek *egyik hiteles adata*. Hiteles, mert az emléktábla és a két szobor eredeti. Családi emlékezés szerint a mauzoleum falai 1849-ben elpusztultak, el a szobrok és a földben nyugvó hamvakat is fölhányták. E szerint csak az emléktábla és a rajta levő felírás, meg a dór oszlopzat élte volna túl a pusztítást. A család emlékezése ezek szerint téves, mert Kazinczy leírása teljesen talál a szobor figuráira.¹¹ A valóság az, hogy az emlékműnek csak a fala omlott össze, különben minden maradt úgy, amint azt Barcsay Ábrahámné 1815-re elkészíttette.

⁸ Döbrentei id. m. 25. l.

⁹ Toldy Ferenc: Magyar költők élete I. k. 175. l.

¹⁰ Id. m. 139. l.

¹¹ Ballagi id. m. 140. l. annak a föltevésnek enged helyet, hogy az emlékmű teljesen elpusztult. De legalább az idősebbek emlékezhetnek a helyére. Föltevése, valamint a hozzáfűződő megjegyzés e szerint tárgyaltan.

II.

Ez az emlékmű világot vet Barcsay Ábrahám házaseletére s gróf Bethlen Zsuzsánna művelt lelkére eszméltet.

Barcsay Ábrahám családi életéről az irodalomtörténet csak Döbrentei följegyzéseit ismerte. Döbrentei pedig ezt írja: Gróf Bethlen Zsuzsánnának . . . kivél való szerencsés házassága 1778-ban kezdődött.¹² Ez az adat annál valószínűbbnek tetszhetik és tetszett, mert Döbrentei cikke azt a benyomást kelti, hogy az adatokat személyes ismeretség útján, magától az özvegytől kapta. Minthogy pedig Barcsay véglegesen csak 1794-ben tér haza családjához és birtokaira, ez adatok (1778—1794) összevetéséből az következne, hogy Barcsayné vagy állandóan követte férjét különböző állomáshelyeire, vagy pedig állandóan otthon élt. S így Barcsay úgyszólván feleség nélkül élt volna 16 évig. Ebből a körülményből aztán Széchy Károly még további következtetésre jut. Ő ugyanis azt tanította — hivatkozva a gróf Haller Gábor vejének, Cserey Farkasnak levélbeli megjegyzésére¹³ — hogy Bethlen Zsuzsánna egy minden tekintetben egyszerű, szorgalmas gazdasszony volt. Míg urala Bécsben élt, ő jószágain gazdálkodott s urának csak a testi, de lelki szépségeit felfogni nem tudta. Ezek szerint Bethlen Zsuzsánna, kit egy helyen Kazinczy is *semlegesvérűnek* mond, 1778-ban ment volna férjhez Barcsay Ábrahámhoz, de csak asszony volt s nem hitves, nem feleség is, mert hisz 16 éven keresztül tudtak egymás nélkül élni.

A valóság azonban egészen másként áll.

Barcsay Ábrahám gróf Bethlen Zsuzsánnát nem 1778-ban vette feleségül, hanem tizenegy évvel ké-

¹² Az Erdélyi Múzeum id. I. k. 21. l.

¹³ A franciás iskola. Az 1898—99. tanév II. fele. Revideált jegyzet 133. l.

sőbb, 1789 márciusában. S nem volt csak egyszerűen asszony, hanem művelt lelkű nő volt, aki urának lelki szépségeit is képes volt megérteni és meg is értette. Viszont a férj is szerette, becsülte a feleségét. Szóval házaseletük igazán szerencsés volt, ahogy Döbrentei feljegyezte.

Az 1778. év ellen a következő bizonyítékok szólnak.

Barcsay 1778-ban már nem testőr, hanem hadseregbeli tiszt már 11 év óta. 1778-tól kezdve előbb a bajor, majd a török háborúban vesz részt. Napról-napra, hétről-hétre költözik a tábor. Elképzelhetetlen, hogy Barcsay, kinek ekkor még épen nem volt valami magas katonai rangja (kapitány s csak a nyolcvanas évek vége felé őrnagy), megházasodjék 36 éves korában, elvegyen egy 22 éves fiatal leányt oly módon, hogy 16 évig az esküvő után, úgyszólván külön éljenek. Vagy egyáltalán nem házasodik meg, vagy kilép a hadseregből, melyhez a megélhetés gondja amúgy sem kötötte hozzá. Hisz már a csórai és marossolymosi uradalmak — a haszonhajtó jogok és egyéb dominiumok nélkül is — teljesen biztosították Barcsaynak a megfelelő főúri életmódot.

Aztán feltűnő az is, hogy abból a sok száz levélből, amit a férj és felesége hosszú idő alatt váltott egymással s a melyből Nagy Iván 43-at közölt,¹⁴ egyetlenegy se datálódik 1789 előtről. A Nagy Iván közölte gyűjteményt magam is gyarapítom nyolc darabbal.¹⁵ Ezek között is a legkorábbi kelet 1789 Beniamin napra (március 31.) esik.¹⁶

¹⁴ Az Irodalomtörténeti Közlemények 1893. évf. 342. 468. és köv. l.

¹⁵ Ezeket a jelenlegi csórai birtokos: Barcsay Gábor úr levelesládájából másoltam, míg a 6. számút dr. Veress Endre másolta le.

¹⁶ E leveleket nyomdai okokból itt nem közlöm. Szószszerinti szövegben olvashatók a tanulmány első megjelenési helyén: Erdélyi Múzeum 1911. évf.

Feltűnhetett volna már Széchynek is, hogy a Nagy Ivántól közölt levelekben nincs 1789 előtt kelt, továbbá, hogy e levelek hangja rendkívül bizalmas és harmónikus érzelmi világra mutat, tehát oly viszonyra, melyben a nő férjének lelkét is érti. Feltűnhetett volna az is, hogy nem egy levél megszólításából szerelmi évődés csendül ki. Nagy Ivánnak feltűnhetett volna, hogy az általa közölt gyűjtemény első levele, (melynek éve nincs följegyezve, de a melyet ő helyesen legkorábbi időből valónak gyanít), egyik szakasza így hangzik: ¹⁷ Itt kincsem Bátyám Uram, bizvást mondják a cselédek s külső emberek *Doamna nostra*, mit tudjak nekik mondani, elfordulok tőlük, süketnek teszem magam. Mi ez, ha nem a friss menyecske szemérmessége? Ha e levél keltekor Bethlen Zsuzsánna már 11 éves asszony, akkor ugyan miért pirulna a cselédek előtt a *Doamna nostra* (úrnőnk, asszonyunk) kifejezésért? S ugyan hogy tudnók magunknak megmagyarázni ugyane levél következő szakaszát: (a levélírást) ritkitom ezentúl, de megint attól félek, hogy úgy osztán kedves Bátyám Uram is ritkitja, pedig most is elég ritka, 13 héttől fogva 16 levél, az ígéret szerint 26-nak kénék lenni. én is annyit írtam...? Mióta tölt el 13 hét? Egyebet nem vehetünk föl, mint a lakodalom napját. Aztán vajjon e különös pontos nyilvántartása e levelek számának egy tizenegyéves házasság után nem volna legalább is mosolyra indító? Ellenben egész természetesen megoldódik a rejtély, ha 1789 május 25-dikétől (mert a máj 25 rajta van a levelen, csak az évszám hiányzik), áldozó csütörtöktől vissza felé 13 hetet számítunk s azt mondjuk, hogy Barcsay Ábrahám nem 1778-ban, hanem 1789 március elsején vette feleségül Bethlen Zsuzsánnát. Így érthetővé válik a *Doamna nostra* miatti szemérmesség, érthetővé a sűrű levélváltás iránt való vágy, érthető a

¹⁷ Az Irodalomtörténeti Közlemények 1893. évf. 344. l.

levelek enyelgő, szemérmeskedő hangja, érthető a megszólításban nyilatkozó elfogódottság s a férjnek erre tett kedveskedő megjegyzései. Így érthető, hogy miért nem talált se Nagy Iván, sem én 1789 előtt kelt levelet, holott még az 1794 utáni évekből is, mikor Barcsay már állandóan felesége oldala mellett élt, maradt fönn nem egy. És így nincs miért találgatni, hogy ugyan hogyan házasodott meg Barcsay 1778-ban úgy, hogy csak 1794-ben vonul haza? *Barcsay Ábrahám 1789-ben vette feleségül Bethlen Zsuzsánnát, valószínűleg március elsején*, de ugyanakkorról származó leveleiben több helyen olvassuk, hogy megunta már a katonaságot, vágyik haza, ki akar lépni a hadseregből.¹⁸

Mindezt a közvetett okoskodást a valóság erejével ruházza fel Barcsay Ábrahámné szomorú-jelentése, melyben az mondatik, hogy *tizanhat esztendőig birta ő néhai b. e. férjében a házassági élet boldogságát*. Erdemesnek tartjuk az egész szomorú-jelentést közölni, a mint következik:

A hajós hosszas hányatásának bátorságos révpartra való kikötés, így földi nyughatatlan utazásunknak a sir békességes menedék helyébe való megérkezés előbb vagy hátrább a következése, mert törvény az természetbe, hogy az, minek kezdete van, annak végének is kell lenni. A legtisztább, legkoszosabb életet is a halál szomorú éjje váltja fel; de ámbár az eltöltött nap soha vissza nem tér, bizonyos csakugyan a tapasztalásból, hogy az éjszakának eltelésével az idő egy más, talán szebb nappalra virrad fel. — így bár lételünk e földi darabja örökösen oda van is a halállal, a hit és reménység biztattnak, hogy nekünk is lésszen egy szebb nappalra való felébredésünk, sőt, hogy az utolsó óra

¹⁸ Ld. az itt közölt leveleken kívül a Nagy Iván közölte gyűjteményben a II., IV. és VII. sz. leveleket. Id. h. 345., 346. és 349. l.

ütése nem egyéb, hanem a lélek hazamehetésére való szabadság megérkezése.

Ez a mi vigasztalásunk is, midőn néhai Obester Nagy Barcsai méltóságos *Barcsay Ábrahám* né Bethleni Gróf *Bethlen Susánna* urasszonyt szeretett Nénénket sirattyuk. Egy szép élet enyészett el az ő halálával, egy hosszú is, hozzá teheti a hideg okosság, de mi ezt nem mondhattuk; mert ámbár hetven esztendő — a mennyit ő élt — magába sok idő s egyik legmesszibb határköve az életnek, a mi atyafiui szerető szívünk ezt mégis rövidnek találja, tizenhat esztendőig birta ő néhai b. e. Férjében a házassági élet boldogságát, huszig siratta mint özvegy annak elenyészését; mert a jó szerelett társ elvesztése által okozott terhet az idő ugyan valamennyire bébőriztetheti, de egy mivelt érzésű emberre nézve egészen soha bé nem gyógyíthatja. A természet megtagadta tőle az Anyai nevet és örömeit, de megadta azokat neki a szeretet; mert három nálla nevelkedett atyafi leány unokái életében, mint édes Annyokat, oly tiszta érzéssel szerették, halálában mint valóságos árvái, oly keserőséggel siratják, valamint ő is azokat, mint tulajdon gyermekeit úgy nézte s utolsó akarattjában örököseinek is tette. Testének különös elgyengülése, gyakori belegeskedése egy komor vénséggel fenyegették őtet, de ritka valóságossága, keresztyéni resignatioja, fogadott gyermekeibe való öröme azt cselekedték, hogy a tehetetlenségnek ezen napjai is soha unalmasan nem, sőt sokszor gyönyörűséggel tölték el rá nézve, míg végre a mult Holnap 24-kén — boldog jövődöt ígérő hasonlatosság — éppen az Idvezítő halála napján szép életét egy csendes szép halál váltotta fel, mely nem volt egyéb, hanem egy minden kedvetlen érzés s fájdalom jelentése (*tán jelenléte*) nélkül való édes elszenderedés; a minthogy nem is holt meg ő, mert lelke él bizonyosan egy boldogabb helyt, emlékezete soká kedves lesz minden őtet esmert jók előtt, nekünk pedig elfelejthetetlen.

A szokás, atyafijui kötelességünk, fájdalmunk, melyet könnyebbedni érzünk az által, hogy másokkal is közöljük, unszolnak minket, hogy ezen *nagy és jó* asszonynak halálát tudtára adjuk. Halotti ünnepe a boldogultnak május 21-dik napján a Csórai Református Templomba fog tartatni, melyre midőn ezennel szívesen meghívjuk, illő tisztelettel maradtunk.¹⁹

Ebben a 16 esztendőben az a különös, hogy a házasság éve nem 1789-re, hanem 1790-re esnék. Tekintettel azonban arra, hogy Barcsay az 1. számú 1789 március 31-én Beniamin napján kelt levelében, már kedves *feleségemnek* szöllíta s *Barcsaynének* címezi levelét: véglegesen tisztázottnak vehetjük, hogy Bethlen Zsuzsánna 1789 március elején ment férjhez Barcsay Ábrahámhoz s nem 1778-ban, mint ezt idáig Döbrentei nyomán az irodalomtörténet tanította.²⁰

III.

Olyan asszony volt-e Bethlen Zsuzsánna, amilyenek Cserey Farkas nyomán Széchy tanította, aki urának csak testi, de nem egyszersmind lelki szépségét is érti? Széchy tulságos fontosságot tulajdonított a Cserey Farkas megjegyzésének s ennek következtében hamis képet rajzolt a Barcsayné egyéniségének értékéről s a Barcsay-pár házaseletéről.

Ha Barcsayné csak jó gazdasszony s nem egyszersmind szeretett hitves is, hogyan érthető ez a sűrű levelezés, amelyben igaz ugyan, hogy általa-

¹⁹ A szomorú-jelentés alakja akkora, mint egy ma használatban levőé. Fekete szegélye keskeny. Eredetije Barcsay Gábor tulajdonában Csórán.

²⁰ Mindezt azóta teljes bizonyosságra emelte az a körülmény, hogy előkerült a Barcsay szomorújelentése is ugyanazzal az adattal. L. *Barcsay Ábrahám házassága* c. Kisebb Közleményem Irodört. 1914.

ban gazdasági dolgokról, cselédekről, vetésről, szüretelésről, gabonáról esik szó, mégis mindenikben a becéző szeretetnek, az aggodalmaskodó házastársnak aprólékos, de meleg érzésre valló nyilvánulása olvasható. Aztán Barcsayné csakugyan okos gazdasszony volt, *bölte elrendezésére* Barcsay sok dolgot bíz. Ha ez így van, vajjon a fogadalom szerinti 2—2 levél mire való? Gazdasági ügyekben való híradásra? Dehogy, a hitvestársak meggyülemlett meleg szeretetének a kifejezésére. Barcsay Ábráhámné gróf Bethlen-leány, az elegáns poétának, ennek a szemrevaló katonának és világfinak, házastársa, volt olyan lelki műveltségű, hogy urának nemcsak jó bonorum inspectora legyen, hanem lelkének részese, megértője, megaranyozója. Gyermeket nem adott nekik az Isten s ez hiányzott teljes boldogságukból. De egyébként teljes lelki harmoniára következtethetünk a levelekből. Hogy évekig távol voltak egymástól, az igaz, de ez ellen épen Barcsay panaszkodik leginkább.

Vajjon Cserey Farkas megjegyzését mire magyarázhatjuk? Nem lehetetlen, hogy vagyoni háttere van az egésznek. Barcsaynénak ugyanis volt három nevelt leánya, akiket örökösivé is tett. E nevelt lányok közül az egyik született báró Wesselényi-lány, ki ugyancsak egy báró Wesselényihez (Ferenc?) ment férjhez. A második férje egy Sombori s a harmadiké egyik gróf Toldy volt.²¹ Nem lehetne-e valahol itt nyitját találni a Cserey megjegyzésének?

Hogy pedig Barcsayné megértette férjét s ennek emelkedett lelkivilágát összhangzatosan kiegészítette, arra csattanós bizonyosság Barcsayné verses epistolája. Az, aki ilyen módon is megkísérli férje gondolat- és érzelemvilágába illeszkedni, nem egyszerű gazdaasszony, hanem művelt s költői érzésű,

²¹ Így tudja a családi hagyomány; Barcsay Gábor úr szíves közlése.

sőt tehetségű nő, de mindenesetre szerető és szeretett feleség is. A költeményben ne keressünk valami nagyszerű dolgot — hisz még férje költeményei se valami rendkívül esztétikai becsűek. Hanem keressük (és meg is találjuk) a szerető feleség érzelmeit, annak bizonyítékát, hogy a Barcsay-pár házassége teljesen összhangzatos lelki élet volt. Ime a költemény.

Doris Pásztorné álma. Ovid L. V. VIII.²²

A nap már másodszor végzi egyik utyát
Másszor fonnya Ceres kalász koszoruját.
Miólta az Doris Szép Nyáját elhadta,
Pales áldozatit Mapeusnak adta.

Dicséretjek Célja eő volt Pásztoroknak,
hőgy hiv gyöngy szedője Titán Mátkájának
S az piros hajnalnak első köszöntője,
Harmatos pázsitra nyájnak vezetője.

Imádták majd csaknem Pásztori társai,
Még nem voltak addig meg nyugott órái,
Valamég Morpheus hiven nem szolgálta
Ki véle gyönyörű álmot álmodtata.

Egész Olympusnak őszve kellett gyűlni,
Doris pástornénak álmot készíteni,
melyhez a fővebbek egy képet alkottak
Kit szolgálattyára Kemény Marsnak adtak.

Ugyan ezt először Apolló oktatta
maga szelidségét belé is iktatta.
Egyik tudományát közlőtte eő véle,
Pallas volt mindenben legfővebb vezére.

Érdeme ként mondják, hogy az szűz Diána
Maga nymphái közt neveltette volna
S az egyik Istenség szép erköltsel áldván
Ez képet Cupid s Venustól megváltván.

²² A vers kézírása azonos Barcsayné leveleinek betűivel. Ennek bizonyossága a nagyszámú helyesírási fogyatékoság is. E hibákat — költeményről lévén szó — lehetőleg kikerültük s az egésznek interpunctioját pótoltuk. Egyébként a másolat hű.

Dorisnak az alatt szép egyenességet
Mutatott álmában Morpheus térséget,
az kit étczak felé hegyek kerítének,
Napnyugatra pedig szőlők ékesítnek.

Egy kis mezőváros fekszik Dél felirül,
Kis halmok hantozzák eztet Napkeletről.
Itt keresztül folik egy csavargó patak,
Azt ki felbontoztak . . . lovak.

Síkságán e földnek maga az természet
Ennyehány zöld fákat árnyékra készített,
Kinek hivesében voltak szép sátorok,
Sok hadi tisztnek nyugvó hajlékok.

Bátor lépésekkel Morpheus vezeti,
Ezek között Dorist, ki szemeit veti
Egy szép aluvóra valamint hajdant Hold
Endimionra, ki Ladmon hegyin aludt.

Álmélkodva szépét jó ideig nézte
S első őrtállótól ki légyen kérdezte,
az ki is nevezi *Bartsay kapitányt*,
Olimpus hegyiről származott alkotmányt,

Régen kívánja már eztet Doris látni,
Miatta kezdette álmát is aludni.
Morpheusnak érte egyedül áldozott,
Kíró is azután gyakran álmodozott.

Csendes, de fölséget jelentő nézése,
Sokat magyarázó maga viselése
Dorist térdhajtása tiszteletre vitte
S szívében félelmes szerelmet egyíté.

Szorgalmasan is kérte barátságát
Megvetvén szerelem egész boldogságát,
e aluvó által mélyen gondolkodni
S főbb érzékenységre akart emelkedni.

Azonban Pan háza lassu zuhogással,
Najádnak vize szomoru morgással,
az aluvó Dorist bajos elválásra
Tsendesen ébresztik egy *Élj-jól* mondásra.

m sors változásnak keservét neveli
az, hogy kit így tisztelt, többet fel nem leli.
Mulató helyei véle szenvedjetek,
Kit nem láthatatok, azt már elvesztitek.

Mars²³ attól megfosztja, kit szívből óhajtott
Doris és valóban lelke gyanánt tartott,
De hogy akarattya Márssal ne egyezzen,
Attól fél s kívánja, kedve szerint Eljen.

Legyes barátságod után sóhajtozó
Halandók közt néked egyedül áldozó
Doris, leborulva kegyelmedet kéri
Neked tiszteletit örökre igéri.

Engedd nevezhesse magát szolgálódrak,
Tőled sokat tanult, vedd tanítványodnak,
Ne bánd, hogyha mongya: Szerelmes Mesterem.
Élj kedvedre s néha légyen lelked velem.

S annak bizonyására, hogy Bethlen Zsuzsánna nem csak jó gazdasszony, művelt lelkű, költői hajlamú nő volt, méltó arra — Kazinczy szavai szerint — hogy egy ily nagy ember szerette, hivatkozhatni arra a kegyeletre is, mellyel férjének emléket állított, hivatkozni az emlékszobrokban kifejezett költőiségre, sőt művész vonásokra is. Valószínű, hogy a szobrász elsősorban az özvegy izléséhez, gondolatvilágához igazodott.

Bethlen Zsuzsánna valóban szép lélek volt. Férjének lelki társa. Volt jó szíve, szerette nemzetét; volt kellő belátása, hogy szeretetének oly kifejezést adjon, amely egyenesen a magyarság erősödését fokozza. Érttem a szászvárosi református gimnázium számára tett végrendelkezését. Erről azt olvassuk az iskola történetében, hogy a róm. kath. vallású²⁴ Bar-

²³ A versfők betűi a következő mondatot alkotják: *Adieu édes Barcsaym.*

²⁴ Tudvalevő, hogy Barcsay is, mint e korban annyian, katholizált. Családja ref. vallásu, maga a Bethlen Gábor nagyenyedi kollégiumában nevelkedik. Így a vallásváltoztatás inkább csak forma volt, nem okozott lelki tépelődést, mint Bessenyeinél. Barcsay katholizál ugyan s szíves és kedves barátságban él gróf Batthyány Ignáccal, a Gyulafehérvárt székelő nagynevű könyvgyűjtő r. kath. püspökkel, de ime a régi religióján levő scholának szándékozik adományt tenni. Aztán ne feledjük, hogy a francia felvilágosodás éveiben vagyunk, amikor az emberek előtt nemcsak a felekezethez tartozás lényegtelen, de maga a pozitív vallásosság is.

csay Ábrahám még életében meg akarta vásárolni az iskola részére az ú. n. nagy sörházat. Tervében a halál akadályozta meg. Férje halála után özvegye, Bethlen Zsuzsánna, azzal biztatta az előljáróságot, hogy ne búsuljon, mert halála esetére oly intézkedést tesz az igazgató-tanár fizetése javára, hogy nem lesz kénytelen helyét elhagyni. A nemeslelkű özvegy szavát be is váltotta; 1825-ben kelt végrendeletében ezt hagyta: A solymosi rész jószág áll nekem 10 ezer frtban, melioratióm is benne, Hondolban és Szakeremben megérnek annyit, férjemmel van mutua-fassióm 16 ezer frtról, amit a barcsai fijoszágot öröklők tartoznak nekem vagy örököseimnek megfizetnie. Még mindezeket a Barcsay László örökösei meg nem fizetik, a solymosi jószágba bé nem ülhetnek és ez addig adassék árendába. Ez összegből adassék dr. Szegedinek 4000 frt, a csórai papnak 1000 frt, a solymosinak 10 frt, Furka tisztemnek 2000 frt, Bodola Károly fiának 2000 frt, a többi (a végrendelező reménye szerint) 27 ezer frt szolgáljon tőkéül a szászvárosi gimnáziumnak. Ingóságaiából ismét 5000 forintot hagy az iskola céljaira.²⁵ Tehát összesen 32 ezer frtot, melynek mai értéke közel félmillió korona. Ezen kívül ő és férje is alumnusokat tartottak a nevezett iskolában.²⁶ Ime, nemzete támogatásában is lelki nemességgel, igazi történelmi érzékkel vett részt. Ha a nagyszerű adomány befolyik, a szászvárosi iskola már száz évvel ezelőtt a legelsők közé emelkedett volna. Nem folyt be. A végrendelet nyomán hosszadalmas per keletkezett s a vége az lett, hogy az örökösektől kapott a szászvárosi iskola 32 ezer frt helyett 9 ezeret. Erről Barcsayné nem tehet.

Férj és feleség lelki világa azonban egyazon érzelmekben találkozott és táplálkozott. Az egykorú verses köszöntő is együtt emlegeti őket, mondván:

²⁵ Ld. részletesen Dósa Dénes: A szászvárosi ev. ref. Kun-kollégium története (Szászváros, 1897.) 51. s. köv. l.

²⁶ Dósa id. m. 24. l.

Virtussal ékes nagy neved oszlopát
Emeltem itt fel Barcsay Ábrahám —
Jó s drága Groffnéjával edgyütt
Késő időkig örömmel éljen.²⁷

IV.

Ez adalékokban számoltam be Csórán végzett kutatásom eredményéről. Amit ezen kívül találtam, már kevésbé fontos. Ilyenek a következők:

Kilenc francia nyelven irt rövid (4—5 soros) levél herceg Esterházi Miklóstól, a testőrség parancsnokától Barcsay Ábrahámhoz. A legkorábbinak kelte 1793 augusztus 9-ike, Bécs; a legutolsóé 1804 január 15-ike Bécs. A megszólítás mindenütt *Mon cher colonelle*. Tartalma mindeniknek udvariaskodó flosculus. Egyetlen egyben, melynek kelte Eisenstadt²⁸ 1794 augusztus 21-ike, ír Esterházi csak némileg is közérdekű dolgot. Azt t. i., hogy nem tűri tovább herceg Stahremberg szeszélyét s audienciára készül a császárhoz ellene.

Egy drb francia levél Lacytól,²⁹ — Bécs 1797 január 17. — melynek címében *bárónak* nevezi Barcsayt s köszöni a megemlékezést. 1—1-et gr. Hadik Antaltól, Rosenfeldtől, Goró Antantól (Velence, 1804 május 12. János kir. herceg velencei látogatásának leírása) Türytől, Széplaki Józseftől, 2-t Goró Lajostól. Ez utóbbiak peres ügyekről szólnak, kivéve Türy levelének egy részét, melyben (Nagyszeben, 1789 május 8.) a felséges úr szebeni látogatását érinti. Ezenkívül peres leveleket az özvegyhez, hetet, különböző személyektől. S találtam egy költeményt, mely valószínűleg Barcsay műve. Azért valószínűleg, mert a betűk kissé különböznek a Barcsayétól, noha a matrum, a rím Barcsayra vall. Itt következik:

²⁷ Hosszabb verses köszöntő vége. A nem közölt rész csupa általános szólam. Eredetije ugyanott.

²⁸ Kismarton német neve.

²⁹ Gróf Lacy Ferenc Móric, a török elleni hadjáratnak, melyben Barcsay is részt vett, a császár mellett fővezére.

Midőn B. H.³⁰ a Dunát és Balatont által uszta volna.

Egy árva hazának kedves jövevénye,
Szabad s azért boldog nemzet szüleménye,
Több vizet megúsztad mostani Hazádnak,
Jeles példát attál Polgártársaidnak.
Abban, hogy szabad erős s nemes elme
Nehéz dolgokon kap s jóban nints félelme,
S nem lehet előtte lehetetlen dolog
S csak amehet nagyra, ki veszélyben forog.
Vajha ezen példa a magyart intené,
Elhült vérét s békét serkentené,
Hogy úszna Hazája veszélyen keresztül,
Ne nézné romlását s kész bilintsét restül.

*

Mind ezen adalékok hozzájárulnak Barcsay Ábrahám életrajzának, rokonszenves egyéniségének tisztább képéhez. Barcsay Ábrahám emlékezetének az irodalomtörténet még mindig adósa. Sem részletesebb életrajza nincs, sem műveit nem gyűjtötték, ki nem adták. Igaz, hogy az életrajzíró még nem egy nagyon fontos körülményre — pl. a Cserey említette 1794-ik évi fogságra, melyet Széchy Károly, jobb hiányában, Martinovicshoz kapcsol — még felelni biztosan nem igen tud; de bizonyára kinyomozható a bécsi levéltárakban. Így ez nem lehet akadálya sem költeményei összegyűjtésének, sem megbízható kritikai kiadásának.

A közölt adatok s a belőlük vonható következtetések tisztábban láttatják a Barcsay Ábrahám pályáját, melyet már száz esztendővel ezelőtt így jellemzett egyik barátja, Sipos Pál, a költő és filozófus.

Tisztelve látjuk Barcsai! képedet
Fennen ragyogni nem lóbogni, de szép
De tiszta ténnyel, mint nagy álló
Csillagot egy gyönyörű csoportban.
Meglátogat majd Barcsai! téged is
Hív almafádnál egy valaki s reá
Felmetszi: „minket, aki
Költe fel, itt fekszik a porában”.

Erd. Múzeum. 1911.

³⁰ Császár E. szerint az angol báró Hompes. L. Egyet. Phil. Közlöny 1912 évf. 192 l.

BARCSAI ÁBRAHÁM KÖLTÉSZETE.

Közönséges igazság számba megy, hogy a műalkotások megértéséhez elengedhetetlenül szükséges az, hogy magunkat az alkotó művész lelkébe képzeljük. Ez az élménynek újra átélése, más néven utánaélése. Akárhogy is nevezzük magát ez eljárást, bizonyos, hogy mindenkor nagy könnyebbséggel megy végbe, ha maga a művész nyújt hozzá szempontokat, ha maga a művész nevezi meg élményeinek különböző rétegeit. Ezért van igen nagy becse a művészek önéletrajzi feljegyzéseinek, közelebbről a művek keletkezésére, alakulására és kiformálódására vonatkozó nyilatkozataiknak. Az elméleti esztétika is nagy haszonnal értékesítheti, bár általános tételek megállapításakor igen gyakran túlbecsüli az egyéni adatokat. De ha nem egyetemes érvényű ítéletekről van szó, hanem egy bizonyos egyéniségről, egy bizonyos egyéniség műveinek megértéséről, akkor kiválóan becsesek, legfontosabb közhelyek. Miként gondolkozik egy költő a költészetről, annak fontosságáról, szerepéről? Hogyan villan elő lelkében a mag, mely aztán gyönyörű virággá sarjadzik föl? Minő eszmék, milyen pillanatok kedveznek az alkotás gyönyörének? Mindezek oly kérdések, melyek minden egyes egyéniség megértésekor fölvetendők. S ha magának a megértés célpontjában álló egyéniségnek közvetlen nyilatkozata áll feleletként rendelkezésre: a méltatás műve könnyebb, a vizsgálat eredménye igazságosabb.

Nem ritkán fordul elő az a kedvező eset, hogy az alkotó művész egyúttal teoretikus is. Irodalmunk-

ban Arany, Petőfi, Eötvös, Kemény, Jósika vagy csupán egy műfajra, vagy általában a költészetre vonatkozólag egész kis elméletet hagytak ránk becses örökségnek. Ezenkívül egyes művek létrejöttéről is nyerünk eléggé pontos tájékoztatót. Barcsay Ábrahám természetesen nem tartozik ezek közé az írók közé. Mindössze néhány elszórt megjegyzése van. Ám azért eléggé fontosak és érdekesek arra, hogy számbavegyük őket avégett, hogy költeményeinek helyes megértésében fölhasználhassuk.

Legkimerítőbben nyilatkozik Barcsay a költészetről *A poétákhoz*¹ c. epigrammjában. Így hangzik:

A poétákhoz:

Papíroson ugró rendek koholói,
Addig nem lehettek Nemzet tanítói,
Miglen egy vagy más láb nyugözvén versetek
Fülnek tetsző hangtól üres éneketek.
Hát a szív hol vagyon? szökéssel nem nyerik,
Ámbár a battutát² sorok üve verik.
Ha képzelődés ragyogó tükörét
Félretesszük s a hang hódító műszerét,
Apolló chorusát hijában dicsérjük,
S Parnassus tetejét haszontalan mérjük.
Mert a természetben ami erőltetett,
Kivált ember előtt kedvet nem nyerhetett.

Meglepő szabatosság és fejen találása a szegnek! A legpontosabb elmélet: annyira szabatos, hogy előttünk a kis költemény inkább fordításnak, átdolgozásnak tűnik föl és nem eredetinek. A következő tételekből áll: Az igazi költő nemzetének tanítója. De hogy azzá válhasson, nem elegendő a verses forma. Ám ritmus sem minden. Szív és képzelőerő teszi a verset költeménnyé. Szív és a képzelődés ragyogó tükröje nélkül a mű erőltetett vers. Csak érzelemmel és képzelő erővel juthatni a Parnassus tetejére. Ezek

¹ Közölte Döbrentei az Erdélyi Múzeum 1814. I. füz. 29. lapján.

² Román tánc, mint ezt már Döbrentei is megjegyezte.

Barcsay szerint az igaz költészet jellemvonásai. És tegyük hozzá azt, hogy helyesen állította fel ezekben a költészet feltételeit. Mi is úgy valljuk, az érzés mélysége s a képzelet ragyogása nélkül csak vers jön létre s nem költemény.

Ha azonban ezzel a legmagasabb mértékkel mérnők a Barcsay költeményeit, alig találnánk egyet-kettőt, mely megállná a sarat. Nemcsak Barcsay, de szinte valamennyi kortársa könnyűnek találtatnék a mérlegen. Csak a legnagyobbak: egy Vörösmarty, Petőfi, vagy hogy a Barcsay emberöltőjében maradjunk, egy Bacsányi és Csokonai volna költő. Barcsay és társai, a franciások, bizonyosan nem.

Pedig mégis költők! Költők, kiknek műveiben a kortársak ép annyi lelki élvezetet találtak, mint mi ma legkedveltebb íróink műveiben. Költők, kik ma is gyönyörűségünkre szolgálhatnak, ha megértő s nem fitymáló szándékkal közeledünk feléjük. Barcsay Ábrahám pl. sokak ízlése szerint, ma nem költő, ezért nem is érdemes olvasni, még kevésbbé érdemes arra, hogy műveit kutassa valaki. Pedig e fennhéjázó ízlés emlékezhetne arra, hogy Barcsayt az európai műveltségű s ugyancsak kényes ízlésű Kazinczy Ferenc olyan költőnek tartotta, kinek művei élni fognak a világ végezetéig. Ha más nem, a Kazinczy felfogása lagalább gondolkozóba ejthetné az *abszolút mérték* alkalmazóit.

Barcsay Ábrahám korának az ízlésében a klasszicizmus uralkodott s tán egy költői irányra se nyomta rá tisztábban a pecsétjét, mint épen a franciásokra, kik közé Barcsay is tartozik. A klasszicizmust pedig jellemzi a leszűrtség, a formák merevsége, az érzelmek egyenletes nyugodt folyása, a tartalom csiszoltsága, az eszményi szépre törekvés. A kedély robbanása, az érzelmek viharzó csapkodása, a szépnek egyéni megnyilatkozása a klasszicizmussal össze nem fér, a klasszicizmus szülte művekben fel nem található. A klasszicizmus költői eszményképe a nyugodt

fénnyességű, messzelátó Apolló. Ennek papja a költő. S a magát Apollónak szentelt pap nyugodt fényességben s bölcs messzelátással szemléli a világot. A szétszórt szépségeket egyesíti, az értelem alól fölszabadult érzelmeket egyenletessé elringatja s úgy adja elő. Akkor is jól teszi, ha a művet kilenc évig pihenteti, s csak akkor bocsátja a profán tömeg elé. Ilyenek az óvilág költői, a francia és német klasszicisták. Ilyenek a magyar klasszicisták is, a franciások, a deákosok és Kazinczy.

A romanticizmus mindennek ellentéte. Eszményképe a majd jó kedvű, a majd búskodó Dionysios, ki sohasem pihen, ki sem örömeiben, sem fájdalmaiban mérleket nem tart. Csapongva csatangol végig messzi vidékeken, s folyton új és új képek meredeznek eléje. Mi a szívében, azt rögtön, ki is mondja, úgy, ahogy átérezte; mit látott, rögtön elénk is tárja, ahogyan látta. A rendkívüli, a szokatlan, a vihar az ő eleme, a kimértség, a mozdulatlan-ság halála.

A naiv közfelfogásban ma is kétféle fogalom él a költőről. Abban egyezik a két fogalom, hogy a költő nem közönséges lény. De az egyik szerint ez a nem közönséges, hanem isteni szikrától hevülő vates a köznapi világtól elkülönülten, a prózai élet szelétől meg sem legyintve szemléli az ideák világát; nyugalma zavarni bűn. Az avatatan tömeg csak arra való, hogy hódoljon csodálatos fensége előtt, ha a szentek szentjéből néha kegyesen előlép, hogy a tökéletlenségbe teljességet, a zűrzavarba rendet hozzon. Ez a klasszikus költő. A romantikus költő is rendkívüli lény, de már inkább ember, csak hogy haja, ruházata is jelzi azt, hogy különb mint más. Mindig forrik, mindig alkot, mindig csodálatos, bűja világban jár, hová őt az átlagember nem tudja követni. Magyar közönségünk is a költőt vagy mindig exaltálnak gondolja, mint amilyen volt Csokonai, Petőfi, Hugó K. és Lisznyai; vagy pedig nyugodt fön-

séggel s a bájos Múzsák társaságában a Helikon vagy Olympos körül, mint Berzsenyi, Kazinczy és Kölcsey. Az a romantikus költői típus, ez meg a klasszicizmusé.

Barcsay ez utóbbi típushoz tartozik — és pedig tudatosan. Barcsay maga is vallja azt, hogy az esztétikai tevékenység, úgy a műalkotás, mint a műélvezet, szabad tevékenység, a mindennapi élet százféle gondja alól fölszabadult egyén szellemi működése. A költészet műveléséhez és élvezetéhez *nyugalom* kell. Kedves időtöltés békesség ölében enyelegni a múzsákkal (Ányoshoz 1779 okt. 4-én írt episztolája L. Hon 1873. évf. 12. sz. 137. l.). A hadigyakorlás c. költeményben meg így ír (Révai: Két nagys. elme... 78. l.):

Vége van, Barátom! már a gyakorlásnak,
Eljött az ideje a kunyhóba lakásnak,
Hol mezeje vagyon mély gondolkodásnak,
S olykor, ha kitélik, magyar Versírásnak.

1773 márc. 3-án így ír Bessenyeihez (Bessenyei György társ. 27. l.): Ha néha hadi foglalatosságaimtól szabadulhatok is és magamat a fegyverzörgés közzül ellopván, Musák kebelében pihenhetek, akkor is tsak... Ugyancsak Bessenyeit úgy biztatja a költészet nevelésére, hogy ketten akasszák kardjukat szelid juharfára s úgy áldozzanak a versek istenének. Jól tudja, hogy a Múzsák neki csak csevegnek s mégis álmot, ételt, kedvet, gyógyító füveket hoznak. És ezért óhajtja (Ányoshoz írt episztolájában: Hon. i. sz.), hogy bárcsak letehetné fáradt sisakját s a Múzsáknak szentelhelne hanyatló napját. A nyugalom, a magány perceiben látogatják meg a bájos Múzsák a költőt, ekkor vannak az ihletés pillanatai: ez a költői hangulat, a műalkotásra és a műélvezetre egyként szükséges nyugalom.

Ámde Barcsay, mint általában a klasszicizmus hívei és művelői, úgy hiszi, hogy a *műalkotás benső*

folyamata is ekkor kezdődik, csak *ezekben a nyugalmas percekben indul meg*. Pedig nyilvánvaló, hogy ezekben az otiumos pillanatokban csak a már átélt élménynek kiformalódása kezdődik. Az első fölhajítás (ersíer Aufwurf — ahogy a német terminológia mondja) már ott zsong a művész lelkében, befűrödött az átélt reális életmozzanatok átélése alatt. Ám ez a klasszicizmus felfogása szerint nincs így. A klasszikus költő *egész alkotó* eljárása csak most, a nyugalom perceiben kezdődik. Ezért van az, hogy a klasszicizmus költője, hacsak nem lángelme, legértékesebbnek tartott műveiben sem emelkedik magasabb körbe, mint a nyugodt szemlélet és tiszta reflektálás világa. S ha szemlélete és reflexiói nagy ritkán költői hévvel neki is lendülnek, tapasztaljuk, hogy ezt a neki lendülő melegséget a költő alkotás, szemlélődés *közben* és nem valamely tényleges *élmény alatt* kezdte érezni. Hogy ez különösen Barcsaynál így van, hogy nála a műalkotás mindenestől a magány óráiban kezdődik, azt maga Barcsay többször kifejezi. Mert őt, ha a Múzsáknak kedves pihenés, beáll, versszerzésre, költeményírásra legtöbbször nem a maga lelkének tartalma izgatja, hanem barátainak, Bessenyeinek, Orczynek, Anyosnak a levele, sorsa. A *Tábori gyakorlás* stb. c. költeményben mondja, hogy Orczy levélnek vettére a Múza már kész sugallni. A *Válasz* címűben hasonlóképp azt mondja, hogy vele az Orczy versei íratnak verset. Mindebből világosan kitetszik, hogy az alkotás ingere nem a költő világából pattan elő, hogy az inger külső, tárgyi, természetű.

Ennek következtében Barcsay költészetének alapvonása nem az érzelem, nem az érzelem közvetlen meleg kiömlése, hanem a *szemlélet*. Lírikus legtöbb költeményében, de az ú. n. *gondolati líra* művelője.

II.

Barcsay költészetének legrészletesebb elemzője, Zombori Izidor János, helyesen veszi észre, hogy a

Barcsay lelkivilágában a magányosság szeretete mellett a *barátság* a legtöbbet érő kincs.³ Hiszen költeményeinek túlnyomó száma episztola, beszélgetés barátaival, Orczyval, Anyossal, Radvánszky Jánossal, ennek feleségével, Bessenyeivel és a franciásokkal. Voltaképen el-elbeszélgetnek egymás ügyes-bajos dolgairól, a katonáskodásról, a háborúról, a Tisza-szabályozásról, erdélyi szokásokról stb. Elbeszélgetnek egymás testi és lelki állapotáról, az egészségről, a hadiélet fátalmairól, a tokaji szüretről. S mindenről beszélnek versben, a magányban úgy, mintha egymás mellett ülnének, mintha egymást szemtől-szembe látnák, Ez annyira jellemző Barcsayra, hogy még azon műveiben is megtalálható a beszélgetést jellemző nyelvtani jelenség (a tegezés, valakihez intézett kérdés, felkiáltás), amelyek címe, aláírása, keltezése hiányzik. Barcsay összes művei elrendezésünkben kiadásra várakoznak.⁴ Abban a határozottan misszilis művek *költői levelek*, a többiek meg *versek* címen külön csoportban jelennek meg. A figyelmes olvasó azonban rögtön tapasztalni fogja, hogy a versek alig, vagy csak épen a külső keltezés és név hiánya által különböznek az előbbiektől. Ugyhogy kimondható az, hogy *Barcsay egész költészete* a társasági élet, a *barátság által él*. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy Barcsayt versírásra környezete indítja, azoknak a példájára, buzdítására, baráti ösztönzésére nyul a tollhoz. Ez észrevételnek van egy igen erős nemleges bizonyítéka is. Nevezetesen feltűnő az, hogy mikor Barcsay eléri azt a sokszor hangoztatott célját, hogy a császár uniformisát levesse, a magányosságot senkitől sem háborgatva, gondtalanul élvezze nagy kiterjedésű dominiumain, mintha elfelejtené írói mivoltát, az irodalmat; költészettel nem foglalkozik, legföljebb apró papir-

³ Zombori I. J.: Barcsay Ábrahám élete és költészete. Budapest, 1895. 49. l.

⁴ Sajnos, még ma is!

szeletekre írogat⁵ elmés ötleteket. Kerek számban szólva: 1790 után keletkezett műveinek száma nem tesz ki egy féltucatot s azok is apróságok. Úgy látszik, hogy Barcsayban inkább buzgott valami ötletes, derült költői kedély, elmésség, mint igazi költői hajlam, költői tehetség. Csakis így érthető a nyugolomba vonulást követő majdnem két évtizedes némaság s így érthető az is, hogy miért esik legtöbb művének keltezési ideje a XVIII. század hetvenes éveire. Ahogy rendre elszakadt Bessenyeitől, Orczytól, Ányostól, a Radvánszky-családtól: úgy kevesbedik barátságában a verseléshez kapcsolódó szálaknak s maguknak a verseknek is a száma. Jellemző továbbá az is, igaz, hogy nemcsak Barcsayra, hanem annak a kornak igen sok írójára, azoknak költői leveleire, hogy tán sohasem írnak fenntartás nélkül episztolának tekinthető művet, hanem egyszerű, baráti, prózai értesítést. Legtöbbször ott a megszólítás, aztán jön hosszabb vagy kevesebb prózában írt rész, mely folytatódik csupán 2—4 sor terjedelmű versben. A befejezés szintén igen sokszor újra prózába szakad szerte, melyet aztán a pontos keltezés és névaláírás zár le. Isméllem, hogy ez nem egyéni jelenség Barcsaynál, de mégis számbaveendő a költemények benső értékének elemzésekor. Barcsaynál inkább, mint másoknál, mert nála a dalos évek egy decenniumra esnek s akkor is javarészt ilyen formát használ.

Ezek szerint Barcsayban a költői kedély legfőbb táplálója a barátság (Orczy, Ányos és Bessenyei); nyilvánulása a szemlélet; tartalma túlnyomóan reflexió, ú. n. gondolati líra. További kutatás feladata kimutatni e szemlélődő költészet tisztaságát, a benne foglalt gondolatcsoportokat s végre azt, hogy miben jut kifezésre mégis magának a költőnek az alanyisága. Mert ez utóbbi kérdés eredménye fogja igazolni Barcsaynak, a költőnek értékét s ez fogja kijelölni költészetének a megfelelő helyet.

Irodalomtörténet, 1919.

⁵ Döbrentei följegyzése (Erd. Múz. 1914, I. f. 21. l.) a költő özvegyének elbeszélése alapján.

BARCSAY ÉS ORCZY.

Az a viszony, mely Barcsay Ábrahámot, a deli természetű és derült költői kedélyű testőrírót a kis természetű és kopasz Orczy Lőrinchez, az agg, de szintén derült kedélyű tarnaörsi bölcshez fűzte, mint két rokon lélek ölelkező barátsága is rokonszenves és figyelemre méltó. De még inkább figyelemre méltó azért, mert ennek a barátságnak az indítéka nem pusztán a magánélet, az egyéni érdekkör talajában gyökerezik, hanem azonos nemzeti célok, azonos hazafiúi felfogások és azonos irodalmi eszmények utáni vágyódásban. És ez a rokon irodalmi törekvésekből fakadó barátság költői, tehát irodalomtörténeti értékű is. Valóban az a gyűjtemény, melyet Révai 1789-ben *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* címen a Barcsay és Orczy költeményeiből adott ki, irodalmunk történetében az *első igazi költői barátságnak* beszédes emlékeit tartalmazza. Nem minden darabja levél. Sok közöttük a különálló költemény is: de egyetlen egy sincs, amelyik eszmei kapcsolatban nem állana a másik költő lelkével is, amelyik nem vetne világot e két rokonlélek egyező alaptermészetére. Kazinczyt kivéve a Petőfi-Arany barátságáig nem igen találunk ehhez hasonló jelenséget: két körülbelül egyenlő tehetséggel megáldott költői léleknek indítékban ennyire irodalmi jellemű s kifejezésben is irodalmilag ennyire gazdag ölelkezését. Már csak ezért is megérdemelné a részletes méltatást.

Amde a méltatást egy filológiai lépésnek kell

megelőznie, amelyre már Kazinczy rámutatott. Kazinczy a Barcsay és Orczy verseit kiadni szándékozó Cserey Farkasnak ezt írja: „Orczynak és Barcsaynak verseit újra átdolgozni nem lehet: *elég érdem* lesz, ha azokat (mert Barcsaynak verseit az Orczyé nélkül nem lehet kiadni, sok levele válasz lévén az Orczyéra és az Orczyé nélkül nem értelhetik), *elég érdem* lesz, mondom, ha *systematikus rendbe hozod*, holmi homályt felvilágosítasz...”¹⁾ Ez a szisztematikus rend a költői levelek időrendi, de egyúttal párhuzamos elhelyezését akarja jelenteni. Ha ezt megteesszük, de csakis akkor, láthatjuk egész világosan, hogy melyik költő egyénisége gazdagabb eszmékben, érzelemben, mi a különbség közöttük, miben egyeznek meg stb. Arany János az Orczy írói arcképében csak épen egy párat állított a Kazinczy kívánta szisztematikus rendbe. S már e kevés alapján is érdekes párhuzamot tudott vonni a költő egyénisége és költészete között anélkül, hogy teljességre törekedett volna. Mennyivel színesebb párhuzam volna összeállítható, ha a szisztematikus rend teljes volna!

Az előlegesen elvégzendő filológiai munkának egy másik ágára Arany János mutatott rá ugyancsak az Orczy írói arcképében. „A kötetben (Két nagyságos elme stb.) — úgymond Arany — foglalt levelek s költemények közül az első rész Barcsay műveit tartalmazza, a második rész Orczytól van, kivéve Arcadia leírását (222. lap), mely nyilván Barcsayé, Orczy maga hivatkozik rá (166. lap). „Minap Arcadia szélére vezettél.” *Jó lesz figyelemben tartani annak, ki valaha e költeményeket rendezni akarja.*” Arany tehát úgy vélekedik, hogy az Orczy költeményei közé, a második részbe került Arcadia leírása című költemény szerzője nem Orczy, hanem Barcsay, s így beosztása helytelen.

¹⁾ Kazinczy levelezése. IV. 133. l. V. ö. Böhm Dezső *Orczy Lőrinc élete és költészete*. Kolozsvár 1909. 26. l.

Arany János felfogását, hogy a szóban forgó költemény nem az Orczyé, hanem Barcsayé, támogatja azzal, hogy hivatkozik a *Társsa verseit ditséri* c. kétségtelenül Orczytól eredő költemény egyik sorára: „Minap Arcadia szélére vezettél“. Pedig nem is nagyon szükséges ilyen távolabbi bizonyíték; magából a kérdéses közleményből ki lehet mutatni, hogy az Arany felfogása alapos, hogy *a vers kétségtelenül a Barcsayé s nem az Orczyé*. Jól mondod, Kenyeres! — kezdődik a költemény — hogy csak herék vagyunk. E régi igazságot most is bizonyítom; bizonyosságért nem is kell *Confútz* mesterhez fordulnom, mert

Nagyobb most az Örsi Böltsnek Oskolája,
Mint régen Plátónak Academiája:
S különben táplálja lelkemet Múzsája,
Mint Tsászárnak egész könyves palotája.

Világos, hogy itt Barcsay beszél, aki ez idő szerint még a császár katonája, Bécsben él, gyönyörködhetnék a császár könyves palotájában. De lelkének kedvesebb az Orczy múzsája, többet ér az a Platon tudományánál; az örsi bölcs oskolája fontosabb előtte minden más tanításnál. Nyilvánvaló, hogy ezeket nem Orczy mondja magáról, hanem Barcsay Orczyról. Orczy magát sehol sem nevezi örsi bölcsnek. Itt sem ő használja az epitheton ornanst. De egészen furcsa volna, hogyha ő maga magát nemcsak örsi bölcsnek nevezné, hanem Confuce és Platon tanításánál is többet érőnek nyilvánítaná a maga tudományát, életfelfogását. Szokatlan szerénytelenség volna bárkitől is, leginkább Orczytól, aki ha önérzeteskedik is néha, sohasem azzal, hogy ő ilyen meg amolyan költő és bölcs, hanem katonai és közéleti tevékenységével. Ádám uram — folytatja Barcsay az őt jellemző és Orczynál ritkábban előforduló komázó hangon — régi penészes könyvei közül egyet egyszer lopva a kezébe nyomott. S ez

után következik annak az elbeszélése, hogy mi volt annak a könyvnek a tartalma. Mautschon, Fien, Ceres, Mahomet, Omár, Minos, Solon, Lycurg, Mars s az egész világ benne van. Majd következik Arcadia leírása. Gyönyörű völgyet övező hegy közepében mohos kősziklák között, hová a nap nem süt, kell átmenni, hogy eljuthassunk a kies helyre. A költeménynek erre a részletére vonatkozik az Arany idézte verssor folytatása is a már említett költeményből:

Minap Arcadia szélére vezettél,
Régi vitézekkel meg telepítettél
Sok jó királyokkal engem esmertettél
Nyájas mulatságot barlangnál szerzettél.

Mellőzve a költemény egyéb részleteit, mint amelyek tartalma ezúttal közömbös, a befejező két verszakra térünk át.

Nagy titok e forrás: de hígyd el, Barátom!
Hogy már Nemzetemet ahhoz közel látom,
Én addig levetvén Császári kabátom,
Lassanként pultonnak készítem a hátam.

Abban vetem tőled vett Leveleimet.
Mint bujdosásomban szerzett kintseimet . . .

Ez ismét csak a most még katona, de a katonáskodásba egészen soha bele nem nyugvó, hanem mindig a kilépés gondolatával foglalkozó Barcsayra utal mint szerzőre. Barcsay mint katona ezredével valóban bejárta Magyarországot, Ausztriát, sőt Németországot is, úgyszólván, faluról-falura, helyőrségről-helyőrségre, úgy hogy méltán mondhatja, hogy élete bujdosás. Ellenben Orczy már régóta nem katona, hanem polgári tisztségeket tölt be. Nem mondhatja, hogy leveli császári kabátját, mert ilyent már ez idő szerint nem hord. És még kevésbé mondhatja, hogy abba gyűjti össze a Barcsay leveleit, mint bujdosásaiban szerzett kincseit. Hiszen Orczy 1764 előtt, vagyis katonai szolgálata idején mondhatta volna magáról, hogy bujdosó. Amde akkor még nem kapha-

tolt Barcsaytól kincseket, amelyeket mostan levetendő császári kabátjába rakhatna. Barcsay 1764 előtt még gyermeknyi ifjú!

Ha a költeményt Orczyénak kellene vennünk, teljesen érthetetlenek volnának a benne előforduló személyi vonatkozások; részint az Orczy lelkületének szerénységével, részint életrajzának adataival ellentmondók. Ellenben azonnal és könnyen érthetők ezek a személyes vonatkozások, ha a költeményt a valóságnak megfelelően a Barcsayénak vesszük. Ez esetben szerénytelenségről szó sincs, hisz Barcsay dicséri Orczyt. És az életrajzi adatok ellenmondása is szépen eltűnik, mert a Barcsay életrajzával teljesen összevágók és megegyezők azok. S ezt a megérthetőséget még világosabbá teszi a kétségtelenül Orczytól származó költeményből vett idézet is. Ennek következtében kimondható, hogy az Arany vélekedése alaposnak bizonyult ez esetben is, hogy az *Arcadia leiratása* c. költemény szerzője Barcsay Ábrahám s nem Orczy Lőrinc.

Arany János csak az iménti egyetlen költeményt rekeszti ki az Orczyei közül. Pedig még más Barcsay vers is keveredett közéjük. Ilyen a *Tudományok nevelkedéséről, budai feredőben* c. is (Két nagys. elme 206. l.)

Ez a költemény az 1777-ben Budára áthelyezett egyetem hivatásáról szól. Az egyetemnek Budára történt áthelyezése mind Orczyt, mind Barcsayt másszor is versírásra ösztökölte. Azonban a két költő felfogása az áthelyezés fontosságát s különösen a tudományos műveltséget s a nemzeti életnek ettől várható változását illetőleg nagyon is különböző. Barcsay, a fiatalabb s az új eszmékkel és eszményekkel már csak azért is rokonszenvezőbb egyéniség, nagy örömmel, ódai lelkesedéssel szól a tényről. *Midőn Erdődi gróf Pálfi Károly Budán fel-séges Mária Theresia hagyásából a tudomány mindenségnek erősítő levelét hirdetné* c. költeményében

(Két nagys. elme 137. l.) csodálkozó örömmel hallja
a hírt:

Mit hallok magyarok! Pindus tetejéről?
Nints kérdés már Budán Rákos mezejéről,
El tűnt már Bellóna Pannonok hegyéről,
S Thalia hárfázik Szent Gellért bértzéről.

Oly nagyszerű, neki annyira kedves a hír, hogy meglepő csodálkozásában kérdi, hogy igaz-e? Igaz-e, hogy ott, hol egykor Attila öccse vérébe mártotta kardját s Bizánc és Róma sorsát kezében tartotta, ahol a Mátyás szelid és békés uralma alatt Pallásnak épült templom rút vér feredőkébe omlott, ahol a török hatalom tündöklött s hol Szulimán kardja atyáinkat öldökölte: igaz-e, hogy ott most békesség ölében

Minerva szoptatván kegyes kebelében,
Nevel benneteket Apolló nevében,
S kard helyett tollat ad Fiatalok kezében?

Ha igaz, üzenjünk a túlvilágra tért Gyöngyösinek, hogy jöjjön vissza megint nemzetéhez s adjon kedvet néki született nyelvéhez.

Orczy barátjának felelve egészen más hangot üt meg *A mennykő háritó dárdáról* c. versében (U. o. 209. l.). „Úgy vagyon — feleli, — fiaink békesség ölében Minervának jutván kegyes kebelében, kard helyett tollatskát forgatnak kezekben, tziifrán nevednek Apolló nevében.” Hol Mátyás fényes udvara áll s népeknek szabott törvényt és frigyeket

Ott gyáva Papotskák tanítanak Bé-Céket,
Osztván fiainknak tsetsés ereklýeket.

S tovább is hasonló szatirikus éllel fejtegeti, hogy immár „Verulam származhat normal iskolából, magyar Kolbert, Póp, Taszsz gyenge grófotskából”.

A koszos malatzból lészen küzdő ártány,
Úgy mondá régente Debretzeni Kálmány.
Fiainkból ha nem lesz Ezres kapitány,
Lesz Mester, Prókátor, Érsek vagy kis káplány.

Budán a mennykőtől már nem félnek. Ha az ég háborog s zörög, csak nevetnek. Acélos póznán fellegek repdesnek s más hasonló csodabogarak történnek. S a vége az, hogy a mai nemzedék felejtli atyáit. S figyelmezteti Barcsayt, hogy ne várja, hogy ezek az ifjak valaha oszlopot emeljenek Gyöngyösinek. A mai fiatalság mind elfelejtí, ki tudós volt „Anyja Nyelvében”. Ha egy spártai polgár fölébredne s a nevelés módjáról kérdéseket tenne, sok pántlikás papot onnan kivezetne. De talán nem csak az egyetem pap-tanítói hibásak. Tán a század is, mely úgy kívánja, hogy múljon el Seneca s Zenó tudománya.

Szagáni Prépostnak folyjon találománya,
Terjedjék világban furtsa Tanítványa.

E két költemény világosan rámutat a két költő felfogásának ellentétes voltára. Barcsay szerint az egyetem áthelyezése, helyesebben a modern tudomány a haladásnak, a művelődésnek szebb jövődőt, munkás békét ígérő eszköze. Hittel néz a jövőbe. Orczy, mint laudator temporis acti, a modern tudománytól nem vár semmi jót, annak eredményeit, tanítóit és tanítványait lekicsinyli. A Barcsay verse ódai hangba emelkedik föl, Orczy-eleitől végig kétkedő és szatirikus marad.

Már most a kérdéses vers, mely a Révai keze alatt tévesen az Orczyéi közé csúszott, így kezdődik:

Itt vagyok, hol hajdant zokogó Múzsával
Vén Kopasz Verselő Nemzetek sorsával
Játszott, s öszve vervén királyt jobbágyával,
Szabadságról mesélt s firkált pennájával.

Ezt ismét csak Barcsay mondhatja Orczyról. Orczy az a kopasz verselő, ki hajdan a budai feredőkön, a Szt. Gellért lábánál hosszú (a Révai kiadásában 58 lapnyi) verset írt a *Szabadságról*, melyben a különböző nemzetek és társadalmi osztályok felett szemlét tartva arra az eredményre jutott, hogy sehol sincs szabadság, csak a magyaroknál. A költemény

további menete is a Barcsay szerzőségére utal. Ebben is csodálkozó örömének ad kifejezést Barcsay, hogy ott, hol hajdan Ibrahim s Mustafa táboroztak, most Phoebus mulat Minervával; ahol Ali divánt tartott a keresztyének kárára, ott az Igazság lakozik; ahol kényes hadisarcot zsarolt keresztyén rabokért, ott most „bölcsség formál tanítókat s természetvizsgálók adnak orvosokat“. Üdvözli a változást, mint a nemzet boldogulásának jelét s hívja barátját, nyilván Orczyt, hogy

Ne sirassuk többé Nemzet romlottságát,
Nézzük fiainknak pallérozottságát.

Ezekben nyilván el akarja oszlatni Orczy keserű aggodalmaskodását, amit imént említett költeményében olvashatni. Aztán látást lát a költő. Látja, hogy a tudomány csak jól szül a magyarok szívében, faluról az erkölcs be jön városokra, szeretet száll a jobbágyokra, Bellona békésen együtt él a Múzsákkal. S hogy még mi mindent hozhat nekünk a tudomány, az Istennél van, ő látja a sötét jövőt. Maga azonban bízik a jövőben; biztatja a jelen. Ezért így szól:

Ne készülj hát, Jó Társ, kérlek a halálra,
Látd, szép Század nyílik Nemzetünk hasznára...

Ez ismét csak mint a Barcsay mondása érthető. Csakis Orczy, ki ekkor már több mint 60 éves, lehet az a halálra készülő. De nemcsak ez a személyes vonatkozás, hanem az egész költemény, a költeményben kifejezett életnézet is csak akkor érthető, ha a költemény a Barcsay Ábrahámé. Az öreg ember nehezebben változtatja nézetét s így teljes képzelenség, hogy ezt a tudományért lelkesedő, azt dicsőítő s jobb jövő reményében ódai szárnyalású költeményt az a kéz írta volna, amelyik az előbb említett költeményben oly kételkedő kicsinyléssel, keserű szatirával csak kinövéseit látja a tudománynak s nem talál semmi vígasztalót a jelenben.

Ennek az alapján bizonyossággal mondható, hogy azt a költeményt, mely a Révai kiadásában az Orczyéi között van *Tudományok nevelkedéséről budai feredőben*, nem Orczy írta, hanem Barcsay, mert a költemény személyes vonatkozásai és a benne megnyilatkozó elvi felfogás és világnézet másként meg sem is érthető.¹⁾

Még egy harmadik költemény is van, amelynek a szerzője szintén Barcsay s nem Orczy. Ez az *Együgyű életnek ditsérete* c. (Révai kiadásában 226 lap). E költeményben egy bölcselkedő célzatú esemény van elbeszélve. József császár Erdélyben utaztában megkérdez egy szántóvető jobbágyot, aki rá ügyet sem vetett, noha tudta, hogy a császár megy el földje mellett. A császár magához szólítja a parasztot, felvilágosítja, hogy ki ő s biztatja, hogy kérjen valamit tőle. A paraszt azt mondja, hogy nincs semmire szüksége, de nincs is a császárnak, amit neki adhatna. Hisz a termést jobbá tenni nem tudja, ifjúságát vissza nem adhatja. Ezért ő nyugodtan szántja tovább ősei vérével öntözött s azok csontjaival megrakott földjét. Ha tehet kegyelmet vele a császár, csak az lehet, hogy e csontoktól megmenti. Van hely szekereben, vihet belőlük bátran. Történt pedig mindez a Kenyérmezőn, Erdélyben, Tündérllona országában, Alvincen alól, a Maros mentén azon a mezőn, melyen a Maros és Kenyér vize arany fővényt iszapolnak. A mezőt délről a Hunyadi bércek, nyugaton s északon nagy bányák árkolják. Régen Mars mezeje volt: Báthory s Kinizsi csatájának színhelye. Traján is erre vonult el. Most Ceres tanyája. A történet színhelyének a leírása és jellemzése annyi hűséggel és földrajzi pontossággal készült,

¹⁾ A költemény 37-ik sora: „Pozsony nevededik, Buda roppant lészen” ugyanilyen beállításban előfordul Barcsay egy másik versében is, a *Hívság látásakor gerjedett jámbor érzésben* (l. h. 124. l.), szórul-szóra: „Pozsón nevededik, Buda roppant lészen”. Ez is Barcsay szerzőségét igazolja.

hogy azt csak is olyan egyén írhatta, ki a Kenyérmezőt többször bejárta, látta. Szóval a leírás annyira szemléletes és hű, hogy azt nem az Erdélyben, illetőleg a Kenyérmezőn meg sem fordult agg Orczy írhatta, hanem Barcsay. Barcsay kedves birtoka, Csóra, épen a Kenyérmező szélén van. Ugyanitt Szakmár. Ha másik kedves birtokára Marossolymosra akart menni, vagy Dévára, Szászvárosra: a bassorai basától hozott paripái a Kenyérmezőn repítették át. Így hát ezt a verset is a Barcsayénak mondhatjuk. Mert ilyen hű, földrajzilag a részletekben is pontos meghatározását egy kisebb területnek csak közvetlen s többszöri szemlélet után lehet adni. S ez a közvetlen szemlélő az épen ott birtokos Barcsay s nem Orczy, kinek itt jártáról tudomásunk nincs. Figyelembe veendő még az is, hogy ennek a költeménynek több kifejezése (Tündér Ilona országa stb.) Barcsaynál többször előfordul. S végül az is, hogy a költemény a Révai kiadásában nyomon követi az *Arcadia leiratása* címűt, amelyről már Arany észrevette, hogy nem az Orczyé. Ezek alapján kimondhatjuk, hogy ezt a költeményt is Barcsay írta, vagy hogy teljes filológiai óvatossággal szójunk: a legnagyobb valószínűséggel ő írta.

A Révai kiadásának áttanulmányozása alapján mondható, hogy az első két költeményt mindenesetre Barcsay írta. Az utóbb említettet pedig a legnagyobb valószínűséggel.²⁾ És ezzel tisztázottnak vehető, hogy a *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*-ben melyek azok a darabok, amelyeket Barcsay és melyek, a melyeket Orczy írt.

Egyetemes Philologiai Közlöny 1914.

²⁾ A sokáig Bárócynak tulajdonított, de tényleg Barcsaytól származott *A magyar Marmontel hová kívánczik temetkezni* (Révai kiad. 77. l. Bessenyei György társaságában név nélkül, de Baróczy szájába adva *Barátaimhoz* címmel 67. l.) c. szerzőségét a Baros Gyula kutatásai végérvényesen megállapították. L. Baros Gyula: *Barcsay és Báróczy*. Sajókaza, 1905. 10 s. köv. l.

AZ ELSŐ ERDÉLYI MÚZEUM.

Száz esztendeje annak, hogy folyóiratunk legelső öse *Döbrentei* Gábor szerkesztésében Kolozsvárt a ref. kollégium nyomtató műhelyéből 1814 elején kikerült.

Száz esztendő! Hogy megváltozott azóta Erdélynek, az egész magyarságnak politikai élete, társadalmi műveltsége, irodalma és művészete! Mennyire változott öséhez képest ez a mostani Erdélyi Múzeum is! Ám elsuhanhatott egy hosszú század, megváltozhatott irodalmunk, politikai és társadalmi közéletünk: az első Erdélyi Múzeumnak és szerkesztőjének nagy érdemét és jelentőségét az emlékezetből ki nem mosta. Ellenkezőleg jobban kidomborította.

Az első Erdélyi Múzeum az első magyar folyóirat, mely a *szemle* (revue) elnevezést méltán megérdemli. Tartalmának változatossága, tudományos és művészi színvonala, elvont fejtegetéseinek önálló aktuálítása s valamennyit egybekapcsoló nemes célzata, a magyar fajnak irodalmi és tudományos műveltségben erősítése: ime ezek teszik *Döbrentei* folyóiratát oly becsessé, hogy ma, száz év múltán is csak elismeréssel lehet róla szólnunk.

Ezek a fényes tulajdonságok nem egyszerűen elméleti értékűek. *Hatottak* is Erdélynek, a magyarságnak irodalmi életére, szellemi színvonalára. *Széchy* Károly és *Bodor Aladár*, *Imre Sándor* és *Sallay Gábor* vetettek fényt *Döbrenteinek* és folyóiratának lattal nem mérhető jótékony hatására.

E hatások közül következményeinél fogva legfontosabb az a pályatétel, mely az I. füzet 142—162.

lapján *Eredetiség s jutalomtétel* c. irodalomtörténeti s poetikai fejtegetés keretében jelent meg. „Itten Kolozsvárt — úgymond — néhány ifjú Mágnások társaságába állva, egy eredeti jó szomorújátéknak írására első jutalmul 700 Rforintokat tesznek fel, másodiknak pedig 300 Rforintokat. Az a játék el fog azután játszattatni az új magyar nagy Játékszinben, melly az Erdélyi Magyar Nemességtől Ország Gyűlésen arra felosztatott somma pénznek segítségével, a mint reménység vagyon, nemsokára elkészül.“ Következnek a jutalomtételnek külső pontjai, mai nyelven: a pályázati feltételek. Mindenki tudja, hogy ennek a pályázati hirdetésnek köszönhetjük nemcsak a jutalmat nyert *Pártosság tüzeit*, melyet Tokody János nemzeti úr írt, nemcsak a professzor Bólyai öt szomorújátékát, hanem legkiválóbb nemzeti tragédiánkat, a jutalmat nem nyert, sőt egyáltalán sokáig észre sem vett *Bánk bánt* is.

Az első feltétel az volt, hogy a pályázni akarók levélben jelezzék szándékukat. A 4-ik pont pedig azt szabja meg, hogy a munkákat 1815. szeptember végéig a kiadóhoz kell beküldeni. Vajjon megtartotta-e Katona József a feltételeket? Kivált az első pont alatti? Mindenesetre különös, hogy titkos pályázatnál előre kell a *szándékot* jelenteni. Nem lehetetlen, hogy a zárkozott lelkületű Katona elmulasztotta teljesíteni ezt a feltételt. Még nem kész műről, vagy amelyik még csak terv, hogyan vélekedhetnék úgy írója, hogy fog vele pályázni. Ki tudja, hogy egyáltalán el tudja-e készíteni. S ha igen, miért kelljen ezt előre jelenteni? Oly kérdések, melyek tényleges adatok híján nehezen dönthetők el. Annyi azonban előttem valószínű, hogy a *Bánk bánt* kéziratát Döbrentei nem olvasta. Más-ként teljességgel hihetetlen, hogy egy ilyen remekművet még felemlítésre, vagy megrovásra se érdeme-sítsen. Döbrentei, mint az Erdélyi Múzeum szerkesztéséből, eredeti költeményeiből, fordításaiából és értekezéseiből megállapítható, ismerte alaposan a magyar

és világirodalmat, széleskörű esztétikai műveltsége volt, Shakespearet olvasta és fordította. Egész irodalmi pályáján inkább bízott, mint elriasztott. Akitől csak remélt valami jó alkotást, bátorította. Ily körülmények között vajjon maradhatott volna említetlen *Bánk bán* másként, mint úgy, hogy soha hozzá el sem jutott a kézirat, mert valahol eltévedt!

Bármiként álljon a dolog, tény az, hogy *Bánk bánt* Döbrentének, az ő Erdélyi Múzeumának köszönhetjük.

E kettő: a folyóiratnak páratlan színvonala, melyet a nagyműveltségű szerkesztő az irodalom, a közönség műveltségének terjesztésére céltudatosan és nagy fáradtsággal teremtet meg és *Bánk bán*, mely előtte észrevétlen maradt, hogy az utódok, a ma ízlése szerint a legjobb nemzeti tragédiává emelkedjék: egy évszázad lepergése után is érdemessé teszik, hogy Döbrenteit és folyóiratát emlékezetbe idézzük.

Azt mondja Döbrentei folyóirata I. füzetének élén olvasható előbeszédében: „A tiszta érzésű Unokák nyelvére meleg szív fogja adni a nemes fáradságért a dicséretet s lessz idő, mellyben a jeles pályát futottak hamva felé áldozva fogja tenni az Emléket, az érdemet megismerő maradék.” Döbrentei jól sejtette a jövődőt. A tiszta nyelvű utókor meleg szívvel áldoz ma emlékének. S ebből a tiszteletadásból legkevésbé sem hiányozhatik a mai Erdélyi Múzeum szerény koszorúja sem.

Erdélyi Múzeum 1915.

XII.

A MAGYAR MITOLÓGIA KLASSZIKUS EPOSZAINKBAN.

I.

Bevezetés.

A költészetnek egyik leggazdagabb forrása minden időben a nemzeti élet, a nemzeti *valóság*.

Alig találhatunk meggyőzőbb példát a Tinódi Sebestyén érdekes pályájánál. Hangos torkával s kezében lanttal énekelget s a jó urak vidáman, ébredező hazafisággal hallgatják. A régi csapáson indul el, de az új irány, az új szellem is rányomja bélyegét, amikor dalait a nyomtató műhelybe viszi. S miről énekel a jó lantos? Arról, ami valóban megtörtént pártfogójával, ennek bajtársaival, a kor nagy jó uraival. Ir arról, amit maga látott, amiben magának is része volt. Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam, — mondja maga — az mi keveset írtam, igazat írtam. E nyilatkozata legtalálóbban jellemzi költészetének egész irányát, fontosságát. De egyszer sem feleli el a török elűzését, az összetartást hangoztatni. Épen, mint a kor államférfiai.

A Zrinyi hőskölteményének is az a gondolat az alapeszméje, amelyet előtte katolikus és protestáns írók és államférfiak, sőt országgyűlési végzések is hirdettek, hogy az Isten a török keze által azért súj-

tolja a magyar nemzetet, mert az igaz vallást elhagyta, pártokra szakadt. De ha megtér, ha újra eggyé olvad: akkor jaj a töröknek, az Ur haragja vesszejének... Természetes, hogy ez az igaz hit az ellenreformáció folyamában egy katolikus író világnézetében a katolikus vallás. Zrínyi ugyanazt mondja hőskölteményében, amit egyik politikai értekezésében. A szigeti kapitány a közérzületnek, a nemzetet leginkább foglalkoztató eszmének a hordozója, kifejezője. S a Szigeti veszedelem nagy költői értékének gyökere épen ennek a felfogásnak szerencsés alkalmazásában van.

Nem véletlen jelenség, hogy közelebbi példához forduljunk, hogy Arany János a Walesi bárdokkal énekelteni meg az elnyomó osztrák hatalom dicsőségét.

Valóban irodalmunk legkülönbözőbb koraiból vett példák, egész irodalmunk bizonyítja, hogy a magyar költészet mindig a kor, a nemzeti érzések és törekvések szolgálatában áll. Vagy nyomon kíséri, vagy átalakítja s új iránynak lesz a megindítója. Mert a fennálló politikai rendszer — mondja Kemény Zsigmond — romlástól, pusztulástól félhet, ha a költészet nem egy úton halad vele. A mi irodalmunk különösen összeforrt a nemzet múltjával: épen ez legállandóbb jellemvonása, meghatározó jegye a többi irodalmakkal szemben. Irodalmunk s történelmünk két atyafi-gyermekek, két egytestvér, a nemzeti szellem kifejezői. Találón mondja Beöthy Zsolt, hogy ha a magyar költészetnek szimbolumot keresnénk, alig kaphatnánk kifejezőbbet a lantnak az ország jogkönyvével és kardjával összefűződő képénél.

Irodalmunk s történetünk belsőbb egységben nem igen volt, mint a XVIII. sz. végén s a XIX. sz. elején. Előbb szellemi életünk s nyomán az állami élet arculata nagy átalakulásokon esett keresztül. Az átalakulás szükségének érzete abból a szembeszökő ellentétből támadt, mely a berceli nemes kuria s a királyi udvar, a magyar társadalom szellemi tengése s az idegen fajok eleven mozgalmassága között volt.

Abból az ellentétből, mely a legnagyobb magyart külföldön meglepte s szégyennel töltötte el, amikor látnia kellett, hogy vére, e nemes keleti faj, kívül áll a nyugati népek fejlődésén. Ennek az ellentétnek a jegye: tudatlanság, elmaradottság; ennek következménye a kicsinyhitűség, bizalomhiány a magunk erőiben. Szinte hihetetlen, hogy e kor kiváló államférfiai sokszor keserű kétkedéssel gondoltak a magyarság jövődjére.

A megindult új élet természetesen jótékony eredményeket ért el, A nyugati eszmékkel kezdtünk szorosabban érintkezni. Irodalmunk új formákkal, új műfajokkal, új eszmékkel gyarapodott; gazdagabbá, egyetemesebbé vált. A nemzetben alvó tehetségek, parlagon heverő erők egymás után megjelentek s teljes mértékben működni kezdtek. Ezek az erők, ezek a tehetségek az ősi múltban naggyá, hatalmassá tették nemzetünket s neki káprázatos hírnevet szereztek.

Ősi múltunk ragyogó képei, dicsősége, amiknek feltüntetéseire nemzeti epikánk újra hangos lett, ép oly sikerrel segítették a nemzet haladását, mint államférfiaink tevékenysége. Pedig epikánk nagyon nehéz vállalkozásra tüzelte fel magát. Olyan tárgy — az ősi múlt — hevíté költőinket, amelyet a tudomány még fel nem dolgozott, nem tisztázott s meg nem állapított; amit írást, azt is jobbára költői forrásokra alapította, amelyek pedig megbízhatatlanok s egyoldalúak: költői adalékok, melyek a tudományban meg nem állanak. De költői alkotáshoz sem nyújtanak elegendő anyagot, mert a keresztyénség felvételével megindult új műveltség letörülte nemzeti mondáinkról a költői bájt, az őszinte, megható naivságot azon kívül, hogy tartalmukat szinte semmivé tette, a fejlődést tőlük elzárta. Ennek következtében sem a történelemben, sem a költői forrásokban elegendő és megbízható anyagot nem találhatni. De a valóság, a dicsőséges múlt annyira megigézte költőinket, hogy erről a roppant nehézségről megfeledkeztek,

számba se vették. Székely, Vörösmarty, Debreczeni és P. Horvát csak a nemzet káprázatos fényét látják. A legyőzhetetlennek látszó akadályt áttörve, de le nem győzve, felvonultatják Árpádot s hadvészes népét; fennén hirdetik a régi dicsőséget s próbát tesznek, hogy visszavarázsolják a pogány magyarok életét. Pedig épen arra nézve nem nyújtott nekik a tudomány felvilágosítást, amire eposzukban leginkább szükségük lett volna: őseink mitológiájára, világnézetére. Am az eposz a maga céhbeli hagyományai-val feltétlenül megköveteli a mitológiát, a csodásság alkalmazását.

Mit tettek hát költőink?

P. Horvát Endre a legjózanabb. A nehézségektől visszariad, megkerüli, a műfaji hagyományokat számba se veszi: mitológiát nem ad. Ellenben Székely Sándor, Vörösmarty és Debreczeni maguk alkotnak, maguk teremtenek magyar mitológiát.

Milyen mitológiát teremtenek, honnan s mekkora sikerrel merítik az anyagot?

II.

Nemzeti mitológiánk Aranyosrákosi Székely Sándornál.

A Hebe 1823. évf. 123—51. lapjain jelent meg Székely Sándornak *A székelyek Erdélyben* c. három énekre terjedő hőskölteménye, mely irodalmunk történetében következményeinél fogva rendkívül fontos helyet foglal el. A költemény boncolgatása s részletes méltatása nem esik feladatunk keretébe.¹ Nem terjeszkedhetünk ki részletesen azokra az indító okokra sem, melyek e kis eposzt s általában klasz-

¹ Megvilágosító dolgozatok: Kanyaró Ferentől Aranyosrákosi Székely Sándor és Vörösmarty. Keresztény Magvető 1888. évf. 177—88 l.; Péterfy Lajostól A. Székely Sándornak „A székelyek Erdélyben” c. eposza. — U. o. 1889. évf. 213—29. l. és Heinrich G. magyarázata. (Régi magy. könyvtár I. köt.)

szikai eposzainkat megteremtették. Már utaltunk arra a körülményre, hogy költészetünk mélyebben kezdett foglalkozni a nemzet multjával, egész irodalmunk várta a magyar Vergilius megjelenését. Röviden, de világosan foglalja össze epikánk történetét Gyulai a Vörösmarty életrajzában. Heinrich megismételi a Gyulai fejtegetéseit, de hangsúlyozza, hogy a Gyulai emlegette körülményeken kívül a Bécsben viruló Ossian és Klopstock kultusz is hatott az épen ott tartózkodó Székelyre. S valószínű is, hogy a Messiás éneke, ki egyúttal a régi germán mitológiát is új életre keltette, hatott a fiatal theológusra. Hatott még — írja Heinrich — az a légkör is, amit Bécsben Hormayr, a jogtudós támasztott hazánk ellen s hatott báró Mednyánszky Alajosnak az Archiv 1817—18 évfolyamában közzétett cikksorozata. Ebben t. i. felveti azt a kérdést, hogy vajjon az osztrák császári állam multja szegényebb-e költészetben, mint az ó- vagy a középkor valamely más államé. Meggyőződése, hogy nem szegényebb s véleménye támogatására főként a magyar történetből emleget mondát s legendát. Az osztrák-német költőkre e cikk nem maradt hatástalan, s lehet, hogy a Székely figyelmét is ez irányította az ősz multra. Tény, hogy Székely Bécsben írta eposzát, hogy az ott talált szellemi mozgalom megérintette, meg kellett, hogy érintse a magyar ifjú lelkét is. De sem Gyulai, sem Heinrich nem említi, hogy hatottak volna Döbrentei ossiáni énekei is Székelyre. Pedig hatottak. Hisz az időben Döbrentei volt az erdélyi irodalom legbuzgóbb és tekintélyesebb alakja, ki maga igyekezett minél több erőt működése körébe vonni. Bizonyos, hogy Székelynek ismernie kellett a Döbrentei ossiáni dalait.

Ezeket felemlítve, felelnünk kell arra a kérdésre, hogy mi van a Székely eposzában nemzeti mitológiánkból?

Székely elbeszéli kis eposzában, hogy Irnák és

népe azon tanakodnak: visszatérjenek-e az ős házába, vagy tán jobb volna Atilla birtokának valamely darabját elfoglalni s ott megtelepedni? Zágon, Hadúr főpapja, felhívja, hogy áldozattal imádkozzanak Hadúrhoz, ki az elődöket is segíté s védte. Maga áldozathoz lát s imát rebeg ajkával Hadúrnak, a népvezetőnek, a szittyák őrzőjének, a had istenének, ki aztán kedveltjeinek jelt ad, hogy nyugatról keletre indulva, szerezzenek hazát. Majd Hadúr maga pásztorképében elbeszéli híveinek a jövőndőt. Irnák népével csakugyan eljut a kijelölt helyre, bár ellene

.....zuhogván ordított a rohanó szél,
Mely Nemeréről vette nevét, rossz éjszakai rémről.
Rém vala ez, szélvész és fergeteget támasztó.
Öt napokig zúgott és tartóztatta mehetni.
Am hatodára kies nap tűnt az egekre ragyogva.

Ennyi Székely kísérlete arra nézve, hogy költeményébe bevigye a nemzeti mitológia elemeit. Nem sok, de kezdetnek elegendő.

Érdeme, és pedig nagy érdeme, hogy tárgyához illő mitológiát alkalmaz. Előtte epikánkban vagy a keresztyén, vagy a klasszikus mitológia uralkodott. Iróink nem gondoltak arra, hogy a csodásságot tárgyukkal összhangzatosnak alkossák meg. Tanulmányaik folytán előttük állott a kész klasszikus istenvilág, s lelkünkben híven melengették a keresztyén hit alakjait. Tárgyért se igen fordultak az ősi mult-hoz, de ha fordultak is, abban a hitben éltek, hogy az emberek lelkét könnyebben mozgathatják az ismert mitológiával. Az olyan kiváló költői alkotás, mint a Szigeti beszédelem, magában áll.

Székely a magyarok istenét a népvezető Hadúrt, a scythák őrét szerepelteti, olyan istenséget, a milyennek képzelte megalkotta, rekonstruálta őseink védőjét. Tehát igazi nemzeti tartalmat visz be epikánk mitológiájába. Beviszi a nemzeti tartalmat nemcsak azzal, hogy a keresztyén és klasszikus mitoló-

giát mellőzve igyekeznek a régi világ, a nomád népek istenségét szerepeltetni, hanem azzal is, hogy ezt az istent nemzeti istennek rajzolja, kinek olyan népéhez való viszonya, mint a családapáé az egyes tagokhoz. Az önkényesen elnevezett Hadúr a scythák nemzeti istene — a Székely tanítása szerint. Más népre legfőnnebb akkor gondol, ha védett népének sorsa kívánja. Ez a nemzetiesítés megfelel a történeti valóságnak is. Az összes vallások története azt tanítja, hogy minél primitívebb a hitélet, annál szorosabb, közvetlenebb az összeköttetés a felsőbb hatalmak s az ember között. Ezt mutatja a fetisizmus, ezt a természetimádás. De ezt a monotheizmus is. Jehova és Allah csupán a maguk népére viselnek gondot. Más népeknek inkább ostorai, ellenségei.

Igaz, hogy Székelynek ez az elnevezése, a magyarok, vagyis a scythák istenének a megalkotása tulajdonképen nem új irodalmunkban. A XVI. és XVII. sz. elbeszélői folyton emlegetik a magyarok istenét. S Farkas András, amikor a zsidó és magyar nemzet között párhuzamot von, arra az eredményre jut, hogy a magyar nemzet romlásának az oka az, hogy elpártolt attól az istentől, ki Ázsiából kihozta, s annyi viszontagság között is megtartotta, sőt felvirágoztatta. Ennek az istennek már nincs igaz tisztelete. Valami titkos erő, valami homályos történelmi visszaemlékezés íratta a jóval későbbi Dugonicsal is Etelkája címképére: *A magyarok istenének*. Bizonyos tehát, hogy a Székely alkotásának megvan a történeti alapja, mert egy olyan kulturális fokon álló nép vallásában, mint amilyenről énekel, a nemzeti isten fogalma, tudata rendesen ki van fejlődve; legalább a kialakulás folyamatában él. S alkotása erejét támogatja az is, hogy a magyarok istenének, egy nemzeti istennek homályos emlékei fel-feltűnedeztek irodalmunkban.

Hogy aztán Hadúr pásztornak öltözik s kedélyesen beszélget hőseivel, hogy tehát Székely nem

tudott szigorúan ragaszkodni a felvetett eszméhez, hanem Vergiliushoz fordul *modus vivendi*-ért: mindenestre tévedés. De költeményének irodalomtörténeti jelentőségéből semmit le nem von. Hisz tulajdonképpen tapogatóznia, kísérleteznie kellett. Ebben pedig még a legragyogóbb költői szellemek is könnyen eltévednek.²

Székely mitológiájának egyetlen istene van: Hadúr. Gyulai nyomán³, ki e kis eposzt négy énekesnek mondja, az a tévedés is belement irodalmunkba, hogy a magyarok istene ellen egy rossz szellem ármánykodik, a szélvész támasztó Nemere. E téves állításra Heinrich megteszi a maga ellenvetéseit. Nemere a Székely eposzában csak név, olyan egyszerű és ártatlan metafora, mint mikor a korabeli lírikus Zephyros lehelletéről énekel. Gyöngé megismerés mind a kettő. Székely voltaké még e megismerést sem vette igénybe, mert megelégszik Nemere pusztá nevével. A költemény vitás helyét idéztük s Nemerét illetőleg a Heinrich megokolt véleményét tartjuk elfogadhatónak. Ennek következtében a Gyulai feltevése meg nem áll, sem az ő hozzávetésének nyomán elterjedt ama nézet, hogy Székely a pars mítosz dualizmusát megpendítette. Kínálva kínálkozott, de nem tette. A *dualisztikus felfogás tisztán a Vörösmarty alkotása költészetünkben*. Bizonyos, hogy a gondolat nagyon közel fekszik. Tán éppen ez a gyöngé megismerés adott indítékot Vörösmartynak a dualizmus határozott kiszínezéséhez.

² A költő ép oly kevésbé teremthet új mítoszt, mint nem alkothat új szót s csakis színezheti, ékesítheti, plasztikailag jobban kiemelheti, nagyobb reliefbe teheti az ősrégi mítoszt, valamint új szavakat is képezhet, ha kedve tartja és szükségét érzi, de nem szabadosan, hanem a létező nyelvtörvények értelmében. L. gróf Kuun Géza: Összehasonl. Mythologia; Ker. Magvető. XXIII. évf.

³ Vörösmarty életrajza. 1866. 52. I.

Hogy a csodásság megalkotásában még mi-
csoda elemeket használ Székely, nem részletezzük,
mert nem tartozik mitológiánkhoz, sőt semmi más
mitoszhoz. Az állati áldozat s az égi jelekből való
jóslás hozzátartozik ugyan ahhoz a mitoszhoz, me-
lyet megérint, de az alakoskodás, az elrejtett vár,
melyet a hősnek nagy megpróbáltatással el kell fog-
lalnia s az útban álló nehézségek megszemélyesi-
tője: mind kedvelt formája a közép- és új-kor me-
seszövéseinek s annak a korének, melyben Székely
művét írta. Az elbeszélő költészet mindig nagy sze-
retettel fordult hozzájuk.

A Székely csodásságai közül, igazabban mese-
szövéseinek fonalaiból egyik-másik szál az erdélyi
népies hagyományban is előfordul. Pl. Réka és Ne-
mere s az Olt és Maros keletkezésének története.⁴
De azt hiszem, egyik sem szerves része nemzeti
mitoszunknak. Későbbi fejlemény, vagy idegen ha-
tásra, vagy tisztán hazai talajon. Csak épen utalunk
arra, hogy a székely író ezekben a kisebb jelentő-
ségű csodás részletekben is szerencsésebb, mint
epikánk előző művelői, kik soha nem hallott, a nép
szelleme előtt merőben ismeretlen elemeket hasz-
náltak fel és gondoltak ki.

Egyáltalán a Székely mithosza sovány, szegé-
nyes. Szegényes azért is, mert a megpendített esz-
mét, Hadúrnak, a scythák istenének jellemzetesebb
s bővebb rajzát nem adja. De ez a soványság, a
költemény tárgyát tekintve, nem feltűnő. Epizódszerű
eseményt énekel, legalább őstörténetünk gazdagsá-
gához képest kisjelentőségű részt, amelynek elbe-
szélésében lehetett volna teljes mitológiát kigondolni
s megalkotni, bár nem volt multhatatlanul szüksé-
ges. A költeményben a mitosz soványságát nem
érezzük s így ma is teljes élvezettel lehet olvasnunk.

Foglaljuk össze a mondottakat.

⁴ L. Köváry László: Erdély földje ritkaságai. Kolozsvár,
1853. 32. és 38. lap.

Székely Sándor előtt a magyar költészetben nemzeti mitoszunk alkalmazást nem talált. Rekonstruálására a tudományban történt kísérlet.⁵ Homályos történelmi visszaemlékezések nyomán néha előbukkan a magyarok istenének, a nemzeti istennek fogalma, de csak általános szólásképen.⁶ Epikusaink a keresztyén, még inkább a klasszikus mitológia alakjait állítják bele a machinába.

Székely Sándor kísérletet tesz nemzeti mitoszunk alkalmazásában s a megszokott isteneket mellőzve, *nemzeti és pogány* istent teremt. Alkotásának erejét támogatja a történelmi valószínűség is, hogy t. i. az ősmagyarsággal egy műveltségű fokon levő népeknél a nemzeti isten rendesen megtalálható s hogy irodalmi szólásainkban a kifejezés: magyarok istene — előfordul. A csodátság további bonyolításában is közelebb áll a nemzeti talajhoz, mint epikánk előző képviselői. Megbízható történelmi támasz hiányában is rááll a valószínűség eléggé szilárd alapjára. Alapját veti meg a klasszikai nemzeti eposznak. Konceptióban egy nagy eposz áll előttünk, kivitelben in nuce.⁷ Kezdetnek sem sok, amit teremt, de értékét csak az tudja igazán méltányolni, aki számba veszi, hogy az új nyomok taposása a szellemi életben mekkora nehézséggel szokott járni.

Székely Sándor versének igazi értéke abban a hatásban csúcsosodik ki s nyer igazi fontosságot, melyet Vörösmartyra s általa egész epikánkra gyakorolt. Mert mint Gyulai elbeszéli, Vörösmarty ösztönt, buzditást, termékenyítő eszméket merített e kis

⁵ Otrokócsi Fóris Ferencz: *Origines Hung.* 1693. Csak szövegtetés igazán. Cornides Dániel: *Comment. de religione vet. Hung.* 1791. és Horvát János: *A régi magy. vallásbeli és erk. állapotjukról.*

⁶ L. Ipolyi Arnold: *Magy. mythologia* 1854. 13—14 l. Őssze vannak állítva a „nemzeti istenre” vonatkozó kifejezések. De ezek közül egy se pozitív adat. Hanem általános szólas s így az Ipolyi következtetése hibás.

⁷ Toldy: *A m. nemz. irod. tört.* VI. k. 41—42. l.

műből. Ő is épen az ősmondákkal foglalkozott, magyar mitológiai alakokat keresett. Kapva-kapott tehát a kísérleten, kivált a magyar mitológiai kezdeménnyel, melyet annyira alkalmasnak talált tovább képezni s kiegészíteni. Soha sem feledte, mily nagy hatással volt rá e mű s midőn az ő ragyogó híre mellett rég elfeledte a hálátlan közönség és az irodalom Székelyt, őszinte hálával vallotta be barátainak, hogy mily sokat köszön Székelynek, mert nélküle később, vagy talán soha sem írta volna Zalán futását, avagy mindenesetre másképp.⁸

Amit maga Vörösmarty mond s legjelesebb életírója ismét, annak fontosságát méltányolni kell az irodalomtörténetnek is. Ennek következtében, habár a *Székely művének ma csupán történeti értéke és jelentősége van, mégis mindig becsüléssel kell róla szólnunk, valahányszor a Vörösmarty tüneményes költői erejét bámuljuk, valahányszor rágondolunk, hogy a nemzeti mítosz megpendítése nyomán igazi nemzeti epikánk támadt.*

Székely a kezdeményező, az úttörő. Méltán megérdemli az utódok dicsérő elismerését.

III.

Nemzeti mitológiánk Vörösmartynál.

A *Zalán futása* annyira összeforrott kora történetével, hogy nem lesz felesleges újra emlékezetbe hozni a hatásokat, melyek létrehozták. Így inkább kiviláglik e mű értéke.

Politikai életünk a múlt század elejére ismét teljesen aláhanyatlott. A cselekvési képességtől megfosztott nemzet utóbb elveszté öntudatát, bizalmát önerejében, jövődjében. Sokan felvetették az eszmét: van-e a magyarságban élni erő, vagy jövőnk

⁸ Gyulai Pál i. m. 53—54. l.

a Lengyelország sorsa. Több volt a kétkedő, kevesebb a hittel, a bizalommal telt hazafi kebel.

Irodalmunk fejledezése szépen haladt előre, de az országos csüggelegség nyoma itt is újra meg újra feltűnik. Költőink lassanként a régmulthoz fordultak tárgyért. Eleinte, hogy elsírassák a jelent. Aztán, hogy tette sarkalják. Különösen várta az irodalom minden számottevő munkása a magyar Vergilius fölléptét. A hagyomány már megvolt. Csokonai nagy tanulmányokat végzett, hogy kedvelt eszméjét megalkossa, Árpádról eposzt írjon. Fájdalom: sírba vitte. De a tudomány előbb latin, később magyar nyelven közölte őseinkről való ismeretét, inkább jóhiszemű vélekedéseit s olyan lelkes, tüzes szittya-magyarok, mint Horvát István, ismételten és ismételten izgatnak, hogy párducos Árpád népével bevonuljon a magyar költészetbe.

Vörösmarty, mint nevelő s mint megyei tisztviselő mélyen érezte nemzete fájdalmát, jól látta elmaradottságát. Egyed, Teslér és Klivényi barátaival gyakran cserélt eszmét országos és irodalmi dolgok felett. A politikai és irodalmi hatás mellett első szerelmének heve, fiatalos tüze s szenvedélyes fellángolásokkal telített ereje is sarkalta, hogy költői hivatásának áldozva, kielégítse az irodalom szükségét, hogy a mult ragyogó nagy jeleneteinek feltűntetésével lelket öntsön elalélt fajába s tettekre indítsa; hogy szerelme bánatát elsíratva, lelki világáról az elborulást elhárítsa.

Ime *Zalán futása* keletkezésének indítékai. 1825 augusztusában jelent meg. Országos hatásáról később is csodálkozva szólanak az egykorúak.⁹ Maga az irodalomtörténet pedig dicsekedve hirdeti, hogy *Zalán futása* nagy politikai tett is volt, melynek jótékony erejét egyaránt érzé a kor irodalma, társadalma

⁹ Erdélyi János, Kemény Zsigm., Szász K. és Gyulai mind kiemelik tüneményes hatását.

s politikája. Valóban Zalán futása ébresztő tárogató, riadalmas harci kürt volt, mely önérzetet, öntudatot keltett a magyarságban.

Ez általános körülmények megérintése után kutatni fogjuk a Zalán futása mitoszát, igyekezni fogunk megtalálni a forrásokat, ahonnan Vörösmarty merített s megjelölni, hogy van-e nála magyar mitológia s ha van, milyen az? Végre törekedni fogunk Vörösmarty alkotását megértve, a haladást Székely Sándorral szemben fellüktetni.

a) Vörösmarty mitológiája.

Vörösmarty a csodás elemet eposza tárgyával szerves összefüggésbe nem hozta. Nincs eposzának egyetlen helye, mely Árpád s népe küzdelmét az isteni akarat megnyilatkozásának mondaná, mint a hogy ez más eposzokban történik. Zrinyi az isteni akarat bajvivója, célja az egyetemes eszme diadalra emelése s ezt ő maga hallja s tudja isteni szózatból. Debreczeninél szintén valódi eposzi hős Árpád: az igaz ügy védelme (Ungó sorsának felkarolása) bizton eljuttatja az új hazába. Zalánban ilyen égi küldetés expressis verbis adva nincs. De Árpád s népe jól tudják, hogy Hadúr megsegíti őket az új haza megszerzésében. Árpád lelkét egészen eltölti célja: népének új hazát szerezni. Ám a költő elfeledte Hadúr ajkával is hirdetni az eszmét. Igaz, hogy honfoglalásunkról még ma se, akkor még kevésbé esett szó, hogy a pogány isten és pedig egy hatalmas nemzeti isten párlfogása, megsegítő ereje oda gondolva, oda értve ne legyen. Úgy akarta a magyarok istene! vagy: Segített a magyarok istene! — szinte természetes reflexiók. Csakhogy ez mentésnek sem elegendő.

Minthogy a csodásság a priori laza összefüggésben áll az eposz tárgyával, nem feltűnő, hogy alkalmazása a cselekvény egész menetében nem si-

került. Zalánban jelenetekké zsugorodik össze az, aminek középpontnak kellett volna lenni. A conceptio, az alapgondolat, a tárgy felfogása nem sikerült s ennek következtében az istenvilág ki van felejtve az epikai gépezetből. Buda halálában is így van. Csakhogy Arany tárgyát drámailag építi fel s a két testvér jellemének elütő vonásaira rakja a bonyodalom további terhét. Zalán futásának a tárgya ellenben ismétlése a krónikáknak, ha nincs mitoszszal epikai magaslatra emelve. Valóban ha kihagyjuk azokat a részeket, amelyekben Vörösmarty csodásságot alkalmaz, alig-alig csökken az esztétikai élvezetünk; a költemény szépségéből alig veszít s a totalitas hiányának érzete erősebben nem fog jelentkezni.

Ezt a kis esztétikai kitérőt azért tettük, hogy rámutassunk arra, hogy Vörösmarty mitológiája tulajdonképpen nagyon szűkkörű, szegényes.

Mert mi is a Vörösmarty mitológiája?

Egy a dualizmusban kicsúcsosodó istenvilág. Ennek a dualizmusnak képviselője egyrészt Hadúr a jó, másrészt Ármány, a gonosz isten.

Ki Hadúr?

Az emberek alkotója, erősebb minden lénynél. Ha akarja, megrendül a föld kereksege, új források fakadnak, a tengerek kiszáradnak, a sziklák meg-inognak, a hegyek elsüllyednek. Keze nyugszik az embereken s a villámon. Hatalma tehát egyetemes, kiterjed az emberre s természetre egyaránt. Mindent tehet. Különben ő az emberölő hadak, a véres hadak s általán a hadak istene. Iszonyító termete befogja a nagy eget s ha Alpárnál megáll, karja a Tátráig ér. Ő a rohanó magyarok istene; vérengző s haragos szájával riadozva kiáltoz; ordító zivatart küld s haragos, ha az elesett harcosokat nem hantolják el.

Hozzá imádkozik a táltos Ete; titkos imát mond neki Árpád. Meg is menti villogó kardjával Etét és

Hábort. Ármányt leveri, mert nem tűrheti s megalázza: harcban legyőzi, hogy Árpádnak diadalt nyerni segítsen. Pusztá megjelenése elveszi a Rém erejét. Engedelmeskedik neki Álom, ki parancsára enyhíti az ember fájdalmát s a Nemtő. Tán ő a szelek atyja is. Szekere a nap vagy a Göncöl; fényhajléka az égben van. Tiszteletére áldozatot rendeznek, mely lehet ital- vagy állati áldozat. Isteni erejének létezését csak a magyarság tudja és ismeri.¹⁰

A dualizmus ellentétes istene Ármány, kit Vörösmarty Rémnek is nevez. Egyébiránt Rém néha Ármány, máskor különálló istenség. Az ide vonatkozó helyek szigorú egybevetése arról tanuskodik, hogy csak a név más, a lényeg azonos. Rém tulajdonképen Ármánynak a neve s elő is fordul ezzel a jelzővel: rémisten Ármány.

Ármány a gonosznak az istene, a Volgán túl levő hegyek közt lakik s most onnan a magyarok megrontására kikelve a Mátrán üt tanyát. A magyarokat igyekszik törbe csalni. Mérgében dül-fül, hörög, hunyorít, ördögít csipkedi, szemei iszonyatosak, haja vörös, denevér szárnyakon repül. Szívtelen, megjelenése tagokat emésztő rémületet okoz s felriasztja a lélek nyugalmát. Megjelenik egyéneknek (Etének, majd Laborcánnak), de az egész nép szemeláttára is. Járása iszonyú zajjal történik. Vért, emberéletet kíván áldozatul, olyan emberét, ki leginkább vár s vágyódik boldog időkre. Ellensége a magyaroknak, vesztükre tör. Ördögít tólokká változtatva támad, majd maga is rajtaüt a magyarokra. Vele van óriás képében a megnehezült Átok, a sáppadt Félelem s az iszonyú Zűrzavar. Ember diadalt nem vehet rajta, de a Hadúrnak mondott ima megtöri erejét. Érzi Hadúr fensőbbségét, de elszántan kel vele ököltre. Vége: megtörés, megaláztatás s diadala Hadúrnak,

¹⁰ Csodásság a Zalán pártján egyáltalán nincs.

a magyaroknak, kiknek pedig kiirtását forgatta elméjében.

Több isteni hatalmasság tulajdonképen nem szerepel. Kifejezések, nevek vannak, de határozott alakok nincsenek.

Ármány kísérői Átok, Félelem és Zűrzavar. Az ide vonatkozó hely, illetőleg e hatalmasságok szerepének taglalásából világosan kitűnik, hogy Átok, Félelem, Zűrzavar tisztán metaforikus kifejezései azoknak a hatásoknak, melyeket Ármány kelt a gyöngé emberben. S metaforikus voltuk mellett bizonyít még az is, hogy csupán egyszer jönnek elő Ármány kíséretében. Sehol más helyen a költő róluk említést nem tesz. Világos tehát, hogy tisztán fogalmi megismerésesítések. Az ördögök is ilyen metaforikus értelemben szerepelnek s öltöznek tótnak.

Szintén metafora Álom. Ennek gondoskodása s megjelenése édessé teszi a percet s feledteti a megriadt képzelet kusza képeit. Testvére az Éjjel, ki a Göncölön megy szülőtte, a délszaki tündér után, kit Hajna isten-úrnak nevez. Egyébként Éjjel és Hajnal azonos szellemek, fogalmak, mert a délszaki tündér másutt a Hajnal azonos szellemek, fogalmak, mert a délszaki tündér másutt a Hajnal gyermeke.

Tündér-lény Nemtő is, ki gyerekkorában együtt játszott Hajnával s az a délszaki tündér, kinek örök-kévalósága szerelmén fordul meg. Délvidéken lakik, tündérvárban. Hadúr szavára szétoszlik a híg levegőbe. Szerepében határozott vonásokat meg nem különböztethetünk az égő szerelmen kívül s valóban nem is egyéb az, mint a költő heves epekedő s reménytelenségben senyvedő szerelme.

Valami félelmetes fogalom a sárkány is, mert már a sárkány-taraj alakra készült sisak is ijeszt.

Előforduló csodás elemek még az említetteken kívül: a tündér bűvös sápa s a Lehel kürtje; szarvasünővé vált nő, ki azonban beszélni tud, sőt jósol is. A papot táltosnak hívják; ez beszél Hadúrhoz,

beszél Ármánnyal, vezeti az áldozatot s kinyilvánítja Hadúr s Ármány akaratát, jövődőt mond.

A túlvilágon Almos és Attila vigadozva parancsolnak, ki lemond a földön a gyönyörökről, ott százszorozva érzi. A halott boldog; a lelkeket száguldó paripák viszik Hadúrhoz s ott dicsőség s fény környezi őket. Egyebekben a túlvilág negációja a földi életnek. Csak nem és nem örökké, jegyzi meg Erdélyi János; hová lesz az emberiség, ha még a költészetben sem találja fel vigasztalóját?

Ezekből az elemekből kerül ki a Vörösmarty mitológiája¹¹. Ha ezt a mitológiát önmagában nézzük s eltekintünk az eposz cselekvényével való viszonyától, akkor is szegényes. Igazi istenség keltő van; a csodáosság zömét tündérek, szellemek teszik s e tekintetben mitológiája keleties. S nem is azért szegényes, mert kevés az isten, a mitosi alak, hanem azért, mert ezek az alakok igazán szétoszló ködképek, alaktalan alakok. Az a legfőbb hibája, hogy nincs ez alakoknak mitossuk. Vörösmarty egész istenvilága nem gyökerezik mélyen az emberek szívében. Azt nem kívánhatni, hogy hősei a pius Aeneas benyomását keltsék, de azt igen, hogy a vallás szükségének érzete eleven legyen s az isteni hatalmak ne csak pusztán a machináció következtében ugorjanak elő, de élő hatalmas erő gyanánt uralják a világot. Vörösmartynál az emberi tettek rugója alapján véve az önelhatározás s így tárgya ez istenvilág nélkül is ugyanaz marad. Vörösmarty nagyon is hajlandó a laza egybekapcsolásra, úgyhogy a Zalán futása főleg katonai mű, főérdek a hadi, főfigyelem a katonákra esik, tegyük hozzá, a nyers

¹¹ Megemlítjük, hogy Vörösmarty a Tündérvölgyben korlát nélkül csapongó képzeletével kelet buja világába ringat, hol ég, föld, ember és a szellemek egybeolvadnak. A Romban Rom és Véd istenek harca van allegorizálva. A győztes Rom. Ugyanaz az eszme, a dualizmus bonyodalma ez, mely Zalánban a jó diadalával végződik.

emberre¹². Nem valamely pozitív vallásról van szó, hanem egy költői mitológiáról, a Vörösmarty szellemének röptéről.

Vörösmarty istenei nem fenségeseek, Hadúr a harc istene, a harc az ő eleme. Hát békében nincs hatalma, békében nem isten? Mert még utalás sincs arra, hogy hatalma a békében is érvényesül. Sőt a békét épen nem szereti. Ármány legyőzése után letűnik, még hálaáldozatot sem nyer. Jellemének egyoldalúságában rejlik gyöngesége. De abban is, hogy megrajzolása tulságos antropomorfizmussal történik. Még a szeretetében elfogúlt Toldy is megjegyzi, hogy Hadúrt némely tulajdonsága levonja¹³ az isteni köréből. Testén tagok, fegyverek, kalpag s kacagány van, mint az emberén. S van ellensége, kire ember módján bosszús. S ezzel az ellenséggel szemünk előtt dulakodik, bírkózik. Ennek következtében közle s az ember között való távolság elenyésző csekélyre rövidül. Pedig akármelyik hit istenének fenséges volta nagyon is függ attól a távolságtól, mely az embertől elválasztja. Ha valahol igaz, ide nagyon is talál Burke gondolata, hogy a fenségesnek a homály lényeges eleme. Sokkal fenségesebb volna Hadúr, ha a költő testileg kissé homályban hagyja.

Ellenben homályos ott, ahol nagyon is határozott színezést keresnénk. A dualistikus felfogás alapján Hadúr a jónak az istene, képviselője. De a költő ezt az eszmét nem fejti ki. Mélyen fekvő erkölcsi, történelmi alapja a két istenség harcának a költeményben nem található. Hadur mintha csupán azért vonúlt volna fel, hogy Ármányt, ki az embereket rémítgeti, megtörje. Tehát Hadúr a bátorság kútforrása. De a bátorság nem eléggé nagy egyetemes eszme s a bátorság magában még nem az a jó, a mit a parsz mítosz Ormuzdban képzelt s amiből a dualizmus általán fakad.

¹² Erdélyi J.: Pályák és pálmák. 239—41 l.

¹³ Aesth. levelek Vörösmarty epikai munkáiról. 69 l.

Sokkal sikerültebb a rossz eszméjének alakba öntése, Ármány megrajzolása. Alapvonása, hogy pusztá megjelenése felkorbácsolja a lélek nyugalját megdöbbentő félelmet kelt. Miért? A romlás, a gonoszság az ő eleme. Megrajzolása szintén erős antropomorfizmus eredménye, de itt a költő eljárása stilszerűbb. Valamennyi világnézetben arra a végeredményre jutunk, hogy a rossz az embertől származik, hogy maga az ember a rossz. A mi gyöngéje Hadúrnak, erőssége Ármánynak. Fiziológiailag is közel hozza hozzánk a költő.

De Ármány mint az abszolút rossz istene szintén kisszerű. Hadúrhoz való viszonya, isteni szerepének alapja, végső célja ki nem fejthető a költeményből s bosszújának indoka még szóhüvelyezéssel sem állapítható meg. Ennek következtében Hadúr és Ármány küzdelme felfogható nagyon fontosnak, egyetemes hatásúnak, ahogy a költő agya tényleg kigondolta. De felfogható egy alkalomadtán előbukkanó mérkőzésnek, egyszerű jelenetek sorának.

Jeleneteknek fogható fel Hadúr és Ármány küzdelme annál is inkább, mert nincs kifejtve, hogy Hadúr azért segíti Árpádot, mert jó ember, vagy Ármány azért tör vesztükre a magyaroknak, mert elkövettek valami vétséget. Szóval ezek az istenségek nem tartják számon az emberek magaviseletét, tetteik felett ítéletet nem mondanak, sem addig, míg e földön élnek, sem e földi élet után. Mert a halál utáni életet Vörösmarty egyáltalán nem rajzolja, legfőlebb néhány kifejezéssel a földi élet negativumának jelzi. De egységes határozott képét nem adja. A jónak nincs jutalma, a gonosz nem bűnhődik. Hadúr képe azért oly rideg és bús előttünk, — mondja Toldy — hogy választott és szentesült lelkektől körül nem látjuk véve, azért nem gerjeszt bennünk hozzásimuló bizodalmat, mert bírói pálcát nem látunk kezében.¹⁴

¹⁴ I. m. 79—80. l.

Oly eposznak, mely nemzeti és országos tetteket fest, a nemzeti karakter minden oldalait ki kell meríteni. Az áldozatokban a kezdet erre nézve megvagyon.

Szigorúan, de teljes igazsággal állapítja meg Erdélyi János¹⁵ a végső eredményt, mikor azt mondja, hogy őseink vallása vagy e körüli meggyőződése, fogalma, nézete annnyira kifelejtették a költeményből, hogy ha minden egyéb jó volna is, ennek hiánya elegendő Zalán futásának másod rangba süllyesztésére.

Miért nincs a Zalán futásában kifejtett mitológia? Gondolom, a magyarázat két körülményt említhet.

Külső oka bizonylyan az, hogy a költő oly nyomon jár, ahol a tudomány sem segíthette; neki a kezdet nehézségeivel kellett küzdenie ez új világ megalkotásában. S nehézséggel sikeresen megbirkózni még egy tisztán objektív, tárgyilagos nyugodt költői tehetségnek is számottevő feladat. Már pedig Vörösmarty egyáltalán nem objektív lélek s ebben a korban, amikor a Zalán futása keletkezett, épen nem. Epekedő szerelme istentől kapott gazdag lírai tehetségét heves lázba hozta. Épen fájdalmán akart könnyíteni. És ez a második ok. Hogy tudott volna ilyen körülmények között olyan nyugodt lelki állapotot magára erőszakolni, amelyikben aztán kontempláció, vagy spekulatív okoskodás segítségével alkosson erkölcsi világrendet, mitológiát — a képzeletből? Felvert lelke, nyugtalan képzelete ragadta a költőt, ki különben is lírikusnak született. Hogyan nyerjen időt az áttekintésre, a visszagondolásra s az okoskodásra, mikor az egyszer szárnyára eresztett képzelete soha ki nem fogyott az újabb és újabb csillogó képek előteremtésében? S a mit képzelete megérint, arra nyomban ráárad nyelvének buja gazdagsága s fénye. Valóban úgy érezzük, hogy a költő lelke sehol az egész költemény menetében elnyu-

¹⁵ I. m. 240. l.

godni nem tud, hanem örökös lázzal, hevességgel lüktet.

A költő heves, lázas lírai erejének gazdagsága teszi gyönyörködtetővé a tündérek világát. Ennek a világnak a megalkotásában képzelő ereje korlát nélkül csaponghatott szabadon. Nem kelle valamely mítosz elveire, feszes szabályaira gondolnia, hanem szíve dobogásának hangját kibeszélhette, érzését, szavakba foglalhatta, úgy, amint akarta, amint kedvesének képe vagy a maga érzelme költői erején uralkodott. Mind Toldy, mind Erdélyi, mind Kemény Zsigmond csodálattal szólnak a Nemtő s a délszaki tündér költőiségéről, megható szerepéről. Egyazon lány, Hajna sorsa hozza őket a földre. Földre szállt, hogy boldog lehessen, a délszaki tündér, de Hajna szíve csak Etéje után sovárog; a tündér pedig vétkéért szétoszlik a híg levegőbe, megsemmisül. Nemtő meg ártatlan gondoskodással védi, óvja Hajnát. Mennyi gyöngéd érzés, minő megkapó hevület jellemzi e két alakot! Vörösmartynak sok pompázó lírai költeménye van, amelyek nem csupán a magyar irodalomnak gyöngyei, de számottevő alkotások a világirodalomban: ám lírai természetének belső világára a legigazabb sugárt e két tündér története veti.

Zaklatott heves képzelete alkotja meg a démonológiát, melynek gazdagságát különösen Kemény Zsigmond emeli ki. Félelem, Átok, Zűrzsavar rémes alakjai könnyen merültek fel a költő képzeletében akkor, mikor maga egyénileg szenvedett e képzetek súlya alatt. Semmi sem természetesebb, mint a költő azon eljárása, hogy ezeket a kúsza lelki képeket alakba öntve mitológiai elemeknek használta fel.

E fejtegetésekkel feladatunk azon részéhez jutottunk, a mely Vörösmarty mitológiájának forrásairól szól. Mielőtt erre áttérnénk, ismételtnünk kell, hogy mint az egész istenvilág nincs szoros összefüggésben az eposz tárgyával, úgy a tündérvilág, a démonok országa sem függ össze a főistenek sze-

repével s nincs kidolgozva, kifejtve valamely határozott alapelv szempontjából. Olyan homályos, szakadozott, töredékes, szertefolyó képek ezek, mint mai festőink egy részének a művei, amelyeknek célja, tárgya, gondolata elménk előtt csupán ködlik.

b) Vörösmarty mitológiájának forrásai.

Már az imént mondottakban kezdtük megérteni a kérdést, hogy mik voltak a forrásai Vörösmarty mitológiájának. Ilyen forrásnak jelöltük képzeletét, költői erejét. Most tovább fogjuk a forrásokat elemezni, mert a források felismerése után fog igazán nyilvánvalóvá válni: milyen és mennyi Vörösmarty magyar mitológiája.

Vörösmarty mitológiájának alapelve a dualismus, a jó és rossz összetűzése, küzdelme. Erre a gondolatra építi Vörösmarty egész mitológiáját. Az eszme a zend vallás eszméje, a parsz mitológiából van átvéve. Ott fejlődött ki. Már Cornides,¹⁰ de különösen Horvát János veszprémi kanonok igyekezett (Tud. Gyűjtemény 1817) a régi magyarok vallásbeli és erkölcsi állapotjukról írott értekezésében bebizonyítani, hogy a magyarok ősvallásában a dualismus (isten-ördög) meg volt.

A mit az etnográfia s az összehasonlító mitológia ősvallásunkról megállapított, nagyon kevés s az is analógiás bizonyyságon alapúl. Csengeri Antal az Ipolyi mitológiájára írott recenziójában kifejti, hogy ez a vallás nem lehetett más, mint azoké a rokon népeké, amelyekkel a magyarság együtt élt. S az altáji népek vallását számba véve, arra az eredményre jut, hogy ez az ősi hit azon természet kultusz volt, melyet legalsó fokán saminizmusnak neveznek. S az altáji népek ősvallásában többnyire előtérbe lépett egy főisten eszméje. De a dualismus,

¹⁰ Cornides parsismusát kiadója, Engel elveti.

kifejlődve, kialakulva nem volt, sőt kialakulóban sem. Ezt a véleményt elfogadja Marczalli,¹⁷ Szalay-Baróti¹⁸ Jankó János¹⁹ s számos mélyreható cikkében Katona Lajos is. Két dologban egyeznek ezek a tudósok. Egyik a módszer, amellyel a kutatást végezni kell. A másik az, hogy ősvallásunkban a daulismus, a jó és rossz különválasztása meg nem volt. S most ránk nézve ez a második igazság a fontosabb, mert azt bizonyítja, hogy Vörösmarty világnézete csinált világnézetet a magyar ősi vallás szempontjából, idegen szellemi kincs, idegen világnézet.

Mitológia irodalmunkban a parsz mítosz daulismusát sokan igyekeztek a magyar ősvallás alkotó elemének feltüntetni. S Vörösmartyig épen szívósan küzdöttek érte tudósaink. Így a költő, kora tudományára támaszkodva, szerencsés kézzel²⁰ nyul ehhez a költőileg annyira szép eszméhez. Ormuzdból a Székely Haddurján át Hadúr, Ahrimanból Ármány lett.

¹⁷ Mill. történet I. k. 59—61. l.

¹⁸ A magy. nemz. története I. k. 89—92 l.

¹⁹ Ethnographia XI. évf. 212 s köv. l. Adatok a samán vallás megismeréséhez.

²⁰ Lehet, mondja Kemény Zsigmond (Emlb. Vörösmarty felett), hogy Vörösmarty Horváth István őstörténelmi kutatásainak ösvényén tévedt ezen dualisticus hitesezméhez: de ha a tudományos kritika könnyen be is bizonyíthatja költőnk e botlását, önök szépirodalmi műérzéküknél fogva csak üdvözölhetnék őt azért, hogy botlott, s hogy hőskölteményébe olvashatá azon spiritualisticus nézet és érzéskört, mely nyilvánulásaiban a keresztyénihez hasonlít. Hadúr a világrendet intézi; Ármány csak a sátán szerepét viszi s kacagányos apáink a romantika körében sajátoságos kellemmel és otthoniassággal mozognak... Zalán futásának hatásáról semmi sem nyújt biztosabb mértéket, mint az, hogy az egész magyar nemzet rögtön indigenatusi jogot adott Hadúrnak Ármánynak s nincs költő, ki ha a honszerzési, sőt még ha a hunkorra is áttér, hitregeként ne szője be a természeti erők jelvényei helyett a jó és gonosz elvének személyesítését Hadúrban és Ármányban. (Tanulmányai II. köt. 264—5 l.). Kemény bírálata maig a legigazabban és mélyebben méltatja Vörösmarty mitológiájának értékét.

Mennyiben ragaszkodott Vörösmarty Hadúr megalkotásában a perzsa vallás Ormuzdjához?

E kérdésre a felelet nem nehéz. Tény, hogy Ormuzd-Ahura-Mazda az eredetiben a legfőbb értelem forrása, a mindenség teremtője, fentartója és kormányzója, minden jónak külfeje. Hatalma, ereje, nagysága az egész mindenségre kiterjed. Vörösmarty-nál ilyen egyetemes jelentősége nincs. De nem volt-e az bölcsen kigondolva, kérdi Toldy,²¹ hogy a Jóisten a szüntelen csatázóknál és hontkeresőknél Hadistenné lőn s hogy ennek ellenistene is hadi alakban jelenik meg? S tegyük hozzá Toldy szavaihoz, hogy természetes a költő eljárása, hogy Ormuzd mint a hadak istene egyszersmind nemzeti istenné, a magyarok istenévé alakult át. Ennek következtében lényének, hatalmának egyetemessége a Vörösmarty kezében összezsugorodott. Lett belőle nemzeti isten, a hadak istene, amilyen szerepe Ormuzdnak csak közvetve található. Igaz, hogy Vörösmartynál is azt olvashatjuk, hogy Hadúr az emberek alkotója, erősebb minden lénynél s mindent tehet (229 l.). De ezek igazában csak ékeskédő jelzők. Szerepét, tetteit, ha számba vesszük: akkor világos, hogy neve tulajdonosságainak a legtalálóbb jegye. Vörösmarty mitológiáját idegenből veszi. De elhagyja a mitologia mély erkölcsi filozófiai világának útvesztőit s nemzeti alapon épít. A dualismus eszméjét, a jó és rossz küzködését nem az erkölcs vagy filozófia végtelen szempontjából tekintti. Ha a dualisticus világnézetet a maga eredeti alakjában használja fel, eposza inkább vallásos, bölcselő eposz lesz, mely az emberiség sorsát példázza. De a jó és rossz eszméje Vörösmartynál nemzeti. Hadúr a magyarságot segíti, védi, érette küzd s diadalt arat; Ármány a magyarságot megtörni, összezúzni, elveszíteni igyekszik s maga omlik össze vereségében. Tehát a költő Ormuzd—Hadúr szerepét

²¹ Toldy i. m. 67 l.

szűkebb körre, egy nemzetre szorítja, mert így kívánta eposza tárgya, így sugalta költői ihlete. S főként a harc istene, ez a nemzeti isten. A görög Ares vagy a római Mars tulajdonságait még sem szabad keresnünk Hadúr szerepében, alakján, mert ezeknél általánosabbnak fogta fel a költő. Inkább Jehova vagy Mohamed hasonlíthatók hozzá.

Ha most már Hadúr alakját úgy vesszük szemügyre, amint a költeményben nekünk megjelenik, nyoinban észre vehetni, hogy a költő nagyon is emlékezett Homeros Zeusára. Vörösmarty antropomorfizmus nagyban hasonlít a Homeroséhoz, különösen azokon a helyeken, ahol Hadúr fönségét rajzolja. De egyes kifejezésekben megtalálni a keresztyén antropomorfizmust is, amellyel a keresztyén hit a maga istenének nagyságát, fenségét elképzei s a lélek előtt szemlélhetővé teszi.

Ahrimán—Ármány ereje Hadúr hatalmával szemben megállani nem tud. Ormuzd diadalt vesz Ahrimánon, Hadúr Ármányon, a magyarság az ellenségen, a nemzeti jó az elébe nyomuló akadályokon. A költő tehát az eredeti tanhoz ragaszkodott, amikor Ármányt legyőzeti. De Ármány szerepköre is szűkebbre szorult. Célja a romlás, a pusztítás, a megsemmisítés, de most épen a magyarság megrontása, tönkretétele. S ezzel szűkebbre fogta a költő Ármány ²² hatalmát is.

Vörösmarty Ármány alakjának a megrajzolásában, testi megjelenítésében mintához nem ragaszkodott. Olyannak rajzolta, amilyennek a rossz tudatában kiformálódott, amilyennek magyarjai képzelhették: fegyverrel, karddal, kopjával, íjjal, dárdával s vas

²² Megemlítjük, hogy Munkácsi B. az ármányos kifejezésben ősi magyar mitológiai elemet lát s szerinte Ármány—Ahrimánt az ördög szorította ki. Az ördög szót illetőleg pedig régebbi magyarázataát elvetve úgy vélekedik, hogy az szintén ősi magyar szó, fogalom, legfőlebb iráni kölcsönzés. (Ethnographia. VII. évf. 221 s. köv. l.)

tagokkal ruházza fel. Melléje adja még Zűrzavart s Félelmet. Ennek következtében Ármány fizikai alakja tulajdonképen egy borzalmas, félelmetes harcosé, ki ellenséges és viharzó szenvedéllyel s emberi erőt meghaladó hatalommal támad. Mintha Árpád valamelyik alvó harcosának nyugtalan félénk képzelő ereje alkotta volna meg ezt az álomképet. Van Ármány alakjában bizonyos szertelenség, amint szeretlen a rossz valamennyi alakba öntése s van benne valami nyersség, mint nyers volt Árpád harcosának a lelke, egész szellemi élete. Romantikus alak Ármány. Egyesíti magán azokat a hatásokat, amelyek megjelenésekor az egyes ember lelkét fogva tartják s így az okozat áll előttünk ok gyanánt feltüntetve. Semmi sem bizonyítja világosabban feltevésünket, mint magának a költőnek az eljárása, hogy t. i. Átkot, Zűrzavart és Félelmet helyezi Ármány kíséretébe.

Honnan valók ezek az alakok?

A költő képzeletéből. Igaz, az egyetemes eszmekészletben gyakran előfordúlnak ilyen s hasonló megszemélyesítések vagy metaforák.²³ De itt költőnk szabadon járt el. Ármánynak, a gonosznak hatására keletkező érzések közül e hármat önállóan megszemélyesítve tűnteti föl. S csakugyan van-e vészesebb érzés a harcos lelkére nézve a félelemnél, zűrzavar-nál vagy az átoknál, mely megköti, lenyűgözi a leg-hősibb elszántságot is? Vörösmarty e három fogalmi megszemélyesítést szabadon, de kiváló költői s lélektani érzéssel a maga képzeletéből teremti elő.

Éjjel és Hajnal szintén ilyen fogalmi megszemélyesítések. Megtátáljuk népmeséinkben gyakran,²⁴ meg a Kalevalában, ahol Hajnal az Éj felesége. De megtalálhatók a klasszikus mitológiában is s valószínű, hogy inkább a klasszikus mitológia hatását

²³ Félelem Horváth Ádámnál is előfordul megszemélyesítve, de a görög Arest is kíséri s Φοβός; a neve.

²⁴ Benedek Elek: Magyar mese és mondavilág I. k. 36. l.

kell keresnünk, mint népmesei emlékezést vagy finn tanulmányok eredményét.

A magyar meseköltészet tündérvilága elég népes és gazdag s kivált Erdélyt tünteti fel a tündérek lakóhelyének. Mindazok, kik ős vallásunk nyomait kutatták, egyetértének abban, hogy a tündérvilág ősi hitünknek eredeti alkotása, de azt is megjegyezték, hogy a tündérek túlnyomólag nők, sőt Kandra Kabos²⁵ szerint mindnyájan kizárólag nők. Bármint áll is a valóság, tény, hogy Vörösmarty Nemtője is, délszaki tündére is férfi. Mindkettő ragyogó fántáziával s kelet buja képeivel van megalkotva. S habár a délszaki tündér a költő egyéni érzésének hordozója, annyiban mégis népmesei alak, hogy kalandokba keveredik, szerelembe esik földi lény iránt s ennek következtében elveszti örök ifjúságát, el életét s szétoszlik a híg levegőbe.

Szintén népmeséinkből ismeretes a csodaló (Vörösmartynál Tomboli), a tündér beszélő lova; beszélni, sőt jósolni is tud. Tomboli népköltészeti voltára már Erdélyi János rámutatott. Bizonynal sikerült alakja a Zalán mitológiájának. A klasszikus mitológiában elő nem fordul. Talán keleti örökségünk.

Még röviden megemlítjük, hogy Zalán futásában az istentisztelés szokott módja az áldozat, amit táltosok végeznek. Ebben az akkori történetírás sem tévedett. Az állati áldozatról tanúskodik Theophilactos Simocatta is. Az áldozatnak tűzzel való összekapcsolása szintén helyén való, mert hisz őseink első-sorban vagy tán mindenek felett a tüzet imádták.

E megjegyzések egyszerű adalékok, mert Vörösmarty mitológiájának nem lényeges alkotó elemeire vonatkoznak.

Ezekben igyekeztünk rámutatni a forrásokra, a melyekből Vörösmarty eszmét, mintát vett magának mitológiája megalkotásához. A legfőbb s leggazda-

²⁵ Kandra Kabos: Magyar mitológia 137. l.

gabb forrás a maga izzó, tüzes s érzelmekkel telt költői ereje, csapongó képzelete.

c) Eredmények.

Röviden összefoglaljuk az elmondottakat.

Fejtegetésünk folyamán érintettük, hogy Zalán futása a kor s költője lelkének szükségletéből fakad. Jótékony politikai tett volt, mely a Vörösmarty szivét is megkönnyíté. Majd fejtegettük, hogy Vörösmarty mitológiája nincs szoros összefüggésbe hozva magával az eposz tárgyával. Innen származik, hogy ez a mitológia sovány, szegényes, habár a főök mégis az, hogy a tudomány is csak sejtésekkel, csak jóhiszemű álmokképekkel tudta a költőt segíteni, támogatni.

De a költő dicséretére legyen mondván, tárgyának megfelelő mitológiát alkalmaz. E tekintetben a Székely Sándor kezdte ő vényen halad tovább s emelkedik a magasba. A parsz mithosz dualizmusát teszi mitológiája középpontjává. Ormuzd-Haddurbót költi a magyarok nemzeti istenét, Hadúr, Ahrimánból Ármányt. A parsz mithosz isteneszméjének megrajzolásához anyagot találhatott itt-ott a magyar szólásokban (istennyila ármányos), de leginkább a klasszikus népek mitológiájának főistene állott előtte minta gyanánt.

A két főistenen kívül más mithoszi alakokat is teremt. Ezek a szellemek, leginkább ármány kísérei, a megriadt emberi szellem alaktalan képzelei. Mintát hozzájuk részint az egyetemes eszmekészletben, még inkább a romantikus eposzokban vagy a magyar mesékben talált. A külsőségekben (szertartások) felhasználta kora tudományának tanítását.

Ha most már arra a kérdésre akarunk felelni, hogy *Vörösmarty mitológiájában mi van a magyarok ősvallásából, fájdalom, azt kell mondanunk, hogy igazában véve semmi. Nem rokon, de idegen faj vallásából veszi az alapelvet. Nem a rokon turánság,*

hanem az árja népek hitéletéhez fordúlt s oly világnézetet hirdet, amelyik akkora fejlettségű népnél, mint az ős magyar, kialakulva egyáltalán nem volt, sőt az sem bizonyos, hogy a kialakulás első fázisa, a jó és rossz különválasztása megtörtént. A megalkotás részleteiben pedig keresztyén és klasszikus mitológiai emlékezesek s irodalmi hagyományok vezetnek; a magyar szellem alkotását alig veszi számba.

De mikor az igazság keresésében ezeket a negatív eredményeket megállapítjuk, számba kell vennünk a költő korát s az összehasonlító mitológia akkori állását is.

Mit tudott Vörösmarty s kora őseink vallásáról?

Még ma is keveset tudunk; csak az a megállapított tény, hogy miként kell a kutatásnak tovább haladnia, csak a módszert ismerjük, amellyel e kérdéshez hozzá nyúlhatunk. S kérdés: jutunk-e valaha elfogadható, biztosan megálló igazságokhoz, habár a módszert ismerjük is? Vörösmarty idejében még a módszer is dadogó gyermek volt. A képzelet, merész föltevések és ábrándok vezették a tudományt, melynek különben az igazság megállapítása mellett fontosabb célja volt a magyar név fényének ragyogóbbá, tündöklőbbé tétele. Így hát csak természetes, hogy egy költő képzelete kincseit hozza napfényre. Hisz ugyanezt tette a tudós is! Soha jobban nem érezzük a szükségét annak az igazságnak, hogy a műalkotást a maga korának szempontjából kell elsősorban méltatnunk, mint épen a Zalán futása tárgyalásakor. A húszas évek magyarja, ki szerte nézett s nem leléhonát a hazában, ez a magyar égi szózatnak üdvözölte diadalmas Árpád s hadi dicsőségének énekét, hirdetését. S annál édesebb volt öröme, minél inkább átengedte magát a költő által a dicső múlt emlékezetének, amikor igaz magyar élet virult. Mert a költő, mit képzelete megragadt s amit az idegen mitológiában alkalmasnak talált, azt igyekezett eredetivé tenni, ősi magyar kincsé átalakítani nemzetinek feltüntetni.

Vörösmarty mitológiája nagyrészt magyarított, szerzett mitológia. Ám Vörösmarty mégsem volt olyan merész, mint Debreczeni, aki a parsz mithoszt egyszerűen a magyarok ősvallásának tekinti. Vörösmarty érezte, hogy ez a valóval merőben ellenkezik. Ezért magyarít a neveken s egyáltalán egész mitológiáján. Mekkora szerencsével, minő eredménnyel? Erre nézve idéztük Kemény Zsigmond találó szavait, amelyek, azt hiszem, az általános vélekedést, mindnyájunk nézetét, a nemzet gondolatát és ítéletét tartalmazzák.

S a Vörösmarty alkotásának ereje, fénye, még szembeszökőbb, ha azt a fejlődést tekintjük, melyet nála Székely Sándor után összes epikusainkkal szemben tapasztalunk. Magyar mitológiát alkot a maga eszközeivel. A Székely újjmutatásán megnépesíti a magyar mitológiát, olyan alakokat teremt, kik igazi fenséges benyomást keltenek s a magyar lelket és gondolkodást fogva tartják, uralják. Mitológiájának alapeszméjével oly szerencsés gondolatot olvaszt be tárgyába, amely költőileg, esztétikailag művének nagy sikerét még fényesebbé, még ragyogóbbá tette... A huszonöt éves ifjú nevét kitörülhetlenül beleírta a magyar faj emlékkönyvébe.

IV.

A nemzeti mitológia Debreczeni Márton Kióvi csatájában.

a) *Hogyan alkalmazza Debreczeni a mitológiát?*

Vörösmarty igazi lírai tehetség. Valamennyi költői alkotása tanúbizonyságot tesz arról, hogy őt a természet kiválóan a lírára hívta el. A Zalán futása is egy fenséges óda. Nem ringat el a múltba, mert maga a költő is inkább csak érzi, mint érti ezt a múltat. Szívén, érző nagy lelkén keresztül jut hozzánk, a mi

szívünkhöz a régi dicsőség. Tanúságért, a ragyogó példákért fordul hozzá, lelkesíteni akar s tette ébreszteni, azaz *a múltat a jelenhez való viszonyában s nem önmagában éli át s láttatja*. Ennek következtében nem merül el a múltba. Egyéni érzése, hazafias fellángolása, szíve ismételten megnyílik s vét az epikai nyugalom, az epikai tárgyilagosság ellen. Mitológiáját nem tudja tárgyával, hősei küzdelmével szervesen összefűzni. Az isteni hatalmak szereplése s a hősök küzdelme akár külön is választható egymástól. Ebben rejlik egyik oka (a mithosz s a monda soványsága mellett) annak, hogy Vörösmarty mitológiája szegényes.

A *Kióvi csatában* is vannak lírai részek; még több benne a reflexió, az okoskodás, az elmélkedés. Egészen véve mégis megvan a kellő obiectivitás, az annyira szükséges epikai nyugodtság. Debreczeni el tud mélyedni tárgyába s azt mint egészet látja s beszéli el. *Obiectiv szellem*; tisztán a múltban él s nem állítja viszonyba a jelenhez. Istenei nem képzelt alakok, de valósággal intézik az emberek sorsát. Sulyuk az emberi életben változatos tetteknek s eseményeknek a szülője. Mitológiája gazdag és változatos, mert művének tiszta epikai alapgondolatot ad, hőseit az isteni akarat megvalósítóinak tünteti föl. A felsőbb hatalmak akarják, hogy a magyarság Attila dicső örökét elnyerje, de csak úgy, ha életrehivalottságát megbizonyítja. A *Kióvi csata* nem egyéb, mint bizonyágtétele ez életrehivalottságnak, hogy t. i. Árpád s népe rátermelt Attila örökére s van erő benne annak megtartásához.

A próbatételt Ormuzd kívánja s ő is ad erre alkalmat. A jól megindított cselekvény fejlesztése is sikeres. Árpád valóban eposzi hős, az egyetemes eszme, az isteni akarat bajvivója az igaz ügy védelmében s új hazára való törekvésében egyaránt. Mint-hogy népével együtt az isteni akarat megvalósítására van elhíva, természetes, hogy a felsőbb hatalom a

maga hősenek a megvédésére, akaratának biztosabb megvalósítása végett, amikor szükség, egéből alá száll s a világrendet tetteleg intézi. A Debreczeni istenei nem véletlenül ugranak elő a költő akarata szerint, hanem mint a tettek igazgatói a tárgy elhatározó és fontos mozzanatainál belső szükségből döntő szerepet végeznek. S természetes, hogy a hős s a választott nép istenségeivel folytonosan érintkezik, hogy istenségeik ereje lelkük mélyéig lehat. Segítő vagy sujtoló kezük mindig ott pihen az emberek vállán. Szóval a *Kióvi csatában* az ember lelke az isteni akarattal együtt nyilatkozik meg. Így Debreczeni teljességében igyekszik adni azt az epikai világot, a melyekben, mint Erdélyi kívánja, ott kell, hogy legyen az ember, mint a természet alkotása, mint fizikai lény, mint egy nemzeti eszme és erkölcsi világ működő atomja. Kell bírnia egyéniséggel, mely jó tulajdonokból, szenvedélyekből s gonosz indulatokból van összetéve. Egész világot, egész életet, egész nemzetet, egész embert igyekszik rajzolni Debreczeni s nem pusztán egy harcos népet, mint Vörösmarty. Ennek következtében, bárha a Zalán futása tárgya történelmileg sokkal fontosabb, mint az epizódszerű Kióvi csatáé, mégis a Debreczeni műve tűnik fel teljes egésznek s nem jelenetnek.

Teljes egésznek érezzük a Debreczeni alkotását, mitológiáját azért is, mert nem csupán a tesli létet hozza kapcsolatba az istenvilággal, hanem mert a síron túl is életet rajzol, mert *teljes világnézetet* ad. Az egyén, az ember nem hiába, nem céltalanul küzd: tettéért jutalmat nyer vagy bűnhődik a síron túl. Lát-hatóvá tesz a költő egy olyan világot, amelyet kiki homályos sejtéssel el-elképzel s amely abban az időben, az ősmagyar életében még hathatósabban, még elevenebben, még közvellenebben nyilvánult meg. Tehát Debreczeni elkerüli azt a hibát, amelyért Erdélyi a Vörösmarty mitológiáját szűkkörűnek, hiányosnak találja.

Ismételjük, hogy a Debreczeni mitológiája gazdagabb, változatosabb s határozottabb, mint a Vörösmartyé, mert Debreczeni el tud mélyedni a múltba s azt objectíve beszéli el. Az istenség s az emberi lélek, az emberi tettek között szoros egységet terem.

b) *Debreczeni magyar mitológiája.*²⁶

Debreczeni mitológiájának gazdagsága nemcsak abban nyilvánul, hogy a felsőbb hatalmak szerepét egyesítette hőseinek küzdelmével s így az emberi életet az isteni hatalomba vetett hit sokágú szálával átszötte, hanem abban is, hogy több az istenség, több a mitológiai alak, mint Vörösmartynál.

A pusztá dualizmus eszméje őt ki nem elégíté. Elfogadja ugyan s belehelyezi ő is a magyarok vallásába, de nem alapelvnek, nem középpontnak. Nem is Hadúr és Ármány, hanem Ormuzd és Ármány képviseli a dualismust.

A gonosz Istene Ármány: istensége öröktől az éjszakának s gazdag kútfeje minden romlásnak. Az emberi nem gyásza s könnyhullatása az ő öröme. Az Olt mellett kopár hegytetőn áll vára. Ott bálványa s oltára, melyen sokszor omlott az emberi vér. Maga a föld gyomrából előbújva pokolbeli megnyugvással nézi, mint csorog oltárán a vér a hörgő keblekből. Egykor nagy küzdelme volt Ormuzddal, ki diadallal zárta le az éj örökös kebelébe. De Ármány valami csuda-állat véreből ivott s bosszusan széttördelé tömlőce zárait. Ormuzd kénytelen volt a kiszabadulttal megosztani birodalmát. Ez idő óta az éj az ő birodalma, azaz csak a sötétben van hatalma. Ekkor a fagyos éjszaki föld üregébe magas oszlopokra magának várat épített. Ott ül most csontszékén. De ha

²⁶ Minthogy feladatunk a magyar mitológia vizsgálata s tisztázása, nem foglalkozunk a Debreczeni germán és szláv mitológiájával. Itt-ott érintjük, kivált a végeredmény megállapításánál.

meg jön az est, hegynagy-ágú fejét a földből az égig emeli s az alvó földet tág ölével átfogja. Hatalma az éjben sem korlátlan, mert Ormuzd csillagaival fényt terjeszt, ami gyöngíti erejét. Hanem azért sok csapást küld a magyarokra: elpusztítja Árpád képében Terzán lakát s ezzel a békét megtöri; a fogoly Szabolcsnak a kétségbeesés alakjában jelenik meg; majd ismét Tamira képében emlékezteti adott szavára s mégis kiviszi, hogy Szabolcsot száműzik. Eltöri a zászlót Bulcsu kezében s vészt jövendől Árpádnak Tarkán levágott fejébe szállva.

Am Ormuzd Ármánynak minden kísértetét megakasztja, megghiúsítja, mert teljesen a magyarok pártján áll s mert ő védelmezője a jónak. Ormuzd szintén öröktől való isten; főhivatása Mitras akarátának a teljesítése vagy közvetítése és Ármány hatalmának a gyöngítése. Diadalmasan küzdött volt meg a gonosz szellemmel, de mióta kényszerült birodalmát vele megosztani, sokszor kell újra meg újra erejét, hatalmát ellene fordítania. Ő jövendőt meg Árpádnak Kurzán által, hogy sok vérontás után Attila örökét elnyeri. Majd Álmos képében felrázza az alvó Árpádot, hogy az ellenség orvtámadásától megmentse; később pedig elaltatja, hogy Uldár cselvetéséből kimenekülhessen. Ő emeli az égbe Árpád lelkét s elébe tárja a múltat, jelent, jövendőt s a síron túli életet. Ő küldi a vitézségnek lelkét Szabolcshoz, hogy elalélt bátorsága s nagy ereje ismét visszatérjen. Tetteivel legtöbbször a Mitras akarátát hajtja végre.

Mitras tehát felette áll Ormuzdnak, mert Mitras, ha hozzá esdekelnek, sohasem személyesen, de Ormuzd által teljesíti az emberek kérését. Mitras a világosság istene. Ragyogása élteti a természetet. Tőle van a földön minden kegyelem; mindent tud és így a gonoszt előbb-utóbb megbünteti. Éjjel arany palotájában nyugszik balzsamos szellők lengései között s hajnalhasadáskor újjaltan kezdi pályafutását. Erejét féli Ármány.

E három istenség a Debreczeni mitológiájában összefüggő egységben jelenik meg. Mitras a fény, a kegyelem istene a leghatalmasabb. Alatta áll Ormuzd, a megsegítő isten, a jó védőszellem, aki ellen Ármány, a gonosz szellem, a sötétség fejedelme küzd. Ennek következtében a Vörösmarty dualismusa Debreczeninél a monoteizmusban csúcsosodik ki. Meg van itt is a dualizmus eszméje, de összhangba hozva egy magasabb felfogással: a monotheizmussal.

A jó védő Istene Debreczeninél Ormuzd, az az Isten, amelyik mintaképe volt a Vörösmarty jó istenének, Hadúrnak. Egészen a magyarok párlján van. A harc istene ő, ki Ungót Árpádhoz vezeti. Felfedi Szabolcsnak a titkot Attila kardjáról s buzdítja, hogy szerezze meg s tegyen nagyokat vele, mint nagy. Csinavárban lakik.²⁷ Onnan nézte égi gyönyörrel nagy hőstét Attilát, kinek megöléséért átka nehezedik Rékára. Hadúrnak a költő nagyon halvány szerepet ad, úgy hogy az ember nem tudja, minő viszonyban van a többi istenekkel. Nincs biztos alap arra nézve, hogy vajjon különálló istenségnek tartasuk, vagy pedig olyan alsóbbrendű istennek, aki függ Mitrastól, mint pl. Ormuzd. Tény, hogy szerepe külön áll, s hogy Szabolcsot Attila kardjának a megszerzésére buzdítja, amiről sem Mitras, sem Ormuzd, sem Ármány nem tud semmit. Ennek következtében nincs beillesztve abba a világnézetbe, amelyiket Mitras és Ormuzd képviselnek. Bizonyos, hogy Debreczeni Hadúr mítoszát tovább fűzte volna s teljesebbé téve befejezi, ha műve nem maradt volna töredék. Így azonban Hadúr mítosza is különálló töredék. Egyáltalán nehezen egyeztethető össze a Hadúr (Attila) kardjához fűződő mítosz épen a költemény töredékes voltánál fogva. Mert mi szükség van a Debreczeni mitológiájában a germán Odinra? Hogyan és miért jutott

²⁷ Csinvat, csinevat, magyarosan Csinavár, a váltság hidja. L. Széchy K. Debreczeni Márton életrajza CCXXVI. l.

Hadúr kardjának a birtokába? Való, hogy Odin a kióviaknak, mert Oleg az Odin-kultuszt megsemmisítette, ellensége s megdicséri Szabolcsot, amikor megtalálja Attila kardját s inti, hogy siessen vissza a magyar táborba. Sem Hadúr, sem Odin szereplése világosan nem áll előttünk. Ha a költő kidolgozza művét s Árpád és a magyarok vándorlását Hadúr kardja által összeköti a hun-hagyományokkal, Attila birodalmának romlásával, amelynek feltámasztása s így Árpád vállalatának sikere e kard bírásától függ: akkor kétségtelen, hogy Hadúrnak s Odinnak határozottabb, teljesebb szerepet ad. Így azonban különálló, töredékes a mítoszuk.

De így is szembetűnő a Debreczeni mitológiájának gazdagsága a Vörösmartyéhoz képest. Nem csupán számban, a szerepek határozottabb kidomborításában, az istenvilág s az eposz tárgyának szorosabb egybekapcsolásánál fogva gazdagabb ez a mitológia, hanem azért is, mert tanítja, hirdeti a sírontúli életet, a lélek halhatatlanságát. Ennek a szemléltetése végett alkot egy sírontúli világot, ami Vörösmartynál teljesen hiányzik.

Nevezetesen Ormuzd felemeli Árpád lelkét s láttatja vele Pannoniát, Attila örökét, amelyért eped. Aztán a napkör állatjegyei fölé bájos térre viszi, melyet két drága smaragd oszlopon nyugvó vár kerít. A balfelől levő a jövő vára; felette ül az égi remény. A jobbra eső a mulandóság vára; tetején ül a gyászfátyolos bánat. A két vár fokát tükörhíd kapcsolja össze. Ebben a tükörhídban látszik a jelennek a képe, mely fölött az ingó sors ül felhő székén s oszt áldást vagy átkot. Ez a sors megfoghatatlan agyafurt lény: bűnt s érdemet összezavar. Jusson százszor céljához, mégis örökké zugolódó átkokkal terheli mostoha sorsát s nyomorúlnak mondja magát. Méltán, mivel ő az.

A híd közepén a Mindentehető dísztrónja ragyog. Ő a legelső s a legvégső az okok között. Még nem

volt az ég boltja világokkal megrakva, még tehetetlenül szendergett az idő a zűrzavar éji kódében: ő volt. S ha a mindenség összeomlik s kialszik: ő lesz, mert örökkévaló.

A mulandóság várában szívborzasztó a csend. Itt leomlott várak, oltárok, bálványok s ledöntött fejedelmi lakok hirdetik a mulandóságot, az élet elnémulását, megszakadását. Itt látja Árpád Leventét. Odább a boldog lelkek lakása, hol örökös a kikelet, örökös a hajnal. Itt van a többek közt Balomér, Itt Attila, Réka, Kurzán s Álmos nagy lelke, kikhez Árpád beszél, s akik őt bátorítják s bizonyossá teszik célja sikere felől. A jövő várának kapuját két mérges oroszlán őrzi. Milyen a jövőendő? Fölemelő, életadó; majd meg földre sújt s életet öl. Ott van a királyi pálca mellett a koldus botja. Itt látja Árpád Magyarország történetét Mátyásig.

A sírontúli élet rajzában s egész mitológiájában, Debreczeni szinte kifogyhatatlan a legkülönbözőbb istenségek előhozatalában. Nagy fogékonysággal, különös szeretettel beszél az emberi lét problémájáról számtalan rövid reflexióban, de egészen önállóan is. Többször említi, hogy az ember életében a sors, a vakeset, a végzés uralkodik. A sors, amint Árpád égi utjából tudjuk, ott lebeg a jelen felett. De előzőleg a VII. énekben önállóan is megrajzolja. Nevezetesen túl az élettengeren van az élet végső kikötője. Minden ide jut, mert elhal és megszűnik. A lelkek itt alusznak; indulatok nem háborgatják. Egyenlő itt minden, gazdag itt a koldus, mert nincs kívánsága; szegény itt a gazdag, mert semmije sincs. Itt lakik a végzés. Baljából az életkockák hullanak alá a halál ölébe, akinek itt van koponyavára s aki egyideig a bűnt átok s az erényt áldás nélkül ugyanazon sírba temette. De a sors, a végzés az emlékezést küldé el jutalmazni az érdemeseket s büntetésül az erkölcstaposóknak. Az emlékezés mérlegén csak a nemes érzésnek, gondolatnak s nagy

tetteknek van súlya. A jók sirhalmán a csillagos éj pompájában jelen meg s zord éjjel takarja a gonoszoknak átokkal terhelt temetőjét.

Debreczeninek több érzéke van a csodás elem, a monda alkalmazásában is. Nincs eposzának nevezetesebb mozzanata, ahol istenek, tündérek, csodás lények s isteni hatalommal felruházott emberek nem működnének. Minden emberi vállalkozásnak természet felett való erők adnak eredményt: sikert vagy sikertelenséget. Mert az isteni hatalom a Kióvi csatában a Debreczeni felfogása szerint a hősök, a magyarság életében közvetlenül nyilvánul. Az isteni hatalom közvetlen megnyilatkozásának a következőképpen a Réka csodálatos sorsa s az a számtalan kaland, amelyiken a Hadúr kardját kereső Szabolcs megy át. Itt-ott érint egy-egy hun vagy magyar mondát is kivált Árpád álomlátásában. Beszél a Lehel csodáserejű kürtjéről s leírja az isten kezétől faragott esküpotharat, melynek oldalain az ősi múlt egyes jelenetei voltak láthatók s amelyet a magyarság földre borúlva tisztel.

Nem is vizsgálva Oleg, illetőleg a Kióviak mitológiáját sem a Mindentehető, Mitras, Hadúr és Odin képviselte kultusz érintkező pontjait, egymáshoz való viszonyát, az elmondottakból is világosan kitűnik a Debreczeni mitológiájának a gazdagsága, hogy ne mondjuk tulságos gazdagsága, tulságos tömörsége. Mert a Debreczeni magyar mitológiájában nehéz, sőt lehetetlen az egységet, az összhangot megtalálni. Pedig e nélkül nincs egységes világnézet, életképes vallás.

A Debreczeni mitológiájának csúcsán Mindentehető áll, a legelső s utolsó az okok között. Magasága a mindenség fölött eszményi, megfoghatatlan. Az emberi életet a sors, a végzés méri ki s szabályozza, a halál eltemeti s az emlékezet megjutalmazza vagy megbünteti. Ámde ott van Mitras, a világosság istene. Tőle van minden kegyelem a föl-

dön. Kegyelmének szolgál Ormuzd, a jó védője, Ármány ellen, a gonosz szellem ellen. Nyilván nagy az ellentét, áthidalhatatlan az elválasztó ür Minden-tehető és Mitrás között. Hát Hadúrnak mi a hívása ebben a világnézetben? Ezt a költő ki nem fejti; kételkedésben, zavarban hagy. Zavarunk nőttön növekedik, ha Odinra gondolunk. Nincs egység, nincs összhang. Milyen viszonyban van a sors Minden-tehetőhöz s mindkettő Mitrashoz, Hadúrhoz, Odinhoz? Bizony sok az ellenmondás, sok az isteni hatalom ebben a mitológiában. Ezek a zavaros ellenmondások, ellentétek ki nem egyeztetethetők, összhangzó egységbe nem hozhatók. De érthetőkké válnak, ha vizsgáljuk a Debreczeni mitológiájának forrásait.

c) Debreczeni magyar mitológiájának forrásai.

Debreczeni is újítt a Vörösmarty nyomán. Szintén mellőzi a megszokott isteneket s nemzeti mitológiát törekedik alkalmazni. Nagy társánál szerencsésebb abban, hogy tárgyát és mitológiáját szoros egységbe tudja fűzni. De, Arany szavai szerint, minden újítság túlzással jár. Az újítnak a túlzása és tévedése a Debreczeni mitológiájában is megvan, mert nem egységes alapon épült fel. Nem egyetlen forrásból alkotja meg, hanem idegen fajú népeknél és későbbi vallásos eszméknél is kereskedik.

Megtartja a Székely-Vörösmarty Hadurát, a harc istenét, azt az istent, akit scythák csakugyan tiszteltek, amint Herodotos említi, de akinek létezését Hunfalvy Pál²⁸ tagadja. Nincs helyén vitalkoznunk a Herodotos állításának valódisága felett, mert Debreczeni Hadúrt Székelytől, illetőleg Vörösmartytól vette át. A míg Vörösmarty Hadura nemzeti isten, a magyarok istene, addig a Debreczenié egyszerűen istenség határozott nemzeti jelleg nélkül. Ez a különbség

²⁸ Nyelvtud. Közlemények XII. 1. 70. l.

a két Hadúr között. Lehet, hogy határozott nemzeti isten vált volna, ha a költő művét teljesen kidolgozza. Magyar mitológiai elemet ismerünk fel a Lehel kürtjében, Réka történetében, melyet azonban Debreczeni a maga felfogása szerint újra költ Magyar mondai hatás nyilvánul az eskü-pohár rajzában. Meglehet, hogy a Sándor-család birtokában levő állítólagos rabonbán eskü- vagy áldomáspohárra gondolt. Ukkon pohara akkor még ismeretlen volt.

Ezzel már Debreczeni is ott hagyja az egyetlen helyes területet, a magyarság, vagyis inkább a rokon népek mitológiáját, csodás regéit. Átmegy a perzsa vallás területére, ahol Vörösmarty a dualistikus világnézet szép elvét találta, amit aztán képviselőivel együtt nemzeti szempontból hazafi lélekkel rajzolt meg: magyarnak, nemzetinek tüntet föl. A *Debreczeni eljárása egyszerűbb is, merészebb is. Ő a perzsa vallást isteneivel együtt az ős magyarság vallásának veszi, a perzsa világnézetet egyszerűen ősi nemzeti világnézetnek tartja.* Vörösmarty után a gonosz istent Ármánynak nevezi s így legalább Ahrimán nevét magyarrá tette. De Mitras és Ormuzd egyszerűen magyar mitológiai istenek. Annyi változtatás van, hogy Debreczeninél az eredetiben gyengébb Mitras a hatalmasabb, a főbb isten. De ez a változtatás tulajdonképpen egyszerű névcseré s költői szempontból súlya épen nincs. Maguk az alakok, az istenségek olyanok, mint az eredeti vallásban.

Perzsa mitológiai elemekből van összeállítva a Debreczeni tulvilága is. A perzsa hit szerint a lélek hallhatatlan. Úgy képzeltek, hogy a halál után mind a jó, mind a gonosz lelkek keskeny hídra lépnek. A jók a hídon át bemennek a paradicsomba. A gonoszok a mélységbe zuhanva megkapják bűneik büntetését. Debreczeninél is Orton szelleme hasztalan igyekszik a hídon tulra jutni; a híd közepén elszédül, tántorog s átkot szórva gyors rohanással zuhan alá az örök éj birodalmába. Ime a Debreczeni

mitológiája, a magyarok mitológiája tulajdonkép a perzsáké. Különbség az, hogy az eredeti hit szerint a híd közepén ragyogó székből Ormuzd ül, Debreczeninél pedig Mindentehető.

Ez a Mindentehető a keresztyének istene, kinek nem volt kezdete s nem lesz vége. Ő, a legelső s legvégső ok, amiben kétségtelenül több a filozófia, mint az odaadó hit. Kezdeté nem volt — mondja a költő. Ez is mutatja a keresztyén hatást, mert hisz a pogány istenségeknek, mint legfényesebb királyoknak, van tündöklő származási táblázatuk. S keresztyén hit, keresztyén gondolkodás szülte a jövődők várán székelő remény, a multaként borongó bánat. De a remény és bánat leírása valóban csak szemléltető kép. Elvont fogalom konkrét megjelenítése. Modern keresztyén, sőt kálvinista felfogással, gondolkozással szemlélteti a sorsot, a végzést, a halált s az emberélet szerepét.

A sírontúli élet megrajzolásában az eredeti forrásból, a perzsa mitológiából inkább csak a külsőségek találhatók meg. Mert ahogy Debreczeni hirdeti és tanítja a lélek halhatatlanságát, a jó jutalmát s a bűn büntetését, úgy a keresztyén vallás nyugtatja meg az emberi hitet. Hogy mennyire mintája Debreczeninek a keresztyén vallás, mutatja az is, hogy nem Mitrast teszi a középpontba, hanem a keresztyén istent s hogy keresztyén felfogással keresztyén hitfogalmakat, a bánatot, reményt, az emlékezetet személyesíti meg.

Természetes, hogy a részletekben, a kifejezésekben sokszor megnyilatkozik a költő képzelő ereje is, de megnyilatkozik a tanulmány is. Árpád ép úgy látja háza s nemzete történetét, mint Vergilius Aeneas a maga családjának, a maga nemzetének a történetét. Tamira csak úgy panaszkodik viszonzatlan szerelmében, mint hasonló sorsú társnői a romantikus eposzokban, akiknek ősmintája Ovidiusnál gyakran hullatja könnyeit. Vagy ott van a Tarkán levágott beszélő leje, ami szintén tanúskodik, hogy Debre-

czeni műfajából az eposzokból sok céhbeli fogást megtanúlt.

Debreczeni egész mitológiája kétségkívül alapos tanulmányozásról s rengeteg ismeretről tanuskodik. Ismeri műfajának módszerét, hagyományos, megcsontosodott fogásait s műfaja teljes ismeretével perzsa, scythia és keresztyén elemekből rakosgatja össze nemzeti mitológiánkat, amelyből nem felejt ki egészen a magyar mondák anyagát sem. De a különböző s jobbára idegen forrásból vett elemeket csak egymás mellé rakja, összhangzásba, egységbe nem hozza, nem hozhatja. Az egységre, az összhangra, az ellentétes elemek kiegyenlítésére való törekvés sehol sem tapasztalható. S épen a források ellentétes volta miatt eredményre nem is igen vezetett volna. A Debreczeni mitológiája az eposz tárgyával szoros összeköttetésben, egységben áll, de nem épült egységes alapon, nem hirdet egységes világnézetet. Gazdagsága, változatossága mozaikszerű. A költő sokfelé kereskedett, minthogy anyaga nem volt, s a talált anyagot, ahogy kapta, úgy hagyta. Az ő magyarja most babonás, vakhitű s hitében istenének magát egészen átadja. Majd eleven eszű keresztyén pap s sokszor oly hideg nyugodtsággal beszél a sorsról, végzettről, végokról, mint a legmodernebb filozófus. Ennek következtében *a Debreczeni magyar mitológiája nem egységes, de nem is magyar*. Vörösmarty a mitológiáját *megmagyarosítja*, mint Otrókócsi Foris Ferenc vagy Horváth István magyarrá igyekeztek tenni az egész világot. Debreczeni alig változtat valamit, *egyszerűen magyarnak veszi*, nemzetinek tünteti fel, mint ahogy Dankovszky szláv eredetűnek vesz számtalan olyan magyar szót, amelyik a magyar nyelv ősi szókincséhez tartozik. Csakhogy természetesen Debreczeni jóhiszeműleg jár el, míg Dankovszkyt mellékes célok is hajtották elméletére.

Mert természetes, hogy a Debreczeni merészségében, tévedésében célzatosságról, hódítási szán-

dékről szó sem lehet. Kritikátlan eljárásának az oka az, hogy a tudomány sem adott neki biztos útmutatást, hogy a tudomány is csak dadogó gyermek volt, ha nemzetünk mitológiájáról kellett szólnia. Sőt biztos, tisztázott, megállható eredményt ma is keveset tud felmutatni. Nincs okunk csodálkozni azon, hogy a költő Debreczeni nyugodtan elkalandozik idegen, ellenkező szellemű mitológiák területére. Ő csak ismétli a költészetben azt, amit előtte a mitológusok, történetírók s nyelvészeink a tudományban már megtettek.

Debreczeni kétségkívül tévedett, amikor a rokon népek vallása helyett idegen fajok s a keresztyénség mitológiájából állította össze magyar mitológiáját. De tévedésében is egészen korának gyermeke. Mitológiája nem magyar, amint nem magyar, csak látszat szerint, nagy elődének, Vörösmartynak a mitológiája sem. Azonban eltekintve a történelmi valóság eltévesztésétől, bizonyos, hogy a Debreczeni mitológiája haladást, fejlődést mutat a Vörösmartyéhoz képest. Gazdagabb, változatosabb, színesebb s az eposz tárgyával egységbe van hozva, habár nem is egységes világnézetet hirdet, hanem többet és szertefolyót.

Aztán azt sem szabad felednünk, hogy a Debreczeni eposza töredék, durvány, amelyen a költő nem csupán nem simíthatott, de egészen meg sem írt.

V.

Befejezés.

Fejtegetésünk folyamán igyekeztünk feltüntetni, hogy klasszikai eposzainkban milyen a magyar mitológia, honnan s mekkora sikerrel merítik költőink alkotásukhoz az anyagot. A mutatkozó haladást észre vettük s meg is jegyeztük, de megjegyeztük azt is, hogy *költőink általában hibás forrásból, idegen mitológiákból táplálkoznak*. Az egyetlen biztos alapot, a magyar mitológiát vagy rokon népeket annál könny-

nyebben oda hagyták, mert ott elfogadható és tisztázott adatokat nem igen találtak. Ezért kellett képzeletükhöz s távoli hamis forrásokhoz fordulniok. Ebben rejlik alkotásuk tragikuma is.

Mert van tragikuma.

Soha tisztább cél, nemesebb szándék s szentebb érzés költőt nem hevített, mint Székelyt, Vörösmartyt s Debreczenit akkor, amikor az ősi magyar dicsőség visszavarázsolására vállalkoztak. A nemzetiség iránt való rajongás, a haza szeretete vezette tollukat s korukra mély és igaz hatást gyakoroltak vagy gyakorolhattak volna (Debreczeni). De magyar mitológiájuk ingatagnak, mulékornak bizonyult: a tudomány igaznak el nem ismerte, a költészet tovább nem fejlesztette, a közönség, a nemzet nagyobb hevülés nélkül szemléli s tán felejtí is. Az egész csinált mitológiából két név: Hadúr és Ármány ment át az egész nemzet szellemi kincstárába. A többi része összeomlott. Ime a tragikum! A legszentebb érzésből, a legigazabb szándékból alkotások fakadnak, hatnak a korra s aztán lassan-lassan emlékké válnak.

Miért? Epikusaink magyar mitológiájában az életképesség feltétele hiányzott. Nemzeti érzésből fakadt s a nemzet lelkéhez szólott s ezért hatott a maga idejében. De hiányzik belőle a nemzeti *valóság*, az *igazság hatalmas ereje*. Ennek következtében klasszikus eposzaink magyar mitológiája csak erősíti azt az igazságot, csak emlékeztet arra a szem elől soha el nem téveszthető tanúlságra, hogy az igazi költészet tárgya minden időben a nemzeti szellem, a nemzeti lét, a nemzeti *valóság*.

Erdélgí Múzeum 1904.

PETŐFI ÉS BR. WESSELÉNYI.*

Milyen messze van tőlünk Szicília sziklás hegyvidéke! Milyen mások ott a földrajzi s az éghajlati viszonyok, mint itt, a csendes vizü Maros völgyében! Milyen más volt és milyen más ma is ott az élet, mint nálunk! És mégis abban a percben, amikor egy magyar geológus a diadalmas csatájáról híres Piski mellett, a Maros jobb partján, az Aranyi hegyen felfedezett és megállapított egy olyan őskori csigafajt, amelyik eladdig csak Szicília szigetén fordult elő: bizonyossá vált, hogy valamikor réges-régen Szicília sziklái és a marosmenti Aranyi hegy alakulatában ugyanazon geológiai erők működtek közre.

Ameddig honfoglaláskori sírokat csak a nagy Magyar Alföldön találtak, addig talány volt: mikor és hogyan szállta meg a magyarság Erdélyt? Mihelyt azonban felszínre kerültek a m.-gombási s a többi alsófehér-, hunyadm. stb. honfoglaláskori leletek: az erdélyi magyarság idetelepedésének problémája nagyjában megoldást nyert.

Egy-egy ilyen geológiai lelet, történelmi maradvány kétségtelen bizonyítéka annak, hogy az illető földterületeken valamikor ugyanazon természeti vagy történelmi jelenségek hatottak, bármennyire is más a külső kép Szicília és az Aranyi hegy, a sík Magyar Alföld és a mi Erdélyünk bércei tájai között. Első percben hitetlenül és csodálkozva olvassuk és vesszük tudomásul, hogy pl. Afrika északi partvidéké-

* Folyt. és befejezése a *Petőfi és a mágnesség* c. cikk sorozatnak (Hírnök 1923. évf.). Önmagában is befejezett egész.

nek hegyei ugyanazok, mint az Európa déli partjain elnyúló hegyláncok: ugyanaz a hegylánc az egész. Hogyan? kérdezzük magunkban. Hiszen közbe esik hatalmas elválasztó közeg gyanánt a Földközi tenger! Igen ám, de a geológiai kutatások kétségtelenül megbizonyítják, hogy ezek a hegyláncok éppen a tenger alatt, amit a mi szemünk elválasztó közegnek lát, függenek össze tömör egységbe.

Nincs érdekesebb és meglepőbb jelenség, mint a szellemi világ történetében előforduló hasonló jelenségek megfigyelése. Amikor különböző korokban, eltérő közéleti helyzetekben, egymástól nagyon elkülönülő egyéniségek pályájában bukkanunk egyazon célra, eszmére, gondolatra. Az ilyen egyazon eszmények, a jellemben látszatra nagyon különböző férfiak vagy népek azonos célgondolatai, kétségtelen bizonyosságul szolgálnak arra, hogy a szellemvilág tüneményei között is ugyanaz az erő — éppen mint a geológiában — ugyanazokat a hatásokat, alakulatokat idézi életre, hogy ezek a közös eszmék, ezek az azonos gondolatok ugyanazon összekapcsoló erőnek a megnyilvánulásai.

Természetes, hogy ezek az azonos gondolatok, ezek a rokon eszmények nagyjelentőségűek, meghatározó súlyúak. Olyanok, amelyek az illető egyénnek vagy kornak külön sajátja; ahogy azok másutt elő nem fordulnak, vagy nem úgy fordulnak elő. És az is természetes, hogy ezeket a rokon gondolatokat, az eszményeknek, a jellemnek, az életfelfogásnak, a világnézetnek ezt az azonosságot elsősorban a nagy korok és férfiak, a reprezentatív-manek pályájában keressük. Csak ekkor telik el a lélek a szellemi világban is érvényesülő összefüggések láttára teljes gyönyörűséggel; csak ekkor lesz és válik a törvényszerűség fölismérése az öröme az emberi művelődésnek is fejlesztő, egészséges csirájává.

Szabadjon rá villantnom arra a lelki rokonságra, arra az azonos eszményiségre, amely a Petőfi és az

ifj. báró Wesselényi Miklós jellemében, pályájában mutatkozik.

Rokonság, azonosság a Petőfi és a Wesselényi pályájában! ? Szinte fülembe zúg nem egy csodálkozásnak elképpendő hangja. Hogy lehet azonosságról beszélni két oly férfiú egyéniségében, akik között a látó szem elé csupa elválasztó szakadékok, ellentétet jelentő szirtek meredeznek! ? Hiszen első pillanatra úgy tetszik, mintha arra születtek volna, hogy életükkel a szembeötlő különbségeket lehessen szemléltetni, nem pedig az azonosságot, rokonságot.

Petőfi a sík Alföldön, paraszti sorban született vészna gyermek, Wesselényi meg, a dúsgazdag bérvidéki mágnás sarjadék, való-ágos Hercules. Petőfi, amint nő s a különböző iskolákat megjárja, olyan arányban lesz egyre hanyagabb tanulóvá, apja, anyja, az egész rokonság előtt folyton reménytelenebb jövőt ígérő sihederré s vége az iskolából kicsapás, az apai kitagadás, a közlegénység keserves nélkülözései s a vándorszínész koldusbotja. Wesselényi haladása tüneményes; gyorsan, sokat tanul. Tanítóját, Pataki Mózeszt, nem titulálja számár professzornak, de úgy megszereli, annyira rajong érte, hogy még telemét is a családi kriptába, édes anyja mellé helyezi. Gyermeknyi gyermek s már a nemesi fölkelő sereg tisztje. Még alig szerepel a közelet terén, s máris egy Kazinczy princeps iuventulis Transsylvaniainak, a legelső erdélyi ifjunak nevezi. Atyja, családja, közeli és távoli ismerősei büszkéek rá: oly gazdag, oly biztató ígérek mutatják benne az oroszánt. Petőfi ott kullog a pusztán, feje fölött holló, háta mögött farkas. Mintha zűllésre volna szánva. Wesselényi minden léptére figyelő szemek vigyáznak: büszkesége családjának, reménye nemzetének. Két országnak, Erdélynek és Magyarországnak a gyűlésére hívják, várják. S mikor megjelenik, mindjárt ott is az első közt, a vezéri méltóságban hallatja dörgedelmes szavát. Petőfit ellenben nem hívja, nem várja senki és

semmi, csak sodorja végzete, amely úgy látszik, egyelőre csak a nyomor keserveivel halmozza el. Ő is fölmege a pozsonyi országgyűlésre, hogy mint irnok, vagy vándorszínész valahogy megkeresse kenyerét, a napi betevő falatot. S mikor végre valahogy utat tör magának a Vörösmarty pártfogásával és segédszerkesztő lesz: akkor sem vezérként üdvözlík, hanem a nagy többség inkább elnémitani szeretné ezt a vakmerő s magahitt forradalmárt. De nem folytatom tovább a meredező különbségek párhuzamos felsorolását: hisz mindkettejük életfolytatása mindnyájunk előtt ismeretes s úgy-e bizony, hogy abból csak ellentétek, távolságok látszanak felénk?

Csak egyetlen elválasztó mozzanatot említek még föl.

Arany János 1847. végén Szalontáról felküldi Petőfihez Pestre a maga kész Szécsi Máriaját, melynek tárgya a Wesselényi egyik nádor-ösének ismeretes szerelme a murányi Venus iránt. Felküldi pedig azért, hogy Petőfi egyrészt mondjon róla bírálatot, másrészt, hogy keressen kiadót. Ekkor Arany a következő gondolatot veti föl: Hát ha ilyen ajánlást függesztenék elébe: hadadi Wesselényi Miklósnak, hazánk nagy fiának, mély tisztelete jeléül, ajánlja a szerző. Isten látja lelkemet — írja tovább Arany — nem filiszterkedésből vagy speculációból jöttem a gondolatra, aminthogy másnak épen nem s egyéb művet neki sem ajánlanám, de ha a Wesselényi névnek ekkénti megénekelése a teljes életében becsületes úton haladt szerencsétlen nagy honfi sötét éjjelét (ekkor Wesselényi már régen világtalan vak!) némileg derítené, meg lenne jutalmazva fáradságom. Azonban előre ajánló levelet és más efféle tyukaszás históriát küldözni hozzá nem akarnék, csupán a már megjelent könyvecske néhány... példányát küldeném el neki. De ha ezen így is hizelkedés és tányérnyalás színe látszanék, hagyjuk el. Téged teszlek benne legfőbb tribunálnak, honnan nincs apelláta.

Ezekre Petőfi 1848. január 29-én így válaszol: Muráynak Veselényi által való ostromoltatása a censor bájos körmei között lengedez, február 8-dikáig ott fog fűtyölni, akkor elhozom s rögtön nyomatom, ha ő mindenhatósága fölségsértést nem lát benne s nem crucifigálja. Az ajánlást pedig csak hadd el, hé, vagy ajánld Veselényi inasának vagy kanászának, azt nem bánom, de Veselényi akár milyen derék ember, csak nagyúr, hiába, és a poéta nagyúrnak ne ajánlgassa semmiét, vagy a versét legalább ne, ha már valamit ajánl is neki. De meg annyival inkább, mert nem hiszem, hogy Veselényi* büszkélkednék azon ősébe, ki a császár nevében hadakozott... ez külömben Csengeri Antal észrevétele (kivel közöltem a dolgot) és helyes.

Ime maga a költő teljes tudatossággal mutat rá arra a vagyoni, társadalmi és történelmi távolságra, amely az ő világát még egy Wesselényiétől is oly mereven elválasztja. Mert a két nagy férfiú természetesen ismerte egymásnak a pályáját s bizonybizony ők se eszmélkedtek arra, mint a kortársak sem, az utódok sem, hogy a külső ellentét mennyi rokonvonást fátyoloz el bennük!

Mindkettejük családja a szlávságból nőtt törzskös magyarrá: a Petrovits család tót, a Wesselényi cseh-léngyel eredetű. Van is hőseinkben ugyancsak jó adag lobogó szláv szenvedélyesség, amely oly szívesen csap át szentimentálimusba. Mikor Wesselényi anyja, Cserey Ilona meghal, maga az óriás erejű fiu viszi a koporsót a családi sirboltba s 8 álló nap és éjjel jajong és sír ott az édes anya koporsójánál. Ugy kellett onnan erőszakkal eltávoztatni. Atyját, nevelőjét, de különösen édes anyját, az élő és halottat egyaránt megható szent szeretettel és tisztelettel veszi körül és emlegeti. Hasonlókép imádattal övezi feleségét is, pedig ugyancsak ro-

* Petőfi — jellemző — egyszerű v-t és s-et ír mindenütt.

mantikus házasságot kötött Lux Annával, a freywaldai takácsmester leányával. Mikor ezeket a jelene-
teket és vonásokat olvassuk a Wesselényi életéből,
lehetetlen rá nem gondolnunk Petőfire, aki szintén
hódoló áhitattal emlegeti szüleit s szülei halálára a
gyermeki szeretetnek és fájdalomnak, az örömnél
és büszkeségnek egyfelől, a bánatnak és veszte-
ségnek másfelől olyan megható és művészi kifeje-
zést ad, amelyik örökre iskolás példája leend ama
mózesi parancs tökéletes végrehajtásának.

Említsem-e tovább a két férfiú egyéniségének
szilajságát, fékezhetetlenségét, a társadalmi conven-
tiótól idegenkedését, dacosságát, amellyel fittyet
hánytak sok olyan dologra, amiket mások, a kor,
tabunak tekintett s amiért mindkettejüket vadnak,
nyersnek, legenyhébb jelzővel különcnek nevezték.
Ha ez csak külsőség volna, akkor felesleges volna
szót fecsérelni rá. De az, amit a kortársak bennük kü-
löncködésnek tekintettek, s ami ennek következté-
ben előttük külső máznak, szerepjátszásnak tetszett,
az úgy Petőfinél, mint Wesselényinél a léleknek leg-
bensőbb jegye, a jellemnek legkomolyabb és vég-
zetes alapvonása.

Mindketten komolyan és végzetesen szeretik a
függetlenséget, az egyéni szabadságot. Ennek a fen-
tartásában és megvédésében nem ismernek semmi-
féle melléktekintetet, semmiféle földi hatalmat. Hány-
szor hangoztatá Petőfi a függetlenség vagy koldus-
bot jelszót s azt, hogy aki parancszoza földi hatal-
masság előtt meghajol, az Istent gyalázza! Wesse-
lényi meg így ír: Ami nekem félelőm van, az előtt
bármilyen hatalomnak is elporlik ereje: lelkemnek füg-
getlenségét láncai nem békózhatják s öntudatom
nyugalmát ágyui nem zavarhatják. Más láncok e vi-
lágához nem csatolnak, csak hazám boldogsága s az
emberiség szent ügye. Volt még egy lánc, mely a
léthez kapcsolt, egy tisztos jó anyának hív szeretete
... de ő már alszik. Most magamban állva egyedül

érezem magamat, mint a kőszitről felszárnyaló sas, de oly szabadon is. — S hogy a függetlenségnek ez a szeretete egyiküknél sem csupán elröppenő szó, nagyhangu cédaság, azt életük minden cselekedete bizonyítja. Amit a szív érez s az ajak ki mond, azt valósítja meg maradék nélkül az ő mindennapi egész életök. Csak önmaguktól függenek, a maguk választotta eszmény uralmának alattvalói. Ettől el nem téríti őket sem barátság, sem világi tekintet, sem élet, sem halál. Az elvekhez ragaszkodásnak ez a vaskövetkezetessége előttünk nehéznek, regényesnek tetszik. Náluk ez a léleknek természetes, könnyed, salaktalan kiömlése volt. Pedig mennyi gáncsnak, sőt üldözésnek voltak kitéve!

S ha okát, eredetét keressük a fejükre zudult sok gáncsnak, üldözésnek, ha gyökérnél akarjuk megfogni a függetlenségnek ezt a fenséges szabadságát, ha kutatjuk annak a lehetőségét, hogy miképen adatott meg nekik az ideálnak és a mindennapi életnek ez a tökéletes összhangja: az őszinteségre bukkanunk rá, mint legvégső termő rétegre. A nagy ember — mondja Carlyle — mindig őszinte. Ez az ő nagyságának első feltétele. *Hittek* a maguk választotta eszményben s e hit birtokában levonták maradék nélkül a cselekvésnek maximáit. Egyszerű és természetes az eszükjárása. De szenvedélyesen viharzanak, ha őszinteségük uralmának terjesztése közben akadályra bukkannak. Őszinteségükkel függ össze erős akaratuk, elszánt, soha meg nem ingó készségük a cselekvésre. A családi körben, a megértő és gy szerető lelkek jelenlétében bárányszelidségű Petőfi és Wesselényi bátor orószláná válnak, ha eszményükhöz az önzés, a képmutatás vagy a zsarnokság közeledni is merészkedik. Legyen elved, hited, mondja Petőfi, s ezt véred árán is mondd ki, a bátraktól úgy is fél a sors. Függetlenséged áruba ne bocsásd. Légy tölgyfa, mit a fergeteg kidönthet, de meg nem tud hajlítani. Wesselényi meg mintha

élte minden pillanatában a családi cimerbe foglalt jelmondat parancsszavát követné; nunquam retro, soha vissza, mindig csak előre. Nemcsak gyűrűjébe vésvé hordta e szót, de ezzel ütött sajátos pecsétet minden cselekedetére.

Mindketten szentnek tartják az adott szót, a férfi beszédet . . . Petőfi a kért kölcsönt az ígért időre tüzen-vizen át visszafizeti, Wesselényi az adott szót még mint árvizi hajós is kötelező erejének vallja.

Ám mindezek végeredményében az egyéni élet körén belül maradó egyezések. Ezeknél kétségtelenül fontosabb a *világnézeti*, socialis elemeknek egybevágósága.

E tekintetben mindketten a reformkor hatása alatt állanak csakúgy, mint a mult század harmincas éveinek valamennyi magyarja. Ez azonban sem nem az ő külön sajátságok, sem nem feltűnő eszmei rokonság.

Ha azonban meggondoljuk azt, hogy Magyarország, a magyarságnak akkori elmaradását mindketten Ausztriának és nem a nemzet hibájának tulajdonították, akkor már lényegesebb a kapcsolat. Mindketten Ausztriában csak az elnyomó, a kihasználó zsarnok uralmat látták. Petőfi valahányszor Ausztriára, az uralkodó családra gondol, a gúny, a sarcasmus ostorát suhogtatja. Az igaz, hogy legcseppesebben a dinasztíára. Wesselényi legragyogóbb beszédeit, mázsás szentenciákkal áttűzdelt heves szónoklatait szintén Ausztria ellen dörögte el. Mégis azzal a különbséggel, hogy a lojalitás teljessége még pörbe fogatása és elítélése idején is érintetlen maradt lelkében. A régmultat maculátlannak, nagyszerűnek látták. Ezért dicsőíti Petőfi az ősokeket, e fényes napokat. Ezért küzd Wesselényi a sérelmek, az ősök által hozott törvények tekintetbe nem vétele, végre nem hajtása ellen. Petőfi és Wesselényi is a honfiktársait merő angyaloknak, a kormány, a hatalom embereit merő ördögöknek hitte, akikhez közeledni,

akikkel még érintkezni is bűn és szenyesség. Így aztán mindketten a reform korszak legszélsőbb bal-
oldalán helyezkednek el. Petőfi elmegy annak végső
állomásáig — a forradalomig és a respublikáig. Wes-
selényi sem a forradalmat, sem a respublikát, mint
intézményt nem szerette, sőt irtózott tőle. De hogy
a saját személyét illetőleg sok volt eszméiben
és magatartásában a forradalmi, a republikánus
elem, azt kell-e külön fölemlegetni? Hát az a kő-
nyomatos ujság, amit Kolozsvárt szerkesztett, alap-
jában véve nem a fennálló törvények ellenére, tehát
forradalmi tett volt, akárcsak a Petőfi *Nemzeti da-
lának* cenzura nélküli kinyomatása?

Épen ez, a sajtó szabadságának, a vélemény
szabad kinyilvánításának mindenek fölé helyezése,
az összes reformok sorrendjében mint legfontosabb-
nak leggyorsabban és mindenek előtt való kivívása
és törvénybe iktatása, a leglényegesebb egyezés
kettejük között. Az egész magyar irodalom siny-
lette a cenzurát s küzdött ellene. De a Petőfi sze-
mében ez volt a legnyomorultabb nyűg. Ha ettől
megszabadult az irodalom, minden bajtól mentessé
válík. Nemcsak, de a nemzet életének minden ága,
a politikai, közgazdasági élet is a maga egészében
fejlődni fog. Hasonló meggyőződés vezette Wesse-
lényt is a már említett és ismeretes titkos nyomda
felállításában is. Szörnyű nagy bűn volt ez akkor!
Nem is késett a m.-vásárhelyi kir. közügyigazgató
kiadni Wesselényi ellen az elfogató rendeletet azzal,
hogy a vádlott vétkeihez mért példás *testi* büntetés-
ben is marasztaltassék el, hogy mások is elrettenje-
nek az efféle fölháborító tettektől. Azt azonban már
nem rendelhetette el semmiféle kir. közügyigazgató,
hogy a magyar sajtó történetében a Petőfi és Wes-
selényi neve a legérdemesebbek, a bátor úttörők
közé ne kerüljön.

Nem kevésbbé érdekes, hogy miként egyezik
e két férfiú gondolkozása a jobbágyság felszabadí-
tásáról, az elnyomott, a jogtalan néposztályokról.

A reformkor valamennyi vezér egyénisége programul tűzte ki a jobbágyság, az urbér, a dézsma, a robot eltörlését, a teljes politikai szabadságot és egyenlőséget. Az idevonatkozó indokolásban azonban már nagy különbség van. Széchenyi azért tartja szükségesnek és halaszthatatlannak a közszabadságok kiterjesztését és a jognélkülieknek jogokban részesítését, mert ezáltal gazdagodik, gyarapodik a nemzeti élet. Kossuth azt vitatja, hogy a jobbágyságnak az alkotmány sáncai közé bevétele által nő alkotmányunk szilárdsága, erősebb lesz az állam. Wesselényi is látja ez érveket s épen nem kicsinyli egyiket se. De az ő okoskodása valahogy egyetemesebb is és egyszerűbb is. Wesselényi szerint fel kell szabadítani a jobbágyságot, mert az is ember. Ez a kérdés szerinte nem szorul alkotmányjogi vagy nemzetgazdasági argumentumokra. A jobbágyság természet elleni állapot és ellenkezik az emberi hivatással, az emberi méltósággal, tehát rossz, meg kell szüntetni. Wesselényi szerint ez a kérdés nem magyar kérdés, sőt nem is kérdés: a jobbágyságnak vége, vége az egész világon, még Szt.-Pétervárt is. Nekünk csak arra kell vigyáznunk, hogy mielőbb és önként terjesszük ki a jogokat. Mintha csak Petőfit hallanók, aki Rousseau nyomán szintén csak arra hivatkozik, hogy a rendiség ellenkezik a természettel és a Jézus tanítása nyomán azt hangoztatja, hogy a jobbágyság véték Isten ellen, aki minden embert fiának teremtett s aki minden embert boldogságra hívott el.

Azt is nagyon jól tudják mindketten, hogy az emberek nincsenek egyformán megérve erre a közszabadságra. Petőfi ezért mint valami világszónok arra törekszik, hogy apostola legyen a milliók közt az emberi méltóságnak, az öntudatra ébredésének, hogy a nép megértse és értékelje Istentől kapott elhívását, a szabadság által kivívható boldogságot. Wesselényi hasonló célzattal iskolákat épített birtó-

kain; műviben, szónoklataiban újra meg újra visszatér a népnevelés fontosságára. Ő is, mint Petőfi, védője és pártfogója a sebtől vérzőknek, a támasz nélkülieknek. Jobbágysait önként felszabadítja s földjüknek tulajdonosává teszi. Elveit ezen a téren is átvitte a gyakorlatba, megvalósította. Nem akart részese lenni annak a hibának, amit oly gyakran vetett szemére a főrangúaknak s amiben ismét megegyezik vele Petőfi, hogy t. i. a jobbágyság anyagi, jogi és szellemi törpeségének legfőbb oka a főurak önzése és hatalomszerető tiranussága. Wesselényi magáról mondja, de Petőfire is ráillik: Gyermekkorom óta vallott hitem s szívem legforróbb óhajta, hogy az önkény járma senkit ne nyomjon, a törvény pajzsa mindenkit egyenlően védjen, az eddig elnyomottak sorsa emberi léthez illővé váljék.

A természetesség és a humanitás, mint fundamentum, feltalálható mindnyájunk világnézetében. Nietzsche a természeti törvényekre hivatkozva fejtegeti, hogy kár annyi erőt pazarolni a végett, hogy a társadalom föntartson egész tömegeket (gyógyíthatatlan betegek, elaggottak stb), akik az Übermenschnak nem hasznára, de kárára vannak. Az inquisitorok már nem is csak emberi, de istennek törvényére hivatkozva küldték börtönbe és vérpadra az áldozatok népes csapatait. A természetesség és humanitás is átokra fordul az önző ember ajakán és tette által. *Őszinteség* teszi a nagy embert. Csak akkor nem üt ki fonákra a dolog, hogyha célgondolatunknak, a benne levő természeti törvénynek és humanus elvnek mindig ugyanazt az értelmet adjuk s ha azt az értelmet a magunk életművén keresztül a világba is mindig ugyanazon természetességgel és humanitással átviszszük. Wesselényi és Petőfi ezt tették: eszményüktől szemernyi se távoztak s a konzekvenciát a végsőig levonták még ott is, ahol mások riadtan megálltak.

Mert jól tudjuk, hogy pl. Wesselényi a maga humanus liberalizmusát nemcsak a magyarságra, de

a nemzetiségekre nézve is egyforma komolysággal kiterjesztendőnek tartotta. Mind a *Balítéletek* s 1833-ban Bukarestben, mind a *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* s 1843-ban Lipcsében megjelent műveiben a magyar állam és faj jövőjének tervszerű fejtegetésében az ügy nagy fontosságához mért elmélyedéssel foglalkozik, egyebek között a nemzeti kérdéssel s abban a legfontosabbal, a románság anyagi és jogi helyzetével. A bölcsességet és valódi államférfiúi belátást, amellyel a nemzeti kérdést s főkép a szláv és germán tenger áradatától csapkodott s így egymásra utalt magyar és román nép jövőjét feltárja s megoldhatónak véli, nem kell ma fölfedeznünk. Már hosszú évtizedekkel ezelőtt fajunk szibilla könyveinek nevezte e két művel a magyar szellemi életnek egyik legkiválóbb alakja, Beöthy Zsolt. Sajnos, hogy államférfiaink süketek voltak megérteni a Wesselényi intelmeit s most már olyan drágán kell fizetnünk az árt érettök. De még nincs vége a keserű leckének! Még növekedni fog bizonyosan a bírság, melyet fizetni fog a magyarság és a románság a szlávizmusnak, az orosz kolosszusnak, ha érzéketlenül tér tovább is napirendre a Wesselényi jós igéi mellett és egymásra utaltságára csak önönmagának gyászos roncsai között fog ráeszmélni.

Petőfi még tovább megy. Világszabadságot hirdet. Első sorban magyar fajának követeli a teljes szabadságot, de ugyanezt hirdeti és követeli az egész emberiségnek. Maga a világszabadság fogalom és név is az ő alkotása. A természeti törvénynek nem állíthat tilalomfát semmiféle emberi találmány és a humanitás gondolata áthatol az oceánok mélysége s az égre meredező havasok csúcsai fölött.

De nem folytatom tovább. Azt hiszem, hogy ez a néhány utalás is világosan mutatja, hogy Petőfi és Wesselényi egyénisége között valami olyan összefüggés van, mint az észak-afrikai és a Dél-Európa

szegélyein elnyúló hegláncok között, mint amilyent mutat az a bizonyos kagyló a tengermosta Szicilia s a Marosra néző Aranyi domb között.

A Petőfi és Wesselényi eszményeiben és életfolytatásában mutatkozó összefüggés magyarázó okát illetőleg már említettem az ő mindenek fölött való őszinteségüket, amely egyuttal hit és ragaszkodás, következetesség és egyenesség. Ismételtem azt is, hogy világnézetük, érzés- és gondolatviláguk tartalmában ők annak a kornak a fiai: a reformkor eszméit, a világszerte akkor uralomra törő demokratikus törekvéseket fogadták be s azokat magyar lélekkel vallották és gyakorolták. *Petőfi a legmagyarabb költőnk s Wesselényi a legmagyarabb magyar.* Tehát végeredményben fajunknak tökéletes mintaképei az ő lángelméjük által. Amiben ők a kor többi geniusához viszonyítva plust jelentenek, azoktól különböznek, de egymáshoz hasonlítanak, az az: hogy elveiket maradék nélkül meg is valósították önmagukra nézve s hogy elveiknek következményeit minden korlát nélkül, teljes egyetemességben érvényesnek hirdették és követelték olyan mértékben, ahogy annak a kornak fiai közül kettőjükön kívül senki. Ez kettőjük sajátos jellemvonása. Ennek a plusznak, ennek az őket a többivel szemben elkülönítő, de egymásra nézve összekapcsoló jellemvonásnak legrövidebb és legtalálhatóbb neve: *hűség*, az őszinteségnek, a becsületességnek, a nyíltságnak a magyar lelket általában meghatározó ezen erénynek teljes mértéke, végtelensége. E hűség által a legmagyarabbak ugyan, de a legegyetemesebbek. Innen népszerűségük, de innen martírságuk és megdicsőülésük is. Innen pályájuknak csodálatosan vonzó ereje, ígésző szépsége: ifjúság, élet, diadal.

Wesselényinek Zilahon állított szobrot a magyarság kegyelete. A lángeszű Fadrusz úgy ábrázolta ércben Wesselényit, amint a bástyafokon lép lefelé és a feléje panaszos ajakkal, de felemelt fő-

vel és nyílt szívvel közeledő magyar jobbágy vállát jobbjával védőleg és bátorítólag megérinti, magához öleli.

Ha élni akarunk, nekünk is ezt a mozdulatot kell mindennap Wesselényi után megismételni: rászorult, gyámol nélküli magyar testvéreinket magunkhoz biztatni, fölemelni, a magyar műveltség öntudatos tagjaivá tenni.

De ha lehet, Wesselényitől tanulva, mint Petőfi is kétségtelenül tőle is tanult, tovább kell mennünk. Mint ahogy Petőfi is tovább ment. Magyar hűséggel törekedni kell arra, hogy minden ember, akit e föld hord, legyen *emberséges ember*, az egyetemes műveltség öntudatos részese és hordozója a világszabadságnak. Feljebb a kézzel, ahogy a Zala Petőfi szobrán látjuk. Feljebb a szívekkel, ahogy a Petőfi példája mutatja!

Hirnök 1924.

KEMÉNY ZSIGMOND A KELETI KÉRDÉSRŐL.*

I.

Ez az év immár a századik azóta, hogy Kemény Zsigmond, a történelem szellemébe legmélyebbre behatoló magyar író, Alvincen megszületett. Az elmének roppant átfogó ereje, kapacitása, de egyuttal lényegig hatolni szerető analitikus hajlam jellemzik gondolkodásmódját, írói módszerét. Kiváló gyakorlati érzéke volt a történelmi jelenségek idegrendszerének felkutatásában és felderítésében. Szinte gyűlölte az elméletek embereit. „Örökké a pozitívumból, a megtörténtből kerestetik ki a légvárak ékköve” — mondja egy helyen. (Forradalom után 62. l.) Ugyanott hibáztatja az elméletek hőseit, akik, ha históriát írtak vagy ha az itészek meggyújtott fáklyaival a multak katakombáit vizsgálják, a lefolyt idők emberein mindig azon jellemvonásokat fedezték fel, amelyekre szükségük volt, hogy rögtönzött állításaik érvényességére a történészet bélyegjegyét nyomhathák. (U. o. 61. l.)

Mindazonáltal Kemény Zsigmond egyénileg, cselekvéseiben az u. n. teljesen impraktikus emberek

* Ennek a cikknek, melyet 1914 júliusában írtam, az idő talán legtöbb állítását elsöpörte. Egyet kivéve, ami a Kemény Zsigmond műveiben és okfejtésében is dominans s a mi a cikkírónak is megrögzött meggyőződése épen a Kemény és Wesselényi műveinek tanulmányozása alapján. Ez: a magyarság, a magyar kultúra ellensúlyozó szerepe az északi és déli szlávtság között. Ez a szerep és hivatás a mai politikai keretben is fenn áll és teljesen egybe vág a románság, Románia érdekével és történelmi hivatásával. Bárcsak minél előbb ismerne rá román és magyar, hogy e téren egy a végzete.

közé tartozott. Adomák keringnek élnetlenségéről. Politikai pályája is a nagy történelmi jelenetek színpadai mögött peregett le: nem volt a cselekvés embere. A kiegyezés nagy műve a Deák Ferenc nevéhez fűződik, holott annak előkészítésében Keményé a munka dandárja.

A magyar politika nagy kérdéseit mindig Európa szempontjából vizsgálta. Igen világosan látta, hogy a történelemben a népek és államok sorsát a hatalmak döntenek el. A nemzetek elszigetelt lelkesedése, egyes történelmet csináló nagy emberek érzelmi politikája évszázakra érezhető bajok kútforrása lehet, úgy, hogy eljárásuk súlyos következményéért milliók átká és romlása tapad nevükhöz azoknak, kik fellengő terveik kovácsolásakor azt hitték, hogy fajuk regenerátorai, Mózesek lesznek. Ez a felfogás léptenyomon megnyilatkozik történelmi regényeiben is, de különösen élesen nyilatkozik meg *Forradalom után* c. két röpiratában, melyek közül az első 1850-ben, a második 1851-ben jelent meg.

A *Forradalom után* c. röpirat első részében szerényen figyelmeztetni kívánta a hatalom embereit, hogy a magyar nemzetben a forradalom dacára is annyi államfenntartó tulajdonság van, hogy aki a monarchia fennmaradását és virágzását szíven hordja, annak Magyarország és a magyar nemzet érdekeinek elősegelésére kiváló gondot kell fordítania. Hogy a magyar nemzet érdekeinek istápolása szorosan összefügg Ausztria jövődjével, hogy az a Habsburg uralkodó-ház hatalmának sine qua nonja. Ennek a tételnek a bizonyítása, akkor, amikor az abszolutizmus emberei csak az imént elfojtott szabadságharc után a bosszú politikáját gyakorolták, oly erkölcsi bátorságra mutat, mely egyénileg becsületére válnék bármily kitűnő hadvezérnek; következményeiben pedig nekünk, magyaroknak fölért egy élet-halál harcban kivívható fegyveres diadal minden nyereségével. A mű első része inkább retrospektív, második fele a jövőre vont logikus következtetések láncolata.

Kemény egész okfejtése két sziklaszilárd pontból indul ki. Egyik Ausztria világtörténelmi hivatása, a másik a keleti kérdés.

Ausztriát illetőleg abból az alaptételből indul ki, hogy az Ausztriai birodalomnak vagy egyiknek kell a nagyhatalmasságok közül lenni, vagy a világtörténelemben hivatása nincs. (I. r. 86. l.) Ausztria feladatát így fogalmazza meg: Ausztriát mind önvédelme, mind valódi erejének gyarapítása, történeti múltja és jövő reményei Oriens felé utasítják. (II, r. 105. l.) S ha a kedvező percet keleten is oly eréllyel tudja hasznosítani, mint tudta Németországon, úgy könnyen fogja azon befolyást megszerezni, melyet soha kezei közül kiereszteni nem kellett volna... Európa súlyegyene minden nagyhatalmak közül leginkább Ausztriától tűr el vezérszerepet Konstantinápolyban. Ausztria Középeurópára támaszkodva szövívő lehet Keleten anélkül, hogy féltékenységeket keltene föl és nyomonkint akadályokra találna. (Ü. o.) Tehát az osztrák birodalom európai befolyásának főkulcsa kelet. Azonban e kulcs csak akkor tárja föl a civilizáció számára az elzárt bejáratokat, ha a *germánizmus és szlávizmus* nem hozatik kikerülhetetlen összeütközésbe egymással. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha a Duna középvölgye mintegy *neutrale terrenum* marad a két irány között, ha a polgárosodás oly elem által hat alakítólag keletre, mely hódításait féltékenységek felköltése nélkül gyakorolhatja: azaz a magyar korona birtokaira nézve vissza kell vinni a szervezeti eszméket oda, hol a történelmi jog fejlődése megszakított. Ausztria tehát térjen vissza — a maga érdeke követeli parancsolólag — Magyarországgal szemben a forradalom előtti állapotokra.

Ime a Kemény okoskodásának kerete. Ne felejtsük el, hogy ekkor még áll a Bund, a német államok szövetsége, melyben Ausztria, noha a német-római császárság 1804-ben megszűnt, még mindig vezető szerep után vágott. Így inkább nyugatra

és északra vetette szemét. Kemény Zsigmond nyomatékosan és világosan mutat rá, hogy Ausztriának ez a vágya — délibáb. Meri ha Ausztria szláv népességének összegével megy a Bundba, azon 18 millió szláv örökké gyanus leend a germán szem előtt, viszont állandólag gyűlöletet fog a szláv elem által. Az ellenszenv kivált a déli szláv fajoknál jutand tetőpontra. S kétségtelen, hogy ekkor a német polgárosodásnak fárasztó s többnyire sikertelen guerrilla harcot kellene küzdenie minden déli szláv házzal, mely ajtóit erős závárral védné ellene.

Az események nagyon hamar és keserű lecke-adással oktatták ki Ausztriát s az uralkodó családot arról, amit Kemény Zsigmondtól nem akartak megjegyezni: Ausztriának nincs helye a *Bund*-ban szlávjainak nagy száma miatt! Hiába néz vágyó szemmel nyugatra és északra. Ha élni akar, keletre figyeljen, ott és csakis ott a világtörténeli hivatása. Hamarosan elvesztette Ausztria minden befolyását, a *Bund*-ból tényleg is kitessékelték. Az események logikájára Königrätz nyomott véres pecsétet. Megalakult az egységes német birodalom Ausztria nélkül. A berlini kongresszus pedig szinte paragrafusszerűleg szabta ki Ausztria jövődő hivatását — keletre.

Mindezt ma már még a malomalatti politika is tudja és vallja. De Kemény Zsigmondnak még bizonyítania kellett — hiába. Kemény kimutatja, hogy Ausztria világtörténeli szerepre a keleti kérdésben van hivatva. A keleti kérdést csak Ausztria okos politikája oldhatja meg. Sem az angol, sem az orosz. Hosszasan fejtegeti Kemény, hogy miért nem az angol és miért nem az orosz birodalom fogja megoldani a keleti kérdést. Nem térhetünk ki érdekes bizonyításának gondolatmenetére, csak megállapítjuk, hogy Keményt az események ebben is igazolták. Kemény fejtegeti, hogy Törökország fönnállása és pedig Ausztria támogatásával, szükséges. Ezt, ameddig lehet, fönn kell tartania. Ameddig lehet, mert azt is vilá-

gosan kifejti, hogy Törökország meg fog rövidesen bukni, meg fogja buktatni a civilizáció s az uralma alatt élő szláv fajokban felébredő és máris felébredt nemzeti öntudat. Oroszországnak *nem célja, nem lehet célja Konstantinápoly elfoglalása, de célja az, hogy a vallás és faji kötelék által a szláv törzsek öntudatát s hatalmi vágyódását mielőbb magas fokra csigázza fel, hogy megnyissa a szláv szelek Aeolus barlangját.* Ez esetben mindenik török-szláv tartomány külön vagy összeolvadva olyan függetlenséget követelne, mint amilyen Szerbiának van (akkor csak ennek volt) — a török és muszka, helyesebben szólva az utóbbi protektorátusa alatt. Akkor még csak jóslat volt, de épen napjaink eseményei igazolták, hogy Kemény mily élesen látott a jövőbe, mikor így szól: E követelés (a függetlenség) oly általánossá és kiirthatatlanná, oly népszerűvé és nemzetivé, oly politikai és vallásos ingerek által táplálttá válnék, hogy végtére az alélt ozmán birodalom érdekeiért volna szükséges megszüntetni az elégtelenséget; az ozmán birodalom belbékéjéért lenne célszerű és mellőzhetetlen oda munkálni, hogy alakuljon Boszniából, Bulgáriából, Albániából Szerbiához hasonló sorsu és függésű állam (II. r. 99.). Ezek ma már tények. Akkor csak mint bekövetkezhető veszedelmes esélyek jöttek számításba, ha t. i. Ausztria nem teljesíti keleten feladatát.

Annak a megállapítása, hogy vajjon a Kemény megjósolta balkáni változások azért következtek be, hogy Ausztria nem folytatott keleten oly öntudatos politikát, mint Kemény ajánlotta vagy talán más okból: hozzáértő és hivatott egyének feladata. Részemről azt hiszem, hogy Keménynek nemcsak a következőkben vált be az okoskodása, hanem a premisszában is, hogy t. i. a monarchia erélytelen és nem eléggé céltudatos magatartása idézte elő. Helyesebben: az orosz kéz azért hatalmasodott el a Balkánon, azért nőtt meg a Balkán önérzete szörnyű

módra, mert a monarchia ellensúlyozó keze gyöngének és ingatagnak bizonyult. Természetes, hogy ez nem a ma és a tegnap politikájára vonatkozik. Ami napjainkban történt, az már keserű, de logikus következménye volt annak az évtizedekre visszanyúló mulasztásnak, hogy külügyminisztereink csak a formákban, az etikettben követték az Andrássy Gyula gróf külügyi programját s nem egyszermind a lényegben és sohasem eréllyel. De térjünk vissza Keményhez.

Kemény Zsigmond ennek az eshetőségnek Ausztriára káros következményeit igen világosan látta. Hogy a balkáni szláv törzsek nemzeti öntudatuk növekedtével állami önállóságra törnek, ez Kemény szerint Ausztriára még bajt és veszedelmet nem jelent. Ellenkezőleg elméleti szempontból nyereségnek mondható. De a veszedelem állandó darázsfészekévé válnak e balkáni szláv államok azáltal, hogy a monarchia *keretén belül* lakó vérrokonai, a monarchia szlávjai sem a magyar nemzetnek nem kívánnak többé tagjai lenni s birodalmi (osztrák) honpolgárságra se fognak törekedni: nem nyugatra néznek, hanem keletre a már izmosodni kezdődő s vérrokonai által fenntartott államokra. S ha a birodalom szlávjai a birodalom határán kívül fogják képzelni politikai eszményeik Mekkáját: ennek legkevésbé örvendhet az uralkodó család s a jogara alatt élő németiség; ez a monarchia belső erejének a csökkenését vonja maga után.

Ezzel a bajjal szemben Kemény Zsigmond rámutat arra, hogy egyedüli védő eszköz a magyar kérdésnek sikeres megoldása, Magyarország államiságának, alkotmányának helyreállítása: visszatérni a 48-iki állapotra. Bőven és részletesen kifejti, hogy miért nem lehet arra gondolni, hogy a Széchenyi felléptét megelőző állapotokra térjünk vissza. Ami Széchenyi felléptétől, 1825-től 1848-ig történt, az a történelmi fejlődésnek olyan szükségszerű eredménye,

amelyet mesterségesen se lehetett volna kikerülni. Ha nem Széchenyi, más csinálta volna meg a reformokat. De kitérni, azokat nem létezőknek venni, képtelenség. Ezzel egyuttal igazolta Kemény azt is, hogy Széchenyi öntépelődései, önvádjai alaptalanok voltak. Ausztria világtörténeti hivatása, a kelet kérdéseiben reá háramló cél ismerete egyrészt, másrészt a magyar nemzet államalkotó tulajdonságai mintegy parancsolják az uralkodó háznak s Ausztriának azt, hogy a magyar ügyet a magyarság történeti múltjának s jogszerű fejlődésének megfelelően oldja meg: azaz állíttassék helyre a magyar alkotmány, Magyarország államisága, önállósága.

II.

S itt terjeszkedik ki Kemény a magyarországi nemzetiségek helyzetének a vizsgálatára is.

Alaptétele ez: Magyarország önálló államiságát kívánja Ausztria, illetve a Habsburgok birodalmának világtörténeti hivatása, a keleti kérdés békés megoldása. Nem csupán magyar, de birodalmi érdek, a Habsburg ház pozíciójának alapföltétele az önálló alkotmányos Magyarország. Igen ám, de Magyarországon is vannak nemzetiségek és épen nagy számban szlávok. Hogyan áll a dolog ezekkel?

A Széchenyi felfogásából indul ki. Széchenyi hitte, hogy nem erőszakos nyelvterjesztés, de az *értelmi felsőség olvasztó és kibékitő, hódító és megnyugtató ereje által* magyar nemzetiségünket oly magas tökélyre lehet emelni, hogy valamint az európai polgárosodást magába átveszi s keleti sajátságait szerint önállólag reprodukálja; szintúgy alkalmassá fog válni közvetítőnek Kelet és Nyugot között, alkalmassá, szellemével keletre hatva nagy európai hivatást tölteni be: mert származása és fajrokonsága az előázsiai népekhez közelebbi bejáratot nyit, mint a többi nyugati nemzeteké, s mert másfelől, nem

lévén a szlávoknak a hatalom miatti természetes vetélytársa, mint a germán elem, erkölcsi befolyása kevesebb féltékenységet, gyűlöletet és ellenhatást fejtend a keleti szláv népekségeknél ki (II. r. 72. l.). Egyuttal rámutat a zentai hősnek, Savoyai Jenőnek ismeretes tanácsára, hogy a Habsburg házat hivatása Keletre utalja, s hogy ezért birodalmának súlypontját át kell tennie Budára. E mondás óta sok idő telt el, sok minden változott, de Kemény szerint az akkori érdekek most még erősebbekké, még mellőzhetetlenebbekké váltak. Kemény ujólag konstataja Ausztriának eddig elhibázott keleti politikáját s azt, hogy feladata ma (1851-ben) több nehézségbe ütközik, mint ütközött volna régebben. Szerbia már bizonyos önállóságra tett szert, a többi szláv fajok is iparkodni fognak ugyanilyen állapotnak a kivívására.

Ezzel szemben arra lehet számítani, hogy a szabad intézmények, az alkotmányos élet előnyei, ha egyszer a monarchiában gyökeret vernek, kívánatossá tennék a szláv népekre — a törökkel szemben — Ausztriában keresni az állandó és megbízható támaszt. Igen ám, csak hogy Ausztria szlavizálása, vagy germanizálása belső romlásnak volna az oka. S így medicina peior morbo (II. r. 103—107. l.). Akár a germanizálás, akár a szlavizálás szemben találna magát a germán, illetve szláv fajok mellett a magyarral is. Mindebből bizonyos, hogy valamint Magyarország Ausztria nélkül fenn nem állhat, úgy Ausztria sem fejlődhetik ki egészen Magyarország közjogi önállósága nélkül s statusviszonyai bevezetlen könyvhöz fognak hasonlítani, melyből épen a legérdekesebb tartalmú lapok hiányzanak. A germán tartományok által Nyugatra támaszkodva, a kitisztított magyar államiság utján Keletre hatva, az imponáló egység szükséges kellékeivel kültekinétyét fentartva, benn pedig az alkatrészek szabad és összhangzó fejlődését hűn őrizve: ez ama hivatás, mely

mellett még eddig alig sejtett fény és nagyság fog a birodalomra áradni.

Erre a közvetítő szerepre kiválóan és egyes egyedül az önálló magyar állam, a magyar nemzet alkalmas.

Mert igaz ugyan, hogy Magyarország kezdettől fogva poliglott állam volt, de az is történeti tény — s ezt Kemény ismét részletesen igazolja, — hogy 1848-ig a magyar államban a faji féltékenység, a faji surlódás, egyenetlenkedés ismeretlen volt.

Abból, hogy hazánk mindenkor poliglott állam volt, következik az, hogy a magyar, mint államfenntartó faj, a birodalmában lakó nem magyar anyanyelvű honfiakat a maguk faji sajátágaiban élni és fejlődni engedte. S abból, hogy Magyarország poliglott volta ellenére se ismerte egész 1848-ig a faji féltékenységet, hogy itt nem voltak sohasem *nemzetiségi törekvések*, következik az, hogy a nem magyar honpolgárok fentartás nélkül csatlakoztak a kifejlődött magyar *politikai nemzethez*, ahhoz a politikai elemhez, ami Ausztriában ismeretlen, mert nincs. A politikai magyar nemzet egy és oszthatatlan. De nem jelenti az egy nyelvet, az egy vallást, az egyéneknek is teljes azonosságát, hanem jelenti az állam politikai egységét. Ebben a politikai nemzetben élt és fejlődött a magyar korona valamennyi honpolgára, a nem született magyarok is, nyelvben, vallásban egymástól különbözve, a maguk külön egyedisége szerint, de mindnyájan megegyezve abban, hogy a magyar államban kell élniök és annak a boldogulásában és boldogításában kell keresniök és megtalálniök a maguk boldogulását is. Ez a tudat alkotja a politikai magyar nemzetet, melyhez hozzátartozónak érezte és vallotta magát az itt lakó nemzetiségek mindenike az érdek azonossága és a politikai jövő megfontolása által. Bizonyossága ennek az is, hogy a törvények latin szövegének magyarral helyettesítése nem okozott a nem magyar anyanyel-

vüek között semmi ellenszenvet, sőt jelentéktelen kivételek mellett a nemzetiségek mind a dolgok természetes fejleményének tekintették. Ha a magyarizmus néha tulságba csapott is át, sohasem az országgyűlésen, hanem a vármegyéken követte el helytelen lépéseit. Ami vita e tekintetben a forradalom előtt volt, az természetes és épen nem csodálható. De nem is jelentékeny mérvű volt.

A forradalom alatt a nemzetiségek tényleg magyarellenés álláspontot foglaltak el. De ezt nem a nyelvtörvények és az erőszakos nyelvterjesztés okozta és semmi szín alatt nem történeti előzmények folytatása volt. Ezeket az okokat — 1851-ről van szó — Kemény nem fejtegeti. Nyilván a sajtóviszonyok miatt; hisz a hatalomnak nem tetsző részlet miatt esetleg az egész művet betiltotta volna a cenzura. Azok, akiknek Kemény művét szánta, ezt amúgy is nagyon jól tudták. Így hát az egyszerű utalás célszerűségi és más okokból is teljesen elegendő volt.

A lényeg különben sem a multban keresendő, hanem a jelenben. A forradalom után pedig — írja Kemény (II. r. 156. l.) — akik politikai nemzetiségünket nem hozták kérdés alá, most még inkább ragaszkodnak ahhoz; akik pedig kérdés alá hozták, naponként kevesebb ingerültséggel viseltetnek irántunk s nem kívánják mindennemű kapcsok s minden történeti viszonyok szétszakítását. Épen erre tekintettel veti föl a kérdést: vajjon szükséges-e a közép Duna völgyén politikai nemzetiség, melynek összetartó ereje erkölcsi kötelekekből van szöve s mely ámbár Magyarország déli és keleti határainál tág fejlődést biztosítana a szláv és román nyelvűeknek, mégis egészséges volna az etnográfiai összeolvadásoknak (tehát a szláváságnak) vagy vágyát vagy veszélyességét elhárítani? Logikailag csak egy következtetés helyes: a politikai magyar nemzet erősítése. Ha e föladat sikerül, Ausztria állandó befolyást nyer Keletre: különben polgárosítási szerepe csak ábránd marad!

Fenn kell tartani a politikai magyar nemzetet s erősíteni, mert ez az egyedül alkalmas közvetítő most is, mint volt a múltban.

Az ezzel szemben felhozható ellenvetések közül, melyeket Kemény mind megcáfol, csak egyetlen egyet említünk fel — aktuális volta miatt. A magyar elemnek, mint közvetítőnek erősítése okvetlenül a magyarországi nemzetiségek igényeinek háttérbe szorítását jelenti. Kemény ezzel szemben részletesen kifejti, hogy a magyar nemzet feladata ez igényekkel kibékülni és nem megküzdeni. Erre int a forradalom keserű tanulsága is. Hogy miben álljon ez a kibékülés a nemzetiségek igényeivel, Kemény érthető okokból nem fejti ki. Kárba vezett fáradság lett volna, valóságos filius ante patrem. De általában hangsúlyozza, hogy a megbecsülés és nem a gyűlölség kell, hogy vezessen mindenkit.

Ime a Kemény Zsigmond okfejtése a balkáni viszonyokról és a nemzetiségi kérdéstről. Még csak annyit jegyzünk meg, hogy a röpiratának közjogi kifejezései nem mindenütt szabatosak. Pl. Ausztria alatt gyakran az uralkodó családot, máskor az osztrák örökös tartományokat s igen sokszor a magyar-osztrák monarchiát kell értenünk oly értelemben, ahogy azt Deák — épen a Kemény Zs. hathatós támogatásával is — megvalósította. Máskor meg kénytelen szűkszavú lenni, holott kedvezőbb viszonyok között sok tételt részletesen fejtett volna ki. Ezeknek magyarázata mű irásának idejében található meg. Kemény nem akart összeütközni, harcolni a hatalommal. Hanem meggyőzni és a helyesebb, ránk nézve kedvezőbb elhatározásra rábirni. Ezért sok érve tollban maradt, még többet sejtet. De a viszonyokkal ismerős a megpendített hurnak távolról hallszó utórezgését is tisztán meghallhatta.

Azonban amennyit kimondott, az is roppant bátorságot kívánt. S e tekintetben csak csodálattal szólhatunk róla, hogy a minden oldalon ki nem aludt,

csak elfojtott szenvedélyek közepelle mert szólani. Shangoztatta ezt a nyugodt elmének fenséges szilárd-ságával, imponáló felsőbbbségével, amely az ellent is úgy magával vonzza, hogy a hatás alól nem szabadulhat. Kemény röpiratának ez az egyik, a formai érdeme és nagy becse. Tartalmilag pedig elmondhatjuk, hogy Széchenyi és ifj. báró Wesselényi Miklós után harmadiknak Kemény Zsigmond elemzi a magyar kérdést a birodalom és Európa szempontjából.¹⁾ Tételei ma már részben közkeletű igazságok. De nem egy vonatkozásban ma is kiaknáztatlanok. A történelem s éppen a közelmúlt eseményei fényesen igazolták Kemény politikai éleslátását. Mennyire más viszonyok volnának a Balkánon s itthon is, ha Kemény intelmeit az illetékes tényezők figyelemre méltatták volna. Eddig sokra közülök ügyet se vettek. Ne adja az Isten, hogy késő legyen valaha ezek figyelembe vétele! Éppen ezért a legméltóbb tiszteletadás, mit születése százados fordulóján neki nyújthatni az, hogy minél többen ismerjék meg művét azok, kik a politika szálait szövögetik.

Magyar Figyelő 1914.

¹⁾ A szlávizmusban rejlő veszedelemre Kemény előtt csak Wesselényi mutatott rá először, de eléggé részletesen *Szózatában*, melyet Beöthy Zsolt magyar szibilla-könyvnek nevezett el Zilahon mondott emlékbeszédében. Ilyennek tekinthető a Kemény röpirata is. Csak ne kellene a nemzetnek és államunknak drágán fizetnie azért, hogy politikusaink későn veszik észre.

KEMÉNY ZSIGMOND ÉS AZ OLVASÓ KÖZÖNSÉG.

Elbeszélő irodalmunk, sőt egész irodalmunk néhol szűk, másutt tágabb látkört nyújtó mezején Kemény Zsigmond szfinkszszerűen áll. Mindazok, kik ezen a mezőn akár a magvetés nemes munkáját teljesítik, akár a gyomlálás, irtogatás, művelés és aratás eszközeit forgatják kezökben, akár pedig a pusztá szemlélet felemelő érzéséért járnak rajta, kevés kivétellel távol maradtak, maradnak ennek a szfinksznek az udvarától. Pedig azt a roppant magasságot, amelyikből ennek a szfinksznek szűrő éles szeme egyaránt látja az elemeknek tülekedő harcát s a távol földszínen nyiladozó vadvirág szirmainak színét, színeinek árnyalatát: ezt a roppant magasságot irigyléssel látja mindenki s tisztelettel szemléli a magvető s a mezőnek szorgalmas és szakértő gyomlálóját. Világosabban szólva: Keménynek nincs az irodalomban és nem is volt ú. n. iskolája, az ő kiváló írói módszerének alig akad követője; másrészt pedig a kritikusok sem foglalkoznak vele érdemének arányában. Mintha Gyulai Pál emlékbeszéde minden rá vonatkozó kérdést végérvényesen tisztázott volna!

Az a kép, mit Gyulai rajzolt róla, igaz, hogy immár irodalmunk, sőt nemzetünk szellemi életének közkincsévé vált. Ha az iskolában, egyetemen Kemény jellemzésébe fogunk, tulajdonképen a Gyulai szavait ismételjük. Ha a politikában vagy a mindennapi életben Keményről szó esik, alapjában csak a Gyulai emlékbeszédének valamelyik mondatához folyamodunk. S ebben a különös nem az, hogy ismétlünk,

vagy éppen rosszat ismételnénk. Az igazság, a hű valóság feltüntetése vagy utánmondása akárhányadszor is hat. Hat az újdonság, a meggyőzés erejével. A hiány az, hogy a barátságnak, éles elmének eme hűen és mesterileg megrajzolt képén észlelhető és szembetűnő színeken kívül másokat, újabbakat sem nem igen kerestünk, annál kevésbé találtunk. Egy-egy elszigetelt jelenség fordul ugyan elő, amely első pillanatra úgy tűnik fel, mintha újabb szint talált volna. Pl. Loósz István kutatásai (Kemény egy pár regényének forrásairól) vagy a Péterfi Jenő elemző fejtegetése (Kemény eszének és szívvilágának az egyensúlyáról). De ezek csak látszat szerint új jelenségek. Magjuk benne van a Gyulai emlékbeszédében.¹ Jelen soraimnak is az adott indítékot.

Kemény tehát nemcsak iskolát nem alkotott, mint Jókai, de megfelelő arányú kritikai méltatásban se részesült. Életrajza vázlat, levelei szétszórta... Olvasó közönsége számban sokkal kisebb, mint akár-melyik mai tizedrangú elbeszélőnké. Erdemes ezzel a körülménnyel újra meg újra foglalkozni. Műveltségünk s szellemi életünk fajsúlyát jellemzi.

Hogyan nevelődik általában az olvasó közönség?

Kétségtelenül az iskolában. A magyar irodalom termékei mindennemű iskolánkban tárgyalás alá kerülnek, bár különböző mértékben és szempontból. Azokban az iskolákban pedig, amelyekben a későbbi olvasó közönség, az u. n. intelligencia, szerzi meg műveltségét, irodalmunk termékei épen kellő mennyiségben és terjedelemben foglalnak helyet. Ámde Kemény Zsigmond művei az iskolában — tartalmi okok miatt, mert a növendékek nem bírják még élvezni — igazában véve csak könyvtári darabok. A közép- és polgári iskola a nemzet értelmiségének eme két melegágya után vagy a szaktudományt ápoló főiskola következik, vagy az élet. A szaktudo-

¹ Azóta a Papp Ferenc kiváló monográfiája e hiányt pótolta.

mány művelői pedig — lépten-nyomon tapasztalható — lenézik a regényt. A hivatalok betöltői pedig épen nem olvassák Keményt. Hiszen ezek semmit se olvasnak a megszokott napilapon, illetőleg annak politikai rovatán kívül. Szaktudományukban való jártasságuk s tanulmányozásuk az utolsó vizsgálatnál rendszerint eljut a végső határhoz. Hogyan olvasnák hát ezekben a körökben Kemény Zsigmond műveit? S ha mégis akad egy-egy, aki irodalmi termékekben keres gyönyörűséget, Kemény műveit az se forgatja, mert nem találja meg bennük azt, amiért egyedül fog olvasásba, a könnyű szórakozást. S épen amiatt nincs Keménynek megfelelő számú olvasóközönsége, mert nem mulatságos, mint Jókai vagy Eötvös Károly s nem szórakoztat, mint Mikszáth vagy Sipulusz.

Kemény művei nem olyanok, hogy már fiatal éveinkben átérthetnők s tartalmát megkedvelhetnők. Pedig az első hatások megkapó üdesége s eleven ereje uralkodik egész szellemi életünkön. A fiatal évek, az ifjú kor írója mindenha Petőfi és Jókai, azaz a Petőfik és Jókaiak. Az önérzet duzzadása, a vágyak és álmodozások rögtöni teljesülésének követelése s az ezek útján meredező akadályok semmibe vevése vagy önhatalmú széttörése, a korlátok merész átugrása, a világrendnek ízlésünk, kívánságunk szerint való átformálása: ezek töltik be ifjúságunk pillanatait s ezekkel van tele Jókai és Petőfi minden sora. Fejledező korunk benyomásai, kedves visszaemlékezései között Kemény neve nem fordul elő. S mikor iskolai képzésünk befejeződik, mindnyájunknak megvan a kiválasztott, kedvelt írója. Kemény e kedvelt írók között sem jön elő. Éppen mint Madách. Ő is legfeljebb a színpad által, mivel Az ember tragédiája minden világirodalmi kiválóságánál többet köszönhet e tekintetben annak az ügyességnek, amellyel Paulay színre alkalmazta.

Kemény is, Madách is férfiaknak írtak. Írtak annak a kornak, amelyikben a születéssel nyert át-

öröklésből, a nevelésből, a környezet hatásából s a tanulmányok nevelő ereje által kialakult világnézet s életfelfogás naponta próba alá esik; amikor az ifjúi idealizmus a naponként való élet hullámverésére és sokszor szennyes áradatának az iszapjában elbágyad, elhalványul; amikor az emberek legtöbbször megadó melancholiával kénytelen elismerni, hogy férfikora kezdetén fölállított célját teljesen el nem éri s vesztett reménnyel mereng egy ledőlt világ romjain vagy Jóbként kész arra, hogy a világot megátkozza. Ennek a kornak az írója Kemény is, Madách is. Míg ifjú korunkban mindent lehetőknek s megvalósíthatónak hiszünk, mint ahogy Homeros és Jókai világában van, — férfikorunkban be kell látnunk, mert fájdalmasan tapasztaljuk, hogy vágyainkból s törekvéseinkből vajmi kevés válik valóra. Észre kell vennünk, hogy nagyon kevés azon Herkúlesek száma, kik a sorstól kiszabott tizenkét munkát diadalmasan el tudják végezni. A férfikor megtanít arra, hogy ha egyik-másik eszménk testet ölt is, annak nagy ára van: lelkünk nyugalma tán vagy testünk épsége. A Homeros, Verne és Jókai világa helyett a görög tragikusok, a Madách és Kemény világába jutunk.

A görög tragédia szerint az ember legnemesebb cselekedeteivel vakmerőséget követ el az istenséggel szemben: a hübrisz bűnébe esik. Így jószándékú tette nem megnyugvással tölti el keblét, hanem benépesíti az Erinniszek rémületet keltő s megriasztó alakjával. Madách Ádámja is végigküzdi a világtörténetet. Kivánsága szerint látomásában feleletet nyer arra a kérdésre, hogy miért él? S a felelet ahhoz a bizonyos örvény felett álló sziklához hajtja, hol az életet meg akarja semmisíteni s ahonnan a nő s az Úr szava, a „küzdj és bízva bízzál” szózat vonja vissza.

Nem adatott nekünk úrként kormányozni a világot. Még a magunk életműködése, saját életpályánk se rendezhető be függetlenül. Ami az elméletben, az ethika fejtegetéseiben s a logika szigorú törvényei

alapján erény, természeténél fogva megvalósuló kiválóság, az életben, hol az erkölcsi szempontok sok száz más körülménnyel érintkeznek, végeredményben sokszor bűnt, vétet, hibát szül. Amiből világnézetünk s életfelfogásunk összeszővődik, gondtalan ifjúság, tiszta elmélet, zavartalan eszmevilág. Az élet pedig szakadatlan láncolata olyan történeteknek, a milyeneket Kemény Jenő grófja beszél el, amelyekben az ember kajánul rontja el sorsát, vagy az embert sorsa, amelyek által a szerencsétlenség nevetségesnek, a szerencse szájalomra méltónak tűnik fel. Erényeink egy része bűn s bűneink gyakran túlhajtott erények. Jenő gróf lelki világa összeomlik, mert környezetében mindenkit boldogulni kényszerít. A merő erény Péchy Simon elborult lélekkel kell, hogy megérje megrendítő bukását. Hát a Mikesek? Werbőczy? Kemény hősei jobbra bukott idealisták. Ezért jegyzi meg Lánczy Gyula (Budapesti Szemle LV. k.), hogy Kemény a magyar irodalom egyetlen valódi pessimista írója. S ez nála valóban nem osztentáció, nem hatásvadászat, nem bizonyos doktrinák alkalmazásából előálló rendszer, hanem pusztavaló, kézzelfogható realitás.

Kemény férfiaknak írt, s amit írt, az nem csinálmány, hanem a férfi életfolyásának hűséges tükre. Az ő világa azért komor, sötét, gondokkal, aggodalmakkal s önvádló merengésekkel teli. S az olvasó közönség, amely olvasmányaiiban a mulatságost, a könnyű szórakozást keresi, nem értékeli s nem appericipálja a műveiben rejlő hatalmas szellemi kincs-halmazt.

A tartalomban a komorságig komoly s a formában — az általános vélekedés szerint — esellen. Kemény a Jókai, sőt egy Sipulusz olvasóközönségére szert aligha tesz egy ideig.

Itt azonban érintenünk kell egy körülményt, mely irodalmunkra s az olvasó közönségre egyképen jelentős. Amit mondani fogunk, nem a tudományos

irodalomra vonatkozik, mert ott a kérdés ilyen formában fel se merülhet. Vonatkozik szépirodalmunkra s ennek olvasó közönségére. Már pedig ez alatt nemcsak nálunk, de a világon mindenütt azon kört értik, hová legalább a versek és regények koronkint elérkeznek, hogy felderítsenek egy unalmas téli estét, élvezhetővé tegyenek egy esős és munkátlan napot. (Kemény: Élet és irodalom 24. l.) Ebben a körben, a szépirodalom olvasó közönségében ma is majdnem kizárólag a lírai versek s az elbeszélő prózai költemények (tárca, novella, regény) elégítik ki a szellemi szükségletet. De vajjon szellemi szükségletet elégítenek ki? Tényleg lelki vágyakozásból kezdünk még ilyen fajta művek olvasásához is? Nemde az szokott lenni a legtöbb esetben az előzménye az olvasmánynak: Na most hál' Istennek nincs mit csinálnom, hát olvasni fogok.

Az a kérdés már most, hogy egészséges szellemi életre mutat ez a jelenség? Unaloműzőnek jó s csak erre való a szépirodalom? Képes-e a lelkekben ilyen körülmények között igazi célját s feladatát elérni s megvalósuláshoz juttatni? Hiszen ily körülmények között a szépirodalom még nem szellemi szükséglet, még nem az elme vágyának a kielégítője, de a testnek, a testi állapotnak (sit venia verbo) masseurje, szolgáló leánya. Hiszen ez az unalom nem a szellem állapota (mert van olyan unalom is, mely a szellem életében jelentkezik), hanem a testé, ez a test kifáradása következtében beállott érzéketlenség. Szellemi unalom után játékhoz, sporthoz s testi foglalatossághoz látunk s nem regény vagy novella olvasáshoz. A magyar szépirodalom olvasó közönségének egyrésze valóban nem szellemi szükségletet elégít ki, hanem fizikai állapotát frissíti, üdíti föl az olvasással.

Ez a közönség még mindig nem él olyan szellemi életet, mint a látszatból következtetni lehetne s amelyet tényleg élnie kellene. Érdemes volna kutatni azt, hogy mennyiben függ össze ez a körülmény

azzal, hogy a magyar társadalom nincs eléggé felpáncélozva a folyton tartó és kitartó munkára, hogy ítéleteit hamar, sokszor az első szélfuvintásra változtatja. Alighanem szoros egybefüggés megállapítása lenne a vizsgálat eredménye. Ha csak unaloműzőnek, ha a pusztá szórakozásért s mulatságból olvasunk, jobb nem olvasnunk. Az ilyen indokból származó olvasás káros hatásokat nem szül, de nem is hozza létre lelkünkben azt az állapotot, mit jobbulásnak, gyarapodásnak, szellemi s erkölcsi kielégültségnek nevezünk. Az ilyen olvasás indifferens cselekvés, legjobb esetben az idő agyonütése. Pedig az olvasó közönség kezében a szépirodalmi termékek nem arra vannak hivatva, hogy általuk az idő jól eltöltésének, agyonütésének módja kinek-kinek adva legyen. Az olvasás folytatása kell, hogy legyen az iskolában s nevelésben nyert, befejezettnek hitt — de csak a sírbatétellel bevégződő — képzettségünknek, egész jellemünknek. Az öröklés és az iskola ehhez csak rámat, keretet adnak. A ráma közeit magunk töltjük ki naponként való cselekvésünkkel. Az iskola csupa abszolútumok telepe s azért ott a fogalmak, az eszmék és cselekedetek axiológiai megmérése nagyon egyszerű eljárás. Az élet pedig csupa reláció; sokszor száz ésszel is nehéz az értékelés akár a magunk világában, akár a tárgyak között. Azt persze lehetetlenség kívánni, hogy a szépirodalom példatára legyen a rámakörök kitöltéséhez szükséges tulajdonságoknak vagy szókönyve az axiológiának. De az igenis feladata az irodalomnak, hogy elmélyítő hatásokat hozzon létre, hogy szellemi életünkben ne csak az unalmat űzze, hanem művelődésünket s műveltségünket gyümölcsözően szolgálja. El kell jönnie az időnek, mikor a szépirodalom termékeinek olvasása valódi lelki szükségletet elégít ki. Erre egyként szüksége van irodalmunknak s nemzeti művelődésünknek. Ha magasabb igények kielégítését követeljük az irodalomtól, nagyobb műgonddal, több készült-

séggel s mindenesetre értékesebb tartalommal írott művek fognak a könyvpiacra kerülni. Az olvasóközönség is mélyebben fog belátni önmagába is, a világba is.

Mert a mondva csinált s mesterséges tartalmu művek helyébe majd olyan termékek lépnek, amelyekben a külső szerkesztés költött, de a tartalom, az anyag, tanulmányon felépülő valóság. Maga az élet. Élet úgy és olyan értelemben, ahogyan az Kemény műveiben már most élénk tárul. Ezeknek a műveknek elolvasása s újra áttanulmányozása számokkal ki nem fejezhető mérhetetlen szellemi gyönyört okoz. Ha a közönség magasabb igénnyel s szilárdabb ízléssel ilyen műveket követel, az írók törekedni fognak a közönség kívánságának kielégítésére. Akkor lesz Keménynek olvasó közönsége mellett iskolája, lesznek az alkotó íróművészek között utánpótlói, követői. De a míg a tapshoz kis akadályok legyőzése s a pálma elnyerésére kevés erőfeszítés elégséges, addig olyan intenzív szellemi tornát, mint a Keményé, íróinktól hasztalan várunk.

Uránia 1906.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS TÁRSASÁGOK TÖRTÉNETÉBŐL.

A magyar tudományos élet fejlettsége a XX. sz. elején.

A magyar faj életre hivatottságának, termékeny és teremtő szellemi erejének fényes tüköre és beszédes bizonyágtevése a magyar tudomány fejlődése. A XX. sz. második évtizedéig szinte minden tudomány a fejlődés rendjén önálló társaságba szervezkedett. Még a fiatalabb társaságok is aránylag hamar átérték az egészséges gyökérverés és szárbaszökkenés idejét: a virágzás korszakát érték el. Gyümölcsöző nyár biztató jele tetszett föl mindenütt. Az ifjabb tud. társaságok mintha nemes versenyre keltek volna idősebb testvéreikkel a termés mennyiségére és minőségére nézve. Az illető tudományág művelői szerencsés ösztönszerűséggel érezték meg az önálló szervezkedés vágyát és szükségét, vezették és irányították az érdeklődő közönséget; új problémák felvetésével s a régiek továbbfejlesztésével újabb és újabb tudós nemzedéket neveltek a tudományos munka számára s újabb és újabb rétegeket vonzottak a tudományos élet légkörébe. Viszont a közönség szívesen jelentkezett társulati tagnak s általában készséggel adta oda koronáit az egyesületek vezetőségének. Tudta, érezte, hogy nem fog csalódni, hogy ismerete alaposabbá és így mélyebbé lesz. Felolvasó gyűlések, a felmerült s időszerű kérdések céltudatos megtárgyalása, értékes könyvkiadványok jelzik a haladást. Még a legfiatalabb tudományos egyesületeknek is megvolt a maguk kellő színvonalú fo-

lyóirata, a tudományos elmélkedésnek s a gyakorlati életnek ez a már nélkülözhetetlen kapcsa, a tudománynak s a közműveltségnek továbbfejlesztő véredénye. A méhtenyésztésnek, vagy a kertészetnek ép úgy meg volt a maga szak-, tehát tudományos jellegű egyesülete és közlönye, mint a neveléstudománynak, vagy az összehasonlító nyelvjudománynak. Sőt az egyes tudományágak életkörén belül is életrevaló oldalhajtások kezdtek diszelegni. Az Akadémia keretéből nőtt ki a Magyar Filozófiai társaság, ennek a köréből meg a kolozsvári Böhm Károly társaság. Az irányítók és a derekes munkások általában mindenütt ugyanazok voltak. Csak a célhoz vezető módok és eszközök változtak, Egységes vezérkar, egységes végcél, de önállóan kijelölt közdőtér külön erre a célra felszerelt legénységgel! Egyiknek az ereje fokozta a másiknak még esetleges gyöngéit is. S ép ez utóbb említett példa mutatja a fejlődés egészséges és nagyarányú menetét. Már nemcsak megértő közönség de hívatott szakférfiak is vannak megfelelő számban. Akaút már nem egy magyar tudós, kinek sajátos, eredeti egyénisége és tudományos rendszere a híveknek egész seregét indította munkásságra, önálló egyesületi tevékenységre. Mint a *Kant-gesellschaft* létrejötté és működése a német, úgy jelzi a *Böhm-társaság* a magyar bölcséleti tudomány egyeleemes fejlettségében a nagy, rendszerező geniust, kinek elveit megérteni, magyarázni és továbbfejlesztteni a tanítványok és követők serege áll készenlétben.

A magyar tudományos élet hordozói.

A magyar faj mindenkor bővelkedett tudós kopolyákban. Ha mégis megkérdezzük: a nemzetnek melyik rétege, minő társadalmi osztálya szerzett különös érdemet azzal, hogy a magyar tudományoságot ennyire kifejlesztette, akkor körülbelül a következő megállapításokhoz jutunk.

A magyar tudományos élet hordozói a régebbi időkben a különböző felekezetek papjai és tanárai voltak. Akkor pap és tanár ugyanazon iskolában készült elő pályájára. S csak véletlen okozta, hogy egyik a szószéken, a másik a tanteremben teljesítette hivatását. 1867 után már e két pálya is elkülönült s csak ritkán esett meg az, ami régen oly gyakori volt, hogy ugyanazon egyén hol pap, hol tanárként működött. A papság az elkülönülés után is megtartotta hagyományos szerepét a tudományok művelésében, de tagadhatatlan, hogy a tanári osztály nyomult az első helyre. Aki az utolsó félszázad tudományos életének munkás és vezető tagjait számba veszi, rá fog jönni, hogy tudományosságunk vezéregyéniségei s legtekintélyesebb művelői egyaránt a tanárságból nőttek ki. Gyulai Pál és Péterfi Jenő csak úgy a katedra által váltak kiváló tudóssá, mint az Eötvös Lorándok, Ilosvay Lajosok és Zemplén Győzők. Nem alaptalan, de pontos megfigyelésen nyugvó kijelentés volt egyik közoktatásügyi minisztertől: a tanárság a magyar intelligencia krémje. Valóban drámába illő az a szívós és lankadatlan küzdelem, amit az Apácaiak és Révai Miklósook vívtak meg az élettel, hogy a tudománynak szentelhessék erejüket. Eszményiségben és törhetetlen akaratereiben egyenes leszármazottjaikúl tekinthetők azok a vidéki, vagy fővárosi tanárok, kik testes kötetekkel vitték előre a magyar tudományt s a nagy világ elismerése szerint kiváló tudósok voltak, de otthon, a mindennapi életben a kenyérkérdés miatt örökös izgalomnak, folytonos nélkülözésnek voltak a martalékai. Fény nevükre, dicsőség emlékezetükre.

Magától értetődő jelenség, hogy minden nemzet tudományos életében a papság és a tanári elem adja legnagyobb számban a tudósokat. Nem is pusztán dicselkedés céljából szögezzük le e tényt. Inkább szomorúsággal kell ráeszmélnünk, hogy a történelmi és vagyoni magyar társadalmi osztályok messze

elmaradtak még aránylagosan is az u. n. honoráciortól. Történelmi és vagyoni előnyös helyzetükben elmulasztották e téren is a munka dandárát. Félreértések kikerülése végett nyomban hangsúlyozzuk, hogy úgy a főnemesség és a főpapság, mint a köznemesség mindenkor hivatkozhatott számos tudósra. Elég e tekintetben a Telekiek és Bethlenek, Berzeviczyk és Pulszkyak nevét fölemlíteni. Hasonlóképen sokszor volt közöttük olyan is, aki nem tudományával, de a tudományért hozott áldozataival tűnt ki. Csak a Festetich és Vigyázó, a Széchenyi és Kún grófok, a Marczibányiak és Laky Adolfok nevét kell fölemlítenem s azonnal fülünkbe cseng egy egész névsor. Ugyanígy állunk a főpapsággal is. Egy Batthyányi Ignác és Fraknoi Vilmos, a Haynald Lajos és Révész Imre neve épen nem elszigetelten áll. Nem ennek az örvendetes ténynek a semmibevételét tartalmazza iménti észrevételünk. Ellenkezőleg Hálával és elismeréssel kell emlékezetünkben tartani fő és köznemességünk tudós, vagy a tudományt lelkes áldozatkészséggel támogató tagjait. De ugyanakkor lehetetlen elhallgatni, hogy maga az egész társadalmi osztály sokszor idegenül, hogy ne mondjam, ellenséggé viselkedett a magyar tudományosság törekvése iránt. A nemzetiellen kor ép ezért nemzetiellen. A meg nem értés s a nemtörődömség miatt nemcsak a Petőfi korában éltek Pató Pál-szerű magyar nemesek. Így volt ez — sajnos — a legutóbbi időig. A néhány tudóst és tudománypártolót kivéve, főnemességünk és a gentry alig törődött a magyar szellemi élet jelenségeivel — a napi politikán kívül. A tudománnyal épen nem. Gróf Bánffy György erdélyi gubernátorról, az Aranka György által s kezdeményezett alább ismertetendő két erdélyi magyar nyelv-mívelő társaság elnökéről jegyzi fel Kazinczy Ferenc, a nagy nyelvújító, hogy amikor 1816-ban gróf Bánffynál tisztelgett, ez őt valóban magyarul jól beszélő lengyelnek gondolta. Halála

után szabadabban szólhatok, — írja Kazinczy —, el lehet mondani, hogy ez (t. i. Bánffy) csodálkozva hallá, hogy magyarul öltözött lengyel vendége oly derekasan megtanulá nyelvünket: pedig fölvezetőm nevemet *nszky* végzet nélkül ejtette. — Ez az eset a mai emberöltőben is könnyen előadódott annak ellenére, hogy most az ujságokban a Kazinczyk neve csak elő-előfordúlt. De a főrendűek és a gentry a napilapokból is csak a politikát olvasta. S a fiatalabbja még tudatlanabb és felületesebb volt, mint az öregje. Aki túlzásnak tartja e kemény ítélkezést, az sohse pillantott be a főrend és a gentry életébe. Az csak a fenti kiváló nagyokra emlékezik, akiknek száma aránylag mégis csekély. Mi is emlékezünk rájuk, dicsőséggel idézzük föl pályájukat. De az életösztön követeli a nyers tények föltárását, — tanúság okáért. Avagy tessék átnézni a különböző társaságok tagjainak s a tudományos folyóiratok előfizetőinek névsorát. Az a néhány főrendi és köznemesi név micsoda elenyészően csekély arányszám a szegénysorsú tanárok, alsó papság, orvosok és más honoráciorok hosszú sorához képest? S még szegényletesebb arányszám jön ki, ha azt a kiadást vetjük össze, amennyit évente ezek az osztályok tudományos szükségletek fedezésére fordítottak. A főrend évi 50—100 K-ja a szürke tanár, vagy tiszteletes és plébános 30—40 K-jának tizedrészét sem teszi. Egyegy törekvő vidéki tanár 3—4 szakfolyóiratot járatott, míg a város előkelő gentryje — egyet se. S gyakran megtörtént, hogy a falu földesura a parochiától kért kölcsön — könyvet. De nem folytatom tovább ezt a kelletlen korkép megrajzolást. Nem is érintem a városi polgári elemnek érzéketlenségét és nemtörődömségét. Elég a ténynek pusztá megnevezése. Aki ad valamit magyar jellemére, műveltségére, az megérzi e viszonyok fonákságát s bizonynyal iparkodni fog a jövődőt mássá átformálni. Műveltségünk értékei, a magyar tudományos élet eszméi.

és kérdései nem lehetnek továbbra is az egykori jobbágyosztályból vagy a különböző nemzetiségek, főként a svábok és szepesi szászok köréből a magyar iskola által fölnevelt honoráciorok, tanárok, alsó papság stb. gyönyörű kiváltsága és édes terhe. At kell hatolniok a nemzeti lélek minden rétegén, egyetemes és sodró erővel. Minél magasabban áll valaki a társadalomban születése, rangja vagy vagyona által, annál inkább. Hogy is mondta Széchenyi? A kiművelt emberfők száma, tehát végeredményben a tudományos műveltség általánossága és változatossága adhat életerőt a nemzeteknek. Et haec meminisce iuuet!

A frissen csergedező, eredményekben gazdag, bár nem egyszer érzéketlenséggel fogadott magyar tudományos élet középpontja mindenkor a Magyar Tudományos Akadémia volt. Mint a Nap köré az összes égi testek, úgy igazodtak az Akadémiához a még elhajlónak látszó élettevékenységükben is, tudatosan, vagy az egyetemes vonzás hatása alatt öntudatlanul a többiek, a kisebbek valamennyien. Ezért bátran állíthatjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia története nagyjában és általában a magyar tudomány múltja, s megvilágítja minden egykori tudományos mozgalom lényegét, s utóbb keletkezett egyesület fejlődését. Az akadémiai gondolat a legrégibb szervezkedési forma. Az Akadémia a legelső, legrégibb tudományos társulatunk. Anyaintézet, melyből a későbbiek megszülettek, életet és erőt nyertek. Hosszas előzmények, keserves kísérletek után egy nagy lélek áldozatos példája, a nemzet fiainak anyagi és szellemi buzgólkodása hozta létre. A nagy erőfeszítésekkel és nagyszerű áldozatok által megalakult intézményhez a nemzet nagy várakozást fűzött: a magyar nyelv kiművelését első sorban, másodsor a magyar tudományosság előbbrevitelét. Az erőfeszítések és áldozatok nem voltak hiába. Az Akadémia a feléje irányult várakozásnak

megfelel ma is. Innen páratlan tekintélye s mindenki részéről elismert és tisztelettel emlegetett vezéri súlya.

Iskola és tudóstársaság.

Mikor a magyar tudóstársaságok múltját, a magyar tudományosság történetét vesszük szemügyre, élesen el kell választanunk az iskolát és a tudóstársaságokat. Az iskola, még annak legmagasabb típusa, az egyetem is, csak tanintézet, amelyben sem korban, sem tudományban nem egyenlő egyéniségek kapcsolódnak. De a kapocs a tudomány itt is. A tanuló, a *mester* előterjeszti a tudományos eredményeket, esetleg fejtegeti a tudomány nyílt kérdéseit is. Körülötte állnak a *tanítványok*, mint egyszerű befogadók, s legnagyobb dicsőségük, ha a mester minden szavát el tudják lesni, magukévá tudják tenni. Az iskola csak közlönye, közvetítője a tudományoknak a tanítása által. A tanítványok száma, tudása fokozza a közműveltséget. S a közműveltség fokozása maga után vonja a tudomány föllendülését is. A tudomány előcsarnoka a tudás és az ismereteken nyugvó közműveltség. A tudományos testületek előcsarnoka, — az iskola, főleg az egyetem. De az első cél még az egyetemen is a tudásra nevelés s csak másodsorban a tudománynak ökmagáért fejlesztése. (τῆς θεωρίας ἐννοεῖν). A tudományos társaságokban nem a kész anyag közlése, hanem a megoldatlan kérdések fejtegetése és megvitatása a fő. Itt nem lehetséges iurare in verba magistri, esküdni a tekintélyre, mert itt egyenlő értékű társak, tagok ülnek egymás mellett.

A középkori tudományos élet.

A középkori Magyarországon csak iskolák működtek. Csupén a XVI. sz. végén alakult egy tudományos társaság a *Sodalitas Litteraria Hungarorum*,

amely csakhamar beolvadt a *Sodalitas Danubiana*-ba. Ezt a társaságot Celtes Konrád bécsi egyetemi tanár, a németek egyik legkiválóbb humanistája szervezte 1480 körül. A társaság keletkezésének, működésének és megszűnésének pontos körülményei még ma is nagyjában ismeretlenek. A társaság védnöke, Szász Károly szerint, ifj Vitéz János volt. Székhelye Bécs. De sem az, sem a budai osztály nagyobb tevékenységet nem fejtett ki. Inkább személyi kultuszt űztek, amint ez a humanizmusnak általános jellege. Erre mutat az is, hogy a Vitéz halála, illetőleg a Celtes visszavonulása után a társaság is egészen megszűnt. Ha volt is valami hatása e társaságnak a humanista törekvésekre, bizonyos, hogy a magyar irodalomra és tudományra semminemű kimutatható hatást nem gyakorolt.

A középkorban a tudományok kizárólagos birtokosa az egyház volt. Különösen a szerzetesrendek. Nagyobb kolostorok, ahol több barát, vagy pap élt együtt, valóságos tudományos középpontok voltak. Egy-egy híres tudóst meghallgatni, tőle tanulni, messzi földről vándorútra keltek egyházi, de világi ifjak is. Ezek hordták szét a tudomány kincseit. Meg a másoló barátok. Tudós élet azonban csak az egyház kebelében folyt. Arról a tudományos életről, amely a zárdákban, vitalkozásokról, amelyek a refektóriumokban mentek végbe, csak az egyházi rendek általános munkássága alapján alkothatunk fogalmat. Természetesen nem volt sehol külön szervezet. Az egyház előírta dogmák, a rend megkövetelte szabályok keretén belül élt és hatott az a tudomány. Világosan megállapítható ma, hogy a középkori egyház a maga csodálatos szervezetével az emberi műveltségnek a terjesztésében senki által oly fényes eredménnyel el nem végezhető hivatást töltött be: pogány népeket vezetett a Krisztus szelíd tanaihoz, barbár államokat és nomád törzseket vont be a római jog és a keresztyén élet kötelékébe, művészet-

nek, tédománynak, iparnak és földmívelésnek az áldásait terjesztette szét a világba. Ez soha el nem vitatható érdeme. Ámde az egyház egyetemes vonásába kellett beömlenie és letompulnia mindannak, ami egyéni, vagy nemzeti volt. Amint a szerzetesnek bűn volt átlépnie a rend szabályait, úgy kellett megállnia a tudományos kutatásnak is az egyetlen, a királyi tudomány, a teológia határainál. A teológiát gyarapítani, előbbre vinni, az egyház tanait, a dogmákat újra és újra bebizonyítani: *érdem*. A teológiával ellenkezőt tanítani, a dogmák örök érvényességében kételkedni: *lázas*, bűn számba ment. s büntetése ritkán maradt él. Galilei nem egyedül álló egyén. Típus. Típusa annak a valószínűleg nagyon is számos gondolkozónak, akiknek az egyház megálljt parancsolt, s akiknek lelki vívódásait, benső tragédiáit csak elképzelni tudjuk. A humanizmus mindenetre visszahatás, az egyéniség öntudatra ébredése és szabadság keresése, s egyúttal a tudományok elvilágiasítása, függetlenítése a teológiától. De még mindig látni szellemi áramlatot, amelyben a nemzeti elemeknek szerepe nincs. Ime a *Sodalitas Danubiana*. hatáskörüljárásának elvi oldala.

Valóban a renaissance és a humanizmus idejére esik külföldön is mindenféle tudományos szervezkedés kezdete, Mihelyt keveselni kezdte a világi elem a septem artes liberales nyújtotta műveltséget, mihelyt megszűnt a tudomány művelése az egyház kizárólagos dicsősége és hivatása lenni, jelentkezett a szüksége annak, hogy a tudomány művelése céljából intézményes szervezkedés jöjjön létre. Ekkor keletkeztek, — főként fejedelmi támogatással — az olasz tudós társaságok.

Mindazonáltal a tudományok nyugodt és egyetemes fejlődésének korszakára, a tudományos akadémiák századjára sokáig kellett várni. Előbb ki kellett fejlődnie egy olyan általános műveltségnek, amely a tudományban már nem bűvészkedést lát, hanem

a mindennapi élet kovászát. A tömegeknek is meg kell érniök a tudományra. Különben a tudomány szőrszálhasogató skolasztikává aszlik össze, s a tudósok, — mint a Mátyás híres idegenje, — azzal nyegléskednek, hogy borsószemet tudnak átdobálgatni a kulcslyukon. Az élet az általános közműveltség a tudomány dúsan termő talaja. E nélkül a mögöttes terület nélkül akadhatnak egyes tudósok, ideig-óráig sikerrel működő tudományos tűzhelyek, virágozhatik is egy-két tudomány, de modern értelmű tudományos élet nincs. A béklyóvetés ép annyira megalázója a tudósnak, mintha babonának tartja a világ az ő gondolatait. Nagy művészettel dramatizálja Madách a prágai Keppler-színben a tudósoknak ezt a szenvedését, kálváriáját. Avagy fölemelő, buzdító hatású volt-e egy Hatvani professzorra, hogy megértés helyett varázslónak tartották, hogy újjal mutatott mindenki a bűvészre?

A reformáció.

A valódi tudományos életnek van egy elvi föltétele: a *szabadvizsgálódás*. És van egy gyakorlati sine qua nonja: az *egyetemes iskolázás*. Ez utóbbi a talaj, az előbbi meg a napfényes, az ozondús levegő. Mig e két gondolat világelvvé, egyetemesen érvényesülő művelődési gyakorlattá nem érlelődött, modern értelemben tudományos életről szó sem lehetett. Hogy ez, — bár hosszas küzdelmek után, — megtörtént, az a protestántizmus, a reformáció érdeme. Mindeneket megvizsgáljátok, s ami jó, azt megtartsátok. Ezt a gondolatot a reformáció tette sarkalatos alapelvvé. Ugyancsak a reformáció lényege az egyetemes iskolázás is. A reformáció a hitélet terén is a személyesség gondolatát juttatta érvényre. Ennek természetes *következménye*: megadni a módot a híveknek, hogy erős öntudatos személyes hitre tegyenek szert. Iskolákat kell felállítani mindenütt,

mindenkinek iskolába kell járnia, hogy a hit forrását, a vallás egyedüli zsinórmértékét mindenki maga olvashassa. E kettőhöz csatlakozik harmadik elv gyanánt az oktatás nemzeti karaktere. A latin helyébe előrenyomúl az anyanyelv, egyelőre még csak a tanteremben, a szószéken, hogy végül a tudomány terén is diadallal érvényesüljön. A középkori keresztyén egyház térítő egyház: a reformáció, — tanító. Annak apostola a cellában legendázó aszkéta barát, emennek meg a tanító és könyvet nyomtató prédikátor.

A reformáció fellépte után is még hosszú ideig a vallás, a hit kérdése uralta a lelkeket. A tudományok arányszázada csak a XVIII. évszázadban köszöntött be. Körülbelül kétszáz esztendőnek kellett leperegnie, amíg egyrészt elcsendesedett a vallási harc, másfelől az egyetemes iskolázás folytonos, — bár sok helyt nagyon lassú, — terjedése következtében a tudományos életet elbíró magasabb és általános műveltség meggyökerezett. A XVI. és XVII. század nálunk is az iskolaalapítás ideje. Ebben a korban keletkezik számtalan falusi schola, a pataki, debreceni, gyulafehérvári, nagyszombati stb. közép- és felsőiskolák: a magyar tanügynek eme híres kősziklán épült házai, s egyben a tudománynak is tágas pitvarai. A reformáció előtt, s a XVII. század magyarságának a műveltsége között hihetetlen a különbség. A szabad vizsgálódás elvének az általános iskoláztatás mellett volt még egy nagyszerű előmozdítója a: könyvnyomtatás. Ezek hozták létre a viszonylag lüktető műveltséget. Hogy azonban még mindig nagy hiányok tátongtak, mutatja az az egyetemes tanügyi program, amit Apácai, Széchenyiig legnagyobb kultúrpolitikusunk tűzött ki sür-gős megvalósításra. Sőt a XX. század elejére se valószínűsíthető meg teljesen az északi (dán, svéd, norvég) államokéhoz hasonló egyetemes közműveltség. Még mindig sok volt az iskola-nélküli falú, s nagy az írni-olvasni nem tudók száma.

Az uralkodó család.

Mindezt szükség volt fölemlíteni avégett, hogy a tulajdodképeni magyar tudományosság előrehaladásának, szervezkedésének lassú ütemben történt menetelését megérteni tudjuk. A késleltető körülmények eléggé ismeretesek: az ország két, illetőleg három részre szakadása, a folytonos vallási és török háborúk, s az ezek nyomában járó lelki izgalom, anyagi szegénység. És mindezek mellett és fölött az uralkodó család érzéketlensége, sőt ellenséges magatartása a magyar nemzeti szellemnek minden jelentősebb törekvésével szemben. A nemzeti műveltség, a művészetek és tudományok ápolásához sok-sok pénz kell, amint ezt Nagy Pál is talpraesetten hangsúlyozta. Az áldozathozatalban a nemzeti dinasztiák jártak elől jó példával mindenütt. Ha nem maga az uralkodó család közvetlenül, akkor az uralkodó akaratának végrehajtója, valamelyik államminiszter állott az élére a művészeti és tudományos törekvéseknek. A szükséges anyagi erőt vagy az uralkodóház vagy az állam bocsátotta rendelkezésre. Az olasz, francia, porosz stb. tudományos akadémiák mind így keletkeztek. Ezzel szemben Magyarország uralkodóháza, a Habsburgok, épen a tudományok és közműveltség nemzeti jellegre törekvése óta, hidegen nézik ilyen irányú törekvéseinket. S ez még a legjobb. Mert a legtöbbször épen elnyomni, megakadályozni szeretnék. Hol németté, hol latinná szeretnék volna átforgalmazni a magyar műveltséget. Nincs keserversébb olvasmány, mint művelődéstörténelmünknek ama lapjai, amelyeken a *saját* uralkodójával viaskodó nemzeti szellem erőfeszítései vannak elbeszélve.

Ha volt a magyar királyokban, Magyarország uralkodó családjában jóakarat és támogató készség a tudományok, művészetek iránt, az sohasem volt magyar tudomány és művészet. Bécs és a német műveltség élvezték annak a jóakaratnak gyümöl-

cseit. Szobrok, színházak, múzeumok, sőt a sétatérül szolgáló Práter, az állatkert, kivétel nélkül ezzel a felíráttal ékeskednek vagy ékesíthetők: Errichtet durch den Kaiser X. Y. Az udvarhoz, az udvar szelleméhez alkalmazkodtak, — kénytelen-kelletlen, — még a magyar főurak is. Nem egy magyar főúri kastélynak volt színháza, hanem az, — német volt. A magyar művészeti és tudományos törekvéseket az udvar és a kormány, amikor legelőbbet tett, — kegyelmesen engedélyezte.

Mindezek jól ismert történeti tények. De amikor a magyar tudományos társulatok történetéről van szó, újra hangsúlyozni szükséges azokat. Mert a történet-tudománynak csak úgy van értelme, ha a tények oknyomozó és hű ismertetése által az élet tanítómestere.

Kísérletek.

1825. nov. 3-án teszi meg gróf Széchenyi István fejedelmi alapítványát. 1827. aug. 18-ikán szentesíti Ferenc király a magyar akademiáról szóló 1825-27. XI. t. c.-t.; s mindezek alapján végre 1830. nov. 17-én megalakult a Magyar Tudós Társaság, későbbi nevén Magyar Tud. Akadémia: röviden az: Akadémia.

Az Akadémia hosszú vajudás után tudott megszületni. Több kísérlet, próbálkozás, tömérdek jó igyekezet, terv, fejtegetés előzte meg. Az akadémiai gondolatnak, — egy magyar tudós társaság szervezetének, — bő irodalma van. Ebből kétségtelenül a Bessenyei Jám-bor *szándéka* melyet Révai karolt fel oly lelkesen, a legértetebb s következményeiben is legjelentősebb. A megvalósításra irányuló kísérletek száma sem kevés. Némileg is számbavehető eredménye azonban csak az Aranka György két erdélyi kezdeményezésének volt.

Említettük volt a *Sodalitas Danubiana-t*, s azt is, hogy a középkorban főleg az egyház, a reformáció kezdete óta pedig a különböző felekezetek nagyobb iskolái, ez iskolák tanárai képviselik a magyar tudományos életet. Ez iskolák, tanárok működése által válik nem egy város nemcsak neveléstani, de iro-

dalmi és tudományos középponttá is. Kassa, Nagyszombat, Pozsony, Debrecen, Patak, Gyulafehérvár stb. emelkedtek időnként irodalmi, vagy általános művelődési központtá. A magyar tudósokat és a magyar tudományt három évszázadon át e helyeken kell keresnünk és megtalálnunk. Csakhogy ez a tudományos élet rendszerint személyekhez fűződött, szervezve nem volt, nem lehetett. A tanárnak első kötelessége a tanítás és a nevelés. A tudományos tevékenység ráadás, s azt az iskola örömmel fogadhatja ugyan, de meg nem követelheti, szabályzatba nem teheti. S ha mégis azt látjuk, hogy egyik-másik iskola tanárai koruk legnevezetesebb tudósai, az akkori magyar tudományosság egyedüli és kiváló művelői és fenntartói, kétszeres érdemül kell feljegyeznünk.

A XVIII. században, a vallási és politikai harcok lecsendesedésére esnek az első kísérletek felekezetek fölött álló tudományos társaság szervezésére, 1730-ban alakul meg egy *Magyar Nyelvjavító Társaság*. Buzdítás és pártolás hiánya miatt megerősüdni nem tudott, s csakhamar végleg megszűnt. Egyebet alig tudunk róla. Ezt is egy szűkszavú későbbi feljegyzés őrizte meg az emlékezetnek.

A második ténylegesen megalakult kísérletről, az 1761-diki *Pozsonyi Tudós Társaságról* sincs sokkal több értesülésünk. Másfél évig működött; szabályzata, vagyona is volt. Windisch Károly pozsonyi tanácsos szorvezete; nyelve nem kizárólag magyar. Működéséről, épen mint az 1730-ikról, semmit sem tudunk.

Az erdélyi siker.

A harmadik szervezkedésig eljutott kezdeményezés, amely az akadémiai gondolatot idáig legteljesebben megvalósította, s melynek működése ismeretes is és eredményesi s volt, bár csekély mértékben, Erdély és az Aranka György dicsősége.

Nem véletlenség ez, de az erdélyi közművelődési viszonyok logikus folyománya, hogy Erdély ezen

a téren is megelőzte az anyaországot. Erdélyben a nemzeti fejedelemség által, nemcsak mindig szabab-
dabb, de magyarabb volt a szellemi élet. A XVI. és
XVII. század áldatlan felekezeti villongásai Erdély-
ben sohase voltak olyan nyersekek, mint a Királyhá-
gón tul. A vallásszabadság klasszikus hazájában a
durvább hangú hitvitákon túlra nem igen csapott.
Az egyes felekezetek nagyobb gáncsvetés nélkül tel-
jesíthették áldásos hivatásukat, s a viszonylag ma-
gas és általános iskolázás a legjobb előkészület volt
a tudományok önálló eléféhez annál inkább: mert a
különben is erősebben buzgó nemzeti szellem, mely
a fejedelmek udvarából szétáradt, később is átha-
totta Erdély magyarságát. A Habsburg-uralom csak
tompított rajta, de távolról sem tudta annyira elnyomni,
mint a magyar királyság területén. Benkő Lőzsef a
tudományok aranszázadának nevezi a XVIII. szá-
zadot. Elsősorban az erdélyi tudományos viszonyok
fontolóra vétele alapján veti föl teljes tisztánlátással
az erdélyi *Bod Péter* a literata societas, egy Ma-
gyar Tudós Társaság gondolatát. Tisztán látja a célt
is, tisztán a célhoz vezető szervezkedés módját. Nem
a sötétben bukdácsol képzeletével, hanem hivatkozik
más nemzetek példájára. Magyarország és Erdély
tudósai alkották volna ezt a társaságot, melynek
első feladata egy magyar grammatika készítése és a
régí magyar históriák és versek kiadása. A felvetett
eszmét a könyvgyűjtő gróf Batthyány Ignác erd. róm.
kath. püspökmár 1783-ben meg akarta valósítani, de
csak Arankának sikerült az.

Aranka György *A magyar nyelvnek mívelésére
felállítandó Társaságnak Rajzolatja* címmel nyomta-
tásban is megjelent röpiratát 1791. jan. 2-án adja be
a haza felséges Rendjeihez, az erdélyi országgyű-
léshez. Ez ápr. 15-iki gyűlésében hasznosnak és szük-
ségesnek találván, elfogadta s a keresztülvitelre
megalakult egy vegyes bizottság. De Aranka az eszme
népszerűsítése és taggyűjtés céljából röpiratát má-

sodszor is kinyomtatta ugyanazon év szept. 1-én. Sőt van egy harmadik röpirata is ugyanebből az évből, egy tagúl jelentkezésre buzdító körlevél. A lelkes buzdításnak meg is volt az eredménye a közönség körében is. Az Aranka terve közbeszéd tárgya lett. Arankát magasztalták, terve támogatására megvolt a készség. Az országgyűlés e tárgyban törvényt is alkototta, az XLV.-t. Úgy tetszett, hogy amit Magyarországon hiába próbáltak meg, Erdély csakugyan megvalósítja. Az ország rendei is így gondolkodtak. Csak eggyel nem számoltak az uralkodó csökönyösségével. Az említett t. c. felterjesztésében, midőn jelentik, hogy a magyar nyelvnek nagyobb eredménnyel mivelésére Társaságot szándékoznak alkotni, kifejezik egyuttal azt a reményüket, hogy Ő Felsége, mint született magyar király, azon Társaságot, miután annak alapja a beadott terv szerint megvettetett, *kegyelmesen megerősíteni méltóztatand.* De bizony ez a kegyelmes megerősítés elmaradt. Az uralkodó sokallotta a dolgot, s rendszeres bizottsághoz, — az akkori reformtörekvések temelőkertjébe, — utasította a tárgyat. A szépen indult terv tehát terv maradt az uralkodó bizalmatlansága miatt.

A Társaság célja lett volna: a magyar nyelvnek nemzeti nyelv gyanánt érvényesítése, megtartása és terjesztése. Érvényesíteni kell a magyar nyelvet a hivatalokban és a közélet minden ágában. Meg kell tisztítani e dialektusoktól; a provincializmustól, a becsuszott romlástól és idegenszerűségektől. Ki kell fejteni a nyelv szépségét és könnyűségét, terjeszteni a honismertető tudományokat. A hazai munkákat, *bárminő nyelvűek is legyenek*, recenzió útján folyóírásban ismertetni kell, a külföldi ismereteseb-
beket szintén, kivált az utazásokat, a tudományos- és szépmesterségeket illetőleg. Fordítani kell a diák és görög szép elmék írásait. Könyvtárakat és múzeumokat kell felállítani. Össze kell gyűjteni a mesterségek műszavait. Készíteni kell egy magyar grammatikát és

egy magyar szótárt, lajstromot az összes magyar munkákról; ki kell adni egy lexikont és adni kell egy hónapos írást — folyóíratot, stb. Gazdag, valóságos akadémiai programm.

Nem tudni mitől ijedhetett meg Erdélynek Bécsben székelő nagyfejedelme? A lexikontól, a szótártól, vagy talán épen a nyelvtantól? Szomorú tény azonban, hogy a kegyelmes beleegyezés elmaradt, s a társaság ilyen formán létre nem jött.

Azonban Aranka Györgyben nem volt félelem. Mielőtt megjött volna a bécsi döntés, 1793. dec. 3-án megkezdte működését a *Magyar Nyelvmevelő Út készítő Társaság*, vagy *Próba társaság*, s 1891. jan. 11-ig működve jegyzőkönyvileg is ismeretes ötvenegy gyűlést tartott; tizenkettőnek a jegyzőkönyve elveszett, vagy lappang a kolozsvári róm. kath. főgimnázium könyvtárában. Ezt is Aranka György hozta össze. Nagy segítségére volt az akkori erdélyi kormányzó, a tudós könyvtáralapító gróf Teleki Sámuel. A Teleki párlfogását és az erdélyi magyarságban felébredt rokonszenvet és áldozatkészséget gyűjtötte egybe Aranka az említett ideiglenes jellegűnek szánt társaságba. Célja és eszközei ugyanazok maradtak; kicsinyben ugyanazokat tenni, mint amaz nagyban. Szervezeti szabályzata volt ugyan, de kormányhatósági jóváhagyás nélkül működött, mintegy elvégezve az előkészítés munkáját amannak a számára. Az egyesület elnöke maga a kormányzó, alelnöke gróf Teleki Mihály. Főtítkára Aranka György. Az egyesületi élet nem maradt mindvégig ugyanazon keretek között. Tagjai: jóltevő — tiszteletbeli — és munkás helybeli — marosvásárhelyi, mert itt volt a székhelye — és vidéki csoportokba voltak osztva. A munkástagok száma 87 volt, összesen, mintegy 300. Jakab Elek közli is névszerint a tagokat. A munkástagok között a következő megkülönböztetés olvasható; nyelvészek, versszerzők (pl. Baróti Szabó Dávid, Csokonai, Édes Gergely stb.) történet és ok-

levél tudósok, természetismerők, más széptudományokra és tudós levelezésekre alkalmasak. A tagok névsorában ott látjuk az összes nevesebb magyar tudósokat, de főleg az erdélyi ifjúságot és írókat. A társaság nyolc éves működésének kétségkívül jó hatása volt a magyar közműveltségre, a nemzeti szellem öntudatos életben maradására. Nyomtatásban is adott ki egy kötetet, mint a Magyar Nyelvművelő Társaság Munkáinak I. darabját, 1796. A titkári jelentés és társasági szabályok után 24 cikket közöl: nyelvi honismertető és elegyes cikkek gyűjtő név alatt. A nyelvészeti cikkek címe: magyar nyelvnek természeti tulajdonsága; Az igéknek rendes forma példái és a harmadiknak; Mi neműnek kell egy jó nyelv-mesternek lenni? (36—125 l.) A szerző neve nincs aláírva. A II. kötet anyaga s készen volt, de kinyomtatásra nem került.

A lelkesedéssel és áldozatkészséggel megindult társaság működése 1801-ben elakadt. Aranka elkedvellenedve visszavonult. Folyton újabb és újabb szervezeti javaslatokkal állottak elő. E miatt aztán a társasági fegyelem és összetartás egyre csökkent. Mogpróbálták 1802-ben, s 1818-ban talpra állítani. Az említett évben *Döbrentei* vállalkozott az Aranka szizifusi szerepére és nem is épen eredménytelenül izgatott a magyar nyelv és irodalom érdekében az erdélyi művelt társadalmi osztályoknál. Kezdeményezése azonban még inkább magánjellegű volt mint az Arankáé. Ennek következtében pozitív eredménnyel nem járhatott.

Ellenben föl kell említeni Aranka Györgynek egy másik társaságát: *Societas Philohistoriorum*-ot vagy a *Kézírások kiadására vállalkozó Társaságot* Ugyancsak 1792-ben, május 13-án alakult meg 78 taggal, s 10 arany tagsági díjjal. Elnöke a kormányzó titkára, gróf Bethlen Gergely. Az egyesületet egy igazgatótanács vezette. A kéziratok összegyűjtését, lajsztromozását és kiadását külön szakértő tudósokból

álló választmányra ruházták, Célja volt; 1. A magyar nemzet és haza történetének megírásához szükséges kéziratok felkutatása, összegyűjtése és kinyomatása. 2. A jelen idők történelmének megírásához pontos és megbízható adatokat feljegyezni. Rengeteg anyag gyűlt össze, 3 kötet kinyomtatásra is elkészült. Ugy ennek, mint a Próba társaságnak az irományai az Aranka hagyatékából a kolozsvári kir. kath. liceum levéltárába kerültek: Jakab Elek átvizsgálta ugyan, de újabb és tüzetesebb számbavétele még mindig nem történt meg. Pedig érdemes volna végre már az értékes részletkutatások után összefoglaló tanulmányban ismertetni úgy az Aranka György életét és munkásságát, valamint e társaságok szervezését, működését s hagyatékát. Akkor derülne ki teljes világossággal az Aranka György nagy érdeme az erdélyi s általában a magyar irodalom és tudomány előbbre vitele, a nemzeti műveltség terjesztése terén. Akkor megértenők, hogy mily nagy jelentőségű volt az ő két társasága, amelyet különben az egykorú híres magyar írók is szívők szerint üdvözöltek.

Az akadémia megalakulása előtt csak ez a három kísérlet öltött testet. Okmányyszerűleg kimutatható eredménye csak az Aranka két társaságának volt. Amazok közvetve sem igen hatottak. Az Aranka kezdeményezése azonban nem is annyira azzal az egy-két kiadvánnyal, hanem a nemzeti szellem ébrentartásával, az irodalom és a magyar tudomány iránti érdeklődés magvetésével vált jelentőssé.

A többi kezdeményezés csak terv maradt s csupán elméletileg készítette elő az Akadémia létrejöttét¹.

Pásztortűz 1923.

¹ Az Aranka működésére s az általa szervezett társaságok történetére ma is legkimerítőbb forrás Jakab Elek: Aranka György és az erdélyi nyelvmívelő és kéziratkiadó társaság. Figyelő (Abafi) 1884. évf. A teljes irodalmat közli Pintér Jenő nagy műve I. k. 280. l. Az ott említett irodalomból különösen a Perényi József cikkei becsesek.

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET A KOLOZSVÁRI EGYETEMEN.

Persián Kálmán¹ folyóiratunk megelőző számában almanachszerű összeállításban közli a kolozsvári egyetemen tartott magyar irodalomtörténeti előadásokat Széchy Károlynak budapesti tanárrá kinevezéséig (1872—1905). Csak elismeréssel tartozunk Persiánnak ezért az összeállításért. Hasonlóképen figyelmet érdemel az összeállítást megelőzően a Széchy Károlyról adott jellemzés. Csakhogy Persián sem a premisszák egybeállításában nem teljes, sem a következtetés rendjén nem jut el a helyes tételre.

Jellemzése abban csúcsosodik ki, hogy Széchy működésének eredménye az, hogy felkeltette az ifjúságban a becsvágyat az irodalmi munkálkodásra, de iskolája, követői nem maradtak, mert az ő bámulatos emlékező tehetségét, vasszorgalmát, széles ismereteit csodálták, de követni nem merték.

Ez bizony elég silány eredmény: *iskolája, követői nem maradtak*. Egy tizenötéves egyetemi tanári pályára s kivált épen a magyar irodalomtörténeti tanszék betöltőjére nézve bizony nagyon szomorú, sőt lesújtó ítélet ha igaz! Épen arra vonatkozólag, hogy mennyire igaz ez a sivár negatívum és mennyiben nem, teszünk egy-két megjegyzést. Illő, hogy legalább a szakkörök előtt világosan álljon Széchy Károly egyénisége, de meg a kolozsvári vi-

¹ A kolozsvári egyetem könyvtártisztje volt; hősi halál halt.

szonyok is emlékezetbe hozassanak épen most, két új egyetem szerzése pillanatában.

Tény az, hogy Széchy tanítványai közül aránylag kevés működött s működik az irodalomtörténetnek, mint szaktudománynak a mezején. Ha a Persián kifejezését: Iskolája, követői nem maradtak — így értelmezzük, akkor közel járunk a valósághoz. Persián szerint ennek oka abban van, hogy tanítványai csodálták ugyan bámulatos emlékező tehetségét, vasszorgalmát, széles ismereteit, de követni *nem merték*. Nyilvánvaló tévedés. Merészségre annak van szüksége, aki valami nyaktöréssel járó mutatványra szánja el magát, de nem az egyetem hallgatóinak. Ahhoz, hogy valaki kedvet kapjon a tudománynak valamely vágásába derekas és állandó munkás gyánánt beállani, nem merészség szükséges, hanem tárgyszeretet és módszeres készség. Ha tehát a fenti értelemben el is fogadjuk azt, hogy Széchynek iskolája, követői nem maradtak, a magyarázatot vagy a hallgatók tárgyszeretetének, vagy a módszeres fegyverzetnek hiányában kell keresnünk. Az első, a tárgyszeretet hiánya, természetesen elesik. Hisz alig képzelhető, hogy a Széchy hallgatóinak nagy zöme más ok miatt választotta volna szaktárgyul a magyar irodalmat, mint pl. a Gyulaiéi vagy Beöthyéi. Marad tehát a második magyarázó ok: a módszerbeli hiány.

S e tekintetben csak akkor lehetünk igazságosak, ha éles különbséget teszünk a módszernek a személyhez kapcsolódó, mondjuk elméleti eszközei és a személytől független módszeres eszközök, tárgyi tényezők között.

Milyen volt a Széchy Károly módszere? Ennek a megállapítása épen nem nehéz, mert Széchy előadásainak tartalma teljesen azonos műveinek a tartalmával. Tehát a módszer is egy. Épen ezért az is jellemezheti Széchy, aki soha hallgatója nem volt, mint ahogy pl. Dézsi Lajos is igen talpraesett jel-

lemzést nyújtott Széchyről akadémiai emlékbeszédében. Ahhoz, amit Dézsi mond, hozzá kell gondolnunk azt, amit Persián említ föl s előttünk áll a katedrán Széchy. Áll a szó szoros értelmében egészen nekihevülten, szónoki tűzzel és telt páthosszal szaval. Szavalja a Pannoniai éneket, a Zrinyi Miklós házasságát, a Bessenyei születési évét, sőt szavalta, mikor néhai Halász Ignácot helyettesítette, a finn-ugor és török ragok közötti különbséget is. Szavalt Széchy mindent és mindenkor. Szavalt, mert rajongott tárgyáért; szavalt, mert amit előadott, nemcsak szerette szenvedéllyel, hanem a legapróbb részletecskéig *tudta* is. A Széchy tüzes szónokiassága s pathetikus hanghordozása első percben nem egy hallgatójának hozta mozgásba nevető izmait. De csak egy pillanatra. Mert a másodikban már mindenki érezte az ő tárgyszeretetének, lelkesedésének nem hazug voltát, érezte, hogy a folyton ömlő tartalom hatalmas áradatként borítja el a nevetési ingert. Mindenkinek azonnal tudomásul kellett venni, hogy egy lelkes és nagytudományú férfiút hallgat, akinek egyénisége teljesen beleolvadt szaktudományába. *De bizonyos, hogy ez a szónokiasság, ez a kothurnus előadásait fárasztóvá tette, a közvetlenség rovására ütött ki.* Széchy előadásait hallgatni is tanulni is elég nehéz feladat volt. S így a formai közvetlenség hiánya miatt maga az egész szaktudomány a valóságnál sokkal nehezebbnek tűnt fel.

A formai közvetlenség hiányához járult még a Széchy előadásainak sajátos tartalmi menete. Széchy az irodalomtörténetet tisztán *történeti* disciplinának tekintette. Főcélja volt mindig a történeti bizonyosság megállapítása még a legaprólékosabb körülményekben is. Ezért előtte minden jelentéktelen adalék igen nagy fontosságot nyert. S e tekintetben Széchy közvetlen folytatója a Toldy Ferenc irányának. Bölcséleti, lélektani s esztétikai részlet — noha ez utóbbinak jogosított tanára volt — nagy ritkán, fehér

holló gyanánt akadt előadásában. Ezért minden lelkessége mellett is száraz maradt, annál inkább, mert a történeti bizonyosságok megállapításaiban fölhordott rengeteg bizonyíték is rendszerint történeti adathalmaz volt. És pedig minő nagy számú! Igaza van Dézsinek: érezzük, hogy nem azért nem folytatja tovább a bizonyítást, mintha kifogyott volna az argumentumokból (Emlékbeszéd 19. l.). A bizonyítékok előhordásában, az adatok felsorolásában nyilatkozott meg roppant tudománya s valóban csodás memoriája, amit utánozni csakugyan nem lehetett. A történeti elem túltengése, a szónokiasság okozta közvetlenség hiánya bizony nem egy hallgatója előtt valami elérhetetlen magasságban láttatta azt a lehetőséget, hogy maga is egykor tudósként művelje szaktárgyát. Ezen nem segíthetett sem az otthonában való személyes, közvetlen érintkezés, sem az a körülmény, hogy Széchy ilyenkor s általában a társalgásban a lehető legderültebb és szellemesebb egyéniség volt.

Mindezek tények. De a negativumok mellett vajjon nem volt-e Széchyben bőven oly tulajdonság is, amelyet követni bármely hallgatója előtt is érdemes eszmény volt? Nem célzok itt arra, hogy Széchy szegény és szorgalmas tanítványainak anyagi támogatója volt, hogy lelke telve volt szívnemességgel. Csak azt kérdem: vajjon Széchy tárgyszeretete, a tárgyáért való hevülés bizonyos mértékben nemde épen érdemszámba megy? Vajjon az ő rengeteg tudása nemde méltó becsvágya bármelyik ifjúnak, különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy oly egyetemi tanárok is vannak, akik *kóta nélkül* egyetlen akkordra se képesek? Senki se tagadhatja, hogy Széchy igazi nagy tudós volt, ki szaktudományát jelentékeny mértékben fejlesztette. Fogyatkozásai is tudós fogyatkozások: tárgyszerete okozta a szónokiasságot, a történeti adatokban való roppant jártassága eredményezte egyoldaluságát. És így ha el is

fogadjuk, hogy a fenti értelemben iskolája, követői nem maradtak, az nem csökkentheti az ő nemes egyéniségének nagy tudományos súlyát, nem jelentheti egyetemi tanári pályájának meddőségét avagy termékelenségét.

Ha igazságosak akarunk lenni Széchy iránt, akkor nem szabad egyszerűen megállapítanunk, hogy követője, iskolája nem maradt, hanem felelnünk kell arra a kérdésre, hogy vajjon az adott viszonyok között a Széchy helyében tudott volna-e bárki is iskolát alapítani s több követőt nevelni? Ha ebből a szempontból nézzük meg a dolgot, másképen fog kiütni az eredmény.

Nevezetesen el nem vitatható tény az, hogy a tudós nem a kész eredmények föltárlásával hat és támaszt iskolát és követőket, hanem tudományos kutatásai közben. A szemináriumok nevelnek követőket, a katedra körül tanulók szoktak ülni. Szemináriumnak Kolozsvárt Széchy idejében hire-hamva se volt. S így Széchy és tanítványai mindenkor csak a kész eredményeket mutathatták meg egymásnak, aminek a következménye az volt, hogy a tanítványok csodálták a mester eredményét, de nem ismerve a módszer egyes mozzanatait, magát az eredményt se tudták kellően értékelni. Viszont Széchy a hallgatók tanárképzői dolgozataiban inkább a fogyatkozásokat vette észre ahelyett, hogy rámutathatott volna a megálló eredményhez vezető helyes módszerre. Ime a követők hiányának egyik tárgyi oka: a szemináriumok nem létezése.

Azt sem szabad felednünk, hogy Kolozsvárt nem állott s ma sem áll annyi könyvtári anyag rendelkezésre, mint pl. Budapesten. S fontos arra is emlékeznünk, hogy Kolozsvárt egyetlen folyóirat az Erdélyi Múzeum volt az, ahová a hallgatók arra érdemes dolgozatait el lehetett helyezni, míg Budapesten e tekintetben is mások a viszonyok. Ha maguk az elismert tudósok is állandóan Budapestre

vágyódtak, hogyne kereste volna a kezdő a Budapesthez való közelebb jutást? Valóban nem egy tanítványa van Széchynek, ki a tőle nyert indítékkal Pestre menve, derekas munkásságot fejt ki ma is. De persze külsőleg úgy tűnik föl, mintha Budapest nevelte volna azzá, ami.

S végül, hogy közelebbi s szintén nyomós okra térjünk át, tudni kell azt is, hogy a kolozsvári egyetemen a magyar irodalomtörténetnek 15 év alatt csupán két előadója volt: Széchy mint rendes és Ferenczi Zoltán mint magántanár. Erdélyi Pál már Ferenczi után jött. Ferenczi is hivatása és készültsége szerint az irodalom tudományát első sorban történeti disciplinaként művelte. Tehát nem ugyan a formában, de a lényegben — persze teljesen függetlenül Széchytól — ugyanazon az úton haladt, míg Erdélyi előadásaiiban a lélektani és folklorisztikus vonás is érvényesül. Ezzel szemben Budapesten Gyulai Pál és Beöthy mellett a magántanároknak igen változatos sora mozdította elő a követők gyarapodását. Hogy csak néhányat említsünk: Bodnár Zsigmond, Horváth Cyrill, Négyesy László.

Mindezeknek a módszere többé-kevésbé különbözik egymástól. S így ugyanannak a tudománynak más és más szempontú művelése kétségtelen előmozdítója annak, hogy *iskola* támadjon. Hogy kívánhatjuk meg azt, hogy két egyéniség soványabb külső viszonyok között épen annyi tudóst neveljen (kevesebb számú hallgatóból), mint sok egyéniség (több hallgatóból) kedvezőbb viszonyok között?

Hátha még meggondoljuk azt is, hogy Budapesten az esztétikának rendes tanszéke van! (Nem is gondolva ezuttal arra, hogy ki a betöltője). Ha tudjuk azt, hogy Budapesten a filozófiai studiumoknak öt rendes tanszéke van, míg Kolozsvárt (hosszabb-rövidebb interregnummal) csak kettő. Menynyire színesebb és sokoldalúbb irodalomtörténeti szellemnek lehetett egy hallgató részese Budapesten,

mint Kolozsvárt. Tessék elképzelni azt, hogy Kolozsvárt eltöltött az ember mint magyar irodalomtörténetszakos hallgató négy álló esztendő úgy, hogy az esztétikának hírét se hallotta, csak imitt-amott elvétve, a néhai Böhm Károly kis terjedelmű, de szoborszerűen kidomborított egy vagy két órás kollégiumain!

Talán sikerült ezekben rámutatnom a valódi tényállásra s egyuttal élet vennem a kétségtelesen jóhiszemű, de alapjában véve lesújtó megjegyzésnek: Széchynek iskolája, követői nem maradtak. Azt hiszem tartozunk Széchynek azzal, hogy egyéniségét tisztán lássuk. Tartozunk a körülmények latbavetésével elismerni azt, hogy igenis volt és van Széchynek iskolája, vannak követői és pedig oly nagy számban, amelyiknél többre az adott viszonyok között nézetem szerint senki sem hivatkozhatnék. A Széchy 15 éves kolozsvári tanárkodása épen nem terméketlen. Ellenkezőleg. Nagyon sokan voltak és vannak, kik tőle nyerve indítékot, váltak a szaktudomány buzgó művelőivé, habár a dolog természete szerint módszerük nem kivétel nélkül azonos az övével, hanem némelyek esztétikai, mások pszichológiai, filológiai vagy összehasonlító szempontok szerint vizsgálják az irodalmi életet.

Irodalomtörténet 1912.

AZ ERDÉLYI SZÁSZ KÖLTÉSZET TÖRTÉNETE.*

Sajnálattal kell bevallanunk, hogy a hazai nemzetiségek szellemi életét s különösen annak múltját nem ismerjük eléggé. Egy-egy polemia alkalmával be-bepillantunk lelki világukba, de abból sem nekünk, sem nekik igazi nyereségünk nincs. Különösen áll ez az erdélyi szászokra nézve, melynek magas és, ami jellemző, általános műveltsége s különösen szociális pedagógiája sok becses tanúsággal szolgálhatna, ha jobban ismernők. Igaz, hogy a mulasztás nemcsak minket, de nemzetiségeinket is terheli: mestersegesen elzárták magukat a magyar szellemi élettel való közösségtől. Alapos a remény, hogy a mai nagy események a szellemi élet terén is közeledést, bizalmat teremtenek. Ennek alapja a *táryyilag* megismerés, melynek egy-két jelenségéről folyóiratunk múlt évfolyamában is olvashattunk ismertetést. (L. *EPhK.* 1915. évf. 401. és 751. l., v. ö. még 1914. évf. 818. l. és 1916. évf. 189. l.)

A Csaki összeállította antológia az erdélyi németiség (szászság) irodalomtörténetének az ismertetését vallja céljául és pedig — mint az előszó mondja — 1. a hazai (német), osztrák és németbirodalmi iskolák és főiskolák s 2. az irodalom iránt érdeklődő körök számára. Úgy véljük, hogy Csaki igen magas és alig egyesíthető elemekből álló célt tűzött ki maga elé. Az az antológia, amelyre a hazai szász középiskoláknak szükségük van, az osztrák vagy németbirodalmi közép- és főiskolák számára talán igenis

* Richard Csaki: *Anthologie siebenbürgisch-deutscher Dichtungen.* (Festschrift der Hermannstädter Oberrealschule zur Fünfzigjahrfeier, 126—261 l.) Nagyszeben, Krafft V. bizománya, 1915.

bő. Az irodalom iránt érdeklődő körök igényét az ő antológiája azonban kielégítheti, annak megfelel. Persze Csaki csak német körökre gondol és tudatosan azok számára ír. Fel se tételezi, hogy magyar érdeklődés is fordulhat a szászság irodalomtörténeti múltja felé. Ha fel is teszi, tudomást nem vesz róla. S ez ismét csak az ő felfogását s a szászságét jellemzi. Annak válik hátrányára.

Az antológiát egy 23, nagy nyolcadrétű lapnyi bevezetés előzi meg: a szász irodalomtörténet vázlata. Maga Csaki is első kísérletnek mondja művét e téren. Elsőbbed is jellemzi a szászság politikai helyzetét s szellemi életét a múltban. A szászság a gyakorlati élet terén alkotott oly intézményeket, melyek a faj fennmaradását biztosítani voltak hivatva. *Ez az oka annak, hogy a szászságnak nincs egyetlenegy valóban nagy és teremtő művésze.* A szászság szellemi életének kiváló vonása: a műipar (ötvösség) a múltban és a magas és mégis egyetemes műveltség (Volkskultur a múltban és jelenben egyaránt.) Így az irodalomban sincs egyetlen — abszolút értelemben vett — műalkotás. Ki irodalmunkkal foglalkozik, mondja maga Csaki, többnyire valamely tudományos célzattal foglalkozik s nem azért, mintha művészet volna.

Legrégibb kor a XII—XVI. sz. kora, a betelepülést követő időkre esik. Ennek gazdag mese-, mondaköltészete van a varázsigéken és találós kérdéseken kívül. Ezek áthozott örökségek, melyeket az itt tartózkodás módosított s részben ki is irtott. Hiányzik a történelmi népének. Ellenben a tatárjárást követő időkben fejlődik ki egy specifikus tárgyú dal: az árvák és ágról szakadtak dala (Lied der Waisen und Verlassenen). A reformáció korában kezdődik a műköltészet; a nagydisznódi, XV. század végéről származó kéziratos kötetben kísérlet történik a felnémet nyelv használatára. E korban él Schesaeus Keresz-

tély, az egyetlen költő, kit nem az alkalom, hanem a művészi ösztön készítetett költésre. Bármennyire föllendült is a reformáció hatása alatt a szászság irodalmi élete, a XVII. századtól a XVIII. század második feléig hasztalan keresünk említésre méltó irodalmi terméket. A költészet néma marad, noha ép e századokban élnek azok a jelentékeny szász férfiak, kik dalra indíthatták volna a költőket. Ami költészet van, az alkalmi költészet: nagy Ausztria eszméje, a rokontörzsű császári ház dicsőítése, Bruckenthal és Schwarzenberg magasztalása a tartalmuk. A formát lenyűgözi a hagyományoshoz való görcsös ragaszkodás, a copf, mely egyúttal pompázó, dagályos nyelven jutott kifejezésre. Filtsch Dániel, Keszler Samu ez alkalmi költészet képviselői. Jellemzi őket bizonyos álmodozó, szentimentális természetszeretet is. (A mi irodalmunkban is a nemzetietlen kor alkalmi poétái után a franciások naiv szentimentalizmusa köszöntött be Rousseau s mások hatására; alkalmasint a szász írók forrása is Rousseau; Csaki azonban ezt nem érinti) A XIX. század első felében az alkalmi költészet helyére lép a politikai költészet. Ez a kor mintegy hetven évig tartott. Első szakaszában a gross-deutscher Kulturgedanke s az abból folyó Napoleon-gyűlölet szolgálnak tárgyul (Binder Pál). A negyvenes évektől kezdve a nemzeti gondolat hevíti a költőket, kik e mellett friss természetszeretettől vannak áthatva; az ősdit, a zárkozottságot ostorozzák. Roth Lajos, Marienburg György Frigyes, Kirchner Károly, Marlin József a kiemelkedőbb alakok. Krasser Frigyesnél egy nemzetközi gondolat: a népek egyetemes boldogsága is felmerül. A politikai költészet a XIX. sz. hetvenes éveitől kezdve egyre ritkábban csendül föl. Általában legkiválóbb alakja a XIX. századnak és az egész szász költészetének Albert Mihály segesvári tanár és különösen Schuster Vilmos Frigyes szászvárosi pap. Ezek költészetét Csaki aránylag elég részletesen ismerteti. A legújabb kor a múlt század

hetvenes éveivel kezdődik. Egyesek megpróbálják a szász nyelvjárást tenni a költészet nyelvévé. A nyelvjárás iránti érdeklődés nyomán egyre jobban érvényesül a költők egyénisége. S a mai szász költészetet épen az jellemzi, hogy a politikai mozzanat elhalványul, az egyén érzelmi elmélyedése szolgáltatja a tartalmat. Az egyéniség érvényesülése a költői formák fejlettségét vonta maga után. E kornak legkiválóbb alakja Kloesz Hermann. Jellemzi továbbá a mai szász irodalmat az egészséges kritikai szellem is. Végül kiterjed az ismertetés a hatásokra is. Csaki szerint idegen irodalmak teljességgel nem hatottak a szász költészetre: az erdélyi szász (német) költészetben csak fordítások vannak (közli is Ed. Schullerus fordításában 2 népdalunkat, a Melasében *Petőfi* Falu végén kurta kocsmá, Befordultam a konyhára, Füstbe ment terv, Minek nevezzetek, *Bajza* Sóhajlás c. költeményét s a *Vörösmarty* Szózatát); idegen irodalmi hatások nincsenek.

Annyi bizonyos, hogy az antológiában közölt szemelvényeken idegen — nem német — hatást megállapítani nem igen lehet. De formai azonosságot igen s ebben már lehet idegen hatás, ha t. i. a német-szász szöveg a kölcsönző. Általános, elméleti szempontból is képtelenség a Csaki állítása, mert hisz jól tudjuk, hogy nincs egyetlen irodalom se, amely hatásokat ne fogadott volna magába. Nem valószínű, hogy az erdélyi szász-német irodalom volna az a — nem szerencsés, hanem szerencsétlen — kivétel, amelyikre az említett alaptétel nem illik rá. Az az erőteljes megállapítás, mely idegen hatások hiányát egyszerűen leszögezi, de magyarázni meg se próbálja, inkább arra enged következtetni, hogy Csaki félreismeri az irodalmi kölcsönhatások természetét; vagy még inkább arra, hogy nem volt kedve elismerni.

Maga az antológia a hét korszaknak megfelelően elég bő arra, hogy szemlélhessük az uralkodó

jellemvonásokat, s így alkalmas arra, hogy az erdélyi német-szász költészet főbb jellemvonásait megismerjük. Csak azt kell szem előtt tartanunk, hogy amilyen biztosak és magas szempontúak a Csaki megállapításai az *esztétikai* értékelésben, ép annyira kritikával kell fogadnunk a „határkérdések”-ben elfoglalt álláspontját. Hisszük és reméljük, hogy Csaki ezen a téren is meg fogja találni azt a magas szempontot, amely dolgozatát egyébként jellemzi s nem fogja sajnálni a fáradságot, hogy a magyar szellemi élet számára is szerkesszen antológiát s írjon ismertetést a szászok irodalmáról.¹ Dolgozata azonban így is becses: egy darab, előttünk jóformán terra incognitának pontos áttekintést nyújtó megvilágítása, szakavatott ismeretése.

Egyet. Phil. Közlöny, 1916.

¹ Ez a kívánságunk természetesen ma is fenn áll.

EGY ÚJ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET.*

A magyar középiskolai irodalomtanítást az utolsó négy évtizeden át a Beöthy Zsolt kézikönve irányította. A legtöbb középiskolában ezt használták. Némelyikben kezdettől máig megszakítás nélkül. Más iskola próbálta magát kivonni a Beöthy könyvének súlya alól: Beöthy azonban egy-két év múlva csak visszakerült. Könyvének oly világos előnyei voltak, hogy senki sem tudta sokáig mellőzni. Annál inkább nem, mert a kihagyott Beöthy könyve helyébe bevezetett új tankönyv maga is a Beöthyén épült föl. Maguk a tankönyvírók sem tudták magukat függetleníteni Beöthytől sem szöveg, sem módszer tekintében. A legtöbb szaktanár belátta, hogy nem érdemes másod-harmadkézből kikerült ismeretanyaggal bajlódni akkor, amikor rendelkezésre áll az eredeti. Valóban okos ember nem vásárol szatócstól, házalótól, ha módjában van egyenest a gyárból fedeznie szüségletét.

A Beöthy tankönyvének kétségtelenül meg volt a maga hibája: *tömörsége s a csillogó előadás*. Nemcsak egyes cikkek, jellemzések, de a legtöbbször az egyes mondatok, sőt kifejezések is úgy vannak megszerkesztve, mintha írójuk csupán csak arra törekedett volna, hogy kevés szóval sokat fejezzon ki. Nem nyugodt magyarázatra, a tanulók átlaga előtt világos megértetésre, hanem összefoglaló, tömörítő jellemzésre törekedett. Úgyhogy sok cikke egyenesen — retorikai minta. Másik hibája a mondanivalók

* A magyar irodalom története a legrégibb időktől 1825-ig. Irta dr. Borbély István unitárius kolégiumi tanár. Kolozsvár-on(!) 1924. Minerva r.-t. kiadása. IV. + 383 + VII. l.

tömörítése mellett csillogó stílusa. Beöthy Zsolt nem tudoit a középiskolai tanulók nyelvén beszélni. Középiskolai tankönyvében is úgy ír, mint ahogv egyetemi katedráján beszélt, ahogy a Budapesti Szemle számára készítette essayit, vagy ahogy az Akadémia meg a Kisfaludy-társaság ünnepi közgyűlésén szónokolt. Világos, hogy az a tankönyv, melynek tömörsége még a tudósokat is megálljra kényszeríti s amelynek stílusa még a szellem arisztokratáinak is magasan tartott szónoki dikció: nem kifogástalan *tankönyv* s a diákkönyvbe ugyancsak nehezen tud behatolni. Azonban a Beöthy tankönyvének oly kiváló tartalmi és formai jelességei vannak, hogy *irodalmunk történetének kánonává, vezérszövegévé váltak*. Aki tudós vagy pedagógus irodalmi kérdéseket tárgyalt, annak kiinduló pontja, a fejlődésben tájékoztatója, az értékelésben mértékegysége a Beöthy tankönyvének a szövege volt. Miként a magyar törvények és jogszokások a Werbőczy összeállításában, a Tripartitumban nyertek háromszáz évig is érvényes formát, úgy váltak a Beöthy tankönyvei a magyar irodalomtudomány *Hármas könyvévé*. (Isk. kézikönyv I—II. k. s ezt összefoglalja és tovább *vive* befejezi a *Magyar irodalom kis tükre*.) Egy azonban bizonyos. Az tudniillik, hogy a Beöthy könyvei nehéz tankönyvek voltak. Ámde a későbbi tankönyvírók — bár jól látták a nehézségnek említett két okát — nem tudtak vagy nem akartak Beöthytől egészen függetlenül eljárni. Több igen érdemes, tudós pedagógusunk tett próbát (Horváth Cirill, Erdélyi Károly, Góbi Imre stb). Főként a Beöthy-féle vezérszöveg tömörségén iparkodtak lazítani. De magát a vezérszöveget nagyjában érintetlenül hagyták. Pedig az út világosan adva volt: az irodalomtudománya által elfogadott, a Beöthy-féle kánonszöveg lényegét megtartva — az egészet *leegyszerűsíteni* a középiskola céljához és teherbíró képességéhez. Ebben a tekintetben — jellemző — az első, határozott és sikeres kísérlet ismét

csak egy kiváló tudóstól, de egyúttal kiváló pedagógustól, *Pintér Jenőtől* származik.

Pintér Jenőnek hasonlóképp két kötetes tankönyve a Beöthyétől függetlenül eredeti felfogással, a középiskola céljához alkalmazkodó módszerrel készült. Eddigi tankönyveink ugyanazon töke újabb meg újabb hajtásai voltak. A Pintéré maga egy új töké. Pintér az anyagot megrostálta, majdnem felére apasztotta azzal, hogy a történeti fejlődés általános irányát röviden jelezte s részletesebben csak a történetileg és esztétikailag legkiválóbb írókat és műveket jellemezte. Az *életrajz* nála csak mint lépcsőfok (a történeti és értékelő magasság felé) szerepel; tehát másodrangú (igen helyesen). Harmad-, negyedrangú írók egészen kimaradtak vagy csak névleg szerepelnek. A leegyszerűsítés másik módja volt az, hogy mondanivalóit lehető kothurnus nélkül, a középiskolai tanuló eszmeköréhez és ismereteihez mértén beszéli elő. Egyszerűen az irodalomtörténeti tanulást e célhoz közelebb vitte, megkönnyítette.

*

A megváltozott politikai viszonyok a Romániában élő magyar középiskolai tanárokat ez elé a súlyos feladat elé állították, hogy megfelelő új tankönyvvel lássák el a tanuló ifjúságot. Új tankönyvet kellett és kell szerkeszteni sebtiben, szinte máról-holnapra; új tankönyvet a vallástantól végig, el egészen az énekkönyvig. Ifjúságunk még ma is sok tárgynál jegyzetekkel, tollbamondott szöveggel kínlódik, mert még nincs — tankönyv. Pedig valamikor a tankönyvírás volt a tanár számára a legmegfelelőbb biztos mellékjövedelem. S hogy ma, öt év múltán is, sok tárgynál hiányzik a tankönyv, az szomorú ugyan, de másfelől tanáraink lelkiismeretességére és felelősségérzetére vet előnyösen fényt. Tankönyvet írni ugyanis nagyon gyorsan és könnyen is lehet. Elő kell venni négy régit s abból kell összeállítani az ötödik újat. Igen, ha nem érezzük a felelősséget s ha nem szól

közbe a lelkiismeret szava; ha az egész dolgot üzletnek tekintjük. Am jó tankönyvet írni igen nehéz feladat: nagy tudás s kiváló pedagógiai rátermettség szükséges ahhoz, hogy a tankönyv anyaga és módszere a célnak megfeleljen. *Ma épen nem szabad a rossz tankönyvek luxusát megengedni.* A jó könyv is drága, a rossz meg épen megfizethetetlen. Azonkívül a tankönyv engedélyezése is hosszadalmas. Mire egy rossz tankönyv okozta hiányokon egy új s jobb tankönyv segíhetne, tanár és ifjúság éveken át kínlódik. A Romániában élő magyarság nem lehet eléggé hálás azért, hogy tanárai a komolyságnak és felelősségérzetnek teljes erkölcsi tökéjét szívesen és teljes készséggel kamatoztatják a végett, hogy lehető gyorsan és jó tankönyvet adjanak az ifjúság kezébe. Fiatalabb és tudományosan is legképzettebb tanáraink a hivatásnak parancsoló szavára — félbehagyva (reméljük: ideiglenesen) biztató tudományos kutatásaikat — tankönyvírásra adták magukat, noha ma ez már üzletnek is roppant gyenge. Ennek a komoly hivatásérzetnek s tudományos felkészültségnek a gyümölcse az a sok új tankönyv, ami ifjúságunknak már rendelkezésére áll. Nem egyen közülök ugyancsak megérzik a nonum prematur in annum hiánya: a kiállítás szegényes, a szöveg telve sajtóhibával, a feldolgozott anyag erős kritikára szorul. De általában és viszonylag elfogadhatók, sőt — s ez különös örömmel tölt el — épen a magyar nyelvi és irodalmi tankönyvek között igen kitűnők is vannak, amelyek egy pedagógiailag nyugalmas időszakban is becsületére válnak a szerzőnek s teljes elismerést érdemelnek (a György Lajos tankönyvei a III—V. oszt. számára).

Sajnos, hogy legújabb tankönyvünk — *Magyar irodalomtörténet* a VII. osztály számára — oly kevéssé számolt a középiskolai ifjúság e nemű képességével és igényével, oly kevéssé alkalmazkodott a középiskolai magyar irodalomtanulmányozás céljához.

anyagban és módszerben, mintha az egészséges fejlődés iránya nem a leegyszerűsítés volna Beöthy után és a Pintér próbája szerint, hanem újabb s nehéz súlyoknak a serpenyőbe dobálása. Pedig ez a serpenyő nagyon érzékeny. Nem közönséges fém, hanem a legnemesebb: a *tanuló ifjúság lelke*. Borbély István írta ezt a tankönyvet s könyve csak a minap került ki a nyomdából, hogy tanáraink azzal megismerkedve, az új tanévre az ifjúság kezébe adják.¹

Őszintén s kereken kimondom azt a véleményem, hogy a Borbély könyve *nem való tankönyvnek a középiskolába*. Szerelném, ha könyvéből nem lenne sem a jövő iskolai évben, sem azután, *tankönyv*. Súlyos állítás, de nem marad bizonyítás nélkül. Ám a *könyv* érdemeit mégsem hagyjuk figyelmen kívül.

Minden tanárt, szülőt, de különösen minden tanulót kellemetlenül lepi meg a könyv *terjedelme*. Ez a kellemetlenség igen természetes és indokolt. A Borbély könyve irodalmunk történetét a legrégibb időktől 1825-ig — a VII o. anyaga — 383 lapon beszéli el. Ezzel szemben Pintér Jenőnek elég volt egy negyed terjedelem; *ugyanazt* az anyagot 105 oldalon elé tudta adni. Horváth Cirill az *egész* VII—VIII. osztály anyagát 281, Beöthy Zsolt kereken 320, Erdélyi Károly szintén az *egész* irodalomtörténetet 169 lapon mondja el. A Pintér könyve még *olvasókönyvvel együtt* is csak 272 lap, 111 lappal rövidebb, mint a Borbélyé *olvasókönyv nélkül*. S így megállapítható, hogy Borbélyé a rekord: ő írta idáig a leghosszabb középiskolai magyar irodalomtörténeti tankönyvet, amely a Pintérénél (az anyag ugyanaz: 1825; illetve Pintérnél több: Kazinczy halála!) négyszerte terjedelmesebb.²

Erdemes erről a terjedelemről, a tankönyvek

¹ A bírálat még augusztusban készült.

² Ha Borbély tankönyvéhez olvasókönyvet is szerkeszt, akkor az csak a Pintéré arányában 575, összesen 859 oldal lesz!?

rövidségéről néhány közkeletű tételt feleleveníteni. Nem újság, hogy a tudományt nem rőffel mérik, a rövidség nem mindig előnye, a terjedelem nem mindig hátránya valamely tudományos műnek. De igenis előny a rövidség s káros a terjengősség *tankönyvben*. Mert ismét csak régi igazság az, hogy a legrövidebb úton lehet leghamarabb és legkönnyebben célhoz jutni. Már pedig az a tanár jó s az a tankönyv megfelelő, amelyik legtöbb időt s legtöbb fáradságot takarít meg. Ez minden tanítás kulcsa! Az a tankönyv, amelyik nem erre törekszik célját téveszti vagy anyagban vagy a módszerben. A Borbély könyve mint *középiskolai tankönyv* teljesen céljátévesztett.

Mi a középiskolai irodalomtörténeti tanítás célja?

Az, hogy a fejlődő lélek kézzel-ellenül érintkezzék azzal a szellemi élettel, amely a jelenkor érzés és gondolatvilágának alapját teszi, elsajátítva az értelem és érzelem ama klasszikus formáit, melyeknek megőrzésében művelődésünk szükséges *folytonosságának biztosítékait látjuk*; hogy a nemzeti érzést és gondolkodást, amint megnemesülve irodalmunk örökbecsű lapjain jelentkezik, átörökítse a jövő nemzedékre. E művek ismeretének a fejlődés rendjébe foglalása: a középiskolai irodalomtört. tanítás igazi feladata és módszere. Im ezekben fogalmazta meg a *tanterv és az útasítások* a célt (4 és 47 l.). Megszorító, korlátozó tételei meg így hangzanak: Óvakodni kell a sok név, évszám és könyvcím emlegetésétől és betanultatásától; . . . a *főtények* alapos tudása megkövetelendő. A tárgyalás *ne legyen enciklopédikus*; ne akarjon mindent, ha csak röviden is, felölelni mint egy *lexicon*, hanem az igazán fontosabb *jelenségekkel* alaposan és bőven foglalkozzék. *Harmad, negyedrangú* írók elmaradhatnak; *ne tárgyaljunk* vagy bíráljunk olyan munkákat, amelyeket a tanuló valószínűleg sohasem fog látni. A tárgyalás főszülya a *nagy írókra és korszakok jel-*

lemzésére essék. A másodrangú írókat a nagy írók köré kell csoportosítani. Óvakodni kell az úgynevezett *kritikai tárgyalástól* . . . Értelme sem volna kritikailag elemezni és értékelni oly munkákat, amelyeket a tanulók nem ismernek. (Úgyanott 49 l.)

Elemezzük egy kissé ezt a célt. Akkor a következő szempontokat találjuk: 1. *Közvetlenül érintkezzék* azzal a szellemi élettel. Ez nyilván azt jelenti, hogy ne az adatok, a meg nem értett kritikai jellemzés utánmondása, betanulása által, hanem a művek tartalmi ismerete s a mennyire csak lehetséges, átérzésen és meghatottságon alapuló, inkább szerény, mint nagyzó értékelés által. 2. A közvetlen érintkezés főleg az *örökbecsű művek* által történjék. 3. Nem a lexicon, vagy egy enciklopedia vastagsága, nem minden író tárgyalása a cél, hanem a *fejlődés menetének* ismerete s ennek alapján a nemzeti érzés és gondolkodás táplálása. Az is nyilvánvaló, hogy az irodalomtörténet tanítása, a fejlődés menetének áttekintő összefoglalása jó részt az alsóbb osztályok nyelvtani, stilisztikai és poétikai anyagára támaszkodik ugyan, de egyúttal annak tovább folytatása is. (Borbély is előszavában.)

Borbély már előszavában, tehát teljes tudatossággal elhajlik a helyes iránytól. Feltételezi a *sokoldalú és beható* előismeretet. Ez épen ma, épen a mostani és a következő évek magyar ifjúságával szemben kissé kemény követelés. Kell ugyan hangoztatni a sokoldalú és beható előismeretet, de megkövetelni nem volna igazságos, ma kevésbbé, mint a régi viszonyok között. Szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy a mai ifjúság (s a következő is) erejének, szorgalmának legjavát nem fordíthatja a magyar irodalom tanulmányozására. Hanem a román nyelvre, irodalomra, történetre stb. Akármennyire sajnálatos, de úgy van és lesz, hogy a romániai magyar ifjúság átlaga a legjobb akarat mellett sem fog tudni a régihez hasonló *beható és sokoldalú* magyar irodalmi előismeretre szert tenni. Az elvet fenn kell

tartani, de a gyakorlati eredménynél kénytelen-kelletlen engedményeket kell tenni. S tényleg ezzel a tudatossággal készültek az alsóbb osztályok magyar tankönyvei. Pl. a Kiss Ernőé: alig ad nyelvtant, szabályokat; inkább olvasmányokat nyújt. Ugyanígy járt el György Lajos is. E könyvekben nem csak a módszer, de maga a terjedelem is mutatja, hogy a régi-nél sokkal gyengébb szellő duzzasztja a magyar irodalmi tanítás sajkájára kifeszített vitorlákat. Ezzel szemben túlzás (hogy ne mondjam kegyetlenségnek) a sokoldalú és beható ismeretek mai hangsúlyozása s ez alapon ugyanannak a terjedelemnek 105 oldalról 383-ra felduzzasztása. Ha valaha érdemes volt a megszívlelésre a kevés, de biztos és elsőrendű ismeret pedagógiai elve, ma egyenesen elengedhetetlen. Minden sikeres nevelésnek egyik alapvető elve, hogy elérhető, megvalósítható célt tűzzön ki. Vajon elérhető és megvalósítható-e ma a romániai magyar középiskolában nagyobb eredmény, magasabbra kitett célpont, mint a régi, vagy mint nyugodtabb pedagógiai viszonyok között? Borbély a lehetetlent akarja lehetővé tételni!

Hogyan nőtt meg a Borbély könyve 383 oldalra? Nyilván az által, hogy harmad-negyedrangú írókat és műveket is tárgyal részletesen. A 201 lapon pl. ezt olvassuk: „E komédiás és történeti énekek mellett ismerünk e korból néhány vallásos költeményt is. Ilyenek pl. Mike Istvántól; „Lélek javára szereztetett mulatságos vadászat”; Bertalanffi Páltól: „A nagyravágyó világ fiainak, az embernek változó sorsáról síralmas panasz”; vagy Dudás Imrének: „Az igaz lelki édességekre vezérlő kalauz”. E vallásos énekek irodalmi jelentősége még akkora sincs, mint az említett világi verseké”. Szerencse, hogy csak ezeket ismerjük, mert különben a többi se menekült volna meg a felsorolás dicsőségétől. Szeretném tudni, hogy ugyan micsoda pedagógiai vagy művészi szempont — ez utóbbit az elő-

szó külön is hangsúlyozza! — indokolja az efféle lélek javára szereztetett mulatságos vadászatot, ezt az igaz lelki édessegekre vezérlő kalauzt? Alighanem csak a nagyravágyódó világ fiainak, az embernek, változó sorsáról való síralmas panasz! A 123. lapon megtudjuk, hogy Péchy³ Simon első feleségét Kornis Juditot 1621-ben Radecius Bálint unitárius püspök temette el. A 298. lapon ismereti az egész Ludas Matyi-filológiát. Az 57. lapon ez áll többek között: „Bornemissza Péternek az antitrinitárius Dávid János sielett segítségére, kit Melius „Szent János jelenéseinek Magyarázata” 1568. c. könyvében Olajos János néven emlegetett Arany Tamással egy sorban” És tessék elhinni, hogy ez így meg elejétől végig: tizedrangú művek a századrangú ismereti adatok összeadásából jő ki az a 383 oldal. És nem szabad feledni, hogy ez a rengeteg tudomány egy a tanulnivalókkal egyébként is megszállás alatt álló VII. gimnázista ifju lelkére leselkedik. Olybá tűnik, mintha valaki virágos kertjét a Niagara zuhatagjával akarná megöntözni. A könyv épen azt nem közelít meg, amit sajátos, eredeti, bár merész vállalkozásainak vall: a tanulók irodalmi műveltségének művészi öntudatu megértő és megítélő képességének fejlesztését s ez által irodalmi és általában művészi igényeinek fokozását. (Előszó). Ellenben minden eddigi tankönyvnél inkább csinálja azt, amit pedig igen helyesen kerülni szeretett volna s amit — igen helyesen — az eddigi tankönyvekben megró, hogy t. i. a tankönyv a diákokat száraz adatokkal, címekkel és nevekkal ellátta ugyan bőven, de művészi érzéküket nem fejlesztette.

Enciklodikus e könyv, mert mindent egybefoglal, lexikonszerű is, mert a legjelentéktelenebb irodalmi neveket és műveket is ismerteti adatszerűleg

³ Borbély helyesen Péchy-t ír; Szilády Péchit; a millenáris történet Péchy-t és Pécsyt. Ez utóbbi épen a facsimiles Péchy aláírás alatt látható. VI. k. 130. l.

és mégis csak *compendium*, mert a vezérszöveg vagy halovány, vagy ingadozó. Az első keltőt (enciklopedikus és lexikonszerű) helyszüke miatt nem bizonyíthatom tovább. Csak emlékezetbe hozom a 383 lap-számot a Pintér 105-vel szemben s ajánlom, hogy a könyvnek bármelyik lapját olvassa át az érdeklődő. Azonnal kész a meggyőződése. Ellenben a vezérszövegről szükséges néhány szót ejteni.

Minden gyakorlati célú mű tartalma *vezérszöveg*. A középiskolai tankönyvé más nem is lehet. Mit jelent ez? Nem szabad feledni, hogy a nevelés a tanítás a középiskolái fokon *apodiktikus*, kijelentő. Nem az egyes tudományok *problémáit* kell ismer-tetni — ezek száma örökké végtelen —, hanem a kevés számú, de általában mindenkitől elfogadott *eredményt*; nem a vitás és bizonyítandó *lehetőségeket*; hanem a tényeket kifejező *törvényeket*; nem az ezután megoldandó kétségeket, hanem a befejezett *bizonyosságokat*. Ezt kell tartalmaznia egy középiskolai tankönyvnek még ott is, ahol a bizonyosság, a törvény, az eredmény még — nincs meg. Ilyen esetekben t. i. a tankönyvíró a *maga* felfogását iktatja be, de nem úgy, hogy a tanuló lelkében kétséget keltsen, hanem, hogy a megbizonyított ismeret megnyugasztaló érzését váltsa ki. Ez a *vezérszöveg*. Még tudományos kézikönyvekben is egy ilyen vezérszöveg a domináló cél; a problematikusabb elem vagy jegyzetekben vonul meg, vagy más *betűtipussal* van szedve. Ezt látjuk pl. a Pintér Jenő két kötetes nagy kézikönyvében is. E vezérszöveg nélkül középiskolai tankönyv nincs, csak segédkönyv, enciklopédia, lexikon, vagy *compendium*. Függelék, járulék, mely a vezérszövegen túl terjedőleg tájékoztat és ad útbaigazítást. A Borbély könyvében nincs vezérszöveg, ezért sem való középiskolai tankönyvnek.

Mi van hát e könyvben? Mert hiszen csak nem puszta adat, felsorolás, dátumközlés? Nem. A Borbély könyvében a kánonszerő vezérszöveg he-

lyett vagy tudományos metodológiai fejtegetést kapunk, vagy tudománytörténeti ismertetést. De mindig — *problémát*, s nem középiskolába illő biztos ismeretet. Nézzünk példát. A 9. lapon a pogánykori költészetről így kezd (helyesen): „A magyar irodalomtörténelnek első korszakát a pogány költészet korának nevezzük. Csakhogy — folytatja — ez *elnevezéssel baj van. Tudjuk, hogy mit kellene jelentenie, de hogy valóban mit jelent, azt nem tudjuk*”. Hát ha baj van vele, ha nem tudjuk a jelentését, minek felemlíteni, Biztató-e a tanulóra, ha mindjárt az első percekben a bizonytalanság ingoványába süppedtjük ahelyett, hogy a bizonyosság útján vezetgetnők! ? Ez után megint jön két helyes mondat arról, hogy a pogánykorból egyetlen költői emlékünksincs még töredékes szövegben sem. Aztán megint jön az ingadozás: „Ez azonban éppenséggel nem jelenti azt, hogy tehát nem is volt költészete a pogány magyaroknak. *Bizony volt. Az irodalomtörténetírásnak feladata (hát akkor minek erről a gimnázista előtt beszélni?) a rendelkezésre álló adatokból kimutatni azt, hogy körülbelül milyen is lehetett ez a szöveg szerint ma ismeretlen poézis. Ezt a következőképen lehet kimutatni. Először meg kell magyarázni, hogy kiből állott a legrégebb időkből ismeretes magyar társadalom. (Mintha az nagyon könnyű volna!) Aztán ki kell mutatni, hogy milyen műveltsége volt e társadalomnak. (Ez is egyszerű!) Végül a hiteles(!?) megállapításokból következtetést kell vonni a pogány magyar költészetre*”. Azt hiszem mindenki előtt világos, hogy e problémák ismertetése nem a középiskolába való. Ezt a szaktudósoknak kell tudni, a szaktanároknak, de nem azért, hogy gimnázista tanítványaik előtt fölemléssék, hanem a *maguk számára*, a maguk tudományos vizsgálataik közben, a maguk felfogásának megalkotása végett. A középiskolai tanulónak az egészből csak az itt említett három helyes tétel való; a többi mellőzendő. Pozitív

ismeretet kell a középiskolában közölni, nem pedig azokat a mentegetőzéseket, amelyek miatt maga a tanár, sőt a tudomány sem tud semmit. Eredményt s nem az eredményhez vezető utak-módok elsorolását! Egy-egy ily szakasznál méltán fakad ki sok, épen eszes tanuló ilyenformán: Ha ők se tudnak semmit, minek kínoznak vele minket! Majd következik újra egy egész sereg probléma felvetése és ismeretése, míg a 15. lapon újra visszatérünk a pogánykori költészethez. Azt hinnők, hogy legalább most ennyi előzmény után valami márványkeménységű szöveget kapunk. Nem! Ez következik: „A pogány magyar időknek semmiféle költői emléke nem maradt ránk, (Ez jó, de már néhányszor hallottuk.) Ezzel azonban nem *tarthatjuk* elintézettnek a magyar ősköltészetről való ismereteinket. (Bizony nem, tehát —) Csak *nyugodtan (!)* bele kell képzelni magunkat a vándorló pogány magyar társadalomba s belátjuk, hogy az nem lehetett el költészet nélkül.” A 16. oldalon megint bizonykodik könyvünk: „Ámbár egyetlen sora sem maradt ránk oly költeménynek, amelyet őseink a honfoglalás előtt ismértek és daloltak, *még sincs okunk azt állítani, hogy tehát nem is volt költészetük. Ellenkezőleg, megfontolva*”, stb. — Nem folytatom tovább, csak egyszerűen felhívom a figyelmet a 16. lapon tovább következő metodikai fejtegetésre . . . Itt nincs vezérszöveg, ez nem középiskolai tankönyvbe való, sőt ez a sok bizonykodás már-már komikus is. Egy másik példa Ludas Matyi (298 l.).

A vezérszöveg — a fejlődés menetének rövid ismertetésében a legkiválóbb írók és művek biztos megfelelő jellemezése — mindenütt elhalványul, hiányzik. Helyette kapunk problema ismertetést és lényegtelen adathalmazt. Mert a példák számát ugyancsak lehetne szaporítani! A könyv a középiskolának igen terjedelmes, sok; vezérfonalul, tankönyvül azért sem alkalmas, mert neki magának

sincs vezérfonala, szövege s így a tanuló végeredményében is — tájékozatlan marad. Tudni fog adatokat, műveket, de nem irodalmunk fejlődését. Megismer egy csomó problémát, egy sereg tekintélyt, véleményt, de nem fogja meg azt a biztos minimumot, amire épen neki van szüksége. Mert az is jellemzi e könyvet, hogy állításainak igazolására folyton hivatkozik Beöthyre, Császár Elemérre (a 343 l. kétszer is!), Széchy Károlyra, Döbrenteire, Bánóczira stb.⁴ Hogy ez a hivatkozás mennyire ellensége a vezérszövegezésnek, például hozom fel a 362 lapon a következőt: A Kölcsey lírájáról van szó. Kölcsey lírai költeményeiről „már az egykori Döbrentei megjegyezte . . . , hogy merevségük s komolyságuk miatt hatástalanok.” Pedig stb. Vagy áll a Döbrentei véleménye, vagy nem. Ha nem áll, nincs értelme fölemlíteni. Ha pedig áll, akkor — középiskolai tankönyvről van szó! — le kell írni a véleményt a nélkül, hogy megneveznők az eredetét. Mit törődik és törődjék az az ifjú, hogy ki mondta ezt vagy azt először. Neki csak arra van és kell gondjának lennie, amit neki kell tudnia tekintet nélkül Beöthyre, Császár, sőt Döbrenteire is! Tudományos műben a hivatkozás sokszor sok okból szükséges; így a többek között a magunk véleményét erősítheti. Középiskolai tankönyvben az efféle hivatkozás ellenkező hatást vált ki: a bizonytalanságét s a nyomán *ébredhető bizalmatlanságét*. Egyik se fér össze a vezérszöveg jellemével, a középiskolai tankönyv rendeltetésével. S épen nem alkalmas arra, amire Borbély törekszik — legalább előszava szerint — : a tanulók művészi igényeinek fokozására. Véleményem szerint e tankönyv eredmény szerint az előszóban kifejtett szándéknak merőleges ellentéte.

⁴ Még néhány hivatkozott név: Gyulai, Jókai, Payr Sándor, Fraknói, Lyka Károly, Nádas Pál, Marczali, Vértessy Jenő. Természetesen a névsor épen nem teljes! Borbély hibásan Bánóczyt ír,

Nem fogadható el az előszó mentegelőzése : *nem kell a könyv minden fejezetét minden tanuló-
nak megtanulnia.* A tanár kijelöli, hogy mely részt kell
mindenik tanulónak tudnia s mely részek valók csu-
pán a jobbaknak. Némely fejezetek a csak igazán
jeles diákoknak valók. A gyöngébbek csak olvassák
el, hogy „némi fogalmuk legyen.” (L. III. 1.)

Egy tankönyv minden tanulónak szól az alfától
az omegiág, a 10-től az egyeisg. A különbség épen
abban van, hogy az előírt s a tankönyv által fel-
dolgozott anyagot egyik tanuló jelesül, a másik elég-
ségesen, a harmadik sehogysm tanulja meg. A
Borbély felfogásából az következik, hogy egy idealis
iskolában egyetlen osztály számára épen tízféle tan-
könyvet kellene bevezetni ugyanazon egy tárgyból,
miután a tanulók tíz jeggyel minősíthetők, tízfélék.
És vajjon mi lesz akkor, ha mind csupa gyengébb
vagy mind csupa jeles tanuló van egy osztályban ;
vagy ha egyik tanuló sem vágyik egyébire, mint a
gyengébb elemek közé való szerény besoroztatásra :
tehát csak olvas, hogy *némi fogalma legyen.* De ta-
lán *némi* fogalommal mégse lehet megelégednünk
a többség részéről. Bizonyos *quantumot* biztosan
tudni kell s épen ezért azt a *tudnivalót teljesen ki-
jegecedett* alakban kell *elérjük tárni.* És mi lenne
akkor, ha a *gyengébbek* csak azért is azt tanulnák
meg, emit számukra a tanár meg nem tanulandó-
nak jelölt ki? Különben is nézetem szerint esetlen
pedagógiai eljárás beiktatni egy tankönyvbe mellőz-
hető részleteket. Vagy nincs szükség rá s akkor
minek kinyomtatni, a könyv terjedelmét, árát növelni,
a diákot bosszantani. Vagy szükség van rá s akkor
nem mellőzhető, de minden tanulóra nézve köte-
lező. Ha pedig a tanár mégis találna a tankönyvben
ilyen u. n. *luxus* anyagot, akkor is egyenesen fonák
dolognak tartom, ha kihagyatja, zárójelbe téteti,
mondván : Ezt nem kell tudni, nem kell megtanulni.
Gyakorlott és céltudatos pedagógus nem így jár el.

Magában és magának alkalmazza e szempontot: a tanulóknak azonban ilyesmit nem mond, hanem a kikérdezés és a minősítés rendjén veszi figyelembe. A tankönyv egy osztály állagának készül, a tanítási anyag minimumánál tartalmazza, abból kihagyni nem helyes.

Igy a Borbély könyve tankönyvül teljességgel nem használható: módszere eltévesztett, anyaga egyenesen feldolgozhatatlan. Hiányzik a biztos vezérszöveg. A helyett ingadozás s az aprólékos adatok özöne szédíti a tanulót annyira, hogy nyugodt lélekkel merem állítani, nem akad egyellen egy még oly jeles gimnazista diák, aki ezt a tankönyvet egy év alatti fel tudná dolgozni, meg tudná tanulni.

Mit ér hát e könyv, teljesen hasznavehetetlen?

Az kétségtelen, hogy középiskolai tankönyvnek nem megfelelő. Nem tankönyv, hanem épen az, ami nem akart lenni: kompendium.

Mint kompendium, mint *segéd*-könyv csakugyan tehet jó szolgálatot épen az érdeklődőbb, a kiválóbb tanulók kezében. Ha valamelyik tanuló az iskolai tárgyalás anyagán túl és felül kíváncsi a magyar irodalom *történeti* anyaga iránt avagy a felmerült problémák természete iránt, akkor haszonnal forgathatja, mint *segédkönyvet*. Ámbár ez esetben már szívesebben látom a tanuló kezében akár a *Beöthy Képes Irodalomtörténetét*, még inkább a *Pintér Jenő* két kötetes nagy kézikönyvét. Használhatja továbbá a magyar szakos tanárjelölt, a szaktanár s a művelt, irodalmunk múltja iránt érdeklődő nagy közönség. Igaz, hogy ezek számára is sokkal megfelelőbb akár *Beöthy*, akár *Pintér*, akár a *Műveltség könyvtárának* irodalomtörténete. Felesleges részleteznem a bizonyítékokat. A dolog nyilvánvaló. Ezek számára, a további érdeklődés kielégítésére a Borbély könyve már — nem elég bő, nem ad elegendő anyagot. De nem is tud elég önálló és következetes lenni.

Nézzük pl. hogyan tárgyalja könyvünk e XVI.

sz. epikai böltszetét. (137—156 l.) Három fejezete van: 1. *Zrinyi Miklós*. 2. *Gyöngyösi István*. 3. *Zrinyi és Gyöngyösi követői*. Kezdi egyenesen Zrinyivel, anélkül, hogy bár egy-két mondattal a folytonosságot, a fejlődési kapcsolatot jellemezné. Ezt leginkább itt, az epikai költészet tárgyalásának elején tehetni meg. Borbély elmulasztja itt is, később is (ennél a részletnél). Zrinyit így tárgyalja 1. *Élete* (137—143 l.). 2. *Jelentősége* (143—144 l.). 3. *A költő* (144—145 l.). 4. *A Szigeti veszedelem* (145—148 l.). A sorrend talán nem így helyes. A *jelentősége* — mint a történeli és esztétikai értékelés összegezése — okvetlenül a befejező részlet. *Gyöngyösinél* ismét változik a tárgyalás menete. Tizenhatsornyi *bevezetés* után jön 1. *Gyöngyösi élete*,⁵ 2. *Egyénisége*. 3. *Költészete*. 4. *Hatás*. Ez már helyesebb sorrend. Miért nem lehetett a tárgyalásban mindig ezt a helyes sorrendet alkalmazni? Továbbá ugyanarra a dologra miért használ az alcimekben más és más kifejezést? Zrinyinél: *jelentősége*; Gyöngyösinél: *hatása*? Kazinczynál⁶ pláne: *irodalomtörténeti jelentősége*! (365 l.) Kölcseynek meg egyáltalán *nincs* jelentősége, legalább külön alcím szerint. Könyvünk ennyit mond az életrajz végén: K. irodalomtörténeti jelentősége költői, műbírálói, szónoki és szépprózai műveiben rejlik. Nyomban következik ezek ismertetése összefoglaló jellemzés nélkül. Természetes, hogy a K. jelentősége az ő műveiben, alkotásaiban van, keresendő. Abban, amit nem művelt, nem írt, nincs, nem kereshető. De ezzel csak azt mondtuk meg, hogy *hol* van a jelentősége (aminek kitalálása tán mégse olyan nehéz), de nem mondtuk meg: *mi* a jelentősége.

Ilyen elírások, következetlenségek másutt is előfordulnak. A keresztyén középkorban pl. külön tár-

⁵ Születési évét 1629-re teszi. Eddig 1624 és 1625 között ingadozott az irodalomtörténet. Az 1629-nek jogosultságát nem közli.

⁶ A Kassai Magyar Múzeumot — írja B. a 340. l. — Kazinczynak irigysége megbuktatta s ezáltal elhallgattatta Bacsányit is. Mindkét állítás — téves!

gyalja az *egyházi* és külön a *világi* irodalmat. Ugyan-
így jár el az ellenreformáció koránál. De a *reformáció*
koránál már nem ily világos felosztása. *Magyar*
protestáns irodalom, világi szépirodalom, történet-
irodalom és Balassa fejezetek és címek alatt dol-
gozza fel az anyagot. Holott itt is, sőt itt ugyancsak
kínálkozott az *egyházi — világi* kétfelé választás.
Aztán a *protestáns irodalom* fejezetben tárgyalja az
Erasmus követőit s ami már egyenesen ellenmondás:
a *római katolikus* írókat! Nyilván *egyházi* s nem
protestáns gyűjtő név kellett volna! A kath. vissza-
hatás korában három: részt különböztet meg: 1.
Bocskay és bécsi béke. 2. Bethlen és 30 éves háboru.
3. A kuruc forradalmak kora. Később azonban már
egyszerűen a korszak *első és második* feléről beszél
a népköltéssel kapcsolatban. (130—133 l.) Ha imént
3 részre osztotta, miért felezi most? Nyilván össze-
zavarta azzal, hogy a kurucköltészetben szoktunk két
részt megkülönböztetni. A külső és tárgyi felosztás
contaminaoldot. Megjegyzendő, hogy itt a korszak
első felének népköltészete cím alatt beszél a XVI.
sz., tehát a *megelőző korszak népköltészetéről*.

A *korszakra* osztásról is néhány szót. Borbély
ebben némely, de nem szerencsés újítással él. Így
pl. a *reformáció* korát 1540-től számítja. A régi s jól
megszokott 1526-ot elveti, pedig ez irodalmi, politikai
és vallási szempontból is megfelelőbb határjelző. Újat
vesz, de nem irodalmi, hanem szintén politikai jelle-
gűt. Ennek igazán semmi értelme. Ha már változtatni
akar valaki, nyilván valami 1525-nál *irodalmibb* határ-
követ kellene keresni: (Az első nyomda, az első ma-
gyar nyomtatott könyv?!). De nem 1540-et amikor a
reformáció már tul volt a kezdeten s közeledett a
diadalhoz. A következő negyedik korszak neve kettős:
A *katolikus ellenreformáció* és a *nemzeti harcok*
kora. *Katolikus ellenreformáció*? Azt értem: *katoli-*
kus visszahatás; ezt is *antireformáció*, vagy magya-
rosan *ellenreformáció*, amely nem lehet más, mint

fejlődése alapján különböztessük meg irodalmunk korszakait. Ez helyes, mert a határvonás fundamentuma tisztán irodalmi jelentésű s a határkövek sem lehetnek mások. Mindaddig azonban, amíg a Horváth elmélete ki nem alakul, vagyis amíg *önelvű* felosztási alap nincs: az ilyen részleges, bizonytalan vagy jelentéktelen változtatásnak semmi tudományos alapja, még kevésbbé pedagógiai értéke nincs.

De visszatérek könyvünkhöz s iparkodom befejezni ismertetésem. Épen ezért nem terjeszkedem ki a könyvben elég gyakran előforduló nem szabatos fogalmazásra (*ifjúságában* gondos nevelésben részesült — Amade). Pl. Csokonai *kéziratban* elterjedt Lilla dalaival *előkészítette* a közönséget Himfy kesergő szerelmének *méltó fogadására*; . . . a bátor *kezdeményezőt* — ki e téren P. Horváth Ádámnak *lépett nyomába* . . . (308 l.). A *kesergő pásztorok* c. költemény *Reviczky* Gyula híres Pán halálának témáját *előlegezte* (196 l.). Az efféle elírások, pongyolaságok s nem világos okoskodások szinte kikerülhetetlenek. Könyvünkben azonban szokatlanul nagy számban fordulnak elő. Ezt, kivált *középiskolai* tankönyvben, különös gonddal kell kerülni. Könyvünk stílusa különben élénk, folyamatos *közlő* stílus. Nem tömör s épen ezért érthető; egyéni s épen ezért a közvellenség erejével hat. Az élénkségnek s az érdeklődésnek ébren tartásában van egy elég gyakran alkalmazott jó fogása, az u. n. stilisztikai interrogáció. Általában úgy ír, mintha tényleg hallgatósága előtt *beszélne*. Innen az eleven előadás, de innen származnak az imént említett pongyola elírások is.

Érdeme továbbá a kapcsolatok, összefüggések megrögzítése úgy magyar, mint világirodalmi vonatkozásban. De túlságba menni, török-szakad kapcsolatot feljegyezni helytelen. Csak a fontosabb és *tudatos* összefüggés érdemes külön szóra. Ahol csak hasonlóság van, nem célszerű bajlódni. Pl. az 57. l. a Sztárai—Hans Sachs párhuzam. Sztárait akarja

megérteni a teljesen ismeretlen (t. i. a tanuló, vagy a közönség előtt ismeretlen) H. Sachtszal. Vagyis a felvilágosító elem homályosabb, mint a maghatározandó. S hozzá: a kapcsolat csak alaki enyezés s nem benső, eszmei összefüggés.

* * *

Ezek után még csak a könyv keletkezésének pszchiológiáján próbálok eligazodni. Kiindulási pont az a szilárd meggyőződés, hogy szerzőnk elméleti pedagógiai ismerete és tanári gyakorlata alapján teljesen tudatában volt és van annak, hogy műve nem középiskolai tankönyvnek való: mennyiségben lehetetlen sokat kíván a tanulótól, módszerben meg igen sok vitathatót, bizonytalanít ad. S mégis adta — középiskolai tankönyvül. Adta, mert illetékes helyről felszólítást kapott, hogy írjon magyar irodalomtört. tankönyvet középiskoláink számára. Szerzőnk a felszólításban rejlő bizalomra addigi tudományos működése alapján teljesen méltó volt annál is inkább, mert a tankönyvírás terén is tett próbát. Aztán ép ez alapon a Ref. theol. fakultással kapcsolatos tanárképzőben is ő adta volt elő a magyar irodalomtörténetet. S talán éppen itt történt pedagógiai lapsus. Nekem úgy tetszik, hogy Borbély a *tanárképző hallgatói számára készített vezérfonalát* — kihagyva a jegyzeteket, a szorosan vett bibliográfiát, de nem a neveket (innen a sok hivatkozás) a kapott felszólításra *letette a köziskola számára*. Hogy feltevés, nem alapítvány, bizonyítja az, hogy Borbély *ugyanazt* a — középiskolai tankönyvszöveget, jegyzetekkel ellátva a *művelt közönség számára* is kiadta. Kétségtelen, hogy műve inkább való a nagyközönségnek mint tankönyvnek. Ámbár ismétlem, hogy e téren Horváth Cirill, a *Beöthy Képes Irodalomtört.*, a *Műveltség Könyvtára és Pintér* után és mellett a Borbély könyve az igényeket már nem elégíti ki. Mégis, ha csak mint ilyen jelent volna

meg könyve, a legnagyobb örömmel és elismeréssel köszönténém a szerzőt azért, hogy volt ereje a mai mostoha időkben is *véghez* vinni művét, mely gazdag tárgyismeretével, élénk előadásával csakugyan fokozhatja és mélyítheti elsősorban épen a romániai magyarságban az irodalmi műveltséget és öntudatot.⁷

Vasutnál szokás, hogy *ugyanazt* a kocsit majd első, majd harmadosztályu utasok használják. Attól függ, hogy a megszorúlt kalauz milyen számot ír rá. Pedagógiai és irodalmi életünkben tán még sem volna helyes gyakorlatba venni azt, hogy csupán a címlap felíratától függjön ugyanazon könyv rendeltetése és célja.

Mindenesetre megállapítható, hogy itt hiba történt, aminek nem volt volna szabad megtörténnie. Hibát követett el a szerző, amikor a kitüntető s nagy bizalmat jelentő felszólítást nem a kellő gondtal és felelősségérzettel teljesítette. De hibát követett el a kiadó cég és a megbízó tanügyi hatóság is, amikor a *maga* érdekét elhanyagolva, a kellő előleges bírálatról nem gondoskodott. A kiadó cégnek t. i. üzleti érdeke, hogy tankönyv kiadványai jók, megfelelők legyenek, hogy így állandóan használatban maradván, állandó jövedelmet biztosítsanak számára. Ez a kiadó cég mulasztása. Kiadott egy tankönyvet, amely vagy nem is vétetik használatba, — amint e sorok írója az ifjúság érdekében szeretné — vagy ha szorultságból igen, remélhető és óhajtható, hogy csak addig, amíg a szorult helyzet fenn marad, amíg egy újabb s jó tankönyv készül. De a tanügyi hatóság is elmulasztotta az előleges és kellő bírálatot. Elsősorban ezé, a megbízó tanügyi hatóságé az *erkölcsi felelősség*.

Iskoláink főhatóságai nem engedhetik meg — soha sem engedhették, de ma épen nem —, hogy

⁷ A mű tudományos értékére vonatkozólag teljesen egyetértek a Császár Elemér bírálatával, de a függő beszédet átírva egyenes beszéddé. (L. Erdélyi Szépirodalmi Szemle 1924, 322–8. l.)

veleményes kertjeik palántáiban egy-egy rossz tankönyv kárt okozzon, ha csak rövid időre is. Legkevésbé épen a magyar nyelvi és irodalmi oktatás ágyásában. Ebből a szempontból lényegtelen az, hogy a közoktatásügyi minisztérium a könyvet aprobálta, engedélyezte. A minisztérium felülbíráltása a saját szempontjából történt meg, t. i. államraison szempontjából. Egyébbel minisztérium nem igen törí a fejét — épen a magyar nyelv és irodalom terén. Így a tankönyv didaktikai és nevelési értékének figyelemben tartása és tartatása az iskolafenntartó egyházak kötelessége. Mindenki: tanár, tanuló és szülő méltán fogja őket illetni szemrehányással azért, hogy a magyar tankönyv nem megfelelő s még hozzá olyan drága is. Kinek jó ez? Azt hiszem, mindenkire káros, de elsősorban a tanuló ifjúságra.

Épen ezért a tanuságok levonandók és alkalmazandók. Így gondolom: Mikor az illetékes tényező valakinek megbízást ad egy tankönyv szerkesztésére, ugyanakkor közölje a megbízottal azt, hogy a művet csak akkor vezeti be, ha három szakbírálat közül legalább kettő a tankönyvül alkalmazást javasolja. Az előleges bírálatra felkérés a megbízatással egyszerre történjék meg. Indokok: a szakszerű bírálat nélkül elfogadott könyv sokképen árthat; a bírálat nem csökkenti a megbízás erkölcsi értékét; minden a köz számára nyomtatott mű bírálat alá esik: az iskolafenntartónak meg kötelessége gondoskodni az előleges bírálat által arról, hogy csak jó könyv álljon rendelkezésre; az egyidejű felkérés meg abban leli magyarázatát, hogy maga a bírálat is nagyon átgondolt lehessen. A kiadó cég hordozza a tankönyv íratásával és bírálatával járó költségeket. A tiszteletdíjat a tanügyi főhatóságok, illetve a megbízó a megbízottakkal és a kiadó céggel egyetértően állapítja meg. Ugyancsak a könyv árát is. A főhatósági bírálat előzze meg a minisztérium bírálatát. A kellő időre

nem teljesített megbízás minden vonalon megszűntnek tekintendő.

* * *

Három egyszerű tétel következik mindebből. Az első az, hogy a Borbély könyve *középiskolai tankönyvül* nem alkalmas. A második az, hogy a könyv a középiskolán túl és felül — szaktanárok, tanári pályára készülők és a művelt közönség kezében — *tehet* jó szolgálatot. Végül: középiskolai tankönyveink lehető kifogástalan voltára a legnagyobb óvatossággal vigyázni kell. Jobban, mint eddig.

Ezek elmondására indított a mindenek fölött legfontosabb szempont: ifjuságunk . . . a romániai magyarság magyar irodalmi műveltségének nagy érdeke.

NOVELLA- ÉS REGÉNYIRODALMUNK.

Szépprózánk hat éves életét is ugyanazon tényezők határozzák meg nagyjában, mint egész szép-irodalmunkét.

A közhatalom átvételét közvetlenül követő első időkben inkább csak az alkotás és életöszlön irányította íróink pennáját. De amint az idő haladt, ahogy telt egyik év a másik után, úgy nőtt a kezdőkben és hívatottakban egyaránt az a nemes becsvágy, hogy ne csak írjanak, de valóban szépet és művészt alkossanak. Úgyhogy ma már nemcsak életről, hanem fejlődésről lehet és kell szólanunk, olyan fejlődésről, amely a legszigorubb műbírálat szerint is bővelkedik valódi irodalmi értékekben.

Amíg csak az alkotás és életöszlön inkább homályos, mint céltudatos állapota ülte meg a lelkeket, selejtesebb volt az irodalmi termés. Az alkotás és életöszlön azt diktálta: irodalmilag is elszakadtunk, magunkra maradtunk s így magunknak kell a hiányt pótolni, magunknak kell irodalmat csinálni, *írunk kell*, mert különben megszűnik maga az élet is. Ebben a hangulatban az írók adták azt, amit könnyen és hamar papírra vehettek. Aki írt, már érdemet szerzett.* Ez magyarázza az alacsony színvo-

* Az akkori érdemből maig is megmaradt íróink magas önérzete. Egészen kezdő írók bátor naivsággal, akik pedig már egy-két cikket írtak vagy 2—3 novellát avagy 5—6 verset tartalmazó külön kötetet is adtak ki, lendületes felületességgel és széleskörű tájékoztatlansággal fejtegetnek irodalompolitikát, kritizálnak különböző irodalmi irányokat, amit hosszas gyakorlattal s széleskörű tudománnyal is a felelősség tudatában olyan nehéz megtenni. Ez azonban még nem baj. Az efféle viták, ha van bennük mag, mégis hozhatnak jót. Ha pedig nincs, akkor kide-

nalt, de szépprózairóink számának hirtelen magasra szökkenését is. Egyrészt áll a tény, hogy elszakadtunk, másfelől hajtott az életöszön: ismeretlen elbeszélők álltak elő s a közönség is bizonyos jóleső mohósággal fogadott és dicsért minden próbálkozást. Ebből magyarázható, hogy az utóbbi négy-öt év alatt nem kevesebb, mint nyolcvan novellistánknak jelent meg önálló kötete s némelyiknek nem is egy, hanem három. S legalább öt—hat ennyire tehető a kötettel föl nem lépő, de vagy általánosan vagy legalább a saját vidéken és városban dolgozó széppróza írók száma. Ez a nagy szám és bő termés irodalmi életünk kényszerű, de mégis természetes velejárója s általános szempontból örvendetesnek mondható. Nemcsak az életöszön, de az életerő jele. A közönség és kritika feladata a válogatás, a selejtezés. Ez folyamatban van, de szükséges is.

Mert különösen kezdetben épen az életöszön és a beállott politikai változással kapcsolatos eszmék szépprózánkban is — sőt elsősorban itt — kiváltak két egymással homlokegyenest ellenkező, de egyazon lelkiállapotról fakadó, sajátos irányt, amelyeket azonban csak az igazi tehetség tud összeegyeztetni a tiszta művészettel. Egyik a centrifugális jellegű vidékiesség, főként a székelység, a *székely manier*. Ennek az a pszichológiai alapja, hogy mivel minden veszendőbe indult, csak úgy tarthatjuk meg magunkat, ha minél szemmeláthatóbban kifejezésre juttatjuk a jellemünkben levő erőket; első

rül a hívatottság hiánya. Aztán, Arannyal szólva, hadd döngicséljenek, hisz magyarul döngicsélnek. Bajt inkább abban látok, hogy az egészen kezdő írók magukat legalább is az *erdélyi*, a csak kissé hosszabb gyakorlatra visszanézők pedig már épen az egész magyar irodalom középpontjának, napként ragyogó génusz-nak érzik és vallják. Ez már némileg a morálba is beleütközik és sem irodalmunknak, sem íróinknak nem válik előnyére. A romániai magyar irodalom is idézheti Ady szavait (1903 nov.): Az én révemen már a hatodik gimnáziumokban emberek készülnek győzni.

sorban azokat, amelyeket eddig nem ismert a világ. Egyszerre divatba jött irodalmunkban a székely ember, a székely téma, a székely beszéd. Sőt a *Tizenegyek* egyik bátor kritikusa egyenesen székely irodalmat követelt s mindjárt ki is fejtette ennek a székely irodalomnak, mitológiának az elméletét akkor, mikor pedig már a közönség is érezte, hogy az a sok *székelykedés* nem művészet, hanem különtség, szeszély, az ízlésnek visszafejlődése. Mert az igazi székely jellemvonások művészi feltüntetése helyett kaptunk felületes székely etnográfia, idétlen székely tájszólásokat stb. Ez íróknak fogalmuk sincs arról, hogy csak az az egyéni, az a különös jogosult és lehet művészi, amelyet a géniusz úgy átformál, hogy belekapcsolódik az egyetemesbe. Hogy ez az irány mennyire hátrányos, mutatja a különben költőiségre törekvő és sokat ígérő *T. Imecs Béla* kis regénye, a *Havasalji csokorrózsa*. A nem érdektelen novella annyira *Székelyországba* vezet, hogy több helyt, de különösen a 14. oldalon maga a szerző szükségét érezte annak, hogy magyarázatot adjon vonal alatt.

A csak azért is székely iránnyal ellenkező s még ma is elég gyakran jelentkező különösség a *csupa ember* stilizálás. A fajáért aggódó író látva azt, hogy semmi *belső erő* nem tud segíteni, a *világbéke* nagyszerű és egyetemes eszméjébe kapaszkodott. Az általános emberibe, az egyetemes humanitás eszméjének szalmaszálába akadt meg felfogásának horgonya. De amint a faji és egyéni jellemvonások helyett felületes néprajzot, érthetetlen tájszólást kellett olvasnunk, úgy kaptunk az egyetemes humanitás és világbéke fenséges eszméjének művészi-
szileg elfogadható u. n. irányzatos érvényesítése helyett fellengő szóhalmazt, amelyből világosan kitesztett, hogy a mű szerzőjének nem a világbékéről és humanitásról, de a társadalmi tudományok elemeiről sincs fogalma. A művészet — élet, a szív mélységeinek kifejezője, a realitást nem mellőzheti, mert

a hig levegőbe oszlik szét nélküle. De Vogue mondja, hogy a legegységesebb eszme sem tudott soha — realitás nélkül — letörülni egyetlen könnycseppet vagy falat kenyeret adni egyetlen éhezőnek. Kell a költészetnek, a művészetnek kapcsolódnia az egyetemessel, de azért, hogy annál jobban lássuk — az egyes személyiséget. Örömmel állapítható meg, hogy e két különösség ma már egyre halványabban jelentkezik s még a kezdő írók is útban vannak a helyes művészi felfogás felé.

Ismét csak lélektani meggondolásokból érthetjük meg szépprózáknak egy harmadik vonását, amelyik líránkat is hátrányosan jellemzi. Az t. i. hogy a lefolyt hat év alatt nagyobb lélegzetű mű, igazi regény nem jelent meg, csak novella, rajz, tárcaelbeszélés, genrekép s ezek rokonai. Nagyobb alkotáshoz a lélek teljes nyugalma szükséges. S ez bizony nemcsak az első idők politikai izgalmai, de az állandóan nehéz megélhetési viszonyok miatt sem jutott — úgy látszik — egyik írónknak se osztályrészül. *Berde Máriának* ép a napokban jelent ugyan meg egy regénye, — *Haláltánc* (Budapest, Athaeneum) — de már tíz év előtt készen volt. Valószínűnek tartom, — bár pozitív adatom nincs rá — hogy a *Zathureczkyné Kelemen Berta* két regénye: *Asszony átká* — *asszony* és *Simonyi Obesterné* szintén régebbi időkben születtek — épen mint a *Petelei István* posztumusz kisebb regénye: *Egy asszonyért*. Egyedül *Nagy Dánielnek* van a felvett időközben egy megjelent regénye: *Árvák*. Kérdés, hogy ekkor is készült? Ám e téren is tudunk örömdetes jeleket. Ilyen az *Ellenzék*-nek most lejáró regénypályázata s ami ennél fontosabb, tudjuk több írónkról, hogy vagy készen vagy készülöben van egy, sőt több igazi regénye. Bizonyos, hogy az lesz a romániai széppróza egyik kiválósága, aki először ad számunkra nagy művészi regényt. Remélhető, hogy a kiadói és könyvkereskedelmi viszonyok is — az írói alkotásnak, de

főleg a nagy regény megírásának eme szintén nagy technikai akadályai — javulni fognak.

Még csak egy általános vonását említem föl mai szépprózánknak. Ez is az idők természetéből fakadt, de ami líránkból néhány ódát kivéve sajnosan, szinte teljesen hiányzik: *a történeti témák gyakorisága*. A Kelemenné Zathureczky Berta s a Petelei művei is ilyenek. Kelemenné az Apor család különböző tagjainak, Petelei meg Révai Ferencné Forgách Zsuzsannának küzdelmes életét beszélik el. Élő novellaíróink is szívesen fordulnak a múlthoz, a költészetnek eme mindenkor egyik leggazdagabb forrásához. De itt is a *hogyan* teszi az embert. Gyulaitól az Ellenzék emlékezetes novellapályázatáig sokan és sokat írtak arról, hogy miként lehet és kell érvényesülni a történelmi elemnek a költészetben. Mi csak annyit jegyzünk meg, hogy a historia nem mese, a mese meg nem historia. Nem elég egy-két név, mely körül a képzelet szabadon csapong. Viszont nem történeti nevek és számok adják meg a mű történeti jellegét. A múlt szellemének hű képét várjuk a történeti elbeszéléstől. Ez pedig elmélyedő tanulmányokat tételez föl. Örvendetes, hogy alkalmunk van épen e téren valóban komoly felelősségérzettel, gazdag történelmi ismerettel megírt művészi novellákban gyönyörködni.

* * *

Ha most már ebben az eleven és változatos irányu gazdag termésben meg akarjuk húzni az igaz értékeket elválasztó vonalat s névszerint is felsorolni a legjelesebbeket, akkor a következő sorozat áll előttünk.

Az elválasztó vonalon koránál fogva első s értékénél fogva legmagasabbra emelkedik *Benedek Elek*. Pályájának terjedelme és gazdagsága, műveinek értéke s méltán elért sikerei biztosítják számára az elsőséget. A tárgyalt időközben önálló szépirodalmi kötetet nem adott, de nemcsak szerkeszt több lapot

(Cimbora, Vasárnapi Ujság) és nemcsak szorgalmas és nagyrabecsült munkatársa majd mindenik lapunknak és folyóiratunknak, de kivált újabban hathatósan közreműködik a különböző irodalmi ünnepélyeken az irodalmi öntudat fentartásában és terjesztésében. Benedek Elek a Hargita alól indult ki s hatalmas vargabetűt írva le kanyarodott vissza a kiindulópont-hoz, az anyaföldre. A vargabetűt azonban csak földrajzi értelemben kell venni. Mert mindaz a szépség, amely nagyszámú műveit becsessé teszi: a Hargita tövéből, Erdély földjéből, sarjadzott föl a magyar költészet magas művészi légkörébe. S így a dicsőség is, melyet számára az irodalmi kritika s az olvasóközönség apraja és nagyja szeretettel font koszoruba, Erdélynek is a dicsősége. Még nem erdélyi tárgyú műveiben is ott van az erdélyi magyar beszéd színe, az erdélyi gondolatfűzés sajátossága. De átszűrve az egyetemes magyar génusz szűrőjén s bele kapcsolva a tiszta művészet ideáljába. Benedek ugyanis első sorban és mindig magyar író és művész akart lenni. S volt ízlése és tehetsége, hogy lelki világának gyökeresen erdélyi szálaít a maguk eredetiségében, de a modorosságot szerencsésen és tapintattal elkerülve, összhangzatos művészettel szőjje be a nemzeti lélek s az egyetemes szépség pompás csipkéjébe. Ezzel követendő példát adott arra nézve, — amit különösen ma jó emlékezetben tartani — hogy az erdélyiség csak a művészet síkjára fölemelve válik irodalmi értéké. Önmagában érdekes különösség csupán, akár az erdélyi nyelvjárások. Változatosságot, gazdagodást az erdélyiség csak akkor jelent, ha a nemzeti lelket s a tiszta művészet kifejező és összefoglaló erejét gyarapítja. Csak a tiszta költői szempontok érvényesítése avathatja az író és művét irodalmi jelentőségüvé.

Novelláiróink, még az idősebbek sem, feledkeztek meg ez elengedhetetlen feltételtől. Ott van pl. Sebesi Samu, aki Benedekkel majdnem egyivású s aki szintén nem adott ki önálló kötetet ez idő alatt.

Egész élete Erdélyben s Kolozsvár falai között folyt le. Írói munkásságának majd minden termékén fölismerszik a műgond, a művészi szempontok figyelmes megőrzésére való törekvés. Ezért üdvözölte őt meleg elismeréssel az Erdélyi Irodalmi Társaság választmánya a jelen év elején, írói működésének negyvenedik fordulójakor. — Kovács Dezsőnél pedig a műgond már nem is csak törekvés, de kedves valóság (*Apostolok és csavargók*. Kolozsvár, 1924. *Ballag már a vén diák*. Kolozsvár, 1924.). Régi meggyőződés, hogy Kovács Dezső már két-három évtizeddel ezelőtt elég nagy író volt ahhoz, hogy a legmagasabb irodalmi forumok is észre vegyék s méltányolják. Nem úgy történt. Csak Kolozsvár és Erdély részéről kapott népszerűséget. Oka, magyarázata könnyen kitalálható, ismeretes: vágyai, törekvései Kolozsvár és Erdély határán túlra sohasem nyúltak, Budapesttel egyáltalán nem törődött. Pedig ha sorsa, vágyai el-fölvitték volna a Benedek Elek vargabetűjének vonalán irodalmunk Mekkájába, Budapestre: Kovács Dezső is már régen irodalmi nagyság volna. Mert humoros rajzaiban a legtöbbször, komoly, sőt néha komor hangú elbeszéléseiben pedig szinte kivétel nélkül üti a legmagasabb mértéket. Meséjét mindig biztos kézzel bonyolítja kerek egységbe. Gazdag és hű megfigyeléssel s komoly emberszeretettel vési ki alakjain a jellemző vonásokat. Éles szemmel nézi elő a lélek mélységében fakadó nagy szenvedélyeket, melyeket aztán az élet gyakran tragikus összeomlásba sodor vagy humoros fonáksággá tompít le. Humora emlékeztet Mikszáthra, de a Mikszáthot sajátosan jellemző, mindent lekicsinylő, szinte szatírszerű fintor nélkül. Kovács Dezső is példaként áll és maradjon irodalmi életünkben. Ime itt Erdélyben, ha tetszik annak egyetlen pontján maradvá is, eljuthat a tehetség — ha nem is az elismerésnek legmagasabb fokára — de az esztétikai érték csúcsáig.

Benedek, Sebesi és Kovács írói egyénisége be-

fejezettnek tekinthető. Új vonások aligha fognak előjönni további működésükben. A többiek azonban mind a mának fiai, alkotó erejük virágkorát élik.

Berde Mária és Gyallay Domokos már a világháboru alatt és előtt tették meg az első lépéseket. Berdének legszebb, kerekdedségben művészi, hangulatban meleg meséi a szülői ház és a gyermekkor emlékeiből bontakoznak elő. (*Novellái*. Marosvásárhely, 1920; *Rina kincse*. Temesvár, 1923; *Vizen hold*. Kolozsvár, 1924.). Ezekben stílusa is szemléletes, eleven; gondolatvezetése szabatos. Szívesen mond szimbolikus mesét is. Ilyenkor széles alapvetésen bonyolultabb történetet ad elő, de a befejezés amazokban szebb, hűbb, hatásosabb és egységesebb. Gyallay gazdag és megbízható ismerettel aknázza ki a történetet, de a jelen társadalom is érdekli (*Ósi rögön*. Kolozsvár, 1921; *Föld népe*. Berlin, 1924.). Meséit átlátszó, szinte epigrammatikus egységbe fogja össze. Elevenen s bizonyos régiségtől áthatott módon beszél. Sokszor épen ellentéte Berdének. Szűkszavú és drámai gyorsasággal pereg élénk dialogusa ott is, ahol pedig szívesen vennők a mesemondó, nyugodtabb s kényelmesebben haladó előadását.

Balogh Endre és Makkai Sándor keresve keresik a lelki összeütközéseket. Balogh az egyes, az egyének, a mai társadalmi élet embereinek drámáját szereti (*Hajótöröttek*. Kolozsvár, 1922.). Legfőbb ereje a hű lélekrajz. Nem kívülről nézi a vergődő lelket, hanem szinte pszichológiai okfejtéssel önmagából nőteti ki az emberi szenvedélyeket. Előadása is ennek megfelelően szaggatott, drámai. Majdnem szórul-szóra ez jellemzi Makkait is azzal a lényeges különbséggel, hogy az ő drámái egyetemes jellegűek (*Élet fejedelme*. Kolozsvár, 1924.). Korszakok és világnézetek csapnak össze meséiben s hőseinek össze-roppanása mindig az új, a magasabb eszme és világnézet diadalát jelentik.

P. Gulácsy Irén és Molter Károly írói arcképében az az egyező vonás, hogy egyikük sem adott még önálló kötetet s mégis népszerű lett, s hogy egyikük sem — erdélyi. Gulácsy Szegedről hozta közénk erős magyarságát. Molter meg, a bácskai sváb, addig-addig tanult Kecskeméten, Budapesten s szerte a nagyvilágon, hogy egyszer csak erdélyi magyar íróként jelent meg. Gulácsynál csakugyan nem ismeri senki jobban a kemény tenyerű alföldi magyar fajt. Témában és kidolgozásban egyaránt emlékeztet jól ismert földijére, Tömörkény Istvánra. A Molter őseit a húsz-harminc év előtti humoreszk és satírikus karcolatírók között kell keresnünk. Mindig ötletes és mindig megkacagtat. Igaz, hogy témái jobbára napi érdekűek s így ki vannak téve a gyors feledésnek. De hát nem érdem-e már maga az a kellemes emlék is, hogy valamikor jóízűen neveltünk pl. a Sipulusz hasonlóképen napi értékű apróságain?

Nyíró József és Kacsó Sándor a legerdélyibbek. A történelem s a jelen egyaránt kedves Nyírőnek. (*Jézusfaragó ember*. Kolozsvár, 1924.). Személyeit rendszerint a nép köréből mintázza, de a többi társadalmi osztályokból is. Jellemei mindig ízig-vérig erdélyiek gondolkozásban, beszédben, cselekedetben egyaránt. Sőt legtöbbször épen — székelyek. Nyíró novelláiban az erdélyiség, a székelység a középpont. Innen árad szét a fény, a szín virágra és állatra, gépekre és gondolatokra, ruhára és érzelmekre. Nyíró e sajátos csapáson már jó távolságra haladt. Kacsó még csak a kezdő lépéseknél tart. Kötettel nem jelent még meg, de néhány novellája valódi tehetséget mutat s szép fejlődést ígér.

Íme a romániai magyar széppróza művészi művelői.

Az említetteken kívül sokan olvassák a Nagy Dániel, Ligeti Ernő, Sipos Domokos és Tabéry Géza műveit.

A könnyedén dolgozó Nagy Dániel ereje az,

hogy a mesét kifogyhatatlan élénkséggel tudja szőni
 s párbeszédei jól, ötletesen peregnek. (*Novellák*. Arad,
 1922; *Piros frakk*. Arad, 1922; *Árvák*. Arad, 1924.).
 Egy kicsit a Molnár Ferenc receptje szerint ír, a
 pillanatnyi hatást rendszerint kiváltja (két, az Érde-
 kes Újságnál pályanyertes elbeszélése). De tárgya,
 egész munkássága az igazi művészet határát csak
 épen súrolja s a ponyvát juttatja eszünkbe. — Ligeti
 Ernőnek (*Asszony*. Marosvásárhely, 1920; *Belvedere*.
 Kolozsvár, 1921.) meglepően kitűnő témái vannak
 (*Belvedere*, *A fotográfus* stb.). De szép témáit rend-
 szerint elnagyolja, csak vázlatban és pongyolán
 dolgozza ki. Nem ír elég műgonddal. Ahol pedig
 ez észrevehető, ott oly zavaros szociológiai, filo-
 zófiai és egyéb fejtegetést ad, oly sekélyes élet-
 felfogást hirdet, hogy elfogadhatóvá akkor is baje-
 san válnék, ha a kitűnő témát jól oldaná föl (*Bel-
 vedere*). — Sipos Domokos Móricz szerint stilizálja
 a proletárt, a tönkre ment embert (*Istenem, hol
 vagy?* Kolozsvár, 1922.). Ezek a novellák azonban
 nyersekek, prózaiak, a valódi költészettől távol esnek.
 Ott pedig, hol novelláinak hőse „barátja, a kalandor”,
 annyira erotikus, hogy egyenesen ízlést sértő.
 Erős tehetség, de felfogása, ízlése csiszolatlan. — Né-
 gyük közül *Tabéry* a legpoétikusabb (*Kolozsvári
 bál*. Nagyszalonta, 1923.). Igaz, hogy témái is — a
 két Bolyai s Erdély a XIX. sz. elején — nagyon
 alkalmasak költői hatás felébresztésére. Tabéry tud
 folyamatosan és bizonyos szentimentális édességgel
 elbeszélni. Annál kirívóbbak a durva vagy prózai
 részletek. Mintha nem is egy gyakorlott s irodalmi
 babérra vágyó író, hanem valami utcai filozófust
 hallanánk. Egyetlen, de kellő műgond esetén egé-
 szen értékest is alkothat.

Még egész sereg nevet sorolhatnánk fel, akik
 nek műveiben a nagy egyenlenségek mellett föl
 csillan művészet is. Ám az általános kép ezek rész-
 letes felsorolásával is csak bővülne, de nem változnék

* * *

Volt idő, mikor az elméleti esztétika komolyan fejtegette, hogy a szépérzék, a műalkotás és műélvezet tehetsége olyan külön érzék, mint a látás, hallás stb. Ma tudjuk, hogy külön művészi érzék nincs. A művészi képesség benne van a látásban, hallásban... egész szellemiségünkben. Épen ezért megköveteljük, hogy aki író-művész akar lenni, annak legyen ereje alkotását mindenestől, a maga egészében s nemcsak egyes szembetűnő vonásaiban művészivé kialakítani. Azt sem szabad feledni, hogy a költészet az emberi szellem egyik legdrágább értékvilága s csak az tudja gazdagítani ezt az értékvilágot, akiben él biztos tudata annak, hogy ez az értékvilág magasabb, szentebb és tisztább, mint a — mi világunk. Széprózánk művelőiben és műveiben mindennek egyre több és több jelét vesszük észre. A művészi törekvés és a szellemi felelősség-érzettel párosult komolyság nőttön növekedik. Ebben látjuk az egészséges irodalmi fejlődés biztosítékát.

A MAGYAR LÍRA MAI FŐKÉPVISELŐI ROMÁNIÁBAN.

Az új politikai viszonyok természetszerű következménye, hogy a hazai irodalmak az eddiginél nagyobb figyelemmel és több érdeklődéssel fordulnak egymás felé. Nemcsak ez a mi folyóiratunk, a *Cultura* foglalkozik rendszeresen és programszerűleg azzal, hogy az itt élő népeket költészetük kölcsönös megismertetésével közelebb hozza egymáshoz lelkileg. Napilapok és folyóiratok hasábjain is gyakran találkozzunk román irodalmi alkotások derék magyar fordításával. Ugvan ezt látjuk a román sajtóban is. Sőt az egyes művek és írók tolmácsolásánál már kölcsönösen tovább jutottunk, I. Ilesiu már egész kötetnyi antológiát adott a mai magyar lírikusok műveiből. Viszont Fekete Tivadar a mai román líra termékeiből fordított s adott ki egy testes füzetet. Közös közművelődési és esztétikai érdek, hogy ez az egészséges irányú tevékenység tovább folytatódjék. És pedig nem ötlet avagy szeszély szerint, hanem céltudatosan és rendszeresen úgy, hogy elsősorban kölcsönösen az igazi értékeket ismerjük meg. Teljességgel nem közömbös egyik irodalomra nézve se, vajjon igaz értékek, reprezentatív művek-e a lefordított alkotások, avagy egyszerűen költemények minden jellemzőbb tulajdonság nélkül. Ezért előbb szólaljon meg magyarul az a román író, akit a román irodalom és kritika jelesnek ismer el és méltat. Hasonlóképp kölcsönös érdek, hogy a román közönség is elsősorban oly magyar írókkal ismerkedjék meg, akik valóban képviselik a magyar költészetet¹. A régebbi irodalomra nézve a tájékozo-

¹ A I. Ilesiu fordította gyűjtemény ép ebből a szempontból esik kifogás alá.

dás, a válogatás könnyebb, mert minden irodalom a maga régebbi íróit megfelelő értékeléssel iktatja be és beiktatta a fejlődés általános menetébe. Minél inkább közeledünk a mához, annél nehezebb a tárgylagos megítélés. Élő és még jóformán ki sem alakult egyéniségek és művek fordításakor nagyon ajánlatos az óvatosság, a tartózkodás. Szigorúan meg kell válogatni a mai irodalomból a tolmácsolásra érdemes műveket és írókat. Ne kavicsok legyenek a fordításra kiszemelt művek, hanem ha lehet, megannyi drága gyöngy. S van még egy szem előtt tartandó elv: valamely írótól ne csak egyes művet tolmácsoljunk, hanem adjunk lehetőleg egész sorozatot, amelyik ha vázlatosan is, de mégis egészben tünteti föl az illető író egyéniségét. *Elsőrangú művet kell tolmácsolni elsőrangú, reprezentatív írótól; távábbá nem egy darabot, töredéket, hanem jellemző sorozatot.* Ezek volnának az alkalmazandó helyes szempontok. Ezeknek következetes és céltudatos alkalmazása útját állja számtalan téves fogalomnak. Már pedig jól tudjuk — még Bacon tanította meg az emberiséget — hogy a helyes megismerésnek legnagyobb akadályai éppen ezek a téves fogalmak: a különféle *idolonok*.

Célunk rövid jellemzést nyújtani a mai erdélyi magyar líra legkiválóbb művelőiről. Azon írókról, akik az erdélyi magyar költészetet oly mértékben képviselik, hogy megismerésük, műveiknek fordítása valóban megbízható és amennyire az élő irodalomnál lehetséges, nem is vitás értékű bepillantást enged az erdélyi magyarság lelki világába. Imént hangoztatott alapelveink természetes folyománya, hogy viszonylag csak kevés íróról lesz szó. Pedig az erdélyi magyar irodalom ma kétharmadnál nagyobb mérvben csupa líra. Itt is ép úgy uralkodik a lirizmus, mint valamennyi irodalomban. Nemcsak az u. n. lírai műfajok, de a regény és dráma is ma sokszor nem egyebek, mint az írónak, az *Én*-nek olyan subiectív felfogása, amelyben személyek és társadal-

mak mintha csak az író egyéniségének tükrözése szerint élnének s nem önmagukban s az író egyéniségétől függetlenül. Ez a mennyiségileg túltengő s önmagában többnyire tépelődő lírizmus egyénes következménye korunk betegségének, a nyugalmát veszített és szilárd alapot nélkülöző XX. századnak. Az egyéniség és művészi szabadság nevében különcködés, szélső és beteges miszticizmus kapott lábra mindenütt. A képzelő erő kusza képei tiszta műalkotás igényével lépnek föl s a nyelvi különösség egyenesen a nyelv géniuszának megrontására tör. Eszmékkel nem mindig gazdagítja lelkünket ez a lírizmus s a nyelvbeli kifejezésben is a költőiség és szabadság helyett sokszor az érthetlenségnek, legjobb esetben a meszterkelt prózának az előmózdítója. Ehhez járul még az is, hogy sokan verselnek benső ihlet nélkül, *invita Minerva*, pusztán kenyérkeresetből. Csak egy kis technikai készség és ügyesség kell s már kész az u. n. szabad vers, melynek prozódijában egyetlen szabály van: a szabálytalanság.

Ha a költők, a költészet értéke a mennyiségen határozódna meg, akkor a mai romániai magyar líra és napjaink túltengő lírizmusa az aranykorszakot, virágzásának páratlan idejét jelentené. De jól tudjuk, hogy a műalkotások belső értéke nagy ritkán áll arányban azok számával. Bármennyire is szívünkhöz nőtt a romániai magyar irodalom, a kritikus kénytelen kimondani észrevételeit. Ha elhallgatná, vagy azt jelentené, hogy a romániai magyar lírai költészet minden más irodalomtól eltérő s csupa örvendetes jelenségeket mutat. Egészségesebb, mint bármely más lírai költészet. Ez pedig a tényeknek nem felel meg. Vagy azt jelentené, hogy a kritikus elveszítette a kellő mértéket s tán faji elfogultságból is dicsekedni akar olyan vagyonnal, amelyiknek jó részét maga sem becsüli sokra s a melyiknek múló értéke amúgy is csakhamar kiderül. Ez meg kritikusnak nem szándéka.

E szempontok értelmében a mennyiségileg gaz-

dag és eleven romániai magyar lírából csak azokat az írókat jellemezzük, akiknek jelentőségét a kritika már végérvényesen megállapította vagy, ha ez még nem is történhetett meg épen azért, mert még mindig emelkedőben, fejlődőben vannak, mégis a romániai magyarság irodalmi köztudata és a kritika szerint is annyira első helyen állanak, hogy bizonyosnak mondható már most is, hogy alkottak értékest.

II.

Nemcsak koránál, de költői érdemeinél fogva is első helyen kell említenünk Szabolcska Mihályt, aki épen napjainkban jubilálta írói működésének negyvenedik évfordulóját. Költői pályája befejezett egész, művészetének jelentőségét a kritika rég megállapította, elismerte és méltányolja. S bár fellépte óta az irodalomban újabb és újabb ízlés vert gyökeret, a közönség nem lankadó szeretettel ragaszkodik a Szabolcska művészetéhez.

Szabolcska jelenleg Temesvárt ref. pap és esperes. Nem Erdélyben született, hanem a pestmegyei Ókécskén 1862-ben. Tanulmányait is színmagyar vidéken, főként Debrecenben, a kálvinista Rómában végezte s Genfben és Párisban fejezte be, hol hosszabb időt töltött. Hazatérve előbb a maroslordamegyai Felfaluban vállalt papi hivatalt. Onnan hívta meg a temesvári ref. egyház lelkészül. Tekintélye egyre nőtt felekezete s a magyar társadalom előtt egyaránt s ma a romániai magyarságnak ő is egyik közszerepetben álló vezéregyénisége, Szabolcska, a színmagyar Alföld szülőtte és neveltje, úgy megszerette a Marosmentét, Erdélyt, hogy innen soha el nem kíváncozott. Megszokott dolog volt, hogy Erdélybe került emberek ízig-vérig erdélyivé váltak, soha innen el nem kíváncsoztak. De az írók, a művészek, még ha Erdélyben is születtek, még a régi politikai viszonyok között is, úgy vonzódtak Budapest, a mindent fölszívó centrum a felé, mint az éji lepke a gyertyafényhez.

Figyelemre méltó, hogy Szabolcska, az alföldi, a költő elválhatatlanul szívünkhöz nőtt úgy, hogy a mikor ezer meg ezer született erdélyi távozott el, ő akkor is itt maradt. Nekünk nyéreség itt maradása s az erdélyi hagyományos közszellem vonzóerejének fényes bizonyysága.

Már mint teológus ifjú Debrecennek ismert poétája volt. De egyszerre országszerte ismertté, becsültté 1891 elején vált. Akkor történt ugyanis, hogy néhány versét még mint ismeretlen poéta, közlés végett beküldte a Fővárosi Lapok c. szépirodalmi napilap szerkesztőségéhez. A szerkesztő, Vadnay Károly, maga is tekintélyes és jónevű regényíró leköszölt négy verset rendkívül meleg elismerés és bűzdítás kíséretében. Másnap (jan. 7.) Beöthy Zsolt, e nagytekintélyű esztétikus és kritikus, a közölt versek hatása alatt az elragadtatás hangján ütötte rá a pecsétet a szerkesztő adta dicséretre. Így aztán Szabolcska, az ifju teológus, rövid huszonnégy óra alatt országszerte ismert és népszerű lett. Hirneve meg volt alapítva. Csak az maradt kérdésnek: beváltja-e a hozzáfűzött várákozást? Méltó leendő pályájának továbbá fejlődése a fényes fölavatáshoz?

E kérdésre azóta Szabolcska *igennel* megfelelt. Első verskötetete *Költemények* c. 1898-ban jelent meg. A többiek — összesen nyolc — így következnek: *Hangulatok* 1894. *Ujabb versek* 1898. *Szabad órák* 1901. *Csendes dalok* 1904. *A magam ösvényén* 1907. *Dalok hazulról* 1910. *Szivem szerint* 1915. Ezenkívül kiadta külön is *Ahitat-szeretet* címmel, vallásos költeményeit 1908 és 1923-ban részben régebbi, részben 1915. után írt verseiből *Eszmények, álmok* c. egy gyűjteményt.¹

Költészetének *tárgya* az otthon, a szülői ház, a szerelem, a családi, a társadalmi élet, a vallásos érzelmek, az erkölcsös cselekedetek, a faj és haza-

¹ Ezt a gyűjteményét a M. Tud. Akadémia ez évben a Marczibányi-jutalommal tüntette ki.

szeretet. Tárgy szempontjából a Szabolcska költészetének kedves újdonsága a *feleségnek*, a hitvesnek dicsőítése, nemes kultusza. Az a gyöngéd becéztetés, amellyel hitvesének szeretetét és jóságát magasztalja a házasságkötés után hosszú évek eltöltével is, a legtisztelreméltóbb szerelmi vallomás s egyuttal óda a házasság élet szent tisztaságáról és az anyai önfeláldozásról. Ezt érdemes külön is fölegyezni, mert hisz a modern költészet szerelmi lírája a házasságkötéssel rendszerint bevégeződik, vagy szívesen csap át a *perdita* kultuszba. Ami pedig a költemények formáját illeti, Szabolcska lírikus. Legtöbbször és legnagyobb sikerrel a műdalt műveli. Ebben tartalmilag és formailag sok remeket alkotott annyira, hogy több dala átment a nép ajkára s az egész magyar faj közkinsévé lett. (*Minek turbékoltok, Miért nem születél, Akit én szeretek, Gyönyörű szép Tündérország, szerelem*). A nem lírai fajok közül rendkívül érdekesek balladaszerű versei (*Hír a falunkból, Balla Maris, Levél Hercegovinából*). Az eseményt röviden, de lírai hévvel beszéli el s a tragikus elem epigrammszerűleg pattan elő.

Általában Szabolcska érzés és gondolatvilága pompázó színekben nem gazdag; nem mesterséggel összeállított, rikitószínű mozaik. Hanem olyan, mint egy az általa annyira megszeretett és dicsért marosmenti virágos rét: tán nincs sokféle virág rajta, de ami van, utánózhatatlanul szép a maga egyszerűsége és kedvessége által. S kedves látomány a szemnek az egész, mert a vegyi vagy műkertészeti úton soha elő nem állítható mezei virágok be vannak ágyalva a dús zöld pázsit selymes táblájába. A Szabolcska költészetében ez a harmóniát teremtő alapszín a *szeretet*. Szinte azt mondhatnám: az élet Szabolcskára nézve a *szeretet* által létezik. A szeretet tud adni az életnek derült egyensúlyt és boldogságot s a szeretetlenség az oka a lelkiárvaságnak, a nyomornak, a boldogtalanságnak. Isten is a

szívben lakozó szeretet szerint becsüli meg az embereket. A szeretet gyakorlása az igaz vallás, attól függ az emberiség boldogsága. S ez a boldogság lehetséges, ha a Krisztus példája szerint élünk. Ezért büszkén néz le a szeretetben szegény, de kevélykedő gazdagra; de a királyt is szánja, ha szeretetlenség miatt szenved. Szabolcska egész költői világa így épül föl a keresztyén vallás legfőbb elvére, a szeretetre, mint mindent összefogó és magyarázó egységre. S épen mint a keresztyén vallásban, úgy a Szabolcska költészetében is van némi internacionalizmus: nem fajiságunktól, hanem a szívnek szeretettel teltségétől függ életünk boldogsága emberi sorunkban s isteni elhívásunkban egyaránt.

Legeredetibb és legsajátosabb vonása Szabolcskának az a mód, az a stílus, ahogyan a világot szemléli, kifejezi. Fölfogása vonzóan naiv: az egész világot, a legbonyolultabb társadalmi jelenségeket, emberi megnyilatkozásokat leegyszerűsíti és a népköltészetet jellemző *naiv* szemlélet síkján helyezi el. Pl. úgy hiszi, hogy a maga sorsa is boldogabb lett volna, ha otthon marad szülőfalujában s nem kószolja meg a magasabb műveltséggel együtt járó sokféle gyötrődést. Párisban is az Alföldet, a salzburgi csapszékben is a tiszamenti magyar keresi, látja. Örömet ékes szónál hűbben mondja el a mosoly, fájdalmát meg a legördülő könnycsepp. A lelki összeütközéseket a szív, a társadalmi durvaságokat és igaztalanságokat a gyermek és a szeretet, a műveltséggel járó ellentéteket a természet nevében és által oldja föl kedves harmóniába. Mintha sokszor ezt mondaná: qui auget scientiam, auget dolorem. Költeményeinek formája is — a naiv felfogásnak megfelelően, rendkívül egyszerű népies és dallamos. Szemléletének ez az üde naivsága, egyszerűségében is bájos természet és világfelfogása volt az az új elem a Szabolcska költészetében, amelyik a legkíválóbbs kritikusok meleg elismerését s a magyar ol-

vasóközönség osztatlan szeretetét szinte máról-holnapra kivívta volt. Benne gyökerezik ez a felfogás a népköltészetben s tökéletes művészettel érvényesül Petőfinél. Valóban Szabolcska e kettőnek: a népköltészetnek és Petőfinek nem méltatlan követője. Népszerűsége mindig egyenletesen általános volt és maradt annak dacára, hogy különösen az új költői irányok hívei nem egyszer gúnyosan fölemlegették naiv világfelfogását s túlzottnak vélt egyszerűségét. Ám a közönség nem változó szeretete igazolta s igazolja, hogy méltán övezi Szabolcska homlokát az irodalmi forumok elismerő koszorúja: a magyar tud. Akadémia levelező, a Kisfaludy és Petőfi-társaságok rendes s az Erd. Irod. Társ. tiszteleti tagsága.

III.

A Romániában élő magyar lírikusok javarésze mind a fiatalabb nemzedékhez tartozik, a világháború alatt és után tűnt fel s többé-kevésbbé mindenik az új, az u. n. modern líra művelője. Pályájuk nem befejezett. Mégis sokkal több, mint pusztá reménykedés, vagy ígéret. Nem egy költeményük a legmagasabb művészi mértéket is megüti s a romániai magyar léleknek is hűséges kifejezője. *Reményik Sándor*, *Áprily Lajos*, *Tompai László* s *Szombati Szabó István* tekinthetők ilyenekül. Valamennyien a harminc-negyvenes életkorban az alkotás legszebb idejében élnek. Mindnyájan tagjai az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, ami jele egyrészt a kritikai elismerésnek, másrészt a közönségre gyakorolt hatásnak.

Reményik Sándor nemcsak lélek szerint, mint Szabolcska, de születésénél fogva is törzsökös erdélyi. Kolozsvárt született s jogi és bölcséleti tanulmányainak végzése után itt, Kolozsvárt él kizárólag az irodalomnak, a költészetnek. Első kötete 1918-ban jelent meg *Fagyöngyök* címmel, ezt követte 1920-ban a *Csak így*, 1921-ben a *Vadvizek zúgása* s 1924-ben

A *műhelyből* címűek. Egy nagyobb gyűjteményét most rendezti sajtó alá. Egyik kritikusa már a *Csak így...* c. kötet alapján az erdélyi újabb magyar líra legjelesebb művelőjének, *princeps poetarum Transsylvaniae*-nek mondta Reményiket. Megállapítható, hogy méltán. Mert a későbbi kritika elismerése és a közönség folyton fokozódó szeretete versei iránt Reményiket csakugyan *annak* igazolta és tartja úgy, hogy Reményik már is maradandó értéket jelent a magyar lírában — általános viszonylat szerint is.

Reményik modern költő. Lirájának középpontja, ahonnan minden dallama ered, ahová minden dallam visszafut s a hol minden hang ritmusba ömlik át: az *én*, a költő egyénisége. A maga lelkének töprengéseit, szakadozott csipkefoszlányait, kevés örömet és sok széttaposott avagy sápadt tragédiáit szereti dalba önteni. Az életet alapjában véve komornak látja, a társadalmat sivárnak. Azért lelkének szimbóliumait csak ritkán találja és veszi a társas életből. Némileg *asocialis*, társadalom nélküli, mint a modern líra általában. *Menekül a mindennapi életből*. Az erdő, a vadvizek zúgása, a magános szikla, szóval az élettelen természet szinte rokonabb neki, mint az ember. Az emberi élet merő vivódás és önzés. Az élettelen természet jobban és melegebben veri vissza a költő lelkének forrongásait, megértőbb, mint az ember. Ennyiben a Reményik lírája is érintkezik a miszticizmussal, ami szintén általános vonása a modern lírának.

Azonban az *én*-kultusz Reményiknél nem fajul el különködő pökhendiséggé, sem természeti szimbólumai érthetlen zagyaságokká. Nem. A modern költészetnek ettől a fattyuhajtásától megóvja s a tiszta művészet határai között tartja Reményiket az roppant komolyság és töprengő lelkiismeret, amelyikkel a költő és a költészet hivatását felfogja s magára nézve megvalósítani törekszik. A szépség nagyobb, mint a mi lelkünk, A költő, a művész hivatása ki-

fejezni ezt az abszolút, ezt a *topos noetos*-ban létező eszmét. Csak akkor lehet örömszerző, akkor válhat oly szükségessé, mint a mindennapi kenyér, amely lehet barna, lehet keserű, de *kell*. Az eszménnyel szemben alázattal meghajlik: a kontárságtól, a nyegléskedéstől királyi önérzettel elfordul. Érti és vallja, hogy szép, szent dolog a művészet, hogy költőnek lenni, dalt dalolni, látszatra oly könnyű, de lényegben ép oly nehéz, a lehetetlenséggel határos, mint az égbe furódó pacsirta dalolását utánozni. Teremtés a művészet; objective misszió, mely hívatta van a lelkek magvait életet adó csirázásra szólítani; subjective pedig — kötelesség a szó kanti értelmében. Látnivaló, hogy Reményik oly magasnak és fenségesnek vallja a művészetet s így a maga pályáját is, hogy e felfogásból csak valódi műalkotások származhatnak.

Abban is különbözik Reményik a ma, a legmodernebb költészettől, hogy ennek verstani különösségeivel nem él. Nagyjában az Arany János nyomdokait követi ugyan, de eredeti és határozott egyéniség, aki, sok szépet írt s akitől még többet vár a magyar líra.

IV.

Sok tekintetben rokon reményikkel az Áprily Lajos (valódi nevén: Jékeli) egyénisége és költészete. Művészi törekvésekben is egyazon csapáson járnak. Áprily is gyökeres erdélyi. Bölcsője ott ringott a szováta-parajdi hegyek alján. Bölcséleti tanulmányokat végzett s a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban tanár. Részt vett a világháboruban. Később megfordult Svájcban és Franciaországban. Mindez költészetén is nyomot hagyott. Idáig két kötete jelent meg, *Falusi elégia* 1921 és *Esti párbeszéd* 1923. Míg Reményik Rainer Mária Rilketől adott egy füzetnyi műfordítást, Áprily Hauptmann-t s a román L. Blaga költeményeit fordítja szívesen.

Áprily is egészen modern poéta. Költészetének középpontja az Én, a művészi egyéniség. Még többször és még szívesebben menekül ki az életből a természetbe, mint Reményik. Ugy, hogy ez a menekülő, ez a szemérmes és érzékeny én gyakran csak a természetben megtalált rokon szimbolumban, mint annak egyik reflex tulajdonsága bukkan elő. Az igaz, hogy ezt a szimbolumot oly finoman, annyi szoborszerűséggel tudja megjeleníteni, mint kívülről talán senki. Szeme látó szem s kifejező művészete páratlanul plasztikus. Néha annyira szobrász a költő Áprily, hogy műve minden szépség mellett is — éppen mint a szobor, hideg. Miután lelke még társtalanabb, a jelen emberi élettől még visszahuzódóbb, mint a Reményiké, félő, hogy Áprily, mint szokás mondani, hamar kiírja magát, ha csak valami benső változás stílusának új, termékenyítő fordulatot nem ad. Ma még — s ezuttal ez az öröndetes feljegyezni való — Áprily lírai leírásai szinte utolérhetetlenek. A *fejedelemhez* c. ünnepi ódája, egyik legszebb költeménye, azonban fényes bizonyítéka annak, hogy remeket tud alkotni akkor is, ha a környezet, a faj lelkét tolmácsolja.

A naiv, a Szabolcska-szerű *természeti* lírával szemben az Áprily költészete az u. n. intellektuális vagy kultúr líra. Képei, kifejezései, egész gondolatvezetése, érzelmeinek csipkés szövődése oly tanultságot tételeznek fel, az ismeretnek oly bőségét, amilyen-nel az irodalom közönségének átlaga nem rendelkezik. Ezért az Áprily költeményeit nem mindenki s nem könnyen érti meg. Xylophon, evoe, prairi, Spartacus, Akela, Gluck, gloriola, Lidó, szurduk, ballista s más ehhez hasonló ritkán használatos és idegen szavak fordulnak elő. Az olvasó vagy kedvetlenül tovább megy az ily költeményeknél, vagy szótárt, lexicont s más efféle segédkönyvet kénytelen használni, hogy a költeményt megértse. A költőnek törekednie kell a közérthetőségre. Igaz, nem úgy, hogy

leszálljon a tömeghez s annak esetleg durva és foszlányos izlését vegye zsinórmértékül, hanem úgy, hogy mindenképen felemelje a maga eszmevilágának régióiba. Csahogy ez a magasság mégis elérhető és megközelíthető legyen ám! Különben az érdeklődés száalai elszakadván, a költő és közönsége közötti kapcsolat megszűnik.

Mindazonáltal Áprily költészete igazi művészet. Még annyira sem könnyen alkotó és termékeny egyéniség, mint Reményik. De amit írnak, az szinte kivétel nélkül mind elsőrangú alkotás. Sokkal könnyebb volna gyűjteményeikből a kevés nem egészen sikerült darab címét leírni, mint a nagyon sikerült nagy többségét.

V.

Több egyenetlenséggel találkozunk a Tompa László és a Szombati-Szabó István lírájában. Egészen elsőrangú alkotások mellett és között nem egy akad olyan, amelyiknek a gyűjteményből kihagyása emelte volna az *egésznek* színvonalát.

Tompa László szintén teljesen erdélyi. Udvarhelyszéken született ott, nevelkedett. Jogi tanulmányokat végezve Udvarhely-vármegyénél vállalt hivatali állást. 1919. óta pedig családjának, kis gazdaságának és a költészetnek él. Szerkesztője egy vidéki hetilapnak, Idáig két kötete jelent meg. *Erdély hegyei között* 1921 és *Éjszaki szél* 1923. Fordított *Sturm* lírai költeményeiből.

Egyénisége zártabb, magában állóbb természetű, mint két társáé. Annyira zárt egység az ő lelke, hogy alapjában véve nem tesz egyebet, mint csak szemléli a dolgokat s a szemlélet után szinte apodiktikus megállapításokat szögez le: látom magam, vagy látom a természeti jelenségeket, még gyakrabban azt, ami az emberrel az életben történik. Látásom substratuma: kemény legény vagyok, erős székely, de van nálam is keményebb erő a halál,

a sors. Szép vagy rút a természeti kép, mindegy: én meg embertársaim mégis csak olyanok vagyunk, hogy a magunk feje után megyünk, holott tán a természetre kellene hallgatnunk. S viszont esztelen rabok, erőtelen bábok vagyunk mikor a teremlés uraként kellene viselkednünk. Egyénisége annyira zárt, hogy csak szemlél. Szemléli ezt a való világot úgy, ahogy szemléletének adva van. Nem menekül az életből, hogy a természet világában, vagy a képzelet alkotásaiban, *szimbolumok álom*-talapzatán találjon önmagának pihenőt. Zártsága önmagában marad, illetve önmagába tér vissza a szemlélet után is. Csak szemléletének színezete mutatja, hogy zárt egyénisége egy percre kipillantott. Ez a szín, ami a szemlélet után kijelentéseit ellepi, valami kemény, férfias. sokszor elszánt, sokszor riadozó dac. Vagy pedig valami fanyarúl mosolygó iróniába, sőt szarkazmusba is átjátszó humor. Mindkettő a főlényét érző erőnek, az önmagába úrként bezárkozó egyéniségnek jellemző tulajdonsága.

Ezzel már az is meg van mondva, hogy Tompa lírája valahogy közvetlenebb, szociálisabb, mint amazoké. A természet Tompánál is ott van a szemléletben, de nem mentsvárként, ahová zaklatott lelke siet, hanem csak mint indíték. De még inditékul is szívesebben használja a szociális, az emberi jelenségeket, mint a természetieket. Az Áprily költészetében jóformán csak egy ember, maga a költő szerepel. A természet a vetítő vászon; ezen suhan végig a költő lelke s itt jelenik meg néha egy-egy másvalaki árnyékképe. Reményiknél már több a reálitás: a maga egyénisége és az ember is határozottabb és erőteljesebb mozdulatokat tesz, él. Tompa olyan, mint Kemény Zsigmond, vagy Petelei: a realis élethez, melyben vagyunk, kapcsolja hozzá az álomszerűséget, a saisi fátyolt s nem fordítva: nem az álomból villantja elő az életet, az embert.

VI.

A négy fiatalabb lírikus között legtermékenyebb, legkönnyebben versre hangolódó s így leghamarabb is vétő poéta a debreceni származású Sz. Szabó István.

Nemcsak élettörténete (Debrecenben nevelkedett; mint végzett teológus hosszabb időt töltött Angliában, Edinburgban és Aberdeen városokban; alföldi és költő léteire is közöttünk maradt, jelenleg lugosi ref. lelkész), de költői pályakezdése is rokon a Szabolcskáéval. Első kötete a *Pirkadatkor* (1908.) Ennek bevezető darabjában vallomásszerűen fogadja, hogy neki a modern, nagyzó költészet nem kell, hogy az öneszükbe örült idegen nagyok helyett örmestebb tanul a népköltészetből. Mintha csak a Szabolcska felfogását olvasnók. Az igaz, hogy Sz. Szabó már első kötetében is, amely szokatlanul gazdag, mintegy 140 költemény van benne, többször elhajlik kifejezett elveitől. A *Szomorú fűzek alján* c. (1909) második kötete pedig már visszavonhatatlanul eljegyezte Szabót annak az új költői iránynak, amelyiknek harcos vezére Ady Endre volt. 1915-ben adja ki harmadik kötetét *Halál parkja* címen. 1922-ben *Életem* című verskötete s 1923-ban *Régi japán költőkből* c. műfordítása jelent meg. Utolsó kötete: *Lavinák éneke* csak a napokban hagyta el a sajtót.

Sz. Szabó alig pár évvel idősebb előbb említett három társánál. Mindeniknél termékenyebbnek mondható. Változatosabb tárgyban és hangban, mint társai, akiknél alapjában véve csak az emberi sorsal vívódó s mindig teljesen subjectív én áll előttünk. Szombati-Szabónál gyakrabban motívum pl. a halál, mint akár Tompánál is. Ezenkívül gazdag forrás számára a vallásos érzés, az istenség gondolata, aztán a vágyódó, forró, érzéki szerelem, (Széfaciklus) s általában véve az emberi indulatok, az öröm és a bánat átömlése a mindennapi életfolytatásba. Tárgyasabb költő, mint társai. Ennek követ-

keztében hangulata is változatosabb. A keserű peszsimizmus sötét borujától kezdve az enyelgő tréfán át, el egészen a népies humorig a léleknek sokféle hangulata előjön költeményeiben. Bármilyen témához nyúl s bármilyen hangulat uralkodik rajta: hasonlatai, képei pazar bőséggel és színes eleven-séggel omlanak elő. Ez a színes, hasonlatokkal, metaforákkal telt költői beszéd Sz. Szabónak egyik erénye. De ezzel függ össze a szerkezetben gyakran tapasztalható befejezetlenség vagy elnyújtás. Sokszor tovább halmozza a képeket, mint amennyire szükség van tartalmi és szerkezeti szempontból. Máskor meg az egész költemény mintha csak az összehalmozott rímek vagy valamely más verstechnikai modorosság kedvéért íródott volna. Mikor azonban kellő műgonddal ír s a fölvetett témát ökonomiával aknázza ki, elsőrangut alkot. Pl. a *Hóekék dala*, *Isten* stb. utolsó verskötetében, de a megelőzőkben is számos költemény.

VII.

Mikor arról van szó, hogy a mai romániai magyar lírikusok közül kinek a műveit ajánljuk egy nem magyarnyelvű olvasónak, habozás nélkül lehet és kell megneveznünk ez öt író. Szabolcska elismert képviselője, klasszikus értékű művelője a naiv, a közvetlen lírának. Áprily, Reményik, Tompa és Sz. Szabó pedig a mai magyar léleknek hűséges és művészi dalnokai. Mi romániai magyarok ez öt lírikust önnön lelkünk igaz, hű és művészi tolmácsolójának érezzük és valljuk. Érezzük, hogy költészetüknek tartalma a mi lelkünk lényeges alkotó elemét fejezi ki. Tudjuk is elméleti megfontolásaink, kritikai vizsgálódásaink alapján, hogy ezt a magyar lelket megfelelő művészi formában adják.

A többi lírikus?

Bármennyire nehezére esik a tanulmány írójának, mégis engedelmeskedik a legmagasabb művészeti és

irodalmi érdeknek s többet névszerint már nem emeli ki. Nem említi föl azok nevét, akik mindjárt az itt jellemzettek mögött a közvetlen közelségben állanak.² Talán egyik-másik azok közül, akiknek nevét most nehezen bár, de elhallgattuk, idővel, úgy lehet, holnap, az itt említettek elé fog kerülni. Hisz jobbára mind pályakezdők telve duzzadó tehetséggel, erős alkotási ösztönrel. De ma még nincsenek az első tűzvonalban, mert vagy tartalomban nem férköztek még hozzá a romániai magyar lélekhez, vagy még nem elég művészek formában. Keresik az erdélyi magyar lelket, keresik a megfelelő formát. Egyik abban a másik ebben ért el sikert. Ha a kettőt egyszerre fogják megragadni, ha romániai magyar lélek és a művészet együtt és egyszerre jelenik meg költeményeikben: akkor lesznek ők is reprezentáns írók. Jó reménységünk van, hogy azzá is fejlődnek.

Cultura 1924.

² A tanulmány eredetileg a *Culturában* jelenvén meg, főleg a magyar költészet iránt érdeklődő román és szász körökre volt tekintettel s nem a romániai magyar líra gazdag termésének egészét, hanem annak csak legkiválóbb termékeit hozta figyelembe. Idegen irodalmakból sohasem a műalkotások tömege, de mindig csak a legkiválóbb egyes művek és egyes írók érdekelnek.

A ROMÁNIAI MAGYAR SZELLEMI ÉLET NEHÁNY PROBLÉMÁJA.

A veszteségek.

Ma már kétség nélkül való bizonyossággal megállapíthatók a veszteségek és előnyök, amelyek az erdélyi magyarság szellemi életében 1919, az új politikai viszonyok kezdete óta mutatkoztak és mutatkoznak. Mert a rendkívüli veszteségek mellett — bármennyire paradoxonnak is tetszik — kedvező körülmények is merültek föl.

Ha képpel akarnók szemlélhetővé tenni a változást, legtalálókban azt az erdőt hozhatnók föl, amelyiket pusztító fergeteg irtott végig vagy, ha tetszik, emberkéz tarolt le. Akár fergeteg irtott, akár emberkéz tarolja le az erdőt, bizonyos, hogy az állomány nak legnagyobb része kidöntetik, Fejsze vagy villám, fűrészes vagy vihar jelenik meg az erdő törzsei között, mindegy: a fák megremegnek, a törzsek meginogva közepükön vagy tőből recsegve ropogva földre zuhannak. A többség mindenesetre. A leghatalmasabbak elsősorban. S mint a tőből kivágott fatörzs csakhamar kikerül az erdőből, hogy majd melegével tegye kellemessé az emberi hajlékot, vagy szolgálatot tegyen iparban, művészetnek: úgy tűntek el az erdélyi magyarság erdejéből tömegesen európai hírnévű tudósok, országos nevű művészek, kulturális életünknek megszámlálhatatlan elemei. Valóban a dühöngő mozdonyok után kigyózó kocsik java része hosszú időn keresztül legszaporábban és legsűrűbben az erdélyi hegyek fáival és az erdélyi erdőből külföldre igyekvő repatriáló szellemi törzsekkel gördült határainkon túlra. Miként erdeink roppant gazdagságát csak most

látjuk, úgy az erdélyi magyarság életsűrűjének pazar tömege is csak a mostani utólagos szemlélődés előtt mutatkozik meg egész nagyságában. Minél nagyobb ez a gazdagság, annál nagyobb az örömünk, hogy ilyen volt s annál nagyobb a veszteség miatt érzett fájdalom. Aki a nagyok közül itt maradt közöttünk, vagy épen visszajött, fokozott lisztelestünk tárgya. Mert az ő törzsüknek magassága mutatja művésztünknek színvonalát, melyet az erdőnek újra fejlődésében utól kell érnie s ha lehet túl kell nőnie. Sajnos, hogy az itt maradt legnagyobb törzsek egyike-másika olyan, mint a vihartól kettétört szálfá: vagy teljesen kiszáradt, vagy csak tengeti életét. Akármennyire is fáj ez, emberileg érthető, hogy sokan épen a legérdemesebbek közül elnémultak, a tétlenség keserves. vagy, ha tetszik kényelmes cellájába vonultan élnek.

Mindez súlyos és szinte pótolhatatlan veszteség. De ezzel szemben meggondolandó, hogy a vihar után is maradnak vissza ép törzsek, hogy a fejsze és a fűrész is hagy meg u. n. magfákat. Ezek az épen maradt vagy szándékosan meghagyott szálfák a réginél hasonlíthatatlanul kedvezőbb és szebb, az igaz, hogy egyuttal többféle s így nehezebb hivatást élhetnek. *Most már ők alkotják az egész erdőt.* Az őshumustalaj számukra gyűjti egybe mindazt a tápláló erőt, amelyik eddig az egész állományt éltetve a gyökereknek nagyon okos szerteágazásával és megfeszítésével is épen csak elégséges volt az alig észrevehető évgyűrűk előállításához. Most a dús készlet mintegy kárpotolni igyekszik a hét sovány esztendőért s bőven látja el a hajszálgyökereket tápláló anyagokkal. Mintha tudná, hogy a megmaradt fák fokozott táplálása mellett megszaporodik a földre visszahulldogáló csírák serege is. S így hamarabb kezdenek kisarjazzni az új rügyek, amelyek magát a talajt is majd megóvják attól, hogy záporosó, vagy fellepszakadás lesöpörje valami völgyi iszapos és bűzhödtt mocsárba. De nemcsak a talaj, a föld, táp-

lálja bővebben a megmaradt szálfákat. Rájuk ontja most a rügyet éléhívó s gyümölcsöt érlelő nap is sugarának minden fényét, melegének minden áldott erejét. Az erdőnek valamennyi méhè *ezeknek* virágkelyhében keres mézet; a lepke *ezeknek* színes szíromleveleire száll; madár, ha dalolni akar, lombjai között ül az ágra; az árnyéket kereső őz *ezeknek* koronája alatt keres hűsítő árnyat. Minden tőlük és általuk várja a maga életének kedves respiriumait, üdülését és erőgyarapodását.

Íme így vált kedvezőbbre a fejlődési lehetőség irodalmunk és szellemi életünk itt maradottjaira általában. A szám keservesen leapadt, a sorok között tátongó az űr. És mindaz a költői, művészi és szellemi hagyomány és kulturkincs, amely eladdig szűk határok közé korlátolta a sokaság hivatását, most szinte látkör nélküli lehetőségeket nyújt az itt levő keveseknek, az itt maradt egyeseknek. Mihelyt megjelent valaki az eltávozók helyén, mihelyt munkás kéz tűnt föl valamely félben maradt munka tovább folytatására, örömmel üdvözölte s reménykedő várakozással nézett föl rá Románia egész magyarsága. A megjelent könyvek száma, hírlapjaink és folyóirataink elterjedése, festőművészeink kiállításainak gazdag változatossága, zenei és színházi életünk mindmind arról tanuskodnak, hogy a romániai magyar közönségnek még mostani szervezetlenségében is a réginél talán jóval élénkebb a vágya s készebb az akarata arra, hogy *szellemi életet* is éljen, hogy közművelődési egyéniségét fentartsa és tovább fejlessze.

A sajtó érdeme.

Az első időben, a nagy és váratlanul bekövetkezett tarolást közvetlenül követő napokban persze egyelőre némaság és mozdulatlan tájékozatlanság ülte meg az egész erdőt, a lelkeket. Legelőbb a már természeténél fogva is legmozgékonyabb *hírlapirodalom* adott életjelt magáról. Akármilyen soványak is

voltak akkor a romániai magyar hírlapok hasábjai tartalmilag, el kell ismerni, hogy a magára eszmélésnek, tájékozódásnak, az életfolytatásnak igen fontos feladatát szolgálták és csakis ők szolgálták. Nem egyszer téves eszméket terjesztettek s — maguk is sötétben lévén — lidércfényt kergettek. Ámde az 1919 és 1920-dik év magyar hírlapirodalma fontos hivatást töltött be s némely elszigetelt kísérletet figyelmen kívül hagyva, a hivatást becsülettel nemcsak vállalta, de derekasan véghez is vitte. Ez máris megállapítható tény s annak a sajtónak, a sajtó akkori munkásainak hervadhatatlan érdeme marad mindenha. Talán még nincs ideje, nincs meg a kellő történeti távlat arra, hogy neveket is soroljunk föl. De maga a dicséretes tény — tény. Eljön az idő, mikor az egyes személyek is megkapják az őket megillető elismerést. Ez általános érdemét akkori hírlapjainknak és hírlapíróinknak még növeli az a körülmény is, hogy hosszú ideig a tisztán felekezeti jellegű közlönyök mellett szinte kizárólag csak a hírlapok hasábjain lehetett költeményt vagy valamilyes tudományos, tehát nem pusztán napi érdekű közleményt elhelyezni és olvasni.¹

Az irodalom.

Mert lassan-lassan, de mégis csak hallatni kezdték hangjukat költőink is. Egyre gyakrabban hoztak verset napilapjaink, aztán az *Erdélyi Szemle* s az utána és mellette megindult folyóiratokban már tisztes helyet foglal el a novella és a kis regény is. Ma már ott tartunk, hogy sűrű egymásutánban jelennek meg a lírai és novellás kötetek is, sőt érdekes re-

¹ A romániai magyar hírlapok pontos bibliográfiáját György Lajos állította össze: *A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje*. Kolozsvár, 1924. Pótlólag megjegyezzük, hogy a *Bukaresti Hírlap* nem kérdéses. Bukarestben két magyar politikai napilap is kísérletezett. Egyik a *Bukaresti Hírlap* volt, melynek címe, betűi, kiállítása emlékeztetett a *Budapesti Hírlapéra*. A másik a *Bukaresti Magyar Hírlap*. Mindkettő rövid életet élt.

gény és drámai próbálkozások is történnek. Legutoljára mozdult meg a tudományos élet. Hisz ennek van leginkább szüksége a zavartalan és elmélyedő függetlenségre. Eleinte itt is csak rövidebb tanulmányokkal s népszerűsítő célú füzetekkel találkoztunk. Ma már ezen a téren is egy néhány a legszigorubb kritikai szempont által is nagyon méltányolt, egész könyvet mutathat föl az erdélyi irodalom. Az írás helyén eleven és a viszonyokhoz mértén pezsgő élet lüktet.

Azonban óvakodnunk kell a további következtetések merészségétől. Ez az örvendetes, megpezsdült élet, a gyümölcsöző év biztató jelei ne ringassanak hiu álomba tudományos életünket illetőleg s költészetünk gazdag virágba szökkenése ne töltse el hiu göggel.

Ami *tudományos életünket* illeti, egész sereg oly körülmény van, ami a remény fonálának kurtára sodrására kényszerít.

Ilyen elsősorban és súlyos mértékben kész és elismert tudósaink számának már említett szomorú megcsappanása. Ezeknek a helye és munkássága egyenesen pótolhatatlan. S ez csak a dolog egyik fele. Hisz e tekintetben még vigasztalhatnók magunkat, azzal, hogy a tudomány eredményei úgy sincsenek országhatárok közé szorítva. S ez igaz is. Ámde itt nem arról van szó, hogy vajon a tudomány eredményei szétterjednek-e vagy nem. Mert ebben kétség nincs. Hanem éppen a tudományos eredmények *előállításáról van szó*, magáról a tudományos vizsgálódásról főként addig, amíg a tudomány probléma s nem eredmény. Szó van másrészt oly feladatokról, amelyeknek a vizsgálata és megoldása sajátosan erdélyi, amelyeket *senki más el nem végezhet, csak erdélyi tudós, Erdély földjén*. E tekintetben az erdélyi tudós, az erdélyi magyar tudományos kutatás elé roppant, szinte legyőzhetetlen akadályok meredeznek. A tudományos munkálkodáshoz szükséges gyűjtemények, laboratóriumok, ki-

sérlemező telepek stb. alig állanak rendelkezésre. S ha valaki ezt az akadályt legyőzve el is jut valamely eredményhez, mit csináljon művével? Meccnásért kilíncseljen, előfizetőket toborozzon? És ha még ennek is volna láttatja! Ennek következtében nem csodálkozhatunk azon, ha azt látjuk, hogy egyik kiváló jogtudósunk, kiváló egyetemi tanár, akadémiai tag, félbehagyva a tudományos kutatást, egy napilap szerkesztői szobájába ülve huszonnégy órai életű és értékű apró vezércikkcskéket kénytelen írni, vagy épen azt a bizonyos szerkesztői ollót kezelni. Nevetni kellene, ha nem volna oly szomorú! Mert valóban nemcsak a romániai magyarság szempontjából, hanem az általános és egyetemes tudományra nézve is a legszomorubb jelenség, ha a tudomány hivatott művelői elkedvetlenedve némaságra kárhoznak, vagy a megélhetés parancsszava miatt szomorú szerepcserére kényszerülnek. A *mesterek* elnémulása vagy kelletlen szerepcseréje még egy szomorú negatívumot jelent. Ha nincsenek mesterek, bizonytalanság nem akad tanítvány sem. A mesterek körül nem csoportosul a tanítványok serege s így lehetetlen újabb nemzedék, tudós succrescentia nevelése. Szerintem ez az *erdélyi magyar tudományosság legsajgóbb sebe*. Az egyetemi tanulmányokat végző ifjúság száma általában alászállott. S akik végeznek is ily tanulmányokat, bizonyára átlépnek a gyakorlati élet terére s nem fognak a tudományért — tengődni. Még a teológus ifjúság van viszonylag a legkedvezőbb helyzetben már csak azért is, mert amennyire én ismerem a viszonyokat, valamennyi lelkészképző főiskolánknak modern, nemcsak tudományos képzettségű, de valóban tudós tanárai vannak. Így legalább a filozófiai s egyháztörténeti studiumok terén nem egészen reménytelen a helyzet. Ohajtandó is, hogy a Bod Pétereknek, a Buczy Emileknek és a Kriza Jánosoknak számos utódja támadjon a magyar felekezetek parochiáin.

Égyelőre azonban csak az a nem épen örvendetes tény áll előttünk, hogy a régiiek elmultak, az ujak meg folytonosan apadnak. Mert a tudomány szempontjából azt is veszteségként kell elkönyvelni, hogy igen sok jó felkészültségű tudósunk szaktudását a pedagógia szolgálatába kénytelen állítani. Ránk szakadt a nagy tankönyvinség. Elhárítása végett tankönyvírásra fogta magát épen az az értékes, már nem egészen kezdő, de még nem teljesen célhoz ért elem, amelyik egyenletes körülmények között nem is gondolt volna soha tankönyvírásra, hanem egész életét az elvont tudománynak szentelte volna. Szomorú, de örülnünk kell, hogy vállalkoztak e kötelesség elvégzésére és ifjuságunkat a sürgős szükséghez mértén tudományos és pedagógiai szempontból kifogástalan, sőt némely tárgynál igen sikerült tankönyvekkel látják el.

A seregszámla a tudomány harcosairól tehát meglehetősen szomorú képet mutat. Az a néhány tudós, akí már a háboru előtt és alatt is magát a tudományos kutatásnak elpecsételve s a szakkritika elismerő és méltányoló biztatásától mintegy foglyul ejtve kitarat és valóban a tudománynak él: legteljesebb dicséretet érdemel.

Nem lehet ugyanis figyelmen kívül hagyni még két, a tudományos kutatásra szintén kedvezőtlen körülményt. Egyik az, hogy az újabb magyar tudományos könyvekhez jutás részint a sajnálatos könyvzárlat, részint a drágaság miatt szinte lehetetlen.

Másik kedvezőtlen körülmény a megfelelő tudományos fórum, egy tudományos szervezet, intézmény hiánya. Az Erdélyi Múzeum Egyesület volna hivatott ilyenné átalakulni és kifejlődni. Azonban anyagi ereje ennek is devalválódott. S mert tisztes multjában a *múzeális gondolat*, az *akadémiai eszme* s a *népszerűsítő irány* párhúzamosan, ha nem is mindig egyenlő mértékben, érvényesült: nehéz a jelenben való elhatározása. Fönntartsa-e a régi célt,

vállalva a szinte lehetetlent? Gyűjtse, tárolja és közölje a műzeális anyagot? Avagy egész erejével igyekezzék talpra állítani a szakosztályok működését? S ha ez utóbbit választja, milyen legyen az egyes szakosztályok munkája? Elvont, akadémiai, szakirányú, avagy népszerűsítő, közlő? Mert ugye bizony mindenikre égetően szükség van! Ember legyen, aki hirtelenében a legszükségesebbet közölök ki tudja választani! Úgy látszik, maga az egyesület vezetésége, legjobban ismerve a nehézségeket s érezve a felelősség súlyát, egyelőre még nem tud határozni. Folytatja a lehetőség szerint műzeális működését is, de kezdetét vette a szakosztályok tevékenysége is tulnyomóan népszerűsítő irányban. Az orvosi és természettudományi szakosztályok részéről tisztán tudományos jelleggel is.

Feladatok.

Ezek után nem lesz érdektelen, ha felvetjük a kérdést: mi lehet a romániai magyarság feladata a tudomány fejlesztése és továbbvitele szempontjából, mit lehet tőle várni és mit kell tennie ezen a téren? Meggyőződéseim szerint a célt, az eszményt magasan kell ugyan kitűzni, de mégis úgy, hogy megközelíthető s megvalósítható legyen. Ha csak a negatívumokra gondolva a kételkedés vagy a leszereltség karjaiba dobjuk magunkat, abból a magunk műveltségének összeaszása, elszíntelenedése lesz a következmény. Ha pedig magabízó optimizmussal erőnk s a lehetőséget is meghaladó célt tűzünk ki, szomorú kudarc, vagy nyegle handabandázás következik. Mindkettő zsákutcába sodorna.

Legfontosabb és legtermészetesebb teendője a romániai magyarságnak földünknek, amelyen lakunk s fajunknak, amelynek tagjai vagyunk, jelen helyzetét és múltját, erejét és gyöngéit, erőnyeit és hibáit összegyűjtenünk, tudományosan feldolgoznunk és megismernünk önmagában is, de a velünk együtt élő

népekhez való viszonyában is. Ez egyike azon feladatoknak, amelyeket csakis a romániai magyar tudományosság teljesíthet és senki más. De másfelől fontos és életbevágó is, mert önmagunk igazabb és teljesebb megismeréséhez vezet s így életünk célszerű szabályozásához feltétlenül szükséges is.

Hát nem hegyre földhordás akar ez lenni? Nem ismernők-e eléggé földünket és fajunk multját és jelenét? Nem nyitott kapút döngtünk-e?

Teljességgel nem. Elismerjük ugyan, hogy rendkívül értékes anyagot tartalmazó gyűjteményes művek, kiváló módszerrel kifejtett monográfiák állanak rendelkezésre. De azt is el kell ismernünk, hogy még az adatgyűjtésben, a *felvételben* is nagyszabású feladatok várnak megoldásra. Hiszen Erdély e tekintetben is magára volt hagyva s mostoha sorsra volt kárhoztatva. Csak két példát említek. Egyik a Balaton, másik az Alföldet kutató bizottság szervezése és munkája, Távol áll tőlem bármelyik vállalkozás tudományos értékének lekicsínylése. De valahogy ma is felsajog a szívem amiatt, hogy ezek sürgősebbek és fontosabbak voltak a magyar kormány szemében s az illetékes szaktudósok felfogása szerint, mint megcsinálni az *Erdélykutató* bizottságot. Tudom és elismerem, hogy a műszere mellett álló tudós előtt egyenlő fontossága van annak az adatnak, hogy pl. a Balaton jege hány fok hidegnél hány mm. vastagságú, vagy hogy az Alföld futó homokjának megmozdulása milyen irányu és erejű szélnél következik be — azzal, hogy hány köbméter földgáz illant el másodpercenként felhasználatlanul a sármási gázkútakból, vagy hogy mekkora hajtóerőt képviselnek az erdélyi vizek. De az élet kikacagja a tervszerűtlen tudományos adminisztrációt s nemzedékek lakolnak egy-egy rövidlátásból következő mulasztás miatt. Nem, még nem ismerjük eléggé hegyeink és völgyeink kincses bányáját, a körülöttünk s rendelkezésünkre álló természeti erőket. Ha akár állami

kezdeményezésre, akár valamely más vállalkozásra megindul — és kívánatos, hogy minél előbb induljon meg — valami ilyen munka, abban a köztünk élő számban és tudományos felkészültségben egyaránt tekintélyes magyar természettudósoknak, mérnököknek, bányászoknak stb. részt kell venniök. De az egyesek anyaggyűjtő és feldolgozó tevékenysége addig se szünetelhet.

S mily nagy területű irdatlan mezők terjeszkednek a néprajzi, népköltészeti, népművészeti és történeti kutatás számára?

Ami az etnográfiai és népművészeti feladatokat illeti, ezeknél maga az anyaggyűjtés soha be nem fejezhető. Mert föltéve azt, hogy a múlt és a jelen pontosan össze van gyűjtve s fel van dolgozva, a holnap keletkező szokások, mondák, babonák, költemények stb. már új anyagot jelentenek s a gyűjtő munka állandó folytatását követelik. Pedig ez csak elméleti föltevés. A valóság az, hogy még maga a jellegzetes, régiségben és eredetiségben oly gazdag székely nyelvjárások is csak részben vannak föl kutatva és földolgozva. Erdélyi Lajos és Horger Antal csak néhány nagyobb területet öleltek föl. A kisebb nyelvjárás szigetek nagy része még mindig várja a lelkes és érdeklődő kutatót. Még rosszabbul állunk az u. n. *Királyhágóntúli* túli nyelvjárással. Ez csupa önálló, sajátos nyelvkincssel bíró szigetektől áll (Mezőség, Szamosmente, Kalotaszeg, Szilágyság stb.). Van-e ezekről kimerítő nyelvjárás-tanulmányunk? Azután ott van a szatmármegyei, a bihari és az aradvidéki magyarság nyelve, költészete, egész etnikuma. Szabad-e tovább is demokráciáról, népnevelésről, magyar jellemünk fenntartásáról és fejlesztéséről beszélnünk akkor, amikor éppen olyan ismereteket is nélkülözünk, amelyekre mint fundamentumra lehet és kell a további építés művét elhelyeznünk? Es kitől várjuk ennek a világnak a feljegyzését, ismertetését, ha nem fogunk hozzá mi és nem

ma? Bizony éber és halogatást nem tűrő, lelkiismeretes munkára van szükség, hogy feledésbe ne menjen annyi fajilag jellemző érdekes kincsünk. A föld népének is ép olyan terebélyes és ép oly régi családfája van, mint a gothai almanach legősibb arisztokráciájának. Csakhogy a nép családfáján az ősök helyett nem egy-egy személynév, hanem valami érdekes nyelvi régiség, költői alkotás, háziszöttes, vagy valami érdekes épület áll. Csak éppen föl kell jegyezni, hogy gyönyörködhessünk a családfa régiségében és gazdag elágazású lombkoronájában. Jó ez, ha másra nem, árnyékában olykor megpihenni.

S vajjon hogy állunk a szűkebb értelemben vett történelmünkkel? Egy-két megyénknek, intézményünknek van monográfiája. De összefoglaló s Erdély egész múltját tárgyaló, a részleteknek is pontos ismeretével készült mű nem áll rendelkezésre. S ez nem is állhat addig, míg a részletek ismerete hiányzik. Erdélyben úgyszólván minden vidéknek, községnek, családnak, épületnek meg van a maga külön múltja. És ennek a szinte kimeríthetetlen, történetileg sem értéktelen, hagyomány szempontjából meg egyenesen megbecsülhetetlen anyagnak nagyon kevés részét jegyezték fel. Azt is a XVII. és XVIII. században a naplóírók és historikusok. A későbbi időben csak Orbán Balázs, Kővári László és Kelemen Lajos becsülte meg kellően. Pedig e tekintetben is példát vehettünk volna a szászoktól. Nem egy szász községnek s múltja és jelene van van földolgozva tekintélyes szaktudós kezéből.²

Mind az a munka, melyről eddig szólóttunk, a

² Örömmel jegyezzük föl a ref. egyházi főhatóságnak azt a rendelkezését, amelyikben papjait egy az egyházközség múltját és jelenét legalább főbb vonásokban pontosan feltüntető állapotrajz, vagy ha tetszik, egyházközségi monográfia egybeállítására utasította 1922-ben. Kiváncos volna, hogy ezt a példát valamennyi — magyar és nem magyar — egyházi főhatóság kövesse s hogy a lelkészeket a község értelmisége is támogassa szép, fontos, de nem épen egyszerű munkájukban.

tudományos kutatás kezdete, adatgyűjtés. Adatgyűjtés nélkül még hipotéziseket sem lehet fölállítani. Annál kevésbbé juthatni pontos és megbízható társadalomtudományi és historiai törvényszerűségekhez. Már pedig nagyon szükséges, hogy fölismerjük az általánosban a különöst, az egyetemesben az egyént. Csak ez óv meg attól, hogy erdőnek lássuk a fát s szunyognak az elefántot. Mert az adatgyűjtésre természetszerűleg következik a hivatott szaktudomány kritikai és feldolgozó munkája. Egyelőre azonban az adatgyűjtés a fontos és sürgős. Ehhez nem is szükséges valami rendkívüli tudományos felkészültség és apparátus. Az általános műveltség elegendő, ha párosul *hűséggel, lelkiismeretességgel*. A gyűjtő ne igyekezzék egyéb lenni, mint egy *érzékeny lemez, amely a tárgyat ugyyszólván lemásolja úgy, ahogy van*. Ez minden adatgyűjtés alapelve. Ha érdekes is, de mégis csak másodrendű dolog az, hogy mi a gyűjtő egyéni véleménye, szépnek, igaznak stb. tartja-e a följegyzett, lefényképezett anyagot, vagy nem. Minden feljegyzés, ami a gyűjtő felfogását, nézetét tartalmazza, élesen elválasztandó és elkülönítendő magától az adattól. Az a néprajzi, vagy történelmi adat, amelyikben e két elem nem elkülönülten, hanem összevegyítve fordul elő, a tudomány szempontjából értéktelen és haszontalan. Ezért, ismételjük, hogy az anyaggyűjtés munkájában minden értelmes és művelt egyén részt vehet és kötelessége is résztvenni. De senki se feledje el, hogy a tudománynak elsőben magára pusztán anyagra van szüksége s nem a gyűjtő, a feljegyző tudákos hozzátoldásaira, helyreigazításaira stb. Ennek csak akkor van értéke és értelme, ha amattól teljesen elválasztva rögzítjük meg.³

Még csak egy önként értődő megjegyzést. Az adatgyűjtés foganatosítása előtt számba kell venni, hogy vajon nincs-e már akár kézirat, akár nyom-

³ Becses tájékoztató füzet: Néprajzi feladatok Erdélyben. Irta Etnográfus. Az Ut könyvtára 3. sz.

latott dolgozat a szóban forgó területről. Az *Ethnographia*, *Magyar Nyelvőr*, *Erdélyi Múzeum* s más, önállóan megjelent művekben és kiadványokban már jelent meg rendkívül sok becses anyag. Ilyen esetekben tudományos kötelesség az előzmények számbavétele s nincs is más feladat, mint a pótlás és kiegészítés. Az így összegyűjtött, illetve kiegészített és és pótoltt anyag lehetőleg nyomtatásban is közzéteendő. Ha azonban az érdekelt magán vagy jogi személyek erre köteles áldozatra képtelenek, akkor közkönyvtárainkba és levéltárainkba helyezendő el, ahol jegyzék készülne róluk.

Az anyag kritikai feldolgozása és értékesítése már tisztán a szaktudomány dolga s mindenestre nagyobb nehézségekkel fog járni. Nekem az a meggyőződése, hogy elébb-utóbb az Erd. Múzeum egyesület keretében fognak csoportosulni és tömöríteni szaktudósaink. S ha egyszer ennek kebelében a tudományos munka megindul, módját lehet találni annak, hogy szakférliak dolgozzák föl az anyagot s nyomtatásban is bocsássák közre. Nem kételkedem abban, hogy idővel maga az állámkormány is támogatásban fogja részesíteni a romániai magyarság ilyen irányu komoly tudományos törekvéseit.

Az összes fizikai és szellemi tudományok közül egy pillanatra sem szabad szünetelniök azoknak, amelyeket érintettem s amelyeknek gyűjtő tulajdonsága a honismertető jelleg. *Ez a romániai magyar tudomány feladata és senki más által el nem végezhető kötelessége.* Roppant cél, de megvalósítható.

A nem honismertető jellegű tudományok rendszeres művelése és továbbvitele tekintetében már több ok miatt soványabb termésre kell készzen lennünk. Legfőbb és döntő körülmény a szaktudósok csekély száma s mitűrés-tagadás, itt-ott teljes hiánya. Am e tekintetben sem szabad a lemondás méla sírámaid zengenünk. Két pozitív feladat itt is marad. Egyik olvasni, áttanulmányozni és terjeszteni a kül-

földi, meg a nem magyar nyelvű tudományos könyvek színe javát. Ha már magunk nem vagyunk abban a helyzetben, hogy bizonyos tudományok előbbrevitelében cselekvőleg részt vegyünk, fennmarad az az elutasíthatatlan kötelesség, hogy a másutt szerzett vívmányokat minél előbb és minél öntudatosabban megismerjük, a magunk viszonyaihoz alkalmazva föl is használjuk. Másik e nemű kötelességünk itteni magyar tudósainkat törekvéseikben támogatni, vizsgálódásaik eredményeinek közrebocsátásában segíteni s általában is megbecsülni. Minél ritkább típust képviselnek, annál inkább. Az egyesek és a társadalom rokonszenve és támogatása kell hogy pótolja egyelőre tudományos életünk legnagyobb hiányosságát: egy tisztán tudományos középonti szervezet elismerését és buzdítását.

Tudományos központ.

Mert egész szellemi életünknek ez a legnagyobb baja: tudományos és irodalmi középpont hiánya. S ez a betegségünk szintén nem új keletű. Nagyon is régi s újra csak az alá a gyűjtő cím alá írható: Erdély elhanyagolt, mostoha gyermeke volt a mindenkori magyar kormányzásnak is. A társadalmi buzgóságból s egyesek áldozatkész támogatásával létesült *Erdélyi Múzeum Egyesület* volt volna az a középonti pont, amely körül az erdélyi tudományosság kristályrendszerbe jegecesedett volna. 1872-ben megnyílt a kolozsvári egyetem, melynek tanárai mindvégig ropant tudományos erőt jelentettek ugyan, de a többség Kolozsvárt csak megálló helynek s nem otthonnak, az emelkedés lépcsőjében az alacsonyabb s nem a megnyugtató s elérhető legmagasabb foknak tekintette. Az egyetem tanárainak java része nem volt erdélyi származásu, Erdélyt alig ismerte s így várva várta a pillanatot, amikor Budapestre, a magyar életnek ebbe a vonzó, de nem mindig egészséges igéretföldjére költözhetett át. S ebben az elkíván-

• kozásban még a született erdélyi professzorok is egyek voltak. Tessék végig nézni a budapesti egyetem tanárainak a névsorát. Legtöbben Kolozsvárról kerültek föl. A kolozsvári professzorok között nem vert gyökeret annak a szükségérzete, hogy itt Kolozsvárt, Erdélyben egy, ha Budapesttel nem is versenyző, de azzal párhúzasosan és karöltve dolgozó olyan tudományos egyesület jöjjön létre, amelyiknek tekintélye legalább Erdélyre nézve olyan általános, vonzó és irányító súlyu legyen, mint pl. a magyar tudományos Akadémiáé volt az egész országra nézve. Az egyetem professzorai teljesen meg voltak elégedve az Erdélyi Múzeum Egyesület kereteivel s főként gyűjteményeivel. Az Erd. Múzeum egyesületben ők voltak a vezetők, a parádés szereplők, de a munka dandárát bizony főként a középiskolai tanárok, a kezdő tudósok vitték abban a reményben, hogy ezzel utat törnek maguknak az egyetemi katedrához s majd Budapesthez is. A gyűjtemények állományának fejlesztése volt az egyetlen kifogástalanul végrehajtott törekvés. Nyilván azért is, hogy nekik maguknak minél gazdagabb vizsgálati anyag álljon rendelkezésre. Az E. M. E. és az állam között létrejött szerződéses viszony erre az anyagi fedezetet is megadta. Ennek következtében aztán az egyesületnek a közönséggel való kapcsolata is lazulni kezdett. Erdélyi szempontból mindez félmunka. Csak félszemmel vigyáztak a sajátosan erdélyi múzeális, tudományos és népszerűsítő feladatokra. Másik szemök állandóan a messzi távolba, Budapestre volt függesztve. Hálátlanság volna azonban el nem ismerni, hogy ha kevesen is, de voltak, akik egész lényükkel ide gyökeresedtek úgy, hogy a budapesti meghívást egyenesen visszamondották. (Márki, Csengeri), akik életük egész erejét Erdélynek szentelték (Szabó Károly, Brassai, Pósta Béla stb.) De az általános gravitáció Budapest felé vonzott.

Természetes, hogy ebben a szellemi légkörben

a fiatalabb nemzedék és a még be nem érkezettek szintén Budapest felé vonzódtak. Mert Budapest mindenképen gyorsabb célhoz jutással kecsegtetett a maga különböző tudományos társaságaival, szakközleményeivel és erős középponti súlyával. Kolozsvár is csak *vidék* számba ment, hol a tehetség is, meg a szorgalom is könnyen elkallódott.

Mindezek sajnálatos következménye az, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület csak az egyetemmel szerződéses viszonyban álló *gyűjteményeiben* fejlődött megfelelő ütemben. Igaz, hogy e téren valóban szépen haladt előre. De ama többi hivatását, hogy a *gyűjtemények* anyagát köztudatba átvigye; hogy *közleményeivel* s a *gyűjtemények* tudományos és népszerűsítő ismertetése által a közönséggel eleven kapcsolatot fejlesszen ki; hogy az erdélyi tudósokat és tehetségeket maga köré gyűjtse; s végül, hogy az Erdély földjével és az erdélyi népek sorsával kapcsolatos, sajátosan erdélyi tudományos feladatokat rendszeres egyetemességgel kutassa, előbbrevigye s így az erdélyi problémát felszínen tartsa s a megoldás irányában érlelje: elmulasztotta. Súlyos és szinte elviselhetetlen örökség gyanánt ránk hagyta. E súlyos örökségnek azt a minimumát, amelyiket okvetlenül el kell végeznünk, ha élni akarunk, az imént vázoltam. Ehhez azonban feltétlenül szükséges, ha nem is mindjárt a legelső munkanapon, de minél előbb az, hogy az Erd. Múzeum Egyesület, ha későn, ha csonkán, de a romániai magyar tudományos élet középponti szervezetévé terebélyesedjék. A keretek adva vannak. Ezekben belől egyesülnie kell a romániai összes magyar tudósoknak s fel és szét kell osztani közöttük a megoldásra váró teendőket. De ugyancsak az Erdélyi Múzeum Egyesület köré kell tömörülnie minden, a romániai magyarságban már meglevő vagy ezután fölébredő tudomány iránt való érdeklődésnek, szeretetnek és áldozatkészségnek. Csak így remélhető, hogy a tudósok

munkája rendszeres lesz s nem forgácsokat fognak hasogatni, de átfogó és jelentős értékű egész pillérek, amelyekre ők maguk is önérzettel néznek, de amelyek a közönség érdeklődését sem lyukas mogyoróval viszonyozzák. Egy ilyen tudományos középonti szervezkedés és tömörülés nélkül az igazi tudósok elnémulnak, a kezdő és hivatott tehetség elkallódik támogatás és méltánylás hiányában. A közönség tájékozatlan marad, üres jelszavakat fog imádni exakt tudományos igazságok helyett. Előbb csak szétesés, aztán alásülyedés áll be egész műveltségünkben. Mert valamilyes középponti tudományos szervezkedés nélkül felburjánzik a kontárság, a fontoskodó nyegleség s a pöfeszkedő üresség.

Az Erdélyi Irod. Társaság.

Nem először, de alkalmas és alkalmatlan időben állandóan hangsúlyoztam, hogy tisztán szépirodalmi életünknek is ez a legnagyobb gyengéje: középont nélkülség, egy a maga súlyával és szervezettségével írókra és irodalmi életre termékenyítőleg ható és céltudatos vezető forum hiánya. Ismétlem azt a felfogásom is, hogy az E. I. T. fényes múltjában, jelen szervezettségében s kitűzött és alapszabályszerűleg is meghatározott céljában minden föltétel adva van arra, hogy az E. I. T. eljusson a tekintélynek arra a fokára, az irodalmi életnek olyan vezető és irányító szerepéhez, mint volt a régi viszonyok között a Kisfaludy-társaság az egész magyar irodalmi életben.

Meg lehet és meg kell állapítani, hogy az E. I. T.-ra vár a vezetés és irányítás s így egy bizonyos színvonal fentartásának feladata. Az E. I. T.-ot erre a hivatására figyelmeztette nem egy magános cikk, de fölkérte egy igen tiszteletreméltó társulat is, az aradi Kölcsey egylet.⁴ Sőt az E. I. T. választmányá-

⁴ L. Magyar Kisebbség 1923 évf.

hoz tervszerű indítvány is adatott be a végett, hogy az E. I. T. a vezetést, irányítást valósággal kezébe vegye.

Mert az E. I. T. eddigi működésében csupán a tagválasztásnak van és volt irányító hatása. A Romániában élő magyar íróra nézve a legnagyobb kitüntetés ma, ha az E. I. T. tagjai sorában ülhet. Hogy oda juthasson, hogy ezt a kitüntetést kiérdemelje, kénytelen nagyobb műgonddal, elmélyedéssel, a *tiszta költői és tudományos szempontokhoz igazodva* dolgozni. Viszont a közönség kiérzi, hogy a taggá választott írók művei jelentik az igazi irodalmat, e művek értéke az átlagos mérték. Az ilyen írók műveit vagy az ezen írók műveinek szelleméhez, színvonalához közelségben álló műveket több bizalommal olvassa és méltányolja. Azonban ez sem az írói becsvágy fokozására, sem az irodalmi színvonal emelésére nem elég. Szükséges, hogy az irodalom iránt érdeklődő és irodalmat kívánó közönség más úton is minél gyakrabban és minél kifogástalanabb módon nyerjen tájékozást. Ezt pedig csak *kiadványok által* lehet elérni, mert a felolvasó ülések hallgatósága mindig ugyanaz, mindig kolozsvári. Ellenben a gondosan szerkesztett kiadványok országszerte szétviszik nemcsak az E. I. T. tevékenységének hírét, de magát az élő irodalom színjavát is.

A kiadványok között egyelőre anyagi és szellemi okoknál fogva első volna egy gondosan összeállított *évkönyv*, amely a társaság belső ügyeinek, évi működésének vázlatos ismertetése után a tagok munkásságának legjavából volna összeállítva. Anyagilag is hasznos lenne a társaságra nézve. Az évkönyvet idővel kiváló költői, szépprózai, kritikai, történeti és általában bármely tudományos kérdést élvezetes módon tárgyaló művek és gyűjtemények kö-

velhetnék. Sorát kellene ejteni megfelelő pályatételek hirdetésének is.⁵

A közönség érdeklődésének fokozása és kielégítése végett, de az írók szempontjából is nagyon fontos, hogy az E. I. T. érintkezésbe lépve a Romániában működő hasonló jellegű egyesületekkel (Arany János, Kemény Zsigmond stb.) megállapítson valamilyen egységes irodalompolitikai programot, amely az erők szétforgácsolódása helyébe az erők egységét, az elszigetelődés nyomába az állandó kapcsolatban léteztet biztosítsa a könyvkiadásban és könyvterjesztésben is, az irodalmi érdek megóvása mellett, az írók anyagi érdekeit is hathatósan szolgálja.

Egy ilyen egységes irodalompolitikai célkitűzésben minden komoly írói irány és érték helyet foglalhat és érvényesülhet, sőt egyenesen ez mentheti meg az elkallódástól. Egyszersmindenkorra útját vágja az önzsenik és az erkölcsi alapot nélkülöző irányok handabandáinak és terrorjának. Másrészt nem fog mindenik városban, mint ma, csak tengődni egy elszigetelt irodalom, hanem meg lesz a kölcsönös érintkezés. Mert nemde fonák egy helyzet pl. az, hogy Nagyváradon vagy Temesvárt megjelent jó könyvről Marosvásárhely, sőt még sokszor Kolozsvár sem tud semmit? Olyan helyzetet kell teremteni, hogy minden értékes irodalmi alkotás ismerlté és becsültté válhasson ne csak a maga vidékén, hanem Románia egész magyar közönsége előtt. Ennek fetétele az E. I. T. összefoglaló hatású vezéri működése egy jól meggondolt és egységes irodalom politikai terv megalkotásában és végrehajtásában.

⁵ Örömmel jegyezzük föl e helyen is a Jakabffy Elemér pályadíját (színdarab falusi előadások számára) s egy erdélyi könyv névtelen kiadójának adományát tudományos pályatétel kitűzésére.

Könyvkiadás.

De hozzátartozik a könyvkiadás s különösen a könyvterjesztés gyakorlatának kereskedelmi megszervezése.

Van néhány nyomdánk, amelyikben elfogadható, sőt igen izléses külsejű könyv állítható elő. Ám a kiadás anyagi része, üzleti lebonyolítása legtöbbször az író nyakáka szabad. A nyomtató, a kiadó cég vagy egyáltalán nem, vagy csak immel-ámmal vállalja a kiadást. És ha vállalja is, nevetségesen csekély írói díjat fizet s az írónak még ez esetben is segédkeznie kell a könyv terjesztésében, eladásában. A kiadók csak tankönyvet vállalnak, mert ennek meg van a biztos vásárló közönsége. Hát ez bizony a legszomorubb helyzet, a legügyefogyottabb üzlettelenség.

A jó könyv jó üzlet. Csak *terjeszteni* kell. Alakítsanak a kiadók valami szövetkezet félét s indítsanak el egyelőre nem többet, legföljebb két utazót. Mindjárt kiderül, hogy a jó könyvön lehet jól szerezni. Természetes azonban, hogy nem sültgalambra-várással vág be az üzlet, hanem fürgeség és ámerikai élelmesség esetén⁶

Erdélyi vagy romániai magyar?

A tiszta irodalmi és a nyers üzleti érdek egyaránt megkívánja azt, hogy a romániai magyarság valamennyi írója, továbbá minden itt megjelent mű belső értékéhez mértén érvényesüljön, belejusson a

⁶ E téren is legújabbán érdekes és jónak mutakozó kísérlet a Morvai-Révész és az Erdélyi művesek vállalkozása, Jellemző, hogy egyik kezdeményezés sem hivatásos könyvkiadótól származik. Igaza van Ligeti Ernőnek, hogy nem Herczeg és Gárdonyi, nem is a Franklin vagy az Atheneum teremtetle meg a régi Magyarországon se a könyvvásárló és olvasóközönséget, hanem a házaló, az utazókkal dolgozó Aufrecht és Goldschmied, Könyves Kálmán és társaik.

köztudatba; megkívánja, hogy az egységes irodalmi program összekötő hálózata által a romániai magyarságban kialakuljon az irodalmi szolidaritás öntudata és összefoglaló közérzése. Végre meg kell szűnnie a romániai magyarság szellemi életében a szétdaraboltságnak, a primitív mozaikszerűségnek, ami jelenleg jellemzi. Hiszen úgyszólván minden nagyobb város (Kolozsvár, Arad, Nagyvárad, Temesvár, Marosvásárhely, Szatmár, Brassó) éli a maga külön életét sajtóban, színházban, a maga külön irodalmi és zenei társulataiban, de nincs érintkezése a többi gócponttal. Öröndetes, hogy tud élni. *De menjünk csak egy évtizeddel előre a jövőbe.* Mi lesz akkor? A belső erőknél teljes fölemésztődése, az elszigetelődés, visszacsökkenés s a jelenleg öröndetesnek látszó élénkségnek elparlagiasodása. Jelenleg csak egy gondolatnak, egy kifejezésnek van viszonylagos értelmű összefoglaló ereje: erdélyi irodalom, erdélyi szellemi élet, erdélyi magyarság. Ennek a tartalma is homályos, határozatlan. Csak egy vonatkozása — a földrajzi — világos valamennyire. Egyébként ingadozó. T. i. erdélyiség majd a régi Erdély geográfiai határain belül élő magyarságot jelenti, máskor csak az egykori székelységet, majd meg ennyit: a magyar államtól való elkülönülés. Nem mondom azt, hogy az *erdélyi* jelzőnek nincs jogosultsága, hogy használata mindenáron kerülendő. De állítom, hogy az erdélyi irodalom, Erdély lelke stb. kifejezések szűkre szabott és sokszor nem is őszinte értelme mindig részleges értelmű. Mert nyilvánvaló, hogy pl. az *erdélyi* irodalom fogalmába Arad, Várad, Temesvár, Szatmár sehogyse erőszakolható bele, sőt egyenesen ki van zárva.

Az erdélyi szellem a maga gazdagságával és értékes kincseivel ám érvényesüljön. Erdély legyen és maradjon meg *földrajzi* meghatározásnak is. Ámde saját jól felfogott érdekünkben áll, hogy oly kifejezést használjunk, amelyik egyrészt politikailag is

teljesen őszinte és korrekt, másrészt eszmeileg is kifejezi törekvéseinket. Ezért az eddig használt *erdélyi* jelző helyett használjuk mindig ezt; *romániai magyar*. Ne *erdélyi* irodalmat, hanem *romániai magyar* irodalmat emlegessünk, írjunk és fejtegetssünk. Ne az *erdélyi* irodalom sorsáról, hanem a *romániai magyar* irodalom megszervezéséről gondolkozzunk. Az *erdélyi* jelző kirekeszt, elfeled vagy mostohának tekint mindent, ami nem esik bele a régi *Erdély földrajzi területébe, szellemébe*. A *romániai magyar* összefoglal mindent, ami ez országban magyar Zsombolyától Bukovináig, Nagykárolytól Bukaresten át Konstanzáig. Pedig erre az összefoglaltságra van szükségünk, s az ebből az összefoglaltságból, *együvé tartozásból táplálkozó közművelődési öntudatosságra, szervezett egységre*. Ebben az egységben van összefoglaló, bízató, bátorító célgondolat, amelytől még a legkisebb, a legkülönállóbb diaspora is támogatást nyer anélkül, hogy a saját helyi szerepe, tekintélye, hivatása szintelenebbé válnék.

A sajtó feladata.

De legyünk igazságosak s számoljunk a megvalósulás lehetőségével. A romániai magyarság szellemi, irodalmi, művészeti életébe ezt a kívánatos egységet sem az E. M. E., sem az E. I. T., sem a könyvpolitika egységes programmu megszervezése megteremteni nem tudja megfelelő napisajtó támogatása nélkül. Sajnosan kell megállapítanunk, hogy — legteljesebb tisztelet és elismerés adassék meglevő hírlapjainknak — nincs egyetlenegy napilapunk se, amelyik a helyi feladatok megoldása mellett komolyan törekednék arra, hogy az *egész romániai magyarság* igényeinek kielégítője legyen. Legáltalánosabb jellegűek a kolozsvári napilapok. Ámde kérdem: lehet-e ezekben is rendszeresen és hiány nélkül felvilágosító tudósítást olvasni arról, ami történik Nagyvárad, Temesvár vagy akár Brassó és Székelyudvarhely magyarságának

szellemi életében? Egy-egy kiollózott s gyilkosságról szóló hír az egész, amelyikből eszünkbe jut néha, hogy nini, hisz Arad is hozzánk tartozik, hogy Marosvásárhely is ebben az országban van. Legelterjedtebb napilapjainknak van-é állandó tudósítója nagyobb városainkban? Amit jelenleg a nagyobb olvasóközönségű napilapok a nem helyi viszonyok mellett rendszertelenül ugyan, de mégis figyelemmel kísérnek, az a komoly közművelődési érdek szempontjából teljesen értéktelen. Szakítania kellene napilapjainknak a bulvardszerű irányzattal; vagy ha már az olvasók egy részének műveltségét üzleti szempontból sekélyes és szenzációs hírekkel kénytelenek szolgálni, szolgálják a kényesebb műveltségűekét is olyan *állandó közművelődési rovatokkal* (irodalom, zene, színház, festészet, iskola), *amelyikben magas mérték alá állítva megismerhető a romániai egész magyarság valamennyi művelődési mozgalma.*⁷ Ideje volna már foglalkozni azzal a kérdéssel is, hogy vajjon van-e szükségünk olyan nagyszámu hírlapra, nem volna-e anyagi szempontból is ujságírókra és olvasókra egyaránt előnyösebb, ha kevesebb napilapunk volna, de azok aztán jobb, gondosabb és alaposabb tartalmuak legyenek? Legalább *egynek* azonban mindenestre kellene lennie olyannak, amelyiknek politikai, közgazdasági és közművelődési hírszolgálat a ez ország egész magyarságának közvéleményét, életét magába foglalja, irányítsa, szabályozza. Ha meglevő lapjaink közül nem mutatna hajlandóságot egyikse arra, hogy ilyenné bővítse ki magát, akkor, de csakis *akkor, kell még egyetlenegy magyar napilapot alapítani.* Olyan napilapot, azt a napilapot, amelyik az említett országos jelleggel eleven és hű tolmácsa legyen a romániai magyarság egész szellemi, elsősorban köz-

⁷ Nemi nyomokat lehet találni egyik kolozsvári napilapunkban. Közli a nagyobb városok szintársulatának heti műsorát. De hol vagyunk még a kellő kíváncsagságtól?!

művelődési életének összefoglaló irányzattal s talán kevesebb politizálással. A régi viszonyok között is káros és erőpazarló luxus volt fajunk túltengő politizálása. Ma teljesen céltalan, sőt bűnös könnyelműség folytatni a Don Quichote szélmalom harcát. A világ fejlődése s Románia politikája demokratikus irányu s ez megfelel a magyar faj kétségtelenül demokratikus gondolkozásának, politizáló kedvének, szabadság és jogszeretetének. Ebben az általános keretben elhelyezkedve kell hordozni az állampolgársági kötelességeket s kell gyakorolni és követelni az állampolgári jogokat. De teljesen felesleges az, hogy az egyszer már megállapított politikai elveket, célokat százszor újra tárgyaljuk, hogy az elméleti megfontolás újabb és újabb árnyalataira minden Nagy Pál és Kis Péter politikai gondokba merüljön. Ezt, valamint a konkrét lépések megtételét rá kell bízni azokra, akiket vezérül magunk állítottunk oda. A vezetők megválasztásába legyen mindenkinek joga és alkalma a maga akaratát és felfogását belevinni. De aztán a többi — a vezérek dolga. Nyugodtan és bizalommal kell a magunk választotta vezetők munkáját szemlélnünk. Azok, felelősségük tudatában s megfelelő tudás birtokában bizonyosan jobban fogják eligazítani a politikát is, mint a Nagy Pálok és a Kis Péterek. *Mig ellenkező fontos körülmény nem adódik, bízzunk meg egymásban, teljesítse kiki a maga körében az épen reá háruló feladatokat. Ez a benső fegyelmezettség kimondhatatlan anyagi és szellemi erő megtakarítást jelent.* S ezáltal minden dolgainkban kevesebb izgalommal nagyobb és kedvezőbb sikerre tehetünk szert.

Összefoglalás,

Vázlatos okfejtésemnek lényege az, hogy a romániai magyarság szellemi életében szükséges az összefoglaló, szervezett céltudatosság beállítása, Tisztában kell lennünk a ránk váró tudományos és iro-

dalmi feladatokkal, közművelődési helyzetünk egész complexumával. A feladat teljesítésére alkalmas meglevő erőinket meg kell becsülni, bizalommal támogatnunk. Ahol hiányok vannak, ahol erőpazarlás folyik s amiben ma még nincs megfelelő eredmény, ott és abban a reális szempontok mérlegelésével kell a hiányt pótolni s a megfelelő eredményt kitermelni. E végett bizonyos lélektani eltolódásokra van szükség: ne Erdélyt emlegessünk a romániai magyarság helyett. Csináljunk kevesebb politikát, de több szellemi műveltséget. Ne vezérkedjünk, de olykor fegyelmezzük is magunkat. Érezze kiki, hogy nélkülözhetetlen tagja ugyan a romániai magyarságnak, de ugyanezt higgye el másokról is. Látókörünk határvonalát úgy húzzuk meg, hogy a helyi elevenség, a részleges cselekvés ne takarja el az egyetemet, az egésznek egybetartozását. E végett szükséges tudományos és szépirodalmi életünk központosítása s programszerű, erőteljes vezetése

BEFEJEZŐ MEGJEGYZÉSEK

Ha szokatlan is, kénytelen vagyok könyvemhez néhány megjegyzést fűzni befejezésül.

Könyvem címe az *erdélyi magyar irodalom*, holott később a *romániai magyar* kifejezést ajánlom és használom. A látszólagos ellenmondás magyarázata ez: a közhatalom átvétele után, az általános használat sodrában, magam is *Erdélyt* használtam s ami még a régi Magyarországból Romániának jutott, azzal nem igen törődtem. Később az irodalomban az *erdélyiség* programszerű követelése és követése érlelte meg benem a meggyőződést, hogy az erdélyi kifejezés közművelődési és művészi szempontból sem nem indokolt, sem nem jogosult. Egy külön erdélyi irodalom nem fejlődést, de zsákutcába jutást jelentene. Az *erdélyiség* csak a művészet síkjára fölemelve jelent irodalmi értéket.

Közművelődési s főleg nyelvi és irodalmi szempontból pedig az *erdélyi* jelző szűk, kirekesztő vagy legalább is nemtörődöm értelmű. Pedig lehet-e, szabad-e nem törődnünk azzal a hatalmas közművelődési erőmennyiséggel, amelyet a bihari és szatmári magyarság százezrei jelentenek? Azzal a fejlett magyar szellemi élettel, amely Temesvár, Arad, Nagyvárad, Szatmár, Nagybánya és más városokban pezsegetve működik és állandóan hat? Csak azért, mert ezek sem politikailag, sem földrajzilag nem esnek belül a régi Erdély határain. Sem célszerű, sem méltányos nem volna!

Égész meggyőződésemnek (s így a könyvemben közölt tanulmányoknak) összefoglaló vezérelve

ez: a közművelődési, főként első sorban a nyelvi és irodalmi egység gondolata, mely egyazon faj keretén belől, a politikai megoszlás és a geográfiai elkülönülés ténye mellett is, lehetséges. Ezt igazolja más fajok, de a magyar nép egész története s abban épen nyelvünk és irodalmunk fejlődésének ismerete. Tanulmányaim egy része, melyeknek tárgya valamely régebbi író jellemzése, régi irodalmunk egy-egy problémája, e mellett tanuskodik.

Balassa az erdélyi, a román a hatásokat úgy belehímezi költészetébe, hogy tán észre se vennők, ha maga meg nem nevezte volna. Tinódi Erdélybe jötté után Kolozsvárt kiadott könyvében se felejtette el az egyesítő nagy célt: a török kiűzését. Bethlen Gábor egyetemes magyar közművelődési programját hirdeti a történelem s terjesztették alkotásai, első sorban a gyulafehérvár—nagyenyedi kollegium. Barcsay több erdélyi társával együtt a franciás irány híve, de költészete egyetemes magyar irodalom. Az első *Erdélyi Múzeum*, egyúttal első *egyetemes* jellegű folyóiratunk szellemé idézi létre Bánk bánt. Az erdélyi Aranyosrákosi Székely és Debreczeni nem erdélyi és nem székely, de magyar nemzeti mitológiát alkotnak meg, valaminthogy Aranka egész programjában és társaságaiban is a nyelv, és irodalmi egység gondolata uralkodott. Ám a nyelvi, irodalmi és közművelődési egységre való törekvés nemcsak a tudós Arankát, de az erdélyi politikusokat: az élesszemű Bethlen Gábort, Wesselényi Miklóst, a legmagyarabb magyart és Kemény Zsigmondot, akit sokan a legnagyobb székely írónak neveznek (persze alaptalanul: Kemény sem születésénél fogva, sem műveiben nem székely, hanem csak magyar), rávezeti a más nyelvű s velünk együtt élő fajok közművelődésének s azzal együtt jövődjének is a problémájára, megértésére s a miénkkel összekapcsoltságára. Mindezek tanuskodnak, hogy külön erdélyi irodalom nem volt soha, csak magyar irodalom. Ez

az említettem lehetőség történeti beigazolása. A jelenben is meg van a lehetőség. Megadják az alkotmány törvények s a románságnak minden értéket megbecsülő műveltsége. A lehetőség helyes kihasználása tőlünk függ.

A helyes kihasználásnak pedig legfőbb feltétele, sine quanonja az irodalomban a legmagasabb művészi eszménynek lehető tiszta és tökéletes fentartása, megőrzése és fejlesztése, a művészi szépnak az uralma. Erre kötelez magyar voltunk és magyar irodalmunk tisztos hagyománya, európai értéke. De ezt igazolja a romániai magyar irodalom hat éves fejlődése és jelen állapota is. Mai irodalmunkban is, csak a legfiatalabb írói nemzedékből is kik azok, akiket mindnyájan irodalmunk méltó képviselőinek vallunk? Áprily és Gyallay, Makkai és Reményik és hivatott társaik, kiknek működését, a művészi ideál felé haladását méltattuk. Nyilvánvaló, hogy a művészet hivatása az, hogy ezt a mi reális életünket egy más síkba átnézze, áthelyezze. Azonban már nemcsak a kritika, de a közönség öntudatos ízlése is tudja, hogy az nem erdélyi író (persze csak író sem), aki a mi életünket, az életet általában, fel akarja rakni az önmagáról eldobott nyegle különbségek és az erkölcsi felelősség hiányával párosult ostoba pórségek szemetes kocsijára hangosan rikkantva az utca népének hahotás gyönyörűségére. Az erdélyi író is keresi e visszájára fordított élet színét, de nem szemeteskoszin ülve, hanem *Pegasuson*; szemét szóltalanul folyton a távoli mennyégre függeszti s végtelen tudással, percig se szunnyadó lelkiismeretességgel vigyazza: vajon emelkedik-e? Ez meggyőződésemnek (s könyvemnek is) másik szoros egységbe foglalója, összetartó alapelve. Ez alapra állva vettem mérték alá az utóbbi hat év romániai magyar költészetéből néhány műfaj fejlődésmenetét. Vallom, és érvényesítettem, amit Arany János tanácsolt egy-

kor: Az érdemnek koszorú, a tehetségnek buzditás, a lelketlen kontárságnak visszariasztás kell.

Es ez alapon állva, a romániai magyar közművelődés egységének és a művészetben magas színvonalának aggodalmas figyelembe vételével fejtegettem szellemi életünk néhány fontos problémáját. A lehetőség mellett a fejlődés keretei is adva vannak tudományos életünk számára a E. M. E. és szépirodalmi életünknek az E. I. T. múltjában, tekintélyében és érvényes szervezetében. Ezekben egyesülni és egyesíteni az erőket a tárgyi igazság kutatására és a művészi színvonal megőrzésére: napjainknak sürgős gyakorlati feladata a *múlt tanulságainak* s a *jelen művészi értékelésének* figyelembe vételével. E kettőt semmiféle nagyhangu szólam vagy tájékoztatlan fecsegés nem pótolja a szándék jósága mellett sem.

* * *

Meg kell jegyeznem továbbá, hogy könyvem tőlem nem függő személyi és tárgyi okok miatt késelt pár hetet. Az okok elháríthatatlanok voltak. Ezért előfizetőim bocsánatát kérem.

Végül hálás köszönetet mondok dr. György Lajos Marianumi igazgató kedves barátomnak azért, hogy a legnagyobb készséggel vállalta és végezte helyettem művem egy jó részének nyomdai gondozását.

Kolozsvárt, 1924. december hó vége.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
1. Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője — — —	3
2. Tinódi Sebestyén — — — — —	15
3. Balassa Bálint — Erdélyben — — — — —	26
4. Bethlen Gábor emlékezete — — — — —	37
5. Bethlen Gábor levélírása — — — — —	48
6. Az enyedi harangszó — — — — —	62
7. Barcsay Ábrahám életéhez — — — — —	97
8. Barcsay Ábrahám költészete — — — — —	86
9. Barcsay és Orczy — — — — —	94
10. Az első Erdélyi Múzeum — — — — —	104
11. A magyar mitológia klasszikus eposzainkban — — —	107
12. Petőfi és báró Wesselényi — — — — —	151
13. Kemény Zsigmond a keleti kérdéstről — — — — —	165
14. Kemény Zsigmond és az olvasóközönség — — — —	177
15. A magyar tudományos társaságok történetéből — — —	185
16. Magyar irodalomtörténet a kolozsvári egyetemen — —	204
17. Az erdélyi szász költészet története — — — — —	211
18. Egy új magyar irodalomtörténet — — — — —	216
19. Novella és regényirodalmunk — — — — —	239
20. A magyar líra mai főképviselői Romániában — — —	250
21. A romániai magyar szellemi élet néhány problémája —	266
22. Befejező megjegyzések — — — — —	291
